

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พลตำรวจตรี วุฒิ วีรบุตร

ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์

วัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๘ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๒๑

พระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้า ฯ

เนื่องด้วย พลตำรวจตรี วุฒิ วีรบุตร ได้ถึงแก่อนิจกรรม เมื่อวันที่ ๒๗ กันยายน ๒๕๒๐ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานน้ำอาบศพ และพระราชทานโกศ พร้อมด้วยฉัตรเบญจาตั้งประดับตามเกียรติยศ ทั้งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ประกอบพิธีพระราชทานเพลิงณเมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส อันนับเป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้ ทั้งเป็นเกียรติอันสูงสุดแก่ พลตำรวจตรี วุฒิ วีรบุตร และวงศ์ตระกูลโดยแท้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจึงขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสกราบถวายบังคมใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ด้วยความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น และจะขอเทิดทูนไว้เหนือเกล้าด้วยความจงรักภักดีตลอดไป.

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า สกุล "วีรบุตร"

(แบบ ข.)

หมายรับสั่งที่ ๒๓

สำนักพระราชวัง

๓ มกราคม ๒๕๒๑

พระราชทานเพลิงศพ พลตำรวจตรี วุฒิ วีรบุตร ป.ม. ข้าราชการบำนาญ สังกัดกระทรวงมหาดไทย ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร

<u>วันจันทร์ ที่ ๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๑</u> เวลา ๑๔.๐๐ น. เชิญหีบศพออกจากสุสาน เจ้าพนักงานจัดการเปลื้องเครื่องสุกำศพลงสู่โกศ ณ ศาลาวัดธาตุทอง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานโกศโถประกอบศพ ฉัตรเบญจาตั้งประดับ เสร็จแล้ว เชิญบุพโพไปเผา ณ เมรุวัดธาตุทอง

<u>วันพุธ ที่ ๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๑</u> เวลา ๙.๓๐ น. เชิญโกศศพขึ้นรถยนต์รวอประเทียบ จากวัดธาตุทอง ไปยังเมรุวัดเทพศิรินทราวาส หยุดรถตั้งกระบวนแห่ศพเวียนเมรุ แล้วเชิญขึ้นตั้งบนจิตกาธาน
เวลา ๑๗.๐๐ น. พระราชทานเพลิง

<u>วันพฤหัสบดี ที่ ๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๑</u> เวลา ๗.๐๐ น. เก็บอัฐิ.

บุญสม/พิมพ์/ [signature] /ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ พลตำรวจตรี วุฒิ วีรบุตร เพื่อทราบ เครื่องประกอบเกียรติยศที่พระราชทานมานี้และเจ้าพนักงานที่มาปฏิบัติ เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง

โดยหน้าที่ราชการ

[signature]

ผู้รับรับสั่ง [signature]

(แบบ ข.)

หมายรับสั่งที่ ๗๕๕๔ สำนักพระราชวัง

๒๙ กันยายน ๒๕๒๐

พลตำรวจตรี วุฒิ วีรบุตร ป.ม. อายุ ๗๒ ปี ข้าราชการบำนาญสังกัด กระทรวงมหาดไทย ถึงอนิจกรรมด้วยหัวใจวาย ณ บ้านเลขที่ ๑๑ ซอยอารี ๑ ถนนพหลโยธิน กรุงเทพมหานคร เมื่อวันอังคาร ที่ ๒๗ กันยายน ๒๕๒๐ เวลา ๒๒.๐๐ น.

วันพุธ ที่ ๒๘ กันยายน ๒๕๒๐ เวลา ๑๗.๐๐ น. ขอรับพระราชทานน้ำหลวงอาบศพ และเครื่องเกียรติยศประกอบศพ ณ ศาลาแพอนุสรณ์ วัดธาตุทอง

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานน้ำหลวงอาบศพ พร้อมด้วยโกศโถ ตั้งประดับ ฉัตรเบญจาตั้งประดับ ปี่ กลองชนะ ประโคมเวลาพระราชทานน้ำหลวงอาบศพ.

บุญสม พิมพ์

สั่ง ทาน

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ พลตำรวจตรี วุฒิ วีรบุตร เพื่อทราบ เครื่องประกอบเกียรติยศที่พระราชทานมานี้ และ เจ้าพนักงานที่มาปฏิบัติ เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันเวลาตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดย

หน้าที่ราชการ

เอ๋ย ...

ผู้รับรับสั่ง

ขอขอบพระทัย และขอบพระคุณทุกท่านเป็นอย่างยิ่ง ที่ได้มาเป็นเกียรติในงานศพของ พลตำรวจตรี วุฒิ วีรบุตร ทั้งในวันสวดพระอภิธรรม รับเป็นเจ้าภาพในการสวดพระอภิธรรม และพระราชทานเพลิงศพ จึงขอกราบมาด้วยความซาบซึ้งในความมีน้ำใจอันดีงามของทุกท่านไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย.

เจ้าภาพ

ประวัติสังเขป

พล.ต.ต.วุฒิ วีรบุตร เกิดเมื่อวันที่ ๒๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๗ ที่ตำบลสี่แยกมหานาค อำเภอดุสิต จังหวัดพระนคร บิดาชื่อนายเจริญ มารดาชื่อนางบุ่น มีพี่น้องร่วมบิดามารดา คือ

๑. นางอัมพร ทองบูรณ์ (ถึงแก่กรรม)

๒. พล.ต.ต.วุฒิ วีรบุตร

ได้ทำการสมรสกับคุณศิริลักษณ์ เนตรประหาส บุตรขุนประหาสบดี และ นางผัน เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ มีบุตรธิดารวม ๗ คน คือ

๑. น.อ.สรวุฒิ วีรบุตร (สมรสกับ ม.ล.อุษาวดี ทองแถม)

๒. นางสมสวาท วัลยะเสวี (สมรสกับ ศาสตราจารย์นายแพทย์อารี วัลยะเสวี)

๓. หม่อมนวลศรี สวัสดิวัตน์ (สมรสกับ น.อ.ม.จ.ปุสาณ สวัสดิวัตน์)

๔. นางจีรศักดิ์ กาญจนวัฒน์ (สมรสกับ พล.ต.ต.นิยม กาญจนวัฒน์)

๕. นายยุทธนินทร์ วีรบุตร

๖. นางวิบูลอร วีรบุตร

๗. นางสุริยาภรณ์ ลือสกุล (สมรสกับ นายณรงค์ ลือสกุล)

การศึกษา

พล.ต.ต.วุฒิ วีรบุตร เข้าเป็นนักเรียนนายร้อยทหารบก เมื่อวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๒ และสำเร็จออกรับราชการเป็นนักเรียนทำการนายร้อย เข้าประจำกรมทหารบกราบที่ ๑๒ เมื่อวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๘ รับราชการสนองพระเดชพระคุณ ได้รับพระราชทานยศและตำแหน่งหน้าที่ราชการดังนี้

ยศ

ได้รับพระราชทานยศตามลำดับดังนี้

๑ พฤษภาคม	๒๔๖๘	นักเรียนทำการนายร้อย ๖ เดือน แล้วเป็นร้อยตรี
๑ เมษายน	๒๔๗๓	ร้อยโท
๑ เมษายน	๒๔๗๗	ร้อยเอก
๑ เมษายน	๒๔๘๒	พันตรี
๑๙ มิถุนายน	๒๔๘๔	พันโท
๑ เมษายน	๒๔๘๘	พันเอก
๙ กรกฎาคม	๒๔๙๑	พันตำรวจเอก
๑ มกราคม	๒๔๙๕	พลตำรวจจัตวา
๗ เมษายน	๒๔๙๖	พลตำรวจตรี

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ และ เหรียญตรา

๒๕ กุมภาพันธ์	๒๔๖๘	เหรียญบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ ๗
๒๑ กันยายน	๒๔๗๗	เหรียญพิทักษ์รัฐธรรมนูญ
๒๐ กันยายน	๒๔๘๑	เครื่องราชอิสริยาภรณ์จัตุรถาภรณ์มงกุฎไทย
๒๐ กันยายน	๒๔๘๓	เครื่องราชอิสริยาภรณ์จัตุรถาภรณ์ช้างเผือก
๒๐ เมษายน	๒๔๘๔	,, เหรียญชัยสมรภูมิ
๑๙ กันยายน	๒๔๘๔	เหรียญจักรมาลา
๑๙ กันยายน	๒๔๘๔	เครื่องราชอิสริยาภรณ์ตริตาภรณ์มงกุฎไทย
๑๙ กันยายน	๒๔๘๕	,, ตริตาภรณ์ช้างเผือก
๕ ธันวาคม	๒๔๙๑	,, ทวีติยาภรณ์มงกุฎไทย
๕ พฤษภาคม	๒๔๙๓	เหรียญบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ ๙
๑๘ พฤศจิกายน	๒๔๙๖	เครื่องราชอิสริยาภรณ์ทวีติยาภรณ์ช้างเผือก

๘ มีนาคม ๒๔๙๘	เหรียญรัตนาภรณ์ชั้นที่ ๓
๑๘ เมษายน ๒๔๙๘	เหรียญราชการชายแดน
๕ ธันวาคม ๒๕๐๕	เครื่องราชอิสริยาภรณ์ปฐมาภรณ์มงกุฎไทย
๒๒ ตุลาคม ๒๕๐๘	เหรียญชัยสมรภูมิมหาเอเซียบูรพา

เครื่องอิสริยาภรณ์ต่างประเทศ

๑๔ มกราคม ๒๕๐๑	มหาสเรสิธุ (รัฐบาลพม่า)

ประวัติราชการ

วัน เดือน ปี	ตำแหน่งหน้าที่
๓๐ พฤษภาคม ๒๔๖๒	นักเรียนนายร้อยทหารบก
๒๕ ธันวาคม ๒๔๖๖	สิบตรีนักเรียนในกรมยุทธศึกษาทหารบก
๑ พฤษภาคม ๒๔๖๘	นักเรียนทำการนายร้อย ประจำกรมการทหารบกราบที่ ๑๒
๑ พฤษภาคม ๒๔๗๐	ประจำกรมทหารราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์
๑ เมษายน ๒๔๗๑	ประจำกองพันที่ ๑ กรมทหารราบที่ ๒ รักษาพระองค์
๑ สิงหาคม ๒๔๗๕	ประจำกองพันทหารราบที่ ๑๕
๑ พฤษภาคม ๒๔๗๖	ประจำกองพันทหารราบที่ ๒
๑ มกราคม ๒๔๗๖	รองผู้บังคับกองร้อยที่ ๒ กองพันทหารราบที่ ๒
๒๗ มกราคม ๒๔๗๘	รองผู้บังคับกองร้อยที่ ๒ กองพันทหารราบที่ ๖
๗ เมษายน ๒๔๘๐	ผู้บังคับกองร้อยที่ ๒ กองโรงเรียนทหารราบ
๗ เมษายน ๒๔๘๑	นายทหารคนสนิทของหัวหน้าแผนกที่ ๑ กรมจเรทหารราบ
๑ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๑	ผู้บังคับกองร้อยที่ ๔ กองพันทหารรักษาวัง
๑ เมษายน ๒๔๘๒	รองผู้บังคับกองพันทหารรักษาวัง

๒๕ กรกฎาคม ๒๔๘๒	รองผู้บังคับกองพันทหารราบที่ ๗
๘ เมษายน ๒๔๘๓	รองผู้บังคับกองพันทหารราบที่ ๒
๖ พฤศจิกายน ๒๔๘๓	รองผู้บังคับกองพันทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์
๑๙ มิถุนายน ๒๔๘๔	ผู้บังคับกองพันทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์
๒๘ ตุลาคม ๒๔๘๗	สำรองราชการกองบังคับการจังหวัดทหารบกอุดร (ทำหน้าที่ผู้บังคับการกรมทหารราบที่ ๒๑ ในสนาม)
๑ มกราคม ๒๔๘๙	ออกจากประจำการเป็นนายทหารกองหนุนมีเบี้ยหวัด สังกัดกองบังคับการจังหวัดทหารบกกรุงเทพ (ได้เบี้ยหวัดเดือนละ ๒๔๕ บาท ๔๕ สตางค์)
๙ พฤศจิกายน ๒๔๙๐	กลับเข้ารับราชการ ประจำกรมเสนาธิการทหารบก
๑๓ มีนาคม ๒๔๙๑	สำรองราชการกองทัพบก
๙ กรกฎาคม ๒๔๙๑	โอนไปรับราชการที่กรมตำรวจ ประจำกองบังคับการตำรวจสันติบาล
๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๒	ประจำกองตรวจคนเข้าเมือง
๒๐ ธันวาคม ๒๔๙๒	รองหัวหน้ากองตรวจคนเข้าเมือง
๑๐ ตุลาคม ๒๔๙๕	ผู้บังคับการตำรวจภูธร ภาค ๘
๗ เมษายน ๒๔๙๖	ผู้บังคับการตำรวจภูธร ภาค ๒
๑๕ เมษายน ๒๔๙๗	ผู้ช่วยผู้บัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน
๒๓ ธันวาคม ๒๕๐๐	ผู้ช่วยจเรตำรวจ
๒๖ สิงหาคม ๒๕๐๒	รองจเรตำรวจ
๑ ตุลาคม ๒๕๐๗	ออกจากราชการเพื่อรับบำนาญเนื่องจากครบเกษียณอายุ

ตำแหน่งพิเศษ

๑๓ สิงหาคม ๒๔๘๔	ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นราชองครักษ์เวร
๑๓ สิงหาคม ๒๔๘๗	ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นราชองครักษ์เวรสืบต่อไป
๗ ตุลาคม ๒๔๙๖	ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นนายตำรวจราชสำนักเวร และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นนายตำรวจราชสำนักเวร รับราชการสนองพระเดชพระคุณสืบต่อไปจนเกษียณอายุ เมื่อ ๑ ตุลาคม ๒๕๐๗

ราชการพิเศษ

๒๕ ธันวาคม ๒๔๘๓	ไปราชการสนามกรณีพิพาทชายแดนด้านอินโดจีนฝรั่งเศส จนถึง ๓๐ เมษายน ๒๔๘๔
๒๕ มกราคม ๒๔๘๕	ราชการกรณีฉุกเฉินคราวสงครามมหาเอเซียบูรพา จนถึง ๑ มกราคม ๒๔๘๙
๖ กรกฎาคม ๒๔๙๘	เดินทางไปเยี่ยมกรุงย่างกุ้งตามคำเชิญของกองทัพบกแห่งสหภาพพม่า กลับเมื่อ ๑๗ กรกฎาคม ๒๔๙๘

โดยปกติ พล. ต. ต. วุฒิ วีรบุตร เป็นผู้ที่มีร่างกายแข็งแรงและระวังรักษาสุขภาพอยู่เสมอ ไม่มีโรคร้ายแรงประจำตัว เพียงแต่เมื่อเดือนธันวาคม ๒๕๑๓ ได้ป่วยด้วยโรคเส้นโลหิตในสมองตีบ ต้องเข้ารับการรักษาตัวในโรงพยาบาลรามาธิบดี เป็นเวลา ๓ อาทิตย์ อาการป่วยครั้งนี้ทำให้ร่างกายซีกขวาอ่อนกำลังลงบ้าง และพูดไม่ใคร่ชัด แต่สุขภาพทั่วไปได้ฟื้นตัวและแข็งแรง เดินออกกำลังและทำกายบริหารทุกเช้า จนกระทั่งประมาณ ๑ เดือนก่อนถึงแก่กรรม ได้ป่วยด้วยโรคหวัด ทำให้อ่อนเพลียลงบ้าง แพทย์ให้พักผ่อนก็กลับฟื้น

และแข็งแรงดีขึ้นจนเกือบเป็นปกติ

ต่อมาเมื่อวันที่ ๒๗ กันยายน ๒๕๒๐ ในตอนกลางคืน หลังจากเข้าห้องน้ำ เพื่อจะเตรียมเข้านอน ก็มีอาการเจ็บที่บริเวณอกข้างซ้าย หายใจไม่สะดวก แล้วถึงแก่กรรมโดยกะทันหันอย่างสงบ เมื่อเวลาประมาณ ๒๒.๐๐ น. ศิริรวมอายุได้ ๗๓ ปี กับ ๖ วัน.

ภรรยา

บุตร และ หลาน

บุตร และ หลาน

ลูกหลาน และ ญาติ

คำอนุสรณ์

การจากไปของผู้ที่เป็นที่รัก ย่อมเป็นที่อาลัยรำลึกถึงของญาติมิตรและผู้ที่เกี่ยวข้อง และถ้าผู้ที่เป็นที่รักนั้นเป็นผู้ที่ได้บำเพ็ญประโยชน์แก่ประเทศชาติและประชาชนไว้มาก ก็ย่อมจะเป็นที่อาลัยรำลึกถึงของประชาชนอีกด้วย แต่การจากไป กล่าวคือการตายนั้น เป็นสิ่งที่ไม่อาจจะมีใครห้ามหรือป้องกันไว้ได้ แม้ญาติมิตรจะรักษาและหวงแหนสักเพียงใด แม้ประชาชนจะอาลัยและต้องการให้ดำรงอยู่เพื่อประโยชน์ของประเทศชาติต่อไปอีกสักเพียงใดก็ตาม ก็ไม่อาจจะห้ามและป้องกันมิให้มัจจุคือความตายมาคร่าเอาชีวิตของผู้นั้นไปได้ เพราะการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป นั้น เป็นธรรมดาของชีวิตทั้งปวง

การเกิดขึ้นของชีวิตนั้นไม่ใช่ของแปลก เพราะเมื่อส่วนประกอบตามธรรมชาติมาผสมกันได้ส่วนที่เหมาะสม ก็เกิดเป็นชีวิตขึ้น และการดับไปของชีวิตก็ไม่ใช่ของแปลกเช่นเดียวกัน เพราะเมื่อส่วนประกอบตามธรรมชาติที่มาผสมปั้นให้เกิดเป็นชีวิตขึ้นนั้นเสื่อมไปหรือหมดไป ชีวิตก็ดับไปตามกระบวนการของธรรมชาติ ฉะนั้น จุดสำคัญของชีวิตจึงอยู่ที่การตั้งอยู่ กล่าวคือตั้งอยู่ด้วยความชั่ว ซึ่งเรียกว่า ทุชีวิต หรือตั้งอยู่ด้วยความดี ซึ่งเรียกว่า สุชีวิต ถ้าการตั้งอยู่ของชีวิตเป็นการตั้งอยู่ด้วยความชั่ว การเกิดขึ้นของชีวิตนั้นหรือบุคคลนั้น ก็ชื่อว่า เกิดมาเพื่อความชั่ว และจากไปด้วยความชั่ว ถ้าการตั้งอยู่ของชีวิตเป็นการตั้งอยู่ด้วยความดี การเกิดขึ้นของชีวิตนั้นหรือบุคคลนั้น ก็ชื่อว่า เกิดมาเพื่อความดี และจากไปด้วยความดี ชีวิตที่ตั้งอยู่ด้วยความชั่วนั้น ชื่อว่าเป็นชีวิตที่ล้มเหลว เมื่อจากไป ก็ชื่อว่าจากไปด้วยความขาดทุน ส่วนชีวิตที่ตั้งอยู่ด้วยความดีนั้น ชื่อว่าชีวิตที่ประสบความสำเร็จ และเมื่อจากไปก็ชื่อว่าจากไปด้วยความมีกำไร

ฉะนั้น ทุกคนจึงควรทำชีวิตของตนให้เป็นชีวิตที่ประสบความสำเร็จ และเป็นชีวิตที่มีกำไร ซึ่งเรียกว่า สุชีวิต คือชีวิตดี ซึ่งตามทางพระพุทธศาสนานั้นหมายถึง ความดีที่

อาศัยชีวิตทำขึ้น ชีวิตของผู้ทำดีจึงเรียกว่า ชีวิตดี เมื่อทำดีมากชีวิตก็สูงขึ้นมาก ทำดีที่สุด ชีวิตก็สูงที่สุด ซึ่งเรียกว่า ชีวิตอุดม องค์ประกอบของสิ่งที่เรียกว่าความดีในชีวิตนั้นมี ๔ ประการ คือ กรรม วิชา ศีล และธรรม กรรม ก็คือการงานที่ทำ หมายถึงการงานที่เป็นประโยชน์ต่าง ๆ วิชา คือความรู้ในศิลปวิทยา ศีล คือความประพฤติที่ดีงาม ธรรม คือคุณสมบัติที่ดีในจิตใจ

พลตำรวจตรี วุฒิ วีรบุตร นั้น กล่าวได้ว่า เป็นผู้ที่มีชีวิตประสบความสำเร็จและมีกำไร เพราะตามประวัติปรากฏว่า เป็นผู้ที่ประกอบด้วยองค์ประกอบของสุชีวิตทั้ง ๔ ประการ กล่าวคือ เป็นผู้มีกรรม คือการงานดี ได้บำเพ็ญประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและประเทศชาติมาด้วยดีโดยตลอด จึงเป็นผู้มีเกียรติยศและชื่อเสียงปรากฏในราชการ เป็นผู้มีวิชา คือความรู้ความสามารถในวิชาการ เป็นเหตุให้สามารถประกอบกรรมอันเป็นประโยชน์ได้มากดังที่ปรากฏแล้ว เป็นผู้มีศีล คือความประพฤติดีงามเป็นที่เชื่อถือของผู้รู้จักเกี่ยวข้องและผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาทั่วไป เป็นผู้มีธรรม คือคุณธรรมในจิตใจ ฉะนั้น เมื่อจากไป จึงเป็นที่อาลัยรำลึกถึงของบรรดาญาติมิตรและผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งปวง

ขออำนาจบุญกุศลที่บรรดาญาติมิตรและผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งปวงได้ตั้งใจบำเพ็ญอุทิศมาแต่ต้น จงสัมฤทธิ์สุขสมบัติอิฐวิบุลมนุญผลแก่ พลตำรวจตรี วุฒิ วีรบุตร ผู้ล่วงลับไปแล้ว ตามควรแก่คติวิสัย เทอญ.

สมเด็จพระญาณสังวร

(สุวฑฺฒโน)

วัดบวรนิเวศวิหาร

พฤศจิกายน ๒๕๒๐

คำไว้อาลัย

คุณวุฒิ เป็นนายทหารติดตามใกล้ชิดของจอมพล ป. พิบูลสงคราม จอมพล รักใคร่สนิทสนมมาก เป็นที่ไว้เนื้อเชื่อใจทั้งราชการ และทางส่วนตัว เป็นที่ไว้วางใจในส่วนราชการดังเป็นที่ประจักษ์ที่ได้มอบหมายหน้าที่สำคัญ ๆ ทางราชการ ทางส่วนตัวนั้นเป็นที่ไว้วางใจสนิทแม้แต่ส่วนตัว ตลอดทั้งครอบครัวก็ใกล้ชิดสนิทสนมกับครอบครัวของจอมพล ป. เป็นอย่างดีตลอดทั้งลูก ๆ

เมื่อคุณวุฒิ ต้องเป็นไปตามกฎธรรมดา ถ้าท่านจอมพลยังมีชีวิตอยู่คงจะอาลัยมาก ดิฉันเองเมื่อได้ทราบข่าวก็รู้สึกใจหายเหมือนเสียญาติสนิทไปอีกคนหนึ่ง แต่เมื่อคิดถึงกฎธรรมดาซึ่งจะหลีกเลี่ยงไม่ได้ทุกตัวคน

ขอกุศลบุญราศีที่ลูก เมีย ญาติ มิตรที่ได้บำเพ็ญตลอดมานั้น จงดลบันดาลให้วิญญาณของคุณวุฒิ จงได้รับผลนั้น ๆ และสุขเกษมในสัมปรายภพตามควรแก่วิสัย เทอญ.

ท่านผู้หญิงละเอียด พิบูลสงคราม

คำไว้อาลัย

พลตำรวจตรี วุฒิ วีรบุตร ได้เข้าศึกษาในโรงเรียนนายร้อยทหารบก ตั้งแต่ ๓๐ พฤษภาคม ๒๔๖๒ เมื่อสำเร็จแล้ว ก็เข้ารับราชการในกองทัพบกตลอดมา และได้รับพระราชทานเลื่อนยศสูงขึ้นตามลำดับจนกระทั่งเป็น "พันเอก" ในปี ๒๔๘๘ และในวันที่ ๙ กรกฎาคม ๒๔๙๑ จึงได้โอนไปรับราชการที่กรมตำรวจ เป็น "พันตำรวจเอก" เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๔๙๑ กับได้รับพระราชทานเลื่อนยศเป็น "พลตำรวจตรี" เมื่อวันที่ ๑ มกราคม ๒๔๙๘

ระหว่างเดือนพฤษภาคม ๒๔๘๓ ถึงเดือนมิถุนายน ๒๔๘๔ ผมเป็นผู้บังคับหมวดอยู่ในกองพันทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ พลตำรวจตรี วุฒิ วีรบุตร ซึ่งขณะนั้นมียศเป็นพันตรี ก็ได้ย้ายมาดำรงตำแหน่งรองผู้บังคับกองพัน เมื่อวันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๔๘๓ ท่านจึงเป็นผู้บังคับบัญชาโดยตรงของผมในกองพันทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ ในระยะเวลาใกล้ ๆ กันนั้นเอง ได้เกิดกรณีพิพาทระหว่างไทยกับอินโดจีนฝรั่งเศสขึ้น ทั้งท่านและผมก็ได้รับคำสั่งให้ไปปฏิบัติราชการสนามทางด้านชายแดนอินโดจีนฝรั่งเศสตั้งแต่กลางเดือนพฤศจิกายน ๒๔๘๓ โดยผมไปก่อนท่านเดือนเศษ แต่กลับพร้อมกันในวันที่ ๓๐ เมษายน ๒๔๘๔ การจัดกำลังรบในสงครามอินโดจีนฝรั่งเศสจัดเป็น "กองพลผสมอรัญ" มี พันโท ขุนปลดปรปักษ์ เป็นผู้บัญชาการกองพลผสมขึ้นกับ "กองทัพบูรพา" มี พันเอก หลวงพรหมโยธี เป็นแม่ทัพ กับให้ "กองพลพระนคร" ซึ่งมี พันโท หลวงไกรชิงฤทธิ์ เป็นผู้บัญชาการกองพลไปขึ้นตรงกองพลผสมอรัญ และให้กองพันทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ ซึ่งสังกัดกองพลพระนคร มีพันโท หลวงราญปฏิเวธ เป็นผู้บังคับกองพัน พันตรี วุฒิ วีรบุตร (ยศในขณะนั้น) เป็นรองผู้บังคับกองพัน และผมเป็นผู้บังคับหมวด ไปปฏิบัติการรบด้านอรัญประเทศ จังหวัดปราจีนบุรี ท่านกับผมจึง

ได้ปฏิบัติราชการสนาม ร่วมรบ ร่วมตาย ร่วมสุข ร่วมทุกข์ ในสงครามอินโดจีนมาด้วยกัน ซึ่งผมถือว่า ท่านมีส่วนช่วยให้ทหารไทยได้รับชัยชนะอย่างงดงาม สร้างเกียรติประวัติของทหารไทยให้เกรียงไกร และสร้างชื่อเสียงเกียรติคุณให้แก่กองทัพไทยด้วยความกล้าหาญเสียสละ สมกับที่เกิดมาเป็นชายชาติทหาร อันเป็นเกียรติประวัติที่น่าภาคภูมิใจแก่วงศ์ตระกูลและญาติมิตรเป็นอย่างยิ่ง

พลตำรวจตรี วุฒิ วีรบุตร เมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่ได้สร้างกรรมดี ประกอบสัมมาอาชีวะจนมีหลักฐานมั่นคง เป็นที่พึ่งอันใหญ่หลวงของบุตรภริยา เป็นที่ชอบพอรักใคร่ของญาติมิตรตลอดจนผู้ใต้บังคับบัญชาที่ได้รับแต่ความเมตตาปรานี ดูแลบำบัดทุกข์บำรุงสุขจากท่านโดยทั่วหน้ากัน ชีวิตราชการของท่านมีความราบรื่น เจริญก้าวหน้าด้วยดีตามลำดับ ทั้งได้อุทิศตนเพื่อชาติบ้านเมืองอย่างสมศักดิ์ศรีของชายชาติทหาร ฉะนั้น การจากไปของ พลตำรวจตรี วุฒิ วีรบุตร เมื่อวันที่ ๒๗ กันยายน ๒๕๒๐ จึงนำความเศร้าโศกเสียใจอาลัยรักมาให้บุตรภริยา ญาติมิตร ผู้รู้จักมักคุ้น ตลอดจนผู้เคยร่วมปฏิบัติหน้าที่ราชการมาด้วยกันเป็นอย่างมาก แต่เราก็ต้องยอมรับความจริงว่า การเกิด แก่ เจ็บ ตายนั้น ย่อมเกิดกับทุกคนตามวาระ ไม่มีใครหลีกเลี่ยงได้ พลตำรวจตรี วุฒิ วีรบุตร ท่านมาดี ประกอบแต่กรรมดี เมื่อท่านจากไป ท่านจึงไปแต่ตัว ส่วนชื่อเสียงเกียรติคุณของท่านยังคงตรึงตราประทับใจแก่ผู้ยังอยู่ให้ระลึกถึงตลอดกาลนาน

ผมขอตั้งจิตอธิษฐานอุทิศส่วนกุศลผลบุญที่ได้กระทำมา กับขออานิสงส์บุญราศีที่บุตรภริยาและญาติมิตรได้บำเพ็ญไว้ จงเป็นพลังดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของท่าน พลตำรวจตรี วุฒิ วีรบุตร ไปสู่สุคติวิสัยในสัมปรายภพนั้น เทอญ.

พลเอก (signature)

(เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์)

ผู้บัญชาการทหารสูงสุด

แด่ พล. ต. ต. วุฒิ วีรบุตร อดีต ผบ. พันมหาดเล็ก

ผมทราบจาก น. อ. สรวุฒิ วีรบุตร ร. น. ว่าจะพระราชทานเพลิงศพ พล. ต. ต. วุฒิ วีรบุตร บิดาของคุณหมอ และใคร่จะได้คำไว้อาลัยจากบรรดาข้าราชการฝ่ายทหารที่เคยรับราชการร่วมมากับท่าน ผมในฐานะที่เคยย้ายเข้ามารับราชการในพันมหาดเล็ก (กองพันที่ ๑ กรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ฯ) เมื่อพฤศจิกายน ๒๔๘๓ ตำแหน่งผู้บังคับหมวดซึ่งขณะนั้นท่านดำรงตำแหน่งรักษาราชการผู้บังคับกองพัน และร่วมรับราชการในหน่วยของท่านตลอดมาประมาณ ๕ ปีเศษ ผมจึงเต็มใจที่จะเขียนคำไว้อาลัยในฐานะที่ท่านได้เคยเป็นผู้บังคับบัญชาตามที่คุณหมอปรารถนา

ภาระกิจในตำแหน่งของท่านระยะแรกนั้น นับได้ว่าเป็นภาระที่หนักที่สุด เพราะจะต้องเตรียมกำลังและอุปกรณ์ต่าง ๆ ให้พร้อมที่จะทำการรบได้ เนื่องจากสงครามอินโดจีนได้เริ่มต้นแล้ว และหน่วยจะต้องออกสนามรบให้ได้ภายในปลายเดือนธันวาคม ๒๔๘๓ ตลอดระยะเวลาที่เตรียมการและออกทำการในสนาม ผมเห็นแต่ท่าน–ท่านแต่ผู้เดียวเท่านั้นที่ดำเนินการอย่างขะมักเขม้นโดยที่ไม่มีตำแหน่งรองผู้บังคับหน่วยช่วยเหลือ เว้นแต่หัวหน้าฝ่ายกิจการต่าง ๆ ที่มีเพียงเล็กน้อย และหน่วยกำลังรบตามอัตรา ซึ่งไม่เหมือนกันกับความสมบูรณ์ของอัตราการจัดเช่นในระยะหลัง ๆ ด้วยเหตุนี้การปฏิบัติการทุกอย่างทุกประการ จึงต้องพรั่งพรูออกจากตัวท่านผู้บังคับกองพันแต่ผู้เดียว ผลสำเร็จของภาระกิจหรือความพ่ายแพ้แก่ข้าศึกหากจะมีขึ้นย่อมถือว่าเป็นผลงานของท่านแต่ผู้เดียวเท่านั้น แต่สิ่งที่แน่แท้ที่สุดเมื่อจบภาระกิจของการรบด้านบูรพาก็ปรากฏว่าหน่วยกองพันได้ปฏิบัติภาระกิจเป็นผลสำเร็จด้วยดี ผู้ใต้บังคับบัญชาทุกคนต่างก็ได้บำเหน็จความดีความชอบกันโดยทั่วหน้าทุกคน

ท่านเป็นผู้ที่เอาใจใส่ดูแลผู้ใต้บังคับบัญชาเกือบทุกระดับชั้นอยู่ทุกขณะ ทั้งในขณะออกสนามและในที่ตั้งปกติ และเป็นผู้ที่มีระเบียบวินัย ท่านจึงปรารถนาที่จะให้ผู้ใต้บังคับ

บัญชาทุกคนอยู่ในระเบียบวินัยเสมอ หากปรากฏว่ามีการบกพร่อง ก็มีการว่ากล่าวตักเตือนและลงโทษตามโทษานุโทษ แต่เมื่อพ้นเวลาปฏิบัติหน้าที่ราชการแล้วก็ไม่ละเลยที่ให้ผู้ใต้บังคับบัญชาได้รับความสุขและมีความสนุกสนานเช่นชีวิตของทหารที่พึงจะมี

พล. ต. ต. วุฒิ วีรบุตร ผู้บังคับกองพันของผมมิได้เป็นเพียงผู้บังคับบัญชาที่ดีประการเดียวเท่านั้น หากแต่เป็นครูอาจารย์ที่ดีสำหรับผู้ใต้บังคับบัญชาระดับนายทหารอีกโสดหนึ่งด้วย ซึ่งวิธีการปฏิบัติงานของท่านเกือบทุกอย่าง เฉพาะอย่างยิ่งตัวผมเองซึ่งได้จดจำไว้และนำมาเป็นแนวทางปฏิบัติเกือบโดยตลอด แต่ในส่วนที่ผมเห็นว่าสิ่งใดควรจะได้แก้ไขเพื่อให้เหมาะสมก็ได้ดัดแปลงให้ได้แนวทางปฏิบัติที่เหมาะสมต่อไป ซึ่งผลงานของท่านในอดีตได้ให้คุณประโยชน์อย่างอเนกประการ

การรับราชการร่วมหน่วยกันมาในระยะเวลาอันยาวนานพอสมควร ย่อมเป็นสิ่งธรรมดาที่จะต้องมีความคิดเห็นไม่ตรงกันบ้าง ผมเองก็อยู่ในฐานะอย่างนี้ที่เลี่ยงไม่พ้น แต่เมื่อกาลเวลาล่วงเลยมานาน ก็ย่อมเล็งเห็นจิตใจความมีเจตนาดี และความปรารถนาดีของผู้บังคับบัญชาที่มีต่อผู้ใต้บังคับบัญชาอย่างถ่องแท้เป็นประการสำคัญ ซึ่งจักระลึกถึงพระคุณนี้โดยตลอด

ขอบุญกุศลที่ท่าน พล. ต. ต. วุฒิ วีรบุตร อดีตผู้บังคับกองพันมหาดเล็กของผมที่ได้สร้างไว้ด้วยความดีทั้งหลาย จงประสบแด่ท่าน ให้จงสู่สุคติในภพหน้าเถิด.

พลเอก

(ประเสริฐ ธรรมศิริ)

๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๒๐

คำไว้อาลัย

แด่

พล. ต. ต. วุฒิ วีรบุตร

เจ้าภาพได้ขอร้องให้ผมเขียนคำไว้อาลัยแด่ พล. ต. ต. วุฒิ วีรบุตร อดีตผู้ช่วยผู้บัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน ซึ่งเมื่อครั้งท่านยังมีชีวิตอยู่และได้เคยดำรงตำแหน่งดังกล่าวแล้วนั้น ท่านผู้ช่วย ฯ วุฒิเคยเป็นผู้บังคับบัญชาของผมมาก่อน เมื่อประมาณ พ. ศ. ๒๔๙๘ ขณะที่ผม (ยศ พ. ต. ท.) ดำรงตำแหน่งผู้กำกับการตำรวจภูธรจังหวัดเชียงใหม่, ผู้กำกับการตำรวจตระเวนชายแดนเขต ๕ และผู้บังคับค่ายดารารัสมี ในสมัยที่ พล. ต. อ. เผ่า ศรียานนท์ เป็นอธิบดีกรมตำรวจ ท่านผู้ช่วย ฯ วุฒิได้รับมอบหมายให้เป็นผู้อำนวยการปราบปรามการขนและค้าของเถื่อนทางภาคเหนือ และมีหน้าที่ในการประสานกับกองทัพพม่า ในการผลักดันหน่วยทหารจีนคณะชาติ (กองพลที่ ๙๓) ซึ่งล่วงล้ำเข้ามาในเขตแดนประเทศไทยในบริเวณพื้นที่ด้านเหนือของจังหวัดแม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ เชียงรายและน่าน

ในฐานะที่ท่านผู้ช่วย ฯ วุฒิ เคยเป็นทหารและมีประสบการณ์ในการรบมาแล้ว ท่านได้อำนวยการในการปราบปรามการค้าของเถื่อน และการผลักดันกำลังทหารจีนคณะชาติที่พยายามจะล่วงล้ำเข้ามาในเขตแดนไทยเป็นผลสำเร็จหลายครั้งหลายหน ท่านมีลักษณะเป็นผู้นำหน่วยที่ดี มีความเข้มแข็งอดทน เยือกเย็นและสุขุมคัมภีรภาพ ได้ปกครองบังคับบัญชาตำรวจตระเวนชายแดนด้วยความเป็นธรรม บางครั้งได้ร่วมกินร่วมนอนกับพวกผู้ใต้บังคับบัญชาอย่างใกล้ชิด และปฏิบัติการอย่างมีประสิทธิภาพ อันเป็นตัวอย่างที่ดีแก่ผู้ใต้บังคับบัญชาเป็นอันมาก ซึ่งพวกเราตำรวจตระเวนชายแดนได้กล่าวขวัญถึงท่านอยู่เสมอในครั้งนั้น

บัดนี้ ชีวิตของท่านได้ล่วงลับไปแล้วตามอายุขัย คงเหลือแต่ชื่อเสียงและเกียรติคุณของท่านในอดีตที่ยังเป็นเครื่องเตือนความจำของญาติมิตร เพื่อนฝูง และผู้ใต้บังคับบัญชาทั่วไป ผมในฐานะของผู้ใต้บังคับบัญชาในอดีต ขอตั้งจิตอธิษฐานให้ดวงวิญญาณของท่านผู้ช่วย ฯ วุฒิ จงไปสู่สุคติในสัมปรายภพชั่วนิจนิรันดร เทอญ.

พล.ต.อ. [signature]

(ศรีสุข มหินทรเทพ)
รองปลัดกระทรวงมหาดไทย

คำไว้อาลัย

แด่

พล.ต.ต. วุฒิ วีรบุตร

ตำรวจตระเวนชายแดน ต้องสูญเสียอดีตผู้บังคับบัญชาผู้เป็นที่เคารพรักยิ่งผู้หนึ่งไปแล้ว คือ พล.ต.ต. วุฒิ วีรบุตร อดีตผู้ช่วยผู้บัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน

ตลอดระยะเวลารับราชการอยู่ในกองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน ท่านเป็นทั้งพ่อ พี่ และเพื่อน ของตำรวจตระเวนชายแดนทั้งหลาย ท่านเป็นนักรบที่มิใช่แต่เพียงแกร่งกล้าอยู่ในประเทศไทยเท่านั้น แต่ยังได้ร่วมกับพม่าทำการรบทางภาคเหนือของประเทศไทย เผยแพร่เกียรติคุณไปยังประเทศใกล้เคียงอีกด้วย ท่านเป็นผู้บังคับบัญชาที่สามารถนำตำรวจตระเวนชายแดนผ่าพ้นอุปสรรคนานาประการไปสู่ความรุ่งโรจน์ได้ในที่สุด

ในชีวิตครอบครัวนั้นเล่า พวกเราได้แบบอย่างที่ดีที่สุดจากท่านและครอบครัว ซึ่งมีความรักใคร่ผูกพันเอาใจใส่ห่วงใยซึ่งกันและกันอย่างยากที่จะเสมอเหมือน

น้ำใจรักชาติบ้านเมืองของท่านนั้น ก็น่าสรรเสริญยิ่งนัก ผมขอนำข้อความตอนหนึ่งที่ท่านเขียนให้แก่กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดนในโอกาสเปิดตึกที่ทำการใหม่ ดังนี้

"วัตถุประสงค์ของทางราชการงานเมือง ไม่ว่าสาขาใดก็ตามย่อมขึ้นอยู่กับความผาสุกของประชาชนเป็นเบื้องต้น และความมั่นคงของประเทศชาติเป็นปริโยสาน ภารกิจ หน้าที่ของตำรวจตระเวนชายแดน ซึ่งได้เริ่มต้นมาแต่ปี พ.ศ. ๒๔๙๖ ก็มีเป้าหมายโดยสรุปเท่าที่กล่าวมาแล้ว สำหรับหน้าที่ วิธีการ ตลอดจนเทคนิคในการที่จะนำมาซึ่งวัตถุประสงค์อันนี้เป็นเรื่องที่ทางราชการได้พยายามสนับสนุนตลอดมา เพื่อให้ทันสมัยและมีประสิทธิภาพนับตั้งแต่ข้าพเจ้าได้เข้าไปมีส่วนในกิจการของตำรวจตระเวนชายแดนมา ก็ได้ตั้งปฏิญาณไว้ว่า

จะปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ด้วยความเข้มแข็งอดทน และด้วยความเสียสละแม้ชีวิตเป็นที่สุด ซึ่งจากการปฏิบัติหน้าที่นี้ก็ได้ประสบเหตุการณ์ที่ต้องเสี่ยงชีวิต ต้องลำบากยากแค้น นับครั้งไม่ถ้วน แต่ด้วยเดชะของคุณพระศรีรัตนตรัย ก็ได้รอดพ้นมาอย่างปาฏิหาริย์ ถึงกระนั้นก็ยังสูญเสียดวงตาไปหนึ่งข้าง ได้รับบาดเจ็บเสียเลือดเนื้อไปจนเกือบจะกล่าวได้ว่าในสายเลือดที่มีอยู่ในขณะนี้ ก็ยังมีหยาดเลือดของเพื่อนตำรวจตระเวนชายแดนที่เสียสละให้ทุกระดับชั้น--------------------------------------"

แม้ท่านจะจากพวกเราไปแล้ว แต่เกียรติคุณของท่านจักดำรงอยู่ตลอดไป

ขอดวงวิญญาณของ พล.ต.ต. วุฒิ วีรบุตร ได้สถิตอย่างเกษมสุขในสัมปรายภพโน้น เทอญ.

พล.ต.ท. [signature]

(สุรพล จุลละพราหมณ์)

รองอธิบดีกรมตำรวจ

20 ตุลาคม 2520

คำไว้อาลัย แด่ พันโท วุฒิ วีรบุตร

ผู้บังคับกองพันทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ ฯ

(ปี พ.ศ. ๒๔๘๕)

นับถอยหลังไปเมื่อ ปี พ.ศ. ๒๔๘๕ ผมได้รับการบรรจุในชีวิตราชการครั้งแรกในกองพันทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ ฯ ซึ่งตั้งอยู่ที่สวนเจ้าเชษฐ ปัจจุบันคือกรมการรักษาดินแดน ในตำแหน่งผู้บังคับหมวด และมี พันโท วุฒิ วีรบุตร เป็นผู้บังคับกองพันขณะนั้น ความรู้สึกของผมที่มีต่อท่านในขณะนั้นก็คือ รู้สึกว่าท่านเป็นผู้บังคับกองพันที่ดุที่สุด เคร่งครัดในเรื่องระเบียบวินัยเป็นที่ตั้ง หากเลี่ยงได้แล้วแทบจะไม่ยอมพบหน้าท่านเป็นอันขาด แต่อีกความรู้สึกหนึ่ง หลังเวลาการฝึก หรือเลิกงานแล้ว ท่านกลับเป็นคนละคน คือท่านเป็นกันเองกับลูกน้องทุก ๆ คน แสดงความเป็นนักเลงใจกว้าง มีอารมณ์สนุกสนานครื้นเครง ทำให้พวกเรานายทหารเด็ก ๆ ในขณะนั้นสบายใจและพลอยมีอารมณ์สนุกสนาน และหายเหน็ดหายเหนื่อยจากการงานเหมือนปลิดทิ้ง ท่านชอบให้ทหารภายใต้การบังคับบัญชาของท่านร่วมสนุกเฮฮา ทั้งที่บ้านท่านหรือสโมสร แต่ท่านเกลียดที่สุดเมื่อเห็นใครเมาสุราจนละทิ้งหน้าที่ การกระทำของท่าน พวกเรานายทหารมหาดเล็ก ฯ ยังยึดถือปฏิบัติมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้ นับว่าท่านเป็นผู้ถ่ายทอดนิสัยให้โดยมิรู้สึกตัว ถึงแม้ว่าเวลาจะได้ล่วงเลยมาถึง ๓๕ ปีแล้วก็ตาม สำหรับตัวผมยังระลึกถึงและจดจำท่านได้เป็นอย่างดีอยู่เสมอ

ในโอกาสสุดท้ายแห่งสังขารของท่านผู้บังคับกองพัน ฯ ที่เคารพ ซึ่งได้ดับและสงบลง ณ บัดนี้แล้วนั้น ผมในฐานะผู้ใต้บังคับบัญชาของท่านผู้หนึ่ง ขอระลึกถึง และขอกุศลแห่งคุณงามความดีที่ท่านได้กระทำไว้ จงเป็นผลบุญบันดาลให้ดวงวิญญาณของท่านจงสู่สุคติเสวยในทิพยวิมาน ณ แดนสรวงสวรรค์ ในสัมปรายภพโน้น เทอญ.

พลโท (ลายมือชื่อ)

(อำนาจ ดำริกาญจน์)

แม่ทัพภาคที่ ๑

ไว้อาลัยแด่ท่าน พล. ต. ต. วุฒิ วีรบุตร

วิถีทางในการดำเนินชีวิตทั้งส่วนราชการ และส่วนตัว ทำให้ข้าพเจ้าห่างเหินจากท่าน พล. ต. ต. วุฒิ วีรบุตร และครอบครัวของท่านไปหลายปี ได้ทราบข่าวร้ายอีกครั้งด้วยความเศร้าสลดว่า ท่านได้จากครอบครัว มิตรสหาย และผู้ใต้บังคับบัญชาเก่า ๆ ไปแล้วอย่างไม่มีวันกลับ แต่การจากไปของท่านจากการทราบข่าวว่าท่านจากไปด้วยใจสงบ ไม่ได้ทนทุกข์ทรมานแต่อย่างใด ก็เป็นกุศลของท่านประการหนึ่ง

ข้าพเจ้ารู้จักท่านตั้งแต่ท่านเป็น ผบ. ร. พัน ๙ (รักษาวัง) ต่อมาก็ได้มาอยู่ใต้บังคับบัญชาท่านอีกครั้งเมื่อท่านเป็นรองผู้บัญชาการตำรวจชายแดน ในสมัยที่กองบัญชาการตั้งที่ บ. จอหอ อ. เมือง จว. นครราชสีมา (ในสมัยนั้น คือ พ.ศ. ๒๔๙๙–๒๕๐๐) เนื่องจากท่านเป็นนายทหารในระดับชั้นยอดมาก่อน จึงไม่ลำบากสำหรับท่านที่จะเป็นผู้บังคับบัญชาหน่วยตำรวจที่ทำหน้าที่กึ่งทหาร ท่านเป็นผู้บังคับบัญชาที่เห็นใจผู้ใต้บังคับบัญชา รักลูกน้อง รักษาระเบียบวินัย กฎ ข้อบังคับต่าง ๆ จะไม่ปรากฏว่าผู้ใต้บังคับบัญชาของท่านเกลียดท่านเลย ท่านเป็นผู้มีบุคลิกของผู้นำหน่วยอย่างสมบูรณ์ สมกับเป็นชายชาติทหาร ท่านไม่เคยปฏิบัติการใด ๆ ให้เป็นที่เสื่อมเสียเกียรติยศ ชื่อเสียงของตระกูล และครอบครัวเลย ท่านได้ปฏิบัติหน้าที่โดยสมบูรณ์แห่งการเป็นหัวหน้าครอบครัว ผู้บังคับบัญชาและเป็นข้าราชการที่ไม่เคยด่างพร้อย

ข้าพเจ้าขออธิษฐานให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลก จงดลบันดาลให้วิญญาณของท่านจงสงบสุขอยู่ในโลกแห่งความสงบในสัมปรายภพ เทอญ.

ด้วยความเคารพจาก

พล.ต.ท. อ. ทัต.

(อังกูร ทัตตานนท์)

ผบช. ตชด.

๒๘ ต.ค. ๒๕๒๐

คำไว้อาลัย
แด่
พลตำรวจตรีวุฒิ วีรบุตร

ผมได้รับโทรศัพท์จากคุณศิริลักษณ์ วีรบุตร ภรรยาของ พล. ต. ต. วุฒิ โทรศัพท์บอกว่า คุณวุฒิ ได้ถึงแก่กรรมเสียแล้ว เมื่อวานนี้ ผมรู้สึกตกใจเป็นอันมาก เพราะเหตุว่าเมื่อสองวันก่อนได้โทรศัพท์นัดกันว่าจะไปกินอาหารที่โรงแรม เกี่ยวกับนักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร จะประชุมหารือกิจการบางอย่าง และพูดว่าป่วยเล็กน้อยคงจะไปได้

สำหรับ พล. ต. ต. วุฒิ กับผมเป็นเพื่อนรักใคร่มาตั้งแต่เด็ก เพราะเป็นเพื่อนนักเรียนนายร้อยกันมาเป็นเวลาหลายปี สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนนายร้อยทหารบกพร้อมกันเมื่อปี พ. ศ. ๒๔๖๘ และตอนท้ายก็มาเรียนโรงเรียนประจำเหล่า ที่กรมจเรทหารราบพร้อมกันและประจำกรมจเรทหารราบรวมกันหลายปี เสร็จแล้วก็แยกกันไปสงครามเอเซียบูรพา และครั้งหลังที่สุด ก็มาศึกษารวมกัน ณ วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร รุ่นที่ ๒ อีกครั้งหนึ่งเมื่อเป็นทหารชั้นนายพลแล้ว

ในด้านสังคม พล. ต. ต. วุฒิ วีรบุตร เป็นผู้ที่มีนิสัยอ่อนโยน ความประพฤติเรียบร้อย รักเพื่อนรักฝูง ไม่มีการเปลี่ยนแปลง เดิมเป็นมาอย่างไร ปัจจุบันก็เป็นอย่างนั้นไม่มีการเปลี่ยนแต่อย่างไร เสมอต้นเสมอปลาย ทำให้เพื่อนฝูงชอบพอรักใคร่ ทางด้านครอบครัว ครอบครัวคุณวุฒิ วีรบุตร และครอบครัวของผมชอบพอและคุ้นเคยกันมาก และพล. ต. ต. วุฒิ วีรบุตร เป็นคนรักครอบครัวมาก สมัยตั้งแต่รับราชการอยู่ ร. ๑ พัน ๒ และกรมจเรทหารราบลพบุรี บรรดาบุตรของคุณวุฒิ ทุกคนคุ้นเคยและรักใคร่กับครอบครัวผมเป็นอย่างดี และบุตรของคุณวุฒิ เรียนเก่งเป็นที่น่ารักใคร่และเอ็นดูเป็นอย่างมาก นับว่าเป็นบุญวาสนาของบิดามารดาเป็นอย่างยิ่ง การที่ พล. ต. ต. วุฒิ วีรบุตร ได้ด่วนถึงแก่

กรรมโดยปัจจุบันทันด่วนดังนี้ ผมและครอบครัวจึงเสียใจและเสียดายอย่างสุดซึ้ง ขอให้ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของ พล. ต. ต. วุฒิ วีรบุตร เพื่อนที่รักไปจุติบนสวรรค์ชั้นวิมานนั้น เทอญ.

พลโท เฉลิม อินทะกนก

ราชองค์รักษ์พิเศษ

นายทหารพิเศษประจำกรมทหารราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์

แด่ พลตำรวจตรี วุฒิ วีรบุตร

วุฒิกับข้าพเจ้าเป็นเพื่อนร่วมรุ่น ๖๘ ด้วยกัน อยู่โรงเรียนนายร้อยชั้นปฐมด้วยกันหลายปี แต่จะกี่ปีก็จำไม่ได้แล้ว จนเมื่อจบโรงเรียนนายร้อยชั้นปฐม ๖ แล้วไปขึ้นชั้นมัธยมกันในปีนั้นยังไม่ทันจะเปิดการเรียน ข้าพเจ้าก็ถูกส่งตัวไปศึกษา ณ ประเทศยุโรป เป็นอันว่าต้องจากเพื่อนร่วมรุ่นทุกคนไปและเป็นเวลา ๑๐ ปี หย่อนนิดหน่อย จึงได้กลับประเทศไทยและจากเวลานั้นก็มิได้พบวุฒิเป็นเวลาหลายปี จนกระทั่งเมื่อปีการทำบุญให้เพื่อนร่วมรุ่นที่ถึงแก่กรรมไปแล้ว และเลี้ยงรุ่นเมื่อปีที่ออกเป็นนายทหารครบ ๒๕ ปี นั่นแหละ จึงได้พบเพื่อนร่วมรุ่นกันเป็นส่วนมาก เมื่อมีการทำบุญให้เพื่อนที่ตายไปแล้ว และเลี้ยงรุ่นกันทุก ๆ ๕ ปีต่อ ๆ มาก็ได้พบกันอีก บางครั้งก็พบกับครอบครัวของแต่ละคนด้วย บางครั้งก็มีแต่ผู้ชายเป็นส่วนใหญ่

วุฒิเป็นเพื่อนคนหนึ่งที่มิได้ขาดการชุมนุมของรุ่น เขามักจะเข้าร่วมเป็นประจำและก็เป็นโอกาสได้สนทนาปราศรัยกัน เช่นเมื่อเป็นเด็ก ๆ วุฒิเป็นคนที่มีอารมณ์ขันและพูดตลกโปกฮาเก่งกว่าคนอื่น ๆ อีกหลาย ๆ คน ครั้งสุดท้ายเขาได้แนะนำให้พวกเราพยายามไปหาหมอเพื่อตรวจร่างกายทุกปี มีการตรวจเลือด ตรวจหัวใจ ฯ ล ฯ เขาอธิบายยืดยาว โดยบอกว่าตัวเองนั้นกระทำเป็นประจำ เพราะว่าเมื่ออายุมากเข้าความทรุดโทรมของร่างกายก็มีต่าง ๆ ตัวเองก็นึกว่าจะแย่เสียแล้ว เมื่อใบพัดหางเครื่องเฮลิคอปเตอร์พื้นหน้าเอาแทบแหลก เพื่อนฝูงที่ร่วมวงคุยกันที่โรงแรมอินทราวันนั้นต่างก็พูดกันไปต่าง ๆ นานาว่า บางทีก็ไปตรวจตาบ้าง ตรวจหัวใจบ้าง แต่มิได้กระทำสมบูรณ์แบบอย่างวุฒิเขาทำ และอนิจจังก็เป็นของไม่เที่ยง วันหนึ่งคุณพิศดารก็โทรศัพท์บอกว่าวุฒิได้สิ้นใจเสียแล้ว ทำให้ข้าพเจ้าตกใจมาก และในตอนไปรดน้ำศพที่วัดธาตุทอง ก็ได้ทราบจากคุณศิริลักษณ์ว่า หัวใจวายไป เมื่อข้าพเจ้าเข้าไปรดน้ำที่มือเขายังมองเห็นหน้าเขาเป็นปกติไม่มีอาการแก่แต่ประการใด ในวัยกว่า ๗๒ ปีแล้ว ในการ

จากไปของเพื่อนวุฒินี้ ข้าพเจ้าขอให้ดวงวิญญาณของเขาจงไปประสพแต่สิ่งที่ดีงามในสัมปรายภพ ตามควรแก่บุญกรรมที่ได้สร้างสมไว้เถิด.

พลโท บุศรินทร์ ภักดีกุล

๖ ธ.ค. ๒๐

คิดถึงเพื่อน

เท่าที่จำได้ วุฒิ วีรบุตร ผู้มีรูปร่างสันทัด ลักษณะหน้าตาดีและท่าทางฉลาดคล่องแคล่ว มาเข้าเรียนเริ่มต้นด้วยชั้นปฐม ๑ โรงเรียนนายร้อยชั้นปฐม (ร.ร. นายร้อยพระจุลจอมเกล้า ฯ ปัจจุบัน) ถนนราชดำเนินนอก ข้าพเจ้าเข้าเรียนในโรงเรียนนายร้อยตั้งแต่อายุ ๑๐ ปี สอบไล่เลื่อนขึ้นไป จนถึงชั้นปฐม ๕ วุฒิเข้าเรียนภายหลังข้าพเจ้า ๒ ปี แต่วุฒิเรียนเก่งมาก เขาเรียน ๓ ปี ได้ขึ้นชั้นปฐม ๕ ข้าพเจ้าเรียน ๕ ปี ได้ขึ้นชั้นปฐม ๕ วุฒิกับข้าพเจ้าจึงได้เริ่มเรียนชั้นเดียวกันและใกล้ชิดกันยิ่งขึ้น สมัยนั้นเราไม่รู้จักคำว่าน้องใหม่ เมื่อเราเรียนชั้นเดียวกัน อยู่โรงนอนเดียวกัน เราก็เหมือนเป็นคนในครอบครัว ไม่มีเขามีเรา วุฒิเป็นคนแข็งแรง เขาทำอะไรได้ทั้งนั้น ไม่ชอบบ่น เราเป็นเพื่อนกันด้วยดีจนสอบไล่จบชั้นปฐม ๖ และย้ายไปอยู่โรงเรียนนายร้อยชั้นมัธยมด้วยกันพร้อมด้วยเพื่อนร่วมรุ่นอื่น ๆ อีกหลายคนที่เชิงสะพานช้างโรงสี (กรมแผนที่ทหารบกปัจจุบัน) โรงเรียนนี้มี ๒ ชั้น คือชั้นมัธยม ๑ และ มัธยม ๒ การเรียนเรียนหนักไปในวิชาคำนวณชั้นสูง และวิชาทหารในสาขาต่าง ๆ พวกรุ่นเราเรียนอยู่มัธยม ๑ เราจึงต้องมีความเคารพนบนอบนักเรียนชั้นมัธยม ๒ เป็นธรรมดา ตลอดเวลาเรียนมัธยมปีที่ ๑ เรารู้สึกเหมือนอยู่ในความควบคุมดูแลของนักเรียนรุ่นพี่ จึงไม่มีชีวิตโลดโผนอย่างใดมากนักในระหว่างเพื่อนนักเรียนด้วยกัน

แต่ในปลายปีแรกที่เราเรียนอยู่นั้นเองก็มีเรื่องไม่งามเกิดขึ้น เนื่องจากการแข่งขันฟุตบอลระหว่างนายร้อยกับนายเรือ ที่สนามบ้านบรรทมสินธุ์ ภายหลังจากฟุตบอลเลิกแล้วมีการปะทะกันระหว่างผู้เล่นทั้งสองฝ่าย แล้วก็เลยลุกลามมาถึงคนดูคือพวกเราด้วย แต่ผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่ายได้ระงับเรื่องไม่ให้ลุกลามต่อไปโดยผู้ใหญ่ทางฝ่ายเราก็สั่งให้นักเรียนนายร้อยชั้นมัธยมออกเดินทางไกลทันทีในวันรุ่งขึ้นจากที่ปะทะกัน โดยออกเดินทางจากกรุงเทพ ฯ แต่เช้าตรู่ไปตำบลเชียงรากน้อย ห่างจากกรุงเทพ ฯ โดยทางรถไฟประมาณ ๓๐–๔๐ กิโลเมตร สมัยนั้นไม่มีถนนหนทางอย่างสมัยนี้ ดังนั้นการฝึกการเดินทางไกลจึงต้องไปทางรถไฟ จะเดิน

เป็นแถวให้เรียบร้อยก็ทำไม่ได้ นอกจากเดินเรียงหนึ่ง วุฒิกับข้าพเจ้าเมื่อเดินไปได้ครึ่งทางก็รู้สึกเหน็ดเหนื่อยเต็มที เพราะสะพายปืนและใส่เครื่องหลัง จึงในที่สุดเราทั้งสองจึงหาไม้คานมาแล้วสอดปืน ๒ กระบอกและเครื่องหลัง ๒ ชุดหามกันไปอย่างสนุกสนานจนถึงที่หมาย เราพักอยู่ที่เชียงรากไม่นานก็ขึ้นรถไฟกลับกรุงเทพ ฯ เพื่อทำการสอบไล่ ในที่สุดพวกรุ่นเราก็สอบผ่านได้เกือบหมด

การขึ้นมาเรียนชั้นมัธยม ๒ ซึ่งเป็นชั้นสูงสุดของโรงเรียน ทำให้พวกเรารู้สึกเป็นตัวของตัวเองอย่างที่สุดและมีอิสระเต็มที่ การเรียนก็หนักมาก กีฬาฟุตบอลเลิกเลยเพราะเป็นต้นเหตุ พวกเราได้ผู้บังคับการโรงเรียนนายร้อยมัธยมและผู้บังคับกองร้อยคนใหม่ ทั้งสองสำเร็จมาจากโรงเรียนนายร้อยของประเทศเยอรมันนี คือ พันโท หม่อมเจ้าปรีดิเทพพงษ์ เทวกุล และ ร้อยเอกวัน ชูถิ่น นอกจากนั้นอาจารย์สอนวิชาทหารอีกหลายนายก็มาจากโรงเรียนนายร้อยแห่งเยอรมันนี เช่น คุณพระสรกิจพิศาล และคุณพระศักดาพลรักษ์ เป็นต้น

วุฒิกับข้าพเจ้าเป็นคนสนุกสนาน เพื่อนฝูงต่างให้อภัย เราพูดจาล้อเลียนกันจนเสียงานถูกผู้บังคับบัญชาตำหนิ ต่อมาวุฒิกับข้าพเจ้าจึงคิดหาวิธีขึ้นใหม่ คือถ้าจะพูดอะไรเป็นจริงเป็นจัง ไม่พูดเล่นให้เสียการงานแล้ว คนพูดต้องเอามือจับใบหูในขณะที่พูด นั่นแหละทุกคนจะต้องฟังและรับทราบเป็นทางการ วิธีนั้นพวกเราในรุ่นก็ยังนำมาใช้ภายหลัง เมื่อมีการพบปะเลี้ยงรุ่นกัน

เมื่อเราเรียนถึงประวัติศาสตร์การสงคราม เราจึงเริ่มรู้จักชาวสปาร์ตาซึ่งมีชื่อว่าเป็นทหารที่อดทนและกล้าหาญ วุฒิกับข้าพเจ้าจึงตั้งกลุ่มพวกเราเรียกว่าพวกสปาร์ตา มีเพื่อน ๆ มารวมกลุ่มกันหลายคน รวมทั้ง สนิท ไทยานนท์ และ พจน์ บูรณะศิลปิน (ต่อมาท่านได้เป็นพลเอกทั้งคู่ สูงที่สุดในรุ่นพวกเรา) พวกสปาร์ตานี้ ได้ทำประโยชน์ให้แก่เพื่อน ๆ มาก คือถ้าเกิดเรื่องอะไรที่หาตัวคนทำผิดเป็นบุคคลไม่ได้ เพราะเป็นการกระทำของคนหลายคน ทำให้ผู้บังคับบัญชาหัวเสีย ต้องไต่สวนสอบสวน พวกสปาร์ตาก็ออกรับหน้ารับผิดเสียเอง ผู้บังคับบัญชาก็พอใจ

การเล่าเรียนดำเนินไปด้วยดี จนถึงมีการสอบไล่ใหญ่ ในปีนั้นเองกองทัพบกได้จัดให้มีการซ้อมรบใหญ่โดยระดมทหารกองหนุนหลายรุ่นเข้ามาด้วย พวกเราชั้นมัธยม ๒ จึงถูกส่งไปทำหน้าที่ผู้บังคับหมวด แบ่งแยกกันไปทั่วทั้งประเทศ เป็นการตื่นเต้นสำหรับพวกเรามาก ที่ได้ไปบังคับบัญชาทหารในฐานะผู้บังคับหมวด โดยที่ยังไม่ทราบว่าตนได้สอบได้หรือตก

เมื่อการซ้อมรบได้จบลง พวกเราก็กลับโรงเรียน และรับทราบผลของการสอบไล่ใหญ่ ด้วยความปีติยินดีอย่างสูงสุดว่าพวกเราเกือบทั้งหมดสอบไล่ได้

วันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๘ พวกเราก็ออกรับราชการ ต่างแยกย้ายกันไปอยู่ตามกรมกองที่ตนเลือก วุฒิอยู่กรมทหารราบที่ ๑๒ ต้นสำโรง ข้าพเจ้าอยู่กองพันทหารช่าง ๑ กรมทหารช่างที่ ๒ จังหวัดอยุธยา

เมื่อออกไปรับราชการแล้ว พวกเราต่างก็ตื่นเต้นและสนใจหน้าที่ใหม่ จนเกือบลืมเพื่อน ๆ โดยไม่ค่อยมีการติดต่อกันเสียเลย แต่เราก็คอยฟังข่าวการเคลื่อนไหวและโยกย้ายจากคำสั่งของทางราชการที่ประกาศออกมา

เมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๗๖ ข้าพเจ้าก็ลาออกจากราชการทหารเพื่อประกอบกิจส่วนตัวและไปต่างประเทศ เมื่อกลับมาก็ทราบว่าวุฒิและเพื่อน ๆ ต่างก็ยังรับราชการอยู่อย่างดี สำหรับวุฒินั้นประจำกรมกองบังคับบัญชาหน่วยทหารตลอดมา ข้าพเจ้าทราบว่าในบรรดาพวกเราวุฒิได้เป็นผู้บังคับกองพันทหารรักษาพระองค์ถึง ๓ กองพันโดยต่างวาระกัน คือ ทหารมหาดเล็ก ทหารราบ ๑๑ และทหารรักษาวัง

เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ หรือที่เราเรียกว่าสงครามมหาเอเซียบูรพา ข้าพเจ้าถูกเกณฑ์เข้ารับราชการในตอนปลาย ๆ ของสงคราม ถูกส่งไปอยู่กองพลสร้างคมนาคมทำงานอยู่ระหว่างลำปางกับเชียงราย ข้าพเจ้าจึงมีโอกาสเข้าไปในเขตประเทศพม่า โดยรถบรรทุกและอาศัยขับไปตามไหล่เขาซึ่งทหารช่างได้ทำไว้ เป็นทางชั่วคราว โดยตัดไหล่เขาออก รถเดินได้เป็นแถวเรียงหนึ่ง จะหลีกกันได้ก็ตรงตอนที่กว้างซึ่งได้เตรียมทำไว้เท่านั้น เมื่อข้าพเจ้าไปถึงตำบลพะยาคเป็นทางสามแพร่ง มีป้ายเขียนไว้ว่า "ไปยาก มายาก ตายง่าย"

ข้าพเจ้าใจไม่สู้ดีเกือบจะบ่ายหน้ากลับเชียงรายเสียแล้ว แต่เผอิญทราบจากเพื่อนนายทหารว่าวุฒิซึ่งขณะนั้นคาดว่าเป็นผู้บังคับกองพันทหารราบ ถูกส่งขึ้นมาขัดตาทัพ ข้าพเจ้าดีใจมากจึงมุ่งหน้าไปหาและเราก็ได้พบกันอีก ดูเขาประหลาดใจที่เห็นข้าพเจ้าแต่งทหารและขึ้นมาถึงตำบลพะยาค ข้าพเจ้าก็เล่าเรื่องให้เขาฟังแล้วถามถึงทุกข์สุขซึ่งกันและกัน ข้าพเจ้าเป็นห่วงเขาเพราะนั่งทำงานอยู่หน้าเต้นท์สนามใส่เสื้อคอกลม มีพระห้อยคอหลายองค์ ดูเขาไม่รู้สึกเดือดร้อนและลำบากอะไรเลย คือเขาไม่ชอบบ่นตั้งแต่เด็กมาแล้ว ดังนั้นมาอยู่ในสนามเขาก็เห็นเป็นของธรรมดา ไม่รู้สึกแปลกหรือมีปัญหาแต่อย่างใด เนื่องจากข้าพเจ้าจากทหารไปนานก็เลยขี้กลัวไป เพราะโรคมาเลเรียชุกชุม อาหารก็ไม่สมบูรณ์เหมือนกับที่เชียงรายหรือลำปาง เราต่างก็ดีใจที่ได้พบและคุยกัน ข้าพเจ้าต้องรีบลากลับเพราะเกรงจะค่ำมืดระหว่างการเดินทางกลับ อดนึกถึงป้ายที่ทางสามแพร่งไม่ได้ว่า "ไปยาก มายาก ตายง่าย"

เมื่อสงครามยุติลงข้าพเจ้าก็ลาออกจากราชการทหารอีกเป็นครั้งที่ ๒ และภายหลังต่อมาอีกนาน ข้าพเจ้าทราบว่าวุฒิถูกย้ายไปตำรวจ เป็นผู้บังคับการกองตรวจคนเข้าเมือง เมื่อข้าพเจ้าไปหาและขอความแนะนำช่วยเหลืออะไร วุฒิก็ช่วยด้วยความยินดีและเต็มใจเสมอ

ต่อมาไม่นานข้าพเจ้าก็ทราบว่าวุฒิถูกย้ายไปอยู่ตำรวจตระเวนชายแดน หรือ ต. ช. ด. มีหน้าที่ต้องตระเวนตามชายแดนอยู่เสมอ วันหนึ่งในเดือนมีนาคม ๒๕๐๐ ข้าพเจ้าอ่านหนังสือพิมพ์ตอนเช้า พบข่าวอันน่าตกใจมากคือข่าวบอกว่า พล. ต. ต. วุฒิ วีรบุตร ขณะที่ไปตรวจราชการตามชายแดนและตอนลงจากเฮลิคอปเตอร์ได้เกิดอุบัติเหตุ ถูกใบพัดหางเสือฟันหน้าอาการสาหัสมาก ข้าพเจ้าตกใจนึกภาวนาอยู่ในใจว่า ขอให้เขาปลอดภัย อย่าได้เป็นอันตรายอะไรมากมายเลย ภายหลังต่อมาเป็นเวลานานพอควร ข้าพเจ้าก็ไปเยี่ยมที่โรงพยาบาลตำรวจ อาการดีขึ้นมาก จนเขาเล่าเหตุการณ์ให้ข้าพเจ้าฟังได้ ข้าพเจ้านึกแล้วว่าเขาต้องปลอดภัย เขาเป็นคนดี เขาควรจะมีชีวิตอยู่รับใช้ชาติต่อไป ในที่สุดเขาก็ออกจากโรงพยาบาลกลับบ้านได้ ข้าพเจ้าทราบว่าเขาย้ายไปเป็นผู้ช่วยจเรตำรวจ จนกระทั่งเกษียณ

ต่อมาเมื่อข้าพเจ้าพบกับวุฒิภายหลัง เขาก็เล่าให้ฟังว่าเขาได้ไปท่องเที่ยวสหรัฐอเมริกากับบุตรสาว และได้รับความสนุกสนานตื่นตาตื่นใจมาก สมกับที่เขาเหน็ดเหนื่อยตรากตรำ

ทำงานมาอย่างโชกโชน

ข้าพเจ้าดีใจมากที่ได้ไปร่วมทำบุญฉลองวุฒิมีอายุครบ ๗๒ ปี ที่โรงพยาบาลสงฆ์ ร่วมกับครอบครัวของวุฒิและเพื่อนร่วมรุ่นของเราบางคนเมื่อวันที่ ๒๑ เดือนกันยายน พ.ศ. ๒๕๑๙ ได้พบปะบุตรชายและบุตรสาวรวมทั้งเขยและสะใภ้ต่างก็มีหน้าที่การงานเป็นหลักฐานมั่นคง ส่วนบุตรสาวก็มีรูปร่างดี หน้าตาสวย ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าคุณศิริลักษณ์ ศรีภรรยาของวุฒิ นับว่าเป็นครอบครัวตัวอย่างได้อย่างดี พวกเราร่วมรุ่นมีความยินดีและสรรเสริญวุฒิและครอบครัวอยู่เสมอ

ทราบว่าวุฒิมีโรคหัวใจอยู่เหมือนกัน แต่ได้รับความดูแลอย่างดี การดำเนินชีวิตของวุฒิในฐานะที่เป็นข้าราชการบำนาญ คงไม่มีอะไรพิเศษ นาน ๆ ครั้งหนึ่งเราก็มีการเลี้ยงสนุกสนานกันในระหว่างเพื่อนร่วมรุ่น ซึ่งนำความสนุกสนานด้วยความระลึกถึงชีวิตเมื่อเป็นนักเรียนนายร้อยและกินนอนมาด้วยกัน รับการฝึกอบรมสั่งสอน ฯลฯ มาจากผู้บังคับบัญชาและครูอาจารย์เดียวกัน จึงทำให้มีชีวิตและความรักใคร่ผูกพันกันเป็นพิเศษเหมือนญาติพี่น้องเกินกว่าจะบรรยายให้ถูกต้อง

ครั้นแล้วโดยไม่ได้คาดฝัน ข้าพเจ้าก็ได้รับข่าวร้ายจากเพื่อนร่วมรุ่นคือ ประยูร รัตนกิจ โทรศัพท์มาบอกว่า วุฒิได้ถึงแก่กรรมเสียแล้วด้วยความสงบเมื่อวันที่ ๒๗ กันยายน ศกนี้ เขาจากเราไปแล้ว จากไปโดยที่เขาเองก็ไม่ทราบล่วงหน้า ไม่มีใครเลยที่จะทราบได้ พวกเรารู้สึกสลดใจ เสียใจทั้ง ๆ ที่รู้ดีว่าไม่ว่าใครก็จะต้องเป็นเช่นนั้น แต่ในพวกเราและเพื่อนฝูงอีกไม่น้อย ทั้งที่เป็นทหาร ตำรวจ และพลเรือนยังคงจะระลึกถึงวุฒิผู้ทำงานตรากตรำมาด้วยความมานะ อดทนจนได้รับตำแหน่งสูงในทางราชการ มีครอบครัวเป็นปึกแผ่นอย่างน่าสรรเสริญ

ข้าพเจ้าขอขอบคุณ คุณศิริลักษณ์ วีรบุตร ที่กรุณาให้ข้าพเจ้าได้มีโอกาสเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับวุฒิ เท่าที่ข้าพเจ้าจำได้ หากมีข้อความตอนใด ขาดตกบกพร่องหรือคลาดเคลื่อน

ไปบ้างแล้ว ข้าพเจ้าต้องขออภัยเพราะเรื่องราวโดยมากล่วงเลยมานานแล้ว ความจำย่อมจะลบเลือนไปบ้าง แต่อย่างไรก็ดีข้าพเจ้ายังคิดถึงเพื่อนอยู่เสมอ.

(ร.อ. พิศดาร จุลเสวก)

๒๗ พ.ย. ๒๕๒๐

คำไว้อาลัย
แด่ พล.ต.ต. วุฒิ วีรบุตร

ในสมัยที่กระผมเป็นนายตำรวจใหม่ ๆ ปฏิบัติงานอยู่ที่ค่ายนเรศวร หัวหิน กองบังคับการยานยนต์ (รถเกราะ) ต้องประสานงานระหว่าง กองบังคับการยานยนต์ กับ กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน เป็นประจำ ต่อมาหลังปฏิวัติ พ.ศ. ๒๕๐๐ กองบังคับการยานยนต์ถูกยุบเลิก ได้ให้ค่ายนเรศวรขึ้นตรงต่อ กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน พล.ต.ต. วุฒิ วีรบุตร ท่านเป็นคณะผู้บังคับบัญชาชั้นสูงของหน่วย กระผมได้รู้จักท่านตั้งแต่ทำหน้าที่การประสานงานและเป็นผู้ใต้บังคับบัญชา ต่อมา ก็มีโอกาสสนิทสนมกับครอบครัวลูกหลานของท่านทุก ๆ คน ด้วยได้ไปมาหาสู่กับครอบครัวของท่านเป็นประจำ พล.ต.ต. วุฒิ วีรบุตร ท่านเป็นผู้ใหญ่ที่มีประสบการณ์ในชีวิตมามากทั้งชีวิตราชการและชีวิตส่วนตัว ท่านรักผู้ใต้บังคับบัญชาของท่านด้วยบริสุทธิ์ใจและจริงใจ ท่านเคยเล่าประวัติส่วนตัว ถึงความสมหวังความผิดหวัง ความบากบั่นมานะพยายาม อดทน อบรมสั่งสอนให้กระผมมีกำลังใจในการต่อสู้ชีวิต ท่านเป็นเป็นผู้รักเกียรติ รักตระกูล วีรบุตร เป็นชีวิตจิตใจ พยายามสร้างตนเอง วงศ์ตระกูลให้มีความมั่นคงเป็นที่พึ่งของลูกหลานได้อย่างน่าสรรเสริญ ซึ่งน้อยคนนักจะประสบความสำเร็จเช่นนี้ การที่ท่านเอ็นดูรักใคร่ เมตตาต่อกระผมและผู้ใต้บังคับบัญชาอื่น ๆ ทำให้กระผมไม่เคยลืมเลือนไปจากความคิดตลอดมา เมื่อมีโอกาสต้องไปเยี่ยมและคารวะท่านอยู่เสมอ ทั้ง ๆ ที่ท่านเป็นคนแข็งแรง มีสุขภาพดี แต่มาทราบว่าสิ้นไปอย่างกะทันหันรวดเร็ว แม้จะเป็นเรื่องธรรมดาโลกที่ไม่มีใครหลีกเลี่ยงหนีพ้นได้ก็ไม่วายจะอาลัยเสียดาย ความดีของท่านมีมาก กระผมทราบในระดับเพดานที่บินต่ำ แต่ก็ซาบซึ้งในความดีของท่านไว้เป็นแบบอย่าง ขออำนาจคุณแห่งพระรัตนตรัยและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสากลโลกจงดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของท่านประสพสุคติในสัมปรายภพด้วยเถิด.

พล.ต.ต. [signature]

(สมควร หริกุล)

ผู้ช่วยผู้บัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน

คำไว้อาลัย

พล. ต. ต. วุฒิ วีรบุตร อดีตผู้ช่วยผู้บัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน สมัย พ.ศ. ๒๔๙๘–๒๕๐๐ เป็นสมัยที่ข้าพเจ้ามารับราชการในกรมตำรวจเป็น พ. ต. ท. สังกัดกองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน อยู่ในใต้บังคับบัญชาของท่าน พล. ต. ต. วุฒิ วีรบุตร ซึ่งขณะนั้น พล. ต. อ. เผ่า ศรียานนท์ อดีตอธิบดีกรมตำรวจ และเป็นผู้บัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน อีกตำแหน่งหนึ่ง ส่วนเสนาธิการกองบัญชาการ ฯ นั้น คือ พล. ต. ต. เจริญฤทธิ์ จำรัสโรมรัน ขณะนั้นมียศเป็น พ. ต. อ. เป็นผู้บังคับบัญชาโดยตรงของข้าพเจ้า ตำแหน่งรองผู้บัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน ได้แก่ ผู้บัญชาการตำรวจนครบาล สมัยนั้น คือท่าน พล. ต. ท. หลวงวรยุทธวิชัย อดีตผู้บังคับการโรงเรียนเทคนิคทหารบก (รร. จปร.) ก็มีงานสำคัญทางด้านตำรวจภูธร งานของตำรวจตระเวนชายแดนจึงเป็นภาระของผู้ช่วยผู้บัญชาการ และเสนาธิการ แต่ในทางปฏิบัติ ท่าน พล. ต. ต. วุฒิ วีรบุตร มักจะไปประจำอยู่ที่ศูนย์ฝึกสุรนารายณ์ นครราชสีมา ศูนย์ฝึกของตำรวจตระเวนชายแดน เนื่องจากข้าพเจ้าได้ร่วมงานกับท่าน พล. ต. ต. วุฒิ วีรบุตร เมื่อคราวตั้งกองอำนวยการรักษาชายแดน เฉพาะกิจ มีชื่อว่า "กองปราบปรามการค้าของเถื่อนภาคเหนือ" พล. ต. ต. วุฒิ วีรบุตร ได้รับหน้าที่พิเศษ เป็นผู้บัญชาการ มีกำลังทั้งตำรวจและกองอาสารักษาดินแดน ซึ่งงานครั้งนี้ต้องประสานงานกับกองทัพบกพม่า ตามข้อตกลงอันเนื่องมาจากการเจรจาการเมืองต่างประเทศในสมัยนั้น

พล. ต. ต. วุฒิ วีรบุตร ท่านเป็นผู้นำที่มีศิลปในการดำเนินงานการรักษาชายแดนจึงเป็นผลดี เพราะในระยะนั้นรัฐบาลพม่าคลางแคลงใจในความบริสุทธิ์ใจของฝ่ายไทยอยู่มาก เราได้พิสูจน์ให้เห็นว่า ฝ่ายไทยมีความจริงใจในการร่วมมืออย่างแท้จริง ขณะเดียวกันก็ได้ปฏิบัติต่อผู้อพยพซึ่งเป็นพวกจีนคณะชาติพลัดถิ่นไปตามทำนองคลองธรรม จนจีนพวกนี้ได้เข้ามาอาศัยเพื่อรอการส่งกลับอยู่ที่บ้านยาง อำเภอฝาง และที่บ้านถ้ำ อำเภอแม่สาย จังหวัด

เชียงราย ทางฝ่ายพม่าก็ประจักษ์ในความจริงใจ ซึ่งต่อมาภายหลังกองทัพบกพม่าได้เชิญเจ้าหน้าที่ตำรวจไทยที่ร่วมงานไปเยี่ยมประเทศพม่า ได้พาไปดูงานหลายแห่งจนกระทั่งถึงเมืองสีป้อ ในพม่าภาคเหนือ ซึ่งยังไม่เคยพาคณะใดไปถึงที่นั่นเลย

ท่าน พล.ต.ต. วุฒิ วีรบุตร เป็นนักปกครองที่มีประสบการณ์ มีอุปนิสัยเยือกเย็นสุขุม มีศิลป รู้หนักเบา มีความเด็ดขาด เข้มแข็ง และยึดมั่นในระเบียบวินัยตามลักษณะทหาร จึงเป็นที่รักใคร่นับถือของผู้ใต้บังคับบัญชาและผู้ใกล้ชิด ฉะนั้น เมื่อท่านต้องจากไปอย่างไม่มีวันกลับเช่นนี้ จึงมีแต่ความอาลัยรัก ผลงานและความดีที่ท่านได้กระทำไว้ย่อมจะต้องดำรงคงอยู่ในความทรงจำของผู้ใกล้ชิดและผู้ใต้บังคับบัญชาตลอดไป ขอให้วิญญาณของท่านผู้ล่วงลับไปแล้ว จงไปสู่สุคติ ประสบความสุขในสัมปรายภพชั่วนิรันดร.

พล.ต. (ลายมือชื่อ)

(ถวิล อยู่เย็น)

๖ ธ.ค. ๒๕๒๐

การปราบปรามการค้าของเถื่อนภาคเหนือ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๘

ผลงานของ

พล. ต. ต. วุฒิ วีรบุตร

พ. อ. ถวิล อยู่เย็น

(อดีตเสนาธิการกองปราบปรามการค้าของเถื่อน

ภาคเหนือ พ. ศ. ๒๔๙๘)

หลังจากท่าน พล. ต. อ. เผ่า ศรียานนท์ อดีตอธิบดีกรมตำรวจ และอดีตรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย ได้ไปเยี่ยมเยียนประเทศพม่า เมื่อ พ. ศ. ๒๔๙๗ จากการพบปะและเจรจาการเมือง ได้รับการขอร้องให้ ให้ความร่วมมือกับทางพม่า ในการที่พม่าจะกวาดล้างกองทหารจีนคณะชาติ ซึ่งมาชุมนุมอยู่ตามชายแดน ขอให้ทางฝ่ายไทยช่วยผลักดันให้เป็นประโยชน์แก่การปราบปรามของพม่า เพื่อความไมตรีและการเป็นเพื่อนบ้านทางการก็เลยตั้งกองบัญชาการการปราบปรามการค้าของเถื่อนภาคเหนือขึ้น เมื่อ พ. ศ. ๒๔๙๘ ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับหน้าที่ของตำรวจตระเวนชายแดน ซึ่งมีหน้าที่รักษาชายแดน การปราบปรามการค้าของเถื่อนและการเข้าเมือง การแทรกซึมทางชายแดนอยู่แล้ว ขณะนั้นท่าน พล. ต. ต. วุฒิ วีรบุตร เป็นผู้ช่วยผู้บัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน มียศเป็น พล. ต. จ. ทำหน้าที่ควบคุมศูนย์ฝึกตำรวจตระเวนชายแดนอยู่ที่ค่ายสุรนารายณ์ นครราชสีมา ได้รับคำสั่งให้เดินทางมาตั้งกองบัญชาการที่จังหวัดเชียงใหม่ ใช้กำลังตำรวจภาคเหนือจัดกองกำลังขึ้นชั่วคราว โดยใช้เจ้าหน้าที่ตำรวจของค่ายดารารัศมี และกองกำกับ

การตำรวจภูธรจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่ง พล. ต. อ. ศรีสุข มหินทรเทพ ขณะนั้นยศ พ. ต. ท. ทำหน้าที่ควบคุมทั้ง ๒ แห่ง คือ เป็นผู้กำกับการตำรวจภูธรจังหวัดเชียงใหม่ และเป็นผู้บังคับการค่ายดารารัศมี ส่วนทางทหารบกได้ส่งข้าพเจ้ามียศเป็น พ. ต. ฝ่ายเสนาธิการกองพลที่ ๗ ลำปาง ไปเป็นเสนาธิการกองปราบ ๆ ที่ตั้งขึ้นใหม่ ซึ่งมีเขตทำการรับผิดชอบตั้งแต่จังหวัดอุตรดิตถ์ ถึงแม่สอดจังหวัดตาก กองกำลังในการรักษาชายแดนได้ใช้กำลังตำรวจและกองอาสารักษาดินแดนในท้องถิ่นนั้น สนธิกำลังขึ้น คือ :–

กองปราบปรามด้านตะวันตก มี พ. ต. ท. ยงยุทธ แย้มเกษสุคนธ์ ผู้กำกับการตำรวจภูธรจังหวัดแม่ฮ่องสอน (ปัจจุบันเป็น พ. ต. อ.) ตั้งกองบังคับการที่จังหวัดแม่ฮ่อง-สอน ใช้กำลังตำรวจตระเวนชายแดนและตำรวจภูธรด้านนั้น และได้สนธิกำลังจัดตั้งกองอาสารักษาดินแดนขึ้น

กองปราบปรามด้านเหนือ มี พ. ต. ท. จิตต์ ลีลายุทธ ผู้กำกับการตำรวจภูธรจังหวัดลำปาง และรองผู้บังคับการค่ายดารารัศมี (ปัจจุบันเป็น พล. ต. ท.) มีหน้าที่ทางด้านจังหวัดเชียงราย

กองปราบปรามด้านกลาง มี พ. ต. ท. ศรีสุข มหินทรเทพ ผู้กำกับการตำรวจภูธรจังหวัดเชียงใหม่ และผู้บังคับการค่ายดารารัศมี (ปัจจุบันมียศเป็น พล. ต. อ.) มีหน้าที่ทางด้านจังหวัดเชียงใหม่

กองกำลังกองอาสารักษาดินแดน มี

นายกระจ่าง บุญยเกต อดีตนายอำเภอเมืองราชบุรี เป็น ผบ. พัน. อส.

นายศิริ เพ็ชรโรจน์ อดีตนายอำเภอเมืองเชียงราย เป็น ผบ. ร้อย. ๑

นายพร้อม ชูแข อดีตนายอำเภอเมืองปัตตานี เป็น ผบ. ร้อย. ๒

นายทองอินทร์ รังษีประสิทธิ์ อดีตนายอำเภอเมืองตราด เป็น ผบ. ร้อย. ๓

นายกริช สุวรรณสมบูรณ์ อดีตนายอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน เป็น ผบ. ร้อย. ๔

ได้จัดตั้งกองกำลังขึ้นที่จังหวัดเชียงใหม่และแม่ฮ่องสอน กล่าวคือใช้สมาชิกอาสารักษาดินแดนในท้องถิ่นนั้นจัดตั้ง

กองร้อยตำรวจพลร่ม มี ร.ต.อ. ประเนตร ฤทธิ์ฦาชย เป็น ผบ. ร้อย. (ปัจจุบันเป็น พล.ต.ต.) ทำหน้าที่เป็นหน่วยพิเศษในการลาดตระเวนระยะไกล และกองหนุนเคลื่อนที่เร็ว

กองบัญชาการปราบปรามการค้าของเถื่อนภาคเหนือ ใช้เจ้าหน้าที่ของค่ายดารารัศมี สภ. อำเภอฝาง

ตั้งที่อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ ระหว่าง ก.พ. – ๖ เม.ย. ๒๔๙๘

ตั้งที่อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย เมื่อ พ.ค. ๒๔๙๘

หน่วยติดต่อของพม่าและของไทย ในการปราบปรามร่วมกันนี้ ทางพม่าได้ส่งนายทหารติดต่อยศ พ.ท. มาประจำที่อำเภอฝาง เพื่อทำหน้าที่ติดต่อสื่อสารและส่งกำลังบำรุงแก่กองทหารพม่า ซึ่งสมัยนั้นพม่าได้สั่งอุปกรณ์บางส่วนจากเชียงใหม่ส่งผ่านชายแดนไปให้พม่า และฝ่ายไทยได้ส่ง ร.ต.อ. บุญจิตร พันธุมจินดา (ปัจจุบันมียศเป็น พล.ต.ต.) ไปประจำกองบัญชาการกองทัพพม่าภาคเหนือที่เมืองยอน

การดำเนินการปราบของฝ่ายพม่าในห้วงเวลา ๔ เดือน คือตั้งแต่ ก.พ. – พ.ค. ๒๔๙๘ มีการกวาดล้างใหญ่ ๓ ครั้ง คือ:–

ครั้งแรก เมื่อ ๗ มี.ค. ๒๔๙๘ พม่าเข้ากวาดล้างที่เมืองยอน จากเมืองสาด ซึ่งอยู่ทางตะวันตกชายแดนทางอำเภอแม่จัน ประมาณ ๒๐ ก.ม. ไม่สำเร็จ

ครั้งที่สอง เมื่อ ๘ เม.ย. ๒๔๙๘ เข้าตีดอยลาง จากเมืองหาง ชายเขตแดนอำเภอฝาง ยึดดอยลางซึ่งเป็นที่ตั้งกองบัญชาการของจีนคณะชาติได้

ครั้งที่สาม เมื่อ ๗ พ.ค. ๒๔๙๘ กวาดล้างดอยตุง เมืองกวาน ทางด้านแม่สายไม่สำเร็จ

การดำเนินงานทางฝ่ายไทย มีหน้าที่รักษาชายแดนไม่ให้มีการละเมิด ซึ่งได้มีผู้

อพยพหนีการปราบปรามเข้ามาถึง ๑,๐๐๐ คน จึงได้มีการควบคุมผู้อพยพให้อยู่ที่บ้านยาง อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ และบ้านถ้ำ อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย ตั้งแต่ครั้งนั้น ซึ่งต่อมาได้ย้ายไปอยู่ที่บ้านแม่สะลอง ทางห้วยไคร้ ดอยตุง อนึ่ง ในการปราบปราม ทางฝ่ายพม่าได้ส่งเครื่องบินมาโจมตีดอยลาง ด้านอำเภอแม่อายแต่ผิดที่หมาย ทำให้ชาวบ้านปางต้นผ้อง ตาย ๒ บาดเจ็บ ๕ ภายหลังทางการได้เจรจาให้มีการชดใช้ค่าเสียหายถึง ๕๐๐,๐๐๐ บาท อนึ่ง ในการติดต่อประสานงานร่วมกับพม่า ร.ต.ท. สมพร ศรีบุญลือ นายเวรของ พล.ต.ต. วุฒิ วีรบุตร ได้ติดตามหน่วยติดต่อของพม่าไปที่เมืองหาง จึงได้พบพระเจดีย์ซึ่งได้สร้างเป็นที่ระลึก ณ ที่สวรรคตของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ซึ่งได้เสด็จสวรรคตเมื่อ ๑๖ พ.ค. ๒๑๔๘ ระหว่างยกกองทัพไปตีเมืองอังวะ พระเจดีย์อยู่ที่บ้านนากองบู ใต้เมืองหางประมาณ ๔ ก.ม. จึงได้ถ่ายภาพแล้วรายงานไปจนถึงกรมศิลปากร ถึงการพบพระเจดีย์แห่งนี้ นับว่าเป็นผลพลอยได้ของการปฏิบัติงานร่วมกันระหว่างไทยกับพม่า ซึ่งขณะนั้นทางพม่าก็หาทราบความสำคัญของพระเจดีย์แห่งนี้ไม่ จนกระทั่งต่อมาเมื่อเกิดกองโจรหนุ่มศึกหาญมาบูชาพระเจดีย์แห่งนี้ก่อนออกศึก พระเจดีย์แห่งนี้จึงได้ถูกทำลายลงด้วยการระเบิดของฝ่ายพม่า เพื่อทำลายสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของไทยใหญ่ให้หมดสิ้น จนกระทั่งมีการสร้างพระเจดีย์ที่ระลึกขึ้นที่ตำบลเมืองงาย อำเภอเชียงดาวซึ่งเป็นที่ตั้งกองทัพก่อนจะยกออกจากลานนาไทย ก็ทราบได้ว่ามีการนำก้อนอิฐจากบ้านนากองบู ที่พระเจดีย์องค์เดิม ที่หลงเหลืออยู่มาบรรจุไว้ในพระเจดีย์ที่ระลึกที่ตำบลเมืองงายด้วย

การดำเนินงานของกองบัญชาการปราบปรามการค้าของเถื่อนภาคเหนือของ พล.ต.ต. วุฒิ วีรบุตร ผู้ล่วงลับไปแล้ว ถึงแม้ว่าจะมีระยะเวลาเพียง ๔–๕ เดือน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของงานทั้งหมดในชีวิตท่าน ก็ยังเกิดประโยชน์แก่ประเทศชาติ เป็นผลดีทำให้เกิดความเข้าใจอันดีระหว่างไทยกับพม่า และฝ่ายจีนคณะชาติในขณะนั้น ซึ่งเราได้ปฏิบัติตามทำนองคลองธรรมเกี่ยวกับผู้บาดเจ็บและผู้อพยพ อันเป็นผลดีทางการเมือง

ด้วยลักษณะผู้นำของท่าน พล.ต.ต. วุฒิ วีรบุตร ซึ่งมีความเยือกเย็น สุขุมคัมภีรภาพ เนื่องจากท่านเคยผ่านประสบการณ์มามาก ทางด้านทหารและตำรวจ จึงทำให้งาน

การรักษาชายแดนเป็นผลดีแก่ประเทศชาติ โดยเฉพาะของกรมตำรวจและกระทรวงมหาดไทย ในโอกาสแห่งวาระสุดท้ายของท่าน พล.ต.ต. วุฒิ วีรบุตร อดีตผู้บัญชาการปราบปรามการค้าของเถื่อนภาคเหนือ (ก.พ. – พ.ค. ๒๔๙๘) ผู้ล่วงลับไปแล้ว ก็ขอให้ท่านจงไปสู่สุคติภูมิ ประสพความสุขในสัมปรายภพชั่วนิรันดร.

พ.อ. ถวิล อยู่เย็น

(ถวิล อยู่เย็น)

๓๑ ต.ค. ๒๕๒๐

แผนที่สังเขปแสดงพื้นที่ในการปราบปรามการค้าของเถื่อน พ.ศ. ๒๔๙๘ ตำรวจตระเวนชายแดน ร่วมกับกองทัพบกพม่า

ครั้งแรก เมื่อ ๗ มี.ค. ๒๔๙๘ เข้ายึดเมืองยอน ไม่สำเร็จ

ครั้งที่ ๒ เมื่อ ๗ เม.ย. ๒๔๙๘ เข้ายึดดอยลาง ดอยสันจุ สำเร็จ

ครั้งที่ ๓ เมื่อ พ.ค. ๒๔๙๘ เข้ายึดดอยลาง ไม่สำเร็จ

เมืองยอน

ดอยผ้าห่มปก

ดอยสันจุ

ดอยมอนเอ่างขาง

บ้านยาง

ช่องกิ่วผาวอก

เมืองแหง

นาหวาย

ฝาง

เชียงราย

ดอยตุง

ดอยลาง

แม่ฮ่องสอน

อ. เชียงดาว

อ. แม่ริม

ขุนยวม

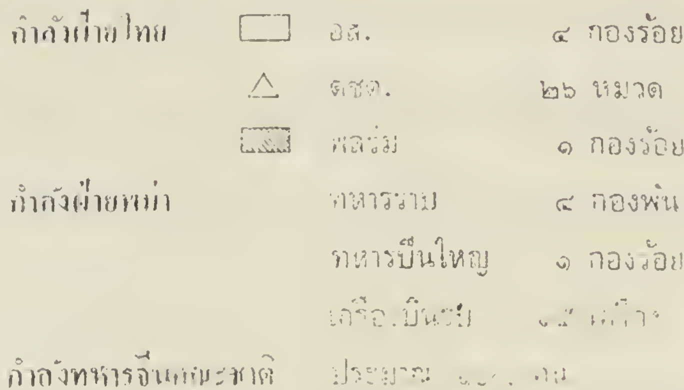
เชียงใหม่

อ. แม่สะเรียง

เขตรับผิดชอบของ พ.ต.ต. จิตต์ ธีราฤทธ

เขตรับผิดชอบของ พ.ต.ท. ศรีสุข มหินทรเทพ

เขตรับผิดชอบของ พ.ต.ท. ยงยุทธ แย้มเกษสุคนธ์

ลำดับเหตุการณ์สำคัญ ในการปราบปรามการค้าของเถื่อน ภาคเหนือ ของกรมตำรวจ พ.ศ. ๒๔๙๘

---

๑๔ ก.พ. ๒๔๙๘	กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน ออกคำสั่งยุทธการที่ ๑ ลับเฉพาะที่ ๖/๒๔๙๘ เรื่อง การปราบปรามการค้าของเถื่อนภาคเหนือ มี พล.ต.จ. วุฒิ วีรบุตร เป็นผู้อำนวยการ พ.ต.ต. ถวิล อยู่เย็น เป็นเสนาธิการ พ.ต.ท. ศรีสุข มหินทรเทพ เป็นผู้บังคับกองกำลังปราบปราม พ.ต.ท.จิตต์ ลีลายุทธ เป็นรองผู้บังคับกองกำลังปราบปราม ใช้กำลังตำรวจตระเวนชายแดนจำนวน ๒๖ หมวด (๑,๖๕๖ คน) กองร้อยพลร่ม ๑ กองร้อย ในบังคับของ ร.ต.อ. ประเนตร ฤทธิ์ฦาชย กองพันอาสารักษาดินแดน ๑ กองพัน ในบังคับของนายกระจ่าง บุญยะเกตุ รวมกำลังประมาณ ๓,๐๐๐ คน มูลฐานเกิดจาก พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ อธิบดีกรมตำรวจ และ รมช. มหาดไทย ไปเยี่ยมประเทศพม่า ทางพม่าจึงขอความร่วมมือในการปราบปราม
๑๖ ก.พ. ๒๔๙๘	พล.ต.จ. วุฒิ วีรบุตร ตั้งกองอำนวยการปราบปรามขึ้นที่จังหวัดเชียงใหม่
๑๘ ก.พ. ๒๔๙๘	มีการประชุมระดับปฏิบัติการระหว่างพม่ากับไทย ที่จวนผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่

ฝ่ายไทย พล.ต.จ. วุฒิ วีรบุตร

พล.ต.จ. รัตน วัฒนมหาตม์

พ. ต. อ. เจริญฤทธิ์ จำรัสโรมรัน
พ. อ. ชาติชาย ชุณหะวัน
พ. ต. ท. ทวี พุธวัฒนะ
พ. ต. ต. ถวิล อยู่เย็น

ฝ่ายพม่า พล. จ. จอสอ ผบ. ทหารพม่าภาคเหนือ
พ. อ. อ่องยี เสนาธิการกลาโหมพม่า
พ. ท. เปเตต ผู้ช่วยทูตทหารบกพม่าประจำประเทศไทย

๒๗ ก. พ. ๒๔๙๘ กองพันอาสารักษาดินแดน มาถึงจังหวัดเชียงใหม่ นายกระจ่าง บุญยะเกตุ นายอำเภอเมืองราชบุรี เป็น ผบ. ทำการฝึกทบทวน แล้วเดินทางไปอำเภอฝาง

๒๗ ก. พ. ๒๔๙๘ กองอำนวยการปราบปราม เข้าที่ตั้งที่อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่

๑ มี. ค. ๒๔๙๘ หน่วยสื่อสารที่ส่งมาสนับสนุนจากกองการสื่อสาร พร้อมที่จังหวัดเชียงใหม่ กองอำนวยการปราบปรามออกคำสั่ง ที่ ๙/๒๔๙๘ ตั้งเจ้าหน้าที่ประจำกองบัญชาการ

๒ มี. ค. ๒๔๙๘ หน่วยปฏิบัติในการปราบปรามพร้อมรบ กองบัญชาการได้ออกคำสั่งยุทธการที่ ๒ ว่าด้วยแผนการปราบปราม มีเขตปฏิบัติตั้งแต่จังหวัดอุตรดิตถ์ ถึงจังหวัดแม่ฮ่องสอน

๖ มี. ค. ๒๔๙๘ รอง เสธ. ทบ. พม่าบินมาที่กองอำนวยการ ที่ อ. ฝาง เข้าพบ พล. ต. จ. วุฒิ วีรบุตร แจ้งแผนการของพม่า

๗ มี. ค. ๒๔๙๘ พม่าเริ่มการกวาดล้างดอยทุม ด้วยกำลัง ๒ กองพัน โดยเริ่มเข้าตีจากเมืองสาต ถือวันฤกษ์วันที่ ๗ มี. ค. ๒๔๙๘

๘ มี. ค. ๒๔๙๘ ตชด. ๑ หมวดเคลื่อนที่ สกัดทางดอยม่อนอ่างขาง ทิศ

ตะวันตก อ. ฝาง

๙ มี.ค. ๒๔๙๘ พล. ต. จ. วุฒิ วีรบุตร บินไปตรวจแนวดอยม่อนอ่างขาง หน่วย อส. เริ่มเสริมกำลังปฏิบัติงาน

๑๔ มี.ค. ๒๔๙๘ พล. ต. จ. พิชัย กุลละวณิชย์ วิทยุแจ้ง พล. ต. จ. วุฒิ วีรบุตร ว่ากรมตำรวจจ่ายเงิน ๑๐,๐๐๐ บาท สำหรับใช้ในกองอำนวยการปราบปราม

๑๕ มี.ค. ๒๔๙๘ ทหารพม่าจะเข้ายึดเมืองยอน เวลากลางคืน ถูกทหารจีนยิง ค. รบกวนหนัก

๑๖ มี.ค. ๒๔๙๘ กองทหารพม่า ซึ่งเคลื่อนที่เข้ากวาดล้างจากเมืองสาดมายังเขาทุม ถูกตีโต้ที่เมืองยอน ทำการไม่สำเร็จ เพราะการส่งกำลังบำรุง

๑๗ มี.ค. ๒๔๙๘ ทหารพม่าถอนตัวออกจากเขาทุม เปลี่ยนแผนการเข้าตีใหม่ แต่ยังปิดเป็นความลับ

๑๘ มี.ค. ๒๔๙๘ พ. อ. อ่องยี เสธ. กลาโหมพม่า บินมากองบัญชาการที่ อ. เจรจาเพื่อแก้ปัญหาการส่งกำลังบำรุง ซึ่งจะขอจัดหาจากเชียงใหม่ ส่งไปให้กองทัพพม่า

๒๐ มี.ค. ๒๔๙๘ พล. จ. ตันเผ่ แม่ทัพเรือพม่า เดินทางกลับพม่าโดยผ่านทางรถไฟไปกรุงเทพ ฯ

๒๑ มี.ค. ๒๔๙๘ กองอำนวยการปราบปราม ใช้กำลัง อส. ขึ้นเสริมกำลัง ตชด.

ร้อย ๑ นายศิริ เพ็ชรโรจน์ คุมจีนอพยพบ้านยาง เชิงดอยม่านอ่างยาง มีจีนฮ่ออพยพ ๓๐๐ คน

ร้อย ๒ นายพร้อม ชูแข ตั้งที่บ้านแม่อาย ชายเขตแดนติดดอยลาง

ร้อย ๓ นายทองอินทร์ รังษีประสิทธิ์ ตั้งที่บ้านท่าตอน ชาย

แดนติดเมืองยอน

๒๘ มี.ค. ๒๔๙๘	– พ.ต.ต. ถวิล อยู่เย็น และเจ้าหน้าที่ไปสำรวจเส้นทางช่องกิ่วผาวอก กำลังอีกส่วนหนึ่งมี ร.ต.ท. สมพร ศรีบุญลือ และนายทหารพม่าไปสำรวจทางเมืองหาง ซึ่งพม่าจะใช้เป็นเส้นทางส่งกำลัง
	– เครื่องบินพม่าโจมตีเมืองยอน ดอยลาง
๒๙ มี.ค. ๒๔๙๘	– เครื่องบินพม่าโจมตีหมู่บ้านปางต้นฆ้อง ชายพระราชอาณาเขต ทำให้ราษฎรตาย ๒ บาดเจ็บ ๕ คน ภายหลังพม่าได้ชดใช้เงิน ๕ แสนบาท เป็นค่าทำขวัญ
๓๐ มี.ค. ๒๔๙๘	– พ.ต.ท. ศรีสุข มหินทรเทพ พ.ต.ต. ถวิล อยู่เย็น ไปตรวจบ้านปางต้นฆ้อง เพื่อสอบสวน บ. พม่าทิ้งระเบิดหมู่บ้านไทยที่เขตแดน สำหรับรายงานเหตุการณ์ไปยังกรมตำรวจ
	– ร.ต.ท. สมพร ศรีบุญลือ กับทหารพม่า กลับจากการสำรวจเส้นทางเมืองหาง
๓๑ มี.ค. ๒๔๙๘	กองอำนวยการได้รายงานการใช้จ่าย ตั้งแต่ต้น ได้ใช้เงินไป ๔๕๔,๑๑๑.๑๕ บาท และคาดประมาณการเดือนต่อไป ว่าจะต้องใช้อีกประมาณ ๓๐๖,๓๐๐.๐๐ บาท
๕ เม.ย. ๒๔๙๘	พม่ายิงปืนใหญ่จาก บ. ท่าขี้เหล็กมาตกบนเขาหลัง อ. แม่สาย
๗ เม.ย. ๒๔๙๘	– บ. พม่าล้ำแดนที่ อ. ฝาง อ้างว่าลมพัดจัดหลงทาง
	– พม่าเริ่มแผนยานกยีอ่อง เข้าตีดอยลาง จากเมืองต่วน ถือฤกษ์วันที่ ๗ เม.ย.
	– แม่ทัพอากาศพม่า พล.จ. ที ครีฟ เดินทางจาก อ. ฝาง ไปพม่าหลังจากไปเชียงใหม่มาแล้ว
๘ เม.ย. ๒๔๙๘	พม่ายึดดอยสันจุ เส้นเขตแดนไทย ทางตะวันตก อ. ฝาง

๑๒–๑๓ เม. ย. ๒๔๙๘ พม่าเข้าตีทหารจีน เชิงดอยผ้าห่มปก ทางด้านพม่า

๑๕ เม. ย. ๒๔๙๘ บ. ๒ เครื่องยนต์พม่าตกเชิงดอยผ้าห่มปก ทหารตายหมด

๑๖ เม. ย. ๒๔๙๘ พ. ท. เปเตต ผู้ช่วยทูตทหารบกพม่า มาตรวจบ้านปางต้นฆ้อง หมู่บ้านที่ถูกพม่าโจมตีด้วยเครื่องบิน

๑๘ เม. ย. ๒๔๙๘ ทหารจีนที่บาดเจ็บจากการสู้รบ ๒๕ คน ล่องแพมาจากเมืองยอน ตามลำน้ำกก มาขึ้นที่ บ. ท่าตอน เพื่อขอไปรักษาตัวที่เชียงใหม่

๒๐ เม. ย. ๒๔๙๘ ทหารพม่า ๓ กองพัน เข้ายึดดอยลาง ขุมกำลังของจีนคณะชาติ

๒๑ เม. ย. ๒๔๙๘ พล. ต. จ. วุฒิ วีรบุตร พ. ต. ต. ถวิล อยู่เย็น ไปเยี่ยมพล. จ. จอสอ ที่ บก. กองทัพพม่า ที่ดอยลาง ซึ่งพม่ายึดได้

๒๒ เม. ย. ๒๔๙๘ พล. ต. อ. เผ่า ศรียานนท์ เป็นประธานในพิธีประดับเหรียญราชการชายแดนแก่กองร้อย อส. ที่จะเดินทางกลับ ที่สนามโรงเรียนยุพราชวิทยาลัย

๒๓ เม. ย. ๒๔๙๘ กองร้อย อส. เดินทางกลับ โดยรถไฟ พล. ต. จ. วุฒิ วีรบุตร ไปส่งที่สถานีรถไฟ

๒๓ เม. ย. ๒๔๙๘ พล. ต. ท. หลวงวรยุทธวิชัย ผบช. ภ. และจเร ตร. มาเยี่ยมกองอำนวยการที่ อ. ฝาง

๒๖ เม. ย. ๒๔๙๘ พล. จ. จอสอ ผบ. ทหารภาคเหนือของพม่า มาจากดอยลางที่ อ. ฝาง จะขอผ่านขึ้นเครื่องบินที่เชียงใหม่ไปเชียงตุง

๒๖ เม. ย. ๒๔๙๘ พล. ต. อ. เผ่า ศรียานนท์ อตร. สั่งให้ย้าย บก. จาก อ. ฝาง ไป อ. แม่จัน จ. เชียงราย

๒๙ เม. ย. ๒๔๙๘ กองอำนวยการปราบปรามการค้าของเถื่อนภาคเหนือออกเดินทางจาก อ. ฝางวันนี้เพื่อไป อ. แม่จัน

๒ พ. ค. ๒๔๙๘ เปิด บก. ที่โรงเรียนตำรวจภูธร ภาค ๕ ที่ อ. แม่จัน

๔ พ. ค. ๒๔๙๘ – เจ้าหน้าที่สื่อสาร ตชด. ไปประจำด้าน อ. แม่สาย
– จีน ๒๐๐ คน อพยพมาที่บ้านก้อแสนใจ ได้ให้ ร. ต. ท. อุดม จันทิมา ไปควบคุมนำมาอยู่ที่บ้านถ้ำ อ. แม่สาย

๕ พ. ค. ๒๔๙๘ พล. จ. จอสอ ผบ. ทหารภาคเหนือพม่า เชิญประชุมที่ บ. ท่าขี้เหล็ก ติด อ. แม่สาย เพื่อประสานแผนการกวาดล้าง

๖ พ. ค. ๒๔๙๘ ๑๖๐๐ ผบ. พัน ป. และ ผบ. หน่วยกล้าตายพม่า เดินทางมาพบ พล. ต. จ. วุฒิ วีรบุตร ที่กองอำนวยการ ฯ อ. แม่จัน เพื่อชี้แจงทางปฏิบัติ ในการใช้ ป. ยิงมาทางชายแดนไทย พล. ต. จ. วุฒิ ฯ ตกลงยินยอม

๗ พ. ค. ๒๔๙๘ พม่าเริ่มใช้แผนกวาดล้างจีนคณะชาติด้าน อ. แม่สาย ถือวันที่ ๗ เป็นฤกษ์เพื่อยึดดอยตุง

๘ พ. ค. ๒๔๙๘ พม่าทำการกวาดล้างยึดได้ภูเขา เอ. ๑๐ ทางหลัง อ. แม่สาย ตรงเขตแดนไทย–พม่า ซึ่งเป็นจุดสำคัญที่จะเคลื่อนที่ไปดอยตุง ทางด้านไทย ตชด. จับจีนล้ำแดนได้ ๖ นาย ด้านช่องผาแตก ตชด. จับจีนล้ำแดนได้ ๑๓ นาย ฝ่ายจีนเสียชีวิต ๑๕ บาดเจ็บ ๑๓ คน พม่าใช้ปืนใหญ่ ๓,๐๐๐ นัด ในการรบ ๗–๘ พ. ค. จรวด ๑๕๐ นัด ใช้เครื่องบินทำการรบด้วย

๑๕ พ. ค. ๒๔๙๘ หมดกำหนดห้วงเวลา การปราบปรามตามข้อตกลงระหว่างไทย–พม่า พล. จ. จอสอ ฯ พม่าได้ขอยืดเวลาปราบอีก ๕ วัน ถึง ๒๐ พ. ค. ๒๔๙๘ พล. ต. จ. วุฒิ ฯ ไม่ขัดข้อง

๑๘ พ. ค. ๒๔๙๘ – นายพล จอสอ เดินทางมา บ. ท่าขี้เหล็ก และได้วิทยุแจ้ง พล. ต. จ. วุฒิ ฯ ว่าการปราบปรามจะสิ้นสุดลง เพราะมีภาระทางด้านเมืองยอง และม่อนสามเท้า ซึ่งทหารจีนก่อกวนทาง

ด้านนั้น

–๑๖๐๐ พล.ต.ต.วุฒิ ฯ กับ พ.ต.ต.ถวิล อยู่เย็น ได้บินไปพบ พล.จ.จอสอ (พม่า) ที่ท่าขี้เหล็กในโอกาสที่การปราบปรามทางชายแดนไทยจะหมดเขตใน ๒๐ พ.ค. ๒๔๙๘

๒๐ พ.ค. ๒๔๙๘ คณะทหารติดต่อพม่า ๑๗ นาย เดินทางกลับโดยผ่านกรุงเทพฯ ถึงกรุงเทพฯ ๒๒ พ.ค. ๒๔๙๘

๒๒ พ.ค. ๒๔๙๘ จัดงานปิดกองบัญชาการปราบปรามการค้าของเถื่อนภาคเหนือที่ อ.แม่จัน มีการสวนสนามของตำรวจตระเวนชายแดน

๒๓–๒๔ พ.ค. ๒๔๙๘ หน่วยตำรวจเริ่มแยกย้ายเข้าที่ตั้งปกติ

๒๖ พ.ค. ๒๔๙๘ พล.ต.จ.วุฒิ วีรบุตร ผู้อำนวยการปราบปรามและคณะเดินทางออกจาก อ.แม่จัน กลับที่ตั้งพระนคร

กำหนดการเดินทางไปเยี่ยมประเทศพม่า ภายหลังการปราบปราม

๖ ก.ค. ๒๔๙๘ พล.ต.จ.วุฒิ วีรบุตร พ.ต.ต.ถวิล อยู่เย็น และคณะเดินทางไปประเทศพม่าตามคำเชิญของกองทัพบกพม่า เครื่องบินกองทัพอากาศพม่ามารับที่ดอนเมืองไปลงที่ร่างกุ้ง

๗ ก.ค. ๒๔๙๘ พล.ต.จ.วุฒิ ฯ และคณะ ได้ไปเยี่ยมนายกรัฐมนตรีพม่า รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย

๘ ก.ค. ๒๔๙๘ ออกเดินทางไปเมืองมัณฑะเล โดยเครื่องบินกองทัพอากาศพม่า เยี่ยมศูนย์ฝึกตำรวจพม่าที่เมืองมัณฑะเล

๙ ก.ค. ๒๔๙๘ ไปชมเมืองสะแคง เมืองที่เชลยไทยสมัยอยุธยาถูกกวาดต้อนมาไว้ที่นี่ถึง ๒๓,๐๐๐ คน แล้วไปดูพระเจดีย์พระเจ้าปดุงทรง

สร้างค้างไว้ที่ริมฝั่งแม่น้ำอิระวดี ภายหลังที่พ่ายแพ้จากการรบกับไทยที่ลาดหญ้า พ.ศ. ๒๓๒๘

๑๐ ก.ค. ๒๔๙๘ ออกเดินทางไปเมืองเมเนียวโดยเครื่องบิน ในรัฐไทยใหญ่

๑๑ ก.ค. ๒๔๙๘ เดินทางโดยรถยนต์จากเมืองเมเนียว ผ่านช่องเขาโกเต๊ก ไปถึงจอกแม่ เขตเมืองสีป้อ แต่ไม่ได้เข้าเมืองสีป้อ เพราะถูกกีดกันไม่ให้ไปเห็นคนไทยในแคว้นแสนหวี

๑๒ ก.ค. ๒๔๙๘ เดินทางโดยเครื่องบินจากเมืองเมเนียว แคว้นไทยใหญ่ไปเมืองลันยะวา ใกล้แม่น้ำอิระวดี แล้วเดินทางโดยรถยนต์ไปเมืองช๊อค ดูบ่อน้ำมัน และการกลั่นน้ำมันของพม่า

๑๓ ก.ค ๒๔๙๘ จากเมืองช๊อค เดินทางโดยเรือยนต์ในแม่น้ำอิระวดีไปเมืองพุกาม ดูโบราณสถาน แล้วกลับมาเมืองช๊อค กลางคืนมีเลี้ยงรับรอง

๑๔ ก.ค. ๒๔๙๘ กลับเมืองร่างกุ้งโดยเครื่องบิน พักโรงแรมสแตรน ตอนบ่ายเยี่ยมกองทัพภาคใต้พม่าในร่างกุ้ง ตอนค่ำอธิบดีกรมตำรวจเลี้ยงรับรอง

๑๕ ก.ค. ๒๔๙๘ ไปเมืองหงสาวดีโดยรถยนต์ ชมพิพิธภัณฑ์และเมืองหงสาวดี

๑๖ ก.ค. ๒๔๙๘ พักผ่อน รับประทานอาหารกลางวันที่บ้าน รมต. มหาดไทย ตอนค่ำเลี้ยงรับรองโดยผู้บัญชาการทหารบกพม่า

๑๗ ก.ค. ๒๔๙๘ เดินทางกลับเมืองไทย

หลักฐาน
๑. พล.ต.จ. วุฒิ วีรบุตร ตำรวจและความมั่นคงของชาติ
๒. ร.ต.ท. สมพร ศรีบุญลือ เบื้องหลังการปราบปรามการค้าของเถื่อน

พ.อ. ถวิล อยู่เย็น

หน. ประวัติศาสตร์ ยก. ทบ.

บัญชีรายนามเจ้าหน้าที่สำคัญ
ในการปราบปรามการค้าของเถื่อนภาคเหนือ

ก.พ. – พ.ค. ๒๔๙๘

กองอำนวยการ

พล.ต.จ. วุฒิ วีรบุตร	ผู้อำนวยการ
พ.ต.ต. ถวิล อยู่เย็น	เสนาธิการ
ร.ต.ท. จุมพล แสงโชติ	สธ. ๑
ร.ต.ท. อภิชาติ พรโสภณ	สธ. ๒–๓
ร.ต.อ. สำแดง ดรบัณฑิต	สธ. ๔
ร.ต.อ. แท้ สีตะธนี	แพทย์
ร.ต.อ. คณิต วินิจเขตรคำนวน	ประจำกองอำนวยการ
ร.ต.อ. ปราโมทย์ บุรานนท์	ล่าม
ร.ต.อ. โกศล ธีระสิงห์	ประจำกองบังคับการ
ร.ต.ท. สมพร ศรีบุญลือ	นายเวร
ร.ต.อ. บุญจิตต์ พันธุมจินดา	เจ้าหน้าที่สื่อสาร
ร.ต.อ. พิชัย พุธวัฒนะ	ประจำกองอำนวยการ

ผบ. กองกำลัง

พ.ต.ท. ศรีศุข มหินทรเทพ	ผบ. กองกำลังด้านกลาง
พ.ต.ท. จิตต์ ลีลายุทธ	ผบ. กองกำลังด้านเหนือ
พล.ต.ท. ยงยุทธ แย้มเกษสุคนธ์	ผบ. กองกำลังด้านตะวันตก
ร.ต.อ. ประเนตร ฤทธิ์ฦาชัย	ผบ. ร้อยพลร่ม

ผบ. หมวด ตชด.

ร. ต. ท. เทียบ ทัศนียกุล	ร. ต. ท. สมบูรณ์ อายุโย
ร. ต. ท. สวัสดิ์ อิงอร่าม	ร. ต. ท. อุดม จันทิมา
ร. ต. ต. วิชัย กลับเจริญ	ร. ต. ต. เจริญ โชติดำรงค์
ร. ต. ต. สมปอง สุขจำนงค์	ร. ต. ต. การุณ ปฐมนุพงษ์
ร. ต. ต. พงษ์สิน เลิศประไพ	ร. ต. ต. ไพโรจน์ ปุษยะนาวิน
ร. ต. ต. เชาวน์ วิเชียรสสรรพ์	ร. ต. ต. ทวี ภานุโสภณ
ร. ต. ต. ศุภชัย ดวงพัตรา	ร. ต. ต. สุระ ชมวิสูตร
ร. ต. ต. สุนทร อยู่ยืน	ร. ต. ต. พยุทธ เอกรัตน์
ร. ต. ต. เฉลิมชาติ ฉายชาติ	ร. ต. ต. นิวาส ทองชิต
ร. ต. ต. ทัศนะ คล่องพยาบาล	ร. ต. ต. พ่วง ชูแสง
ร. ต. ต. ชูสิทธิ์ สุชาโต	ร. ต. ต. วิชัย วิชัยธนพัฒน์
ร. ต. ต. ชูจิตร สิทธิกำจร	ร. ต. ต. อดุลย์ กัลยาวิสุทธิ์
จ. ส. ต. สงกา ศรีเวียง	จ. ส. ต. จรูญ เจริญภาล

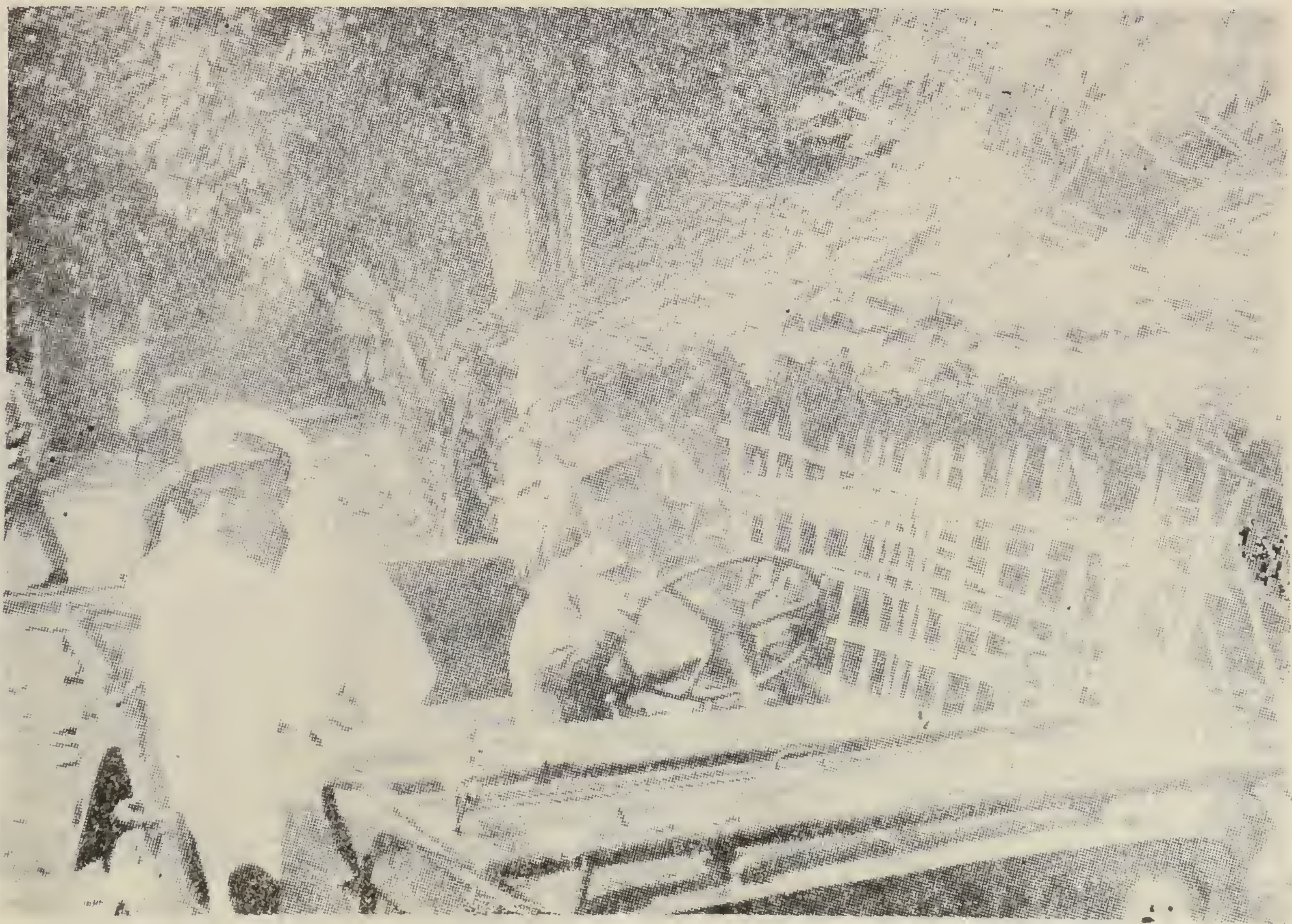
กองอาสารักษาดินแดน

นายกระจ่าง บุญยะเกตุ	นายอำเภอเมืองราชบุรี ผบ. พัน. อส.
นายศิริ เพ็ชรโรจน์	นายอำเภอเมืองเชียงราย ผบ. ร้อย ๑
นายพร้อม ชูแข	นายอำเภอเมืองปัตตานี ผบ. ร้อย ๒
นายทองอินทร์ รังษีประสิทธิ์	นายอำเภอเมืองตราด ผบ. ร้อย ๓
นายกริช สุวรรณสมบูรณ์	นายอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน ผบ. ร้อย ๔

รวมกำลังทั้งหมดประมาณ ๓,๐๐๐ คน

พล. ต. ต. วุฒิ วีรบุตร กำลังฟังคำอธิบายจาก พล. จ. จอสอ แม่ทัพพม่า ในการปราบปราม ที่กองบัญชาการของไทย ที่ อ. ฝาง เมื่อ ๒๖ เม. ย. ๒๔๙๘ ขณะนั้นฝ่ายพม่าได้เดินทางมาประสานงานกับฝ่ายไทย

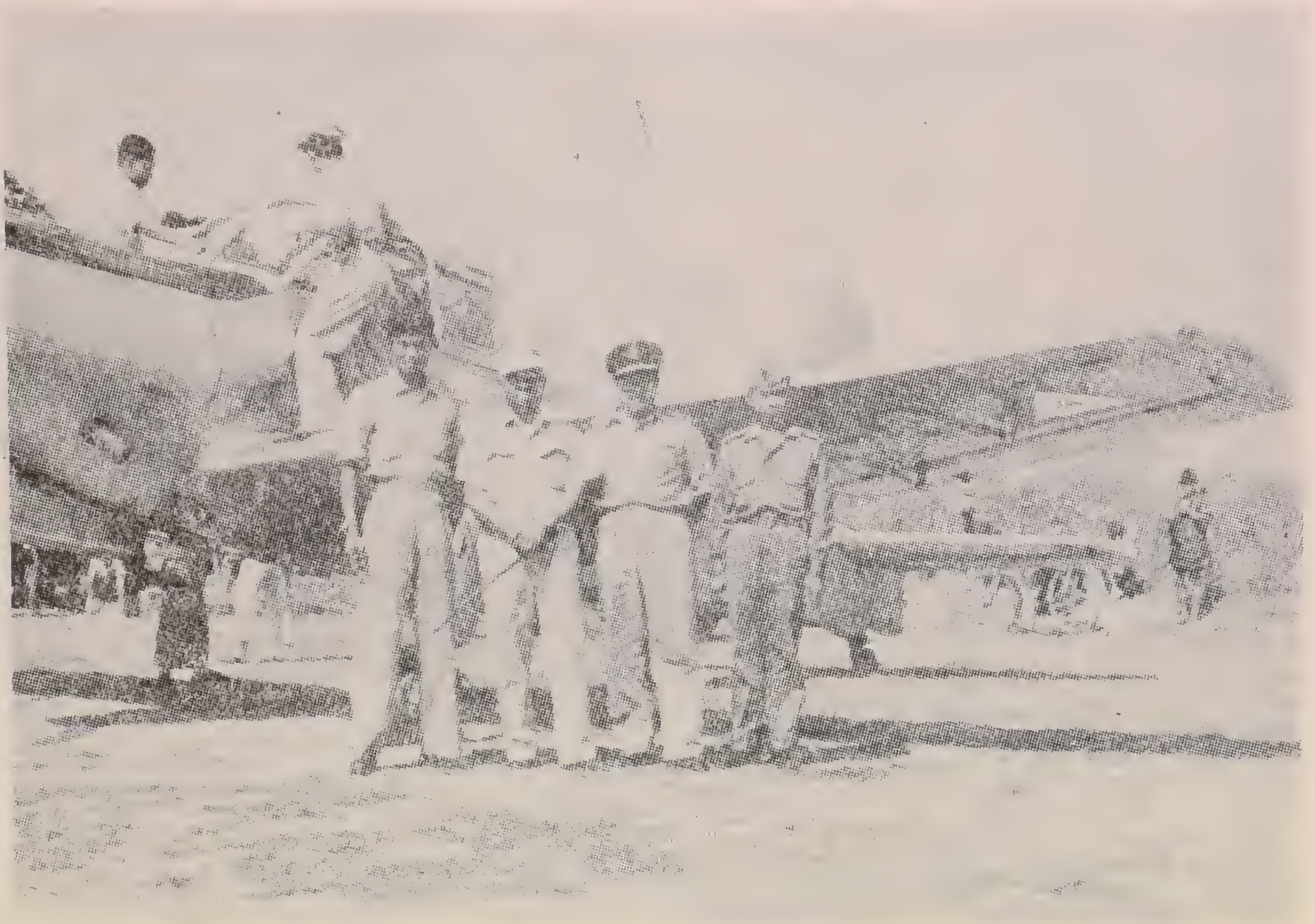
พล. ต. ต. วุฒิ วีรบุตร กำลังขับรถนำ พล. ร. จ. ตันเผ่ แม่ทัพเรือพม่า ได้มาเยี่ยมกองบัญชาการฝ่ายไทยที่อำเภอฝาง เมื่อ มี. ค. ๒๔๙๘

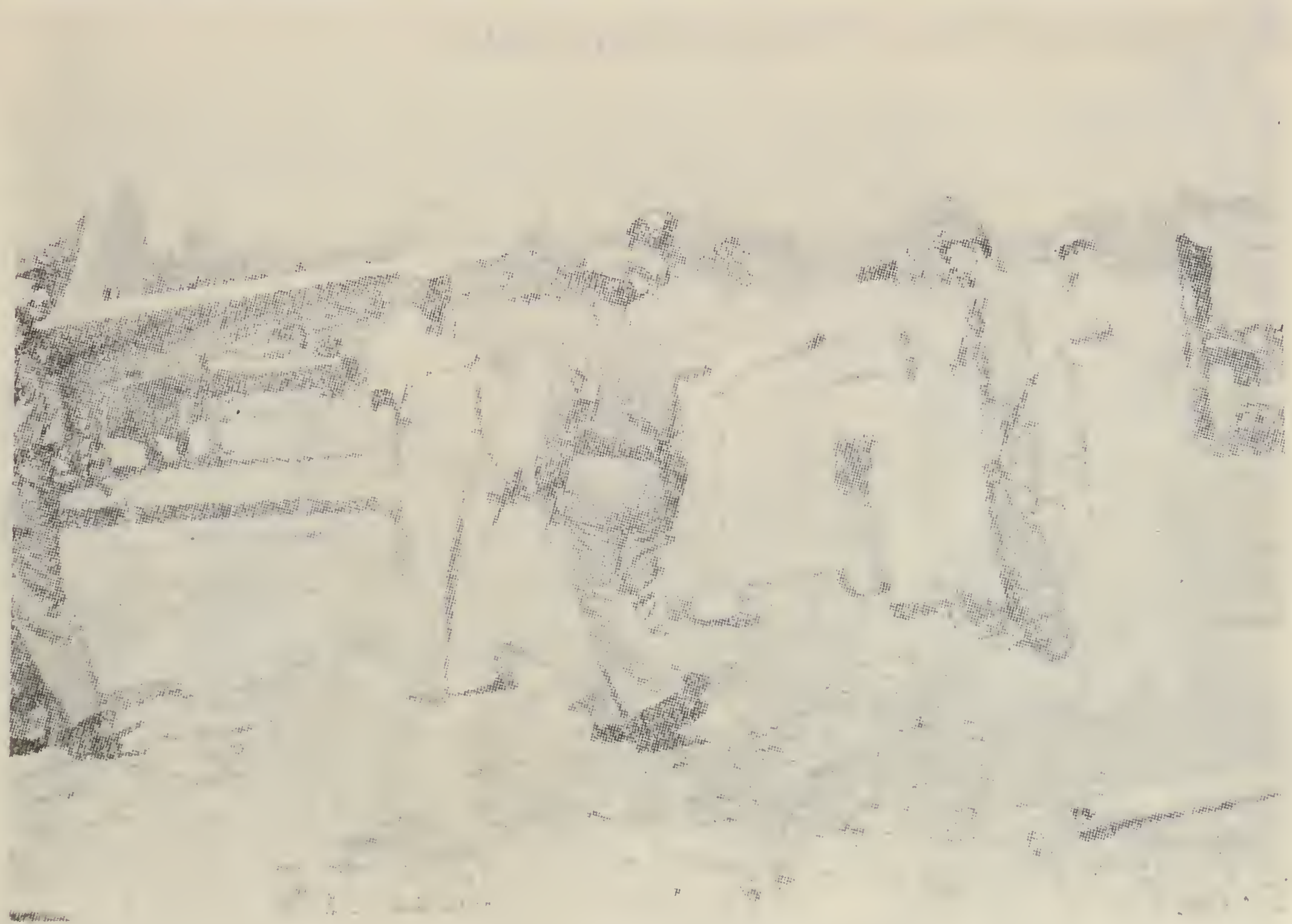
พล.ต.ต. วุฒิ วีรบุตร กับ พล.อ.จ. ที ครีฟ แม่ทัพอากาศพม่า ได้มาเยี่ยมกองบัญชาการฝ่ายไทยที่อำเภอฝาง แล้วเดินทางไปตรวจชายแดนด้านอำเภอแม่อาย จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อ เม.ย. ๒๔๙๘.

พล.ต.ต. วุฒิ วีรบุตร กำลังพา พล.อ.จ. ที ครีฟ ไปดูที่เกิดเหตุที่บ้านปางต้นฆ้อง ชายแดนไทยพม่าด้านดอยลาง อำเภอแม่อาย ซึ่งเครื่องบินพม่ามาโจมตีผิดที่หมาย เป็นเหตุให้คนตาย ๒ บาดเจ็บ ๓ เป็นเหตุให้พม่าต้องชดเชยถึง ๕๐๐,๐๐๐ บาท เมื่อ เม.ย. ๒๔๙๘

พล. ต. ต. วุฒิ วีรบุตร คนซ้ายมือกำลังมาส่ง พล. อ. จ. ที ครีฟ ที่สนามบินชั่วคราว อำเภอฝาง ซึ่งตำรวจตระเวนชายแดนสร้างขึ้น เมื่อ เม. ย. ๒๔๙๘

ที่ดอยลางชายแดนไทยด้านอำเภอแม่อาย เป็นที่ตั้งกองบัญชาการของทหารจีนคณะชาติ ซึ่งกองทหารพม่ายึดได้เมื่อ ๒๐ เม.ย. ๒๔๙๘ พล.ต.ต. วุฒิ วีรบุตร กับคณะได้เดินทางไปเยี่ยม บก. ฝ่ายพม่า ได้ถ่ายรูปร่วมกับทหารพม่า

พล. ต. ต. วุฒิ วีรบุตร กำลังจูงม้าลงจากดอยลาว หลังจากการตรวจชายแดน เมื่อ ก. พ. ๒๔๙๘

พล. ต. ต. วุฒิ วีรบุตร กับคณะ ได้รับการต้อนรับจากเจ้าหน้าที่รัฐบาลพม่า ณ สนามบินเมืองร่างกุ้ง เมื่อไปเยี่ยมเยียนตามคำเชิญของรัฐบาลพม่า

แด่คุณพี่

คุณพี่จากดิฉันไปแล้ว จากไปอย่างไม่นึกฝัน จากกันอย่างชนิดไม่มีการร่ำลาอย่างทุกครั้งที่เราเคยจากกันในครั้งก่อน ทั้ง ๆ ที่เป็นการจากกันอย่างไม่ได้กลับมาพบกันอีกอย่างในวันนั้น ๒๗ ก.ย. ๒๐ ไม่มีสัญญาณใด ๆ ว่า เราจะต้องจากกันในวันนี้ เรายังคุยกันและดูโทรทัศน์ด้วยกันเพียงชั่วเข้าห้องน้ำแล้วกลับออกมาบอกว่าเจ็บอกและหายใจไม่ออกเท่านั้น คุณพี่ก็จากไปในชั่วเวลาอันสั้น ก่อนที่จะได้รับความช่วยเหลือจากแพทย์ คุณพี่จากไปอย่างสงบในวงแขนของดิฉันซึ่งเฝ้าพยาบาลจนวินาทีสุดท้าย จริงอยู่แม้จะไม่มีคำลาจากปากของคุณพี่ แต่สายตาที่จ้องมาที่ดิฉันในวินาทีสุดท้ายนั้นก็เหมือนจะเป็นการอำลาครั้งสุดท้ายที่ลึกซึ้งที่สุดในชีวิตที่ดิฉันไม่สามารถจะลืมได้ ความตายเป็นสัจธรรมที่มนุษย์ทุกรูปทุกนามจะต้องประสบแม้ตัวดิฉันเองก็ตาม แต่ความรักและความอาลัยนั้นก็สุดที่จะพรรณนา ดิฉันไม่สามารถจะบรรยายออกมาเป็นตัวอักษรได้ จะกล่าวได้ก็เพียงแต่ว่า เมื่อคน ๒ คนที่ร่วมทุกข์ร่วมสุขมาด้วยกัน ลำบากยากเข็ญมาด้วยกัน อดทนต่อสู้ทุกอย่าง สร้างทุกอย่างมาด้วยลำแข้งเพื่อลูกและครอบครัวด้วยความรักเป็นที่ตั้ง จนกระทั่งเราพอจะมีความสุขสบายกันพอสมควรในบั้นปลายของชีวิต แต่แล้วเราก็ต้องมาจากกันในทันทีนั้น ความว้าเหว่ความอาลัยนั้นจะเป็นประการใด

คุณพี่เป็นสามีที่ดีและเป็นพ่อที่ดีของลูก กุศลผลบุญย่อมจะดลบันดาลให้วิญญาณของคุณพี่สู่สุคติในสัมปรายภพทุกประการโดยมิต้องสงสัย ดิฉันจึงขอกราบขอให้วิญญาณของคุณพี่จงสงบสุขในสรวงสวรรค์เถิด.

จาก

ศิริลักษณ์ วีรบุตร

คุณพ่อของเรา

คุณพ่อนับได้ว่าเป็นต้นสกุล "วีรบุตร" เพราะคุณพ่อได้ขอพระบรมราชานุญาตใช้สกุล "วีรบุตร" ในขณะเมื่อเป็นนักเรียนนายร้อยทหารบกในสมัยที่พระบาทสมเด็จพระ-ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำรงตำแหน่งเป็นผู้บัญชาการโรงเรียนนายร้อย จึงนับว่าสกุลของเราเพิ่งมีอายุเพียงชั่วคนเดียว

ชีวิตของคุณพ่ออาจกล่าวได้ว่าเป็นชีวิตที่พบความสำเร็จสมประสงค์ในบั้นปลายตามเป้าหมายทุกประการ แต่ก็เป็นการถึงซึ่งความสำเร็จที่ต้องต่อสู้ อดทน วิริยะ อุตสาหะอย่างสุดแสน เมื่อคุณพ่อได้ขอสกุล "วีรบุตร" มาแล้วก็ได้ตั้งหน้าตั้งตาต่อสู้สร้างตระกูล "วีรบุตร" ไว้ให้ลูกหลานได้ชื่นชมและทัดเทียมผู้อื่นในสังคม การต่อสู้ตลอดชีวิตของคุณพ่อจึงเป็นสิ่งที่ควรสรรเสริญเป็นอย่างยิ่ง

ในเยาว์วัยชีวิตของคุณพ่อในยุค ๗๐ ปีก่อนโน้นต้องนับว่าเป็นชีวิตที่สุขสบายเสรีเป็นอันมาก เนื่องจากคุณย่าอยู่ต่างจังหวัดและคุณปู่เสียชีวิต คุณพ่อจึงอยู่กับคุณทวด ซึ่งรักและตามใจคุณพ่อมาก ดังคนโบราณทั้งหลาย ชีวิตของคุณพ่อจึงสนุกสนานอิสระยังไม่มีจุดหมายที่แน่นอน จนกระทั่งคุณปู่ ร.อ. หลวงพิพิธภัณฑาการ เห็นว่าเริ่มเป็นหนุ่มแล้ว ควรจะมีอาชีพเสียทีจึงได้นำไปเข้า ร.ร. นายร้อยทหารบก แต่นั้นมาชีวิตของคุณพ่อจึงได้กลายมาเป็นทหารของชาติเต็มตัวในเวลาต่อมา

ชีวิตใน ร.ร. นายร้อย ฯ ของคุณพ่อโลดโผนพอใช้ ซึ่งเป็นธรรมดาของชีวิตในโรงเรียนประจำของชาย และเป็นโรงเรียนที่ต้องศึกษาอย่างมีระเบียบวินัย คุณพ่อเรียนได้ค่อนข้างเร็ว จึงจบออกมาเป็นนักเรียนทำการนายร้อยเมื่ออายุ ๒๐ ปี บริบูรณ์ คือ ในปี พ.ศ. ๒๔๖๘ ภายหลังจากออกรับราชการเป็นนายทหารแล้วไม่นาน คุณพ่อก็เข้าพิธีสมรสกับคุณแม่

นับว่าเป็นชีวิตตัวอย่างที่ครองรักกันมาอย่างมั่นคงตลอดเวลา ๕๒ ปี ได้ช่วยกันสร้างฐานะตระกูลวงศ์ที่คุณพ่อตั้งขึ้นมา จนมีหลักฐานมั่นคงเป็นปึกแผ่นเท่าทุกวันนี้

ภายหลังจากแต่งงานกับคุณแม่แล้ว คุณพ่อก็พาคุณแม่ไปอยู่ที่กรมทหารราบที่ ๑๒ ตำบลต้นสำโรง จังหวัดนครปฐม ที่นี่ สรวุฒิลูกชายคนแรกของคุณพ่อก็ถือกำเนิดเมื่อ ๑๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๙ หลังจากนั้นไม่นานก็มีการยุบเลิกกรมทหารราบที่ ๑๒ คุณพ่อจึงย้ายมาประจำที่กรมทหารราบที่ ๑๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ ซึ่งตั้งอยู่ที่ท่าพระจันทร์ บริเวณมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในปัจจุบัน ณ กรมทหารนี้คุณพ่อมีลูกสาวอีก ๒ คน คือ แดง (สมสวาท) และเล็ก (นวลศรี) ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย ใน พ.ศ. ๒๔๗๕ คุณพ่อก็ย้ายไปประจำที่กองพันทหารราบที่ ๑๕ นครราชสีมา ที่เมืองโคราชนี้ คุณพ่อได้ลูกสาวอีกคน คือ อี๊ด (จีรศักดิ์) เป็นลูกคนที่ ๔ ของคุณพ่อ ระหว่างอยู่ที่โคราชนี้ น้องคนที่ ๓ คือ เล็ก ป่วยไข้เสมอ มีอาการเป็นไข้แล้วชักเป็นประจำ คุณพ่อคุณแม่วิตกอย่างยิ่ง การแพทย์ในสมัยโน้นยังไม่เจริญเท่าทุกวันนี้ โดยเฉพาะในต่างจังหวัด คุณแม่เล่าว่าบนบานอ้อนวอนคุณพระคุณเจ้าขอให้ได้ย้ายเข้ากรุงเทพ ฯ เถิด เพราะเกรงชีวิตของลูกจะไปไม่รอด คุณพระคุณเจ้าท่านก็โปรดจึงทำให้คุณพ่อได้ย้ายเข้ามากรุงเทพ ฯ มาอยู่ที่กองพันทหารราบที่ ๒ ณ วังจันทร์เกษมซึ่งเป็นที่ตั้งกระทรวงศึกษาธิการขณะนี้ หลังจากที่ไปอยู่โคราชเพียง ๑๐ เดือน การย้ายครั้งนี้นับว่าเป็นกุศลอย่างมากแก่ครอบครัวและตระกูลของเรา เพราะพอคุณพ่อย้ายเข้ามาอยู่กรุงเทพ ฯ ได้ไม่นาน ทหารทางภาคอีสานก็ก่อการกบฏขึ้นเพื่อล้มล้างรัฐธรรมนูญ มีกองบัญชาการตั้งอยู่ที่นครราชสีมา แล้วยกกองทัพมาตีกรุงเทพมหานคร เข้ามาจนถึงดอนเมือง ทางฝ่ายรัฐบาลได้แต่งตั้ง พ.ท. หลวงพิบูลสงครามในขณะนั้น หรือจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในเวลาต่อมา เป็นผู้บัญชาการหน่วยทหารผสมออกทำการปราบปรามจนสงบราบคาบ

ช่วงนี้นับว่าเป็นวาสนาของเรา เพราะหากคุณพ่อไม่ถูกย้ายเข้ามากรุงเทพ ฯ เสียก่อน ก็คงจะพลอยติดร่างแหอยู่ในคณะกบฏด้วย ซึ่งก็ยากที่จะพยากรณ์ได้ว่าแนวทางชีวิตของตระกูล "วีรบุตร" จะไปตกหล่มข้างทางอยู่ที่ใด แทนที่จะเดินอยู่บนถนนสังคมในปัจจุบัน การย้าย

ครั้งนั้นนับว่าได้เปลี่ยนฐานะของคุณพ่อจากที่จะต้องเป็นฝ่ายกบฏ กลับกลายเป็นผู้ปราบกบฏไป โดยคุณพ่อได้รับคำสั่งให้นำกำลังทหาร ๑ หมวดเข้าร่วมกับกองบัญชาการปราบกบฏของ พ.ท. หลวงพิบูลสงคราม เข้าต่อสู้ขัดขวางฝ่ายกบฏ ได้ไปยึดและต่อสู้อยู่ที่สถานีบางเขน ซึ่งได้ยิงต่อสู้กับฝ่ายกบฏที่นี่ ณ ตำบลนี้อีกหลายปีต่อมา คุณพ่อและคุณแม่ได้ไปซื้อที่ไว้แปลงหนึ่ง และที่นี้ก็ได้ส่งผลแห่งความเจริญให้แก่พวกเราเมื่อ ๓๕ ปีให้หลัง

เราอยู่ที่วังจันทร์เกษมกันหลายปี ที่นี่คุณแม่ได้คลอดลูกคนที่ ๕ คือ อู๊ด (ยุทธนินทร์) ซึ่งเป็นลูกชายคนที่ ๒ จนถึง พ. ศ. ๒๔๘๐ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้สร้างจังหวัดลพบุรีขึ้นเป็นเมืองทหาร คุณพ่อจึงย้ายไปอยู่ลพบุรี เป็นทหารรุ่นแรกที่ไปบุกเบิกเปิดค่ายสมเด็จ-พระนารายณ์มหาราช โดยประจำอยู่ในกองโรงเรียนทหารราบในตำแหน่งผู้บังคับกองร้อยที่ ๒ พอปี พ. ศ. ๒๔๘๑ คุณพ่อได้รับการแต่งตั้งเป็นนายทหารคนสนิทของหัวหน้าแผนกที่ ๑ กรมจเรทหารราบ คือ ท่าน พ.อ. พระวิชัยยุทธเดชาคนี (พล.ท. เดชา บุณยคุปต์) ในปลายปี พ. ศ. ๒๔๘๑ นั้นเอง คุณพ่อก็ได้รับคำสั่งด่วนให้ย้ายมาเป็นผู้บังคับกองร้อยที่ ๔ กองพันทหารราบที่ ๙ ซึ่งเป็นกองพันทหารรักษาวัง (ตั้งอยู่ใกล้สวนรื่นฤดี) ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของกองทหารมหาดเล็ก ลูกสาวคนที่ ๖ ของคุณพ่อคือ แป๋ว (วิบูลอร) เกิดที่ลพบุรีนี่เอง

คุณพ่อรับราชการที่กองพันทหารรักษาวังอยู่เกือบปี ในตอนปลายปี ๒๔๘๒ ก็ย้ายไปอยู่กองพันทหารราบที่ ๗ ในตำแหน่งรองผู้บังคับกองพัน และในปี พ. ศ. ๒๔๘๓ ย้ายไปเป็นรองผู้บังคับกองพันทหารราบที่ ๒ ซึ่งตั้งอยู่ใกล้ ๆ วัดน้อยนพคุณ บางซื่อ บริเวณสะพานเกศโกมลปัจจุบัน อยู่ที่นี่ได้ไม่นานคุณพ่อก็ได้รับการแต่งตั้งให้ไปเป็นผู้บังคับกองพันทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ ซึ่งตั้งอยู่ ณ กรมการรักษาดินแดนปัจจุบัน และที่นี่ ในปี พ. ศ. ๒๔๘๔ คุณพ่อก็เป็นผู้นำกองพันทหารราบที่ ๑ ซึ่งสังกัดกองพลพระนครเข้าทำการรบกับอินโดจีนฝรั่งเศส และได้ต่อสู้กับข้าศึกเป็นสามารถจนสามารถยกกำลังเข้าประชิดเมืองศรีโสภณได้ การสงครามได้ยุติลงโดยการไกล่เกลี่ยของญี่ปุ่นในเวลาต่อมา

กลับจากสงครามอินโดจีน คุณพ่อยังดำรงตำแหน่งเป็นผู้บังคับกองพันทหารมหาดเล็กอยู่อีก ๔ ปี ได้ให้กำเนิดลูกสาวคนสุดท้าย คือ แหม่ม (สุริยาภรณ์) ที่นี่เป็นปีที่น้ำท่วม ด้วยเหตุนี้ละมังแหม่มจึงรูปร่างสูงกว่าคนอื่น

บ้านเมืองในช่วงนี้กำลังวิกฤตเพราะสงครามโลกครั้งที่ ๒ ญี่ปุ่นเข้ามาอยู่เต็มประเทศไทยในขณะนั้น ทหารในกองพลที่ ๑ ซึ่งรวมกองพันทหารมหาดเล็กของคุณพ่อด้วยต้องรับภาระหนักในเรื่องการรักษาพระนคร การเมืองผันผวนเป็นอย่างยิ่ง แต่ก็เป็นช่วงสำคัญที่สามารถแสดงออกให้เห็นว่าคนไทยทุกคนในขณะนั้นจะยอมเสียสละทุกอย่างแม้ชีวิตเพื่อรักษาอธิปไตยของชาติไว้ให้ได้ โดยมีการเตรียมการต่อสู้ทหารญี่ปุ่น

พ.ศ. ๒๔๘๖ คุณพ่อได้รับการแต่งตั้งไปเป็นผู้บังคับการกรมทหารราบที่ ๒๑ ซึ่งตั้งหน่วยสนามอยู่ที่จังหวัดเพชรบูรณ์ มีหน้าที่สำคัญ คือ พิทักษ์ทรัพย์สินของชาติซึ่งขนจากพระคลังมหาสมบัติไปเก็บไว้ที่ถ้ำฤาษี จังหวัดเพชรบูรณ์ ซึ่งท่านจอมพล ป. พิบูลสงครามหมายมาตั้งกองบัญชาการต่อสู้กับญี่ปุ่นในตอนท้ายของสงครามโลกที่นี่ คุณพ่อเฝ้าสมบัติของชาติจนสงครามโลกครั้งที่ ๒ สิ้นสุดลง แล้วการลดกำลังกองทัพโดยกะทันหันก็เกิดขึ้นเพราะหมดความจำเป็นต้องใช้ทหารจำนวนมาก ทหารจำนวนหมื่นทั้งนายทั้งพลได้รับการปลดทันทีต่างคนต่างช่วยตัวเองกลับถิ่นฐานบ้านตน กรมทหารราบที่ ๒๑ ได้รับคำสั่งให้ยุบ เป็นผลให้คุณพ่อต้องออกจากราชการเมื่อสงครามสิ้นสุดลง

การปลดออกจากประจำการครั้งนั้นเป็นบทเรียนชีวิตที่ยิ่งใหญ่ของเรา และพึงเป็นบทเรียนของชีวิตข้าราชการทหารทั้งหลายด้วย เพราะขณะรับราชการทหารได้อาศัยพึ่งบารมีราชการอยู่บ้านหลวง รับพระราชทานเงินเดือนพอเลี้ยงตัวและครอบครัวเป็นสุขตามควรแก่อัตภาพ มิได้นึกโลภโมโทสัน สมัยนั้นอาจกล่าวได้ว่าร้อยละ ๙๐ ของข้าราชการทหารไม่มีบ้านของตนเองอยู่ เมื่อถูกปลดกะทันหันเช่นนั้นเราแทบจะไม่มีที่อยู่ แต่เผอิญคุณแม่ซื้อที่ไว้ที่บางเขนเมื่อหลายปีก่อน ห่างจากกรุงเทพ ฯ ถึง ๑๔ ก.ม. ออกจะไกลมากในสมัยนั้น ที่นี่เรามีบ้านหลังคาจากปลูกอยู่สมัยอพยพระหว่างสงคราม ครอบครัวของเราจึงล่าถอยไปพักอยู่ที่นั้น แต่ก็ลำบากอย่างยิ่งในการไปโรงเรียนของลูก ๆ

คุณพ่อถูกปลดจากราชการหลังสงครามด้วยเบี้ยหวัดเดือนละประมาณ ๒๔๐ บาท เงิน ๒๔๐ บาท สมัยปี พ. ศ. ๒๔๘๗–๘๘ หรือ ๓๐ ปีก่อนโน้น ถ้าจะคิดเปรียบค่าขณะนี้ก็ประมาณ ๒,๔๐๐ บาท ลูก ๗ คนที่ยังเล่าเรียนคนโตอยู่มหาวิทยาลัยแพทย์ศาสตร์ ที่เหลืออีก ๖ คน กำลังเรียนทั้งนั้น บ้านไม่มีอยู่ แต่ทั้งคุณพ่อคุณแม่ก็มิได้ย่อท้อ เราต้องจัดระเบียบครอบครัวเราเสียใหม่เพื่อให้อยู่รอดด้วยการประหยัด คุณพ่อเสียสละความสุขส่วนตัวทุกอย่าง คุณแม่และลูก ๆ ที่โตพอต้องทำงานบ้านเอง การบันเทิงนอกบ้านเพื่อเบิ่ดหูเบิดตา เช่นหนังละครเป็นอันไม่ได้พบ เงินทุกบาททุกสตางค์ต้องใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์ ที่สำคัญสำหรับคุณพ่อ คือ ลูก ๆ ต้องได้รับการศึกษาต่อไป เราต่อสู้กันทุกคนโดยมีคุณพ่อและคุณแม่เป็นผู้นำ เมื่อไม่มีบ้านในกรุงเทพ ฯ ลูกชายคนโตเรียนอยู่มหาวิทยาลัยต้องไปฝากคุณย่าไว้ ลูกสาวต้องฝาก ร.ร. ประจำไว้ก่อน เพราะการไปมายากและไกล ต่อมาคุณย่าปลูกบ้านใหม่ คุณพ่อจึงได้ขอซื้อบ้านเล็ก ๆ หลังเดิมที่ตรอกข้าง ร.ร. นายร้อย ถนนวิสุทธิกษัตริย์ บ้านค่อนข้างเล็กสำหรับสมาชิก ๙ คน แต่คับที่อยู่ได้ ทุ่นกว่าการส่งน้องเข้า ร.ร. ประจำ ในที่สุดหลังจากต้องพลัดพรากกันเราก็กลับมาอยู่บ้านหลังเล็กกันอย่างอบอุ่น ยากลำบากอย่างไรเราก็ทนได้ ขออย่างเดียวให้อยู่กันพร้อมพ่อพร้อมแม่เป็นพอ

คุณพ่อพยายามหางานทำ แต่ก็ค่อนข้างลำบากเพราะมียศ พ.อ. ขณะนั้น ถ้างานไม่สมเกียรติก็ไม่บังควร ในที่สุดก็เลยคิดทำงานส่วนตัว พอดีลูกน้องของคุณพ่อซึ่งเป็นทหารและถูกปลดหลังสงครามมาด้วยกันมาชวนให้ไปหาวัวมาขาย โดยต้องเดินทางไปตามชนบทเที่ยวซื้อวัว แล้วก็ต้อนมาขายที่กรุงเทพ ฯ ซึ่งเป็นงานตรากตรำมากทีเดียว เพราะต้องเดินทางเข้าป่าลึกในบางครั้งเพื่อซื้อวัวราคาถูก เพราะใกล้ ๆ ราคาแพงขายไม่ได้กำไร เป็นงานที่สาหัสพอใช้ ต้องขึ้นไปซื้อถึงนครสวรรค์ ลพบุรี สระบุรี ชัยนาท ฯลฯ แล้วจ้างเขาต้อนเป็นฝูงลงมากรุงเทพ ฯ โดยมีคนของเราคุม เมื่อมาถึงกรุงเทพ ฯ ก็เอาไปเลี้ยงไว้ที่ ๆ ของเราที่บางเขน พอสมบูรณ์ดีก็ขายได้กำไรพอใช้ได้ แต่กว่าจะได้ก็สาหัสเลือดตาแทบกระเด็นในการรอนแรมและเหน็ดเหนื่อย ทำอยู่เช่นนี้เกือบปีก็ทำให้รู้จักพ่อค้าในวงการเนื้อสัตว์มากขึ้น และในที่สุดก็ได้รับการแนะนำชักจูงไปจนกระทั่งถึงการก่อตั้งบริษัทสามัคคีชัยค้าเนื้อสัตว์ขึ้นอย่างเป็นล่ำ

เป็นสันในเวลาต่อมา และบริษัทนี้ได้ช่วยตรึงราคาเนื้อสัตว์ของตลาดกรุงเทพ ฯ ให้คงอยู่ได้เป็นเวลานานภายหลังสงคราม

การค้าขายของคุณพ่อประสบความสำเร็จอย่างไม่คาดคิด เราเริ่มเข้าไปด้วยความไม่มั่นใจ ด้วยความกลัว เพราะไม่มีประสบการณ์ แต่อาศัยความเป็นคนใจนักกีฬา, ซื่อตรง ไม่เห็นแก่ได้ฝ่ายเดียว แบ่งสรรปันส่วนให้หุ้นส่วนด้วยความยุติธรรม บางครั้งยอมเสียเปรียบให้เสียด้วย ด้วยน้ำใจอันดีนี้จึงทำให้เกิดความสามัคคีอย่างดีในหุ้นส่วนของเรา จึงทำให้การค้าของคุณพ่อประสบความสำเร็จ เราจึงมีหลักฐานมั่นคงถึงทุกวันนี้ แม้ว่าจะเลิกการค้าไปนานแล้ว หุ้นส่วนของคุณพ่อก็ยังรักใคร่นับถือไปมาหาสู่กันเสมอ และบุคคลเหล่านั้นก็เจริญในการอาชีพของเขา

ความทุกข์ยากเป็นบทเรียนที่คุณพ่อไม่ลืม ความกระจัดพลัดพรากแทบจะไร้ที่อยู่เมื่อต้องถูกปลดจากกองทัพหลังสงคราม เป็นสิ่งที่เราหวาดหวั่น ดังนั้นพอมีฐานะขึ้น สิ่งแรกที่คุณพ่อทำก็คือหาที่ปลูกบ้านเป็นของตนเอง เป็นรังที่อบอุ่นของเราก่อนอื่น นั่นคือบริเวณบ้านที่เราอยู่กันในปัจจุบันนี้ ได้เป็นที่อยู่อาศัยจนลูก ๆ ต่างเจริญเติบโตมีหลักฐานกันทุกคน ด้วยหยาดเหงื่อ ความอุตสาหะ เสียสละ สร้างหลักฐานมาบนความซื่อสัตย์และบริสุทธิ์สะอาดของคุณพ่อ ความร่มเย็นและเติบโตจึงเกิดแก่ผู้อาศัยใบบุญทุกผู้ตลอดมา

คุณพ่อเข้ารับราชการอีกครั้งภายหลังรัฐประหารในปี พ. ศ. ๒๔๙๐ แต่ว่าคุณพ่อมิใช่สมาชิกของคณะรัฐประหาร โดยเข้าประจำการที่กรมเสนาธิการทหารบก และปฏิบัติหน้าที่นายทหารติดตามนายกรัฐมนตรี (จอมพล ป. พิบูลสงคราม) จนกระทั่ง พ. ศ. ๒๔๙๓ จึงได้โอนไปรับราชการที่กรมตำรวจ ในตำแหน่งรองหัวหน้ากองตรวจคนเข้าเมือง แล้วย้ายไปเป็นผู้บังคับการตำรวจภูธรเขต ๘ นครศรีธรรมราช จากนั้นก็ไปเป็นผู้บังคับการตำรวจภูธรเขต ๒ ฉะเชิงเทรา ต่อมาจึงย้ายไปเป็นผู้ช่วยผู้บัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน คุณพ่อเป็นทหารโดยกำเนิด ชีวิตจิตใจเป็นทหาร ผ่านการสงครามเกือบทุกครั้งในช่วงชีวิตที่คุณพ่อเป็นทหารและมีการสงครามขึ้น คุณพ่อรักงานฝ่ายนี้มาก คุณพ่อปรารภอยู่เสมอว่างานที่รักที่สุดในชีวิตตำรวจ คือ ตำรวจตระเวนชายแดน ท่านตระเวนชายแดนอยู่หลายปี และได้มีส่วนในการ

รักษาชายแดนด้านเขาพระวิหาร และการปราบปรามการค้าของเถื่อนในภาคเหนือ ซึ่งเกี่ยวกับกองพลที่ ๙๓ ของจีน ในขณะที่ปฏิบัติราชการอยู่กับตำรวจชายแดนนั้น คุณพ่อได้รับอุบัติเหตุแทบสิ้นชีวิตโดยถูกใบพัดเฮลิคอปเตอร์ตีหน้า ขณะจะเดินทางจากค่ายตำรวจชายแดนที่โคราช มาราชการที่กรุงเทพฯ อุบัติเหตุครั้งนั้นทำให้คุณพ่อต้องเข้า ๆ ออก ๆ รักษาตัวและได้รับการผ่าตัดอยู่ในโรงพยาบาลตำรวจเกือบ ๑ ปีเต็ม ผลจากอุบัติเหตุทำให้มีแผลเป็นใหญ่ที่หน้า แขนซ้ายหัก และสูญเสียดวงตาข้างซ้าย แต่คุณพ่อมิได้นึกเสียดายแม้จะสูญดวงตาไปข้างหนึ่ง เพราะเป็นการสูญให้กับงานของตำรวจตระเวนชายแดนซึ่งคุณพ่อรักเป็นชีวิตจิตใจและรักตำรวจชายแดนยิ่งกว่าดวงตาของท่าน แต่สิ่งที่เรารู้ว่าท่านเสียดายและเงียบเหงาไปหลังจากนั้นก็คือ ท่านต้องพ้นจากงานทางฝ่ายบู๊ หรือฝ่ายรบที่ท่านรักที่สุดไปอยู่งานทางฝ่ายบุ๋น คือ ฝ่ายธุรการ ทั้งนี้ ก็คงจะเนื่องจากความกรุณาของผู้บังคับบัญชาที่เห็นว่าคุณพ่อตรากตรำมามากแล้ว จึงควรให้รับราชการอย่างสบายในบั้นปลายเสียก็ได้ คุณพ่อจึงได้รับการแต่งตั้งให้ไปเป็นผู้ช่วยจเรตำรวจ และได้ใช้เวลา ๘ ปีหลังของชีวิตราชการรับราชการสนองพระเดชพระคุณอยู่ในสำนักงานจเรตำรวจ จนเกษียณอายุเมื่อเดือนตุลาคม พ. ศ. ๒๕๐๗ ในตำแหน่งสุดท้ายคือ รองจเรตำรวจ

นับแต่เกษียณอายุมา คุณพ่อก็ใช้ชีวิตอย่างเงียบ ๆ สงบอยู่กับบ้านเป็นส่วนใหญ่ โดยมีคุณแม่และเล็ก (หม่อมนวลศรี) ดูแลปรนนิบัติโดยใกล้ชิด คุณพ่อรักบ้านมาก สิ่งที่เป็นความสุขของคุณพ่ออีกอันหนึ่งก็คือหลาน ๆ คุณพ่อเฝ้าดูการเจริญเติบโตของหลาน ๆ ด้วยความชื่นชม และเอาใจใส่ เป็นห่วงในทุกข์สุขของลูก ๆ ทุกคน คุณพ่อมีหลานทั้งสิ้น ๑๘ คน รักลูกหลานทุกคนอย่างเสมอภาคและยุติธรรมต่อทุกคนเสมอกัน ไม่ว่าลูกตัว ลูกเขย ลูกสะใภ้ หลานปู่หรือหลานตา ไม่เคยลืมวันเกิดของทุกคน เมื่อถึงวันเกิดจะได้รับของขวัญโดยทั่วหน้าพร้อมคำอวยพรและคำสั่งสอนด้วยความปรารถนาดีที่คุณพ่อมีต่อลูก ๆ หลาน ๆ

คุณพ่อจึงเป็นที่รักเคารพอย่างยิ่งของลูก ๆ ทั้งลูกเขย ลูกสะใภ้ และหลาน ๆ เป็นที่ปรึกษาของลูก ๆ ในทุกด้าน ไม่ว่าเป็นปัญหาส่วนตัว หรือราชการ คุณพ่อมักจะให้แนวทางอันเป็นผลดีแก่ทุกคนเสมอมา ในช่วงเดือนกันยายนและตุลาคมนี้มีวันเกิดของลูกเขย ๑ คน

หลาน ๕ คน คุณพ่อได้ตระเตรียมของขวัญและคำอวยพรไว้ให้ล่วงหน้าทุกคน แต่แล้วคุณพ่อก็จากไปก่อนถึงวันเกิดของลูกหลานในเดือนนั้น จึงยังความโศกสลดให้แก่ลูกหลานเป็นอย่างยิ่ง

ตลอดชีวิตของคุณพ่อเป็นชีวิตที่มีระเบียบวินัยโดยแท้ คุณพ่อเป็นคนตรงต่อเวลามาก คุณพ่อตื่นแต่เช้าตรู่แต่ไหนแต่ไร เพราะความเคยชินมาจากสมัยเป็นนายทหารเด็ก ๆ ซึ่งต้องควบคุมการหัดทหารเองในสมัยโน้น ตีห้าครึ่งผู้บังคับหมวดต้องถึงสนามฝึก กลางคืนต้องอบรมทหารก่อนนอน ทหารนอนแล้วจึงกลับบ้านได้ คุณพ่อเป็นคนตรงต่อเวลาอย่างยิ่ง ธรรมดาเป็นคนไม่จู้จี้เลย ความเป็นอยู่ค่อนข้างง่าย การเอาใจใส่ดูแลสะดวก ขอให้ตรงตามเวลาเป็นใช้ได้ ท่านไปทำงานตรงเวลาและกลับตรงเวลาเสมอ ไม่ทำให้ใครต้องลำบากใจในการคอย พวกลูกก็ถูกหัดมาเช่นนี้ การรับประทานอาหารโดยเฉพาะมื้อเย็นต้องพร้อมหน้ากันทั้งครอบครัว ทุกคนต้องพร้อมที่โต๊ะเวลา ๑๙.๓๐ น. เป็นเช่นนี้มาแต่ไหนแต่ไร แทบจะเป็นระเบียบของบ้าน ทั้งเขยทั้งสะใภ้รู้ใจและปฏิบัติกันอย่างเคร่งครัด ใครมีธุระมาไม่ได้ก็จะแจ้งให้ทราบเพื่อมิให้ต้องเป็นกังวล ในสมัยลูก ๆ ยังเด็ก ๆ นั้น อาหารเช้าธรรมดาไม่ต้องร่วมโต๊ะ เพราะไปโรงเรียน แต่ถ้าเป็นวันอาทิตย์ ๐๗.๓๐ น. ทุกคนจะต้องนั่งโต๊ะพร้อมคุณพ่อ พวกเรามักขี้เกียจและไถลนอนตื่นสายกัน แต่พอคนขึ้นมาบอกว่าได้เวลาอาหารแล้วทุกคนผลุดลุกจากเตียงแย่งกันเข้าห้องน้ำ อย่างเก่งก็วักน้ำล้างหน้า หวีผม ผัดหน้าหน่อยแล้วลงไปนั่งให้ทันเวลา คุณพ่อจะมองอย่างรู้ทัน แต่ก็อภัยเพราะยังสามารถรักษาเวลากันได้

คุณพ่ออบรมลูกทุกคนโดยใกล้ชิดและกวดขันมาก โดยเฉพาะเรื่องการศึกษา จะต้องตรวจรายงานผลการสอบเอง หากใครทำไม่ดีต้องชี้แจง และต้องปรับปรุงแก้ไข ทั้งนี้คุณพ่อมิได้กวดขันให้เราทำในสิ่งที่เราไม่สามารถ คือ ไม่ใช่กวดขันให้เราต้องได้คะแนนเยี่ยมอยู่เสมอ เพียงแต่ให้อยู่ในระดับปานกลาง ไม่ไปทางเลวก็ใช้ได้แล้ว คุณพ่ออบรมลูกด้วยหลักการโบราณ คือ "รักวัวให้ผูกรักลูกให้ตี" ซึ่งพวกเราลูก ๆ ไม่เคยเสียใจเลยที่ได้รับการอบรมมาในแบบนี้ กลับสำนึกในพระคุณเสียอีกว่าหากไม่เพราะไม้เรียวเราคงจะไม่มาถึงขนาดนี้ การทำผิดเป็นสิ่งเย้ายวนให้อยากทำ ถ้าทำได้แล้วไม่มีอะไรเกิดขึ้น ผู้นั้นก็คิดว่าสิ่งที่ทำนั้นถูกต้อง ก็คงจะทำ

ต่อไปหรือมากขึ้น จนอาจเป็นความผิดใหญ่หลวง การได้รับโทษทันทีทำให้มองเห็นชัดว่าสิ่งที่ทำนั้นไม่ถูกต้องและไม่บังควร อย่างน้อยก็ทำให้เจ็บตัว และสำนึกว่าเราจะต้องอยู่ในกฎเกณฑ์และระเบียบ ซึ่งความมีระเบียบวินัยในตัวนี้เป็นเครื่องช่วยสร้างความสำเร็จในการปฏิบัติราชการของพวกเราเสมอมา ทำให้เรารู้จักเคารพผู้ใหญ่ อันเป็นวัฒนธรรมที่ดีของชาติไทย

ความซื่อสัตย์สุจริตเป็นสิ่งที่คุณพ่อย้ำนักหนา ให้ซื่อตรงทั้งตนเองและผู้อื่น ไม่อยากได้ของ ๆ ใคร ในสมัยเด็ก ๆ แม้ขนมที่คุณแม่ซื้อมาไว้หากไม่ได้รับอนุญาตแล้วจะไม่มีลูกคนใดกล้าแตะต้องเป็นอันขาด

คุณพ่อพยายามให้ลูกได้รู้จักชีวิต ความลำบาก ความผิดหวัง เราไม่ได้รับการตามใจสิ่งใดที่คุณพ่อไม่เห็นสมควรแล้วจะไม่อนุญาต เราก็ต้องอดทนต่อความผิดหวัง แต่ก็เป็นบทเรียนให้เรารู้จักคำว่าผิดหวังเสียบ้าง เพื่อจะได้ไม่อ่อนแอกับชีวิตเกินไป เพราะในชีวิตของเราจะไม่มีวันสมปรารถนาในทุกอย่างที่ต้องการ คุณพ่ออบรมให้เราประหยัด มักจะดุกันเสมอถ้าทำอะไรพุ่มเพือย จึงทำให้เราต้องคิดทุกอย่างทุกครั้งก่อนจะใช้สตางค์

คุณพ่อชอบการเกษตรมาก อยู่ที่ไหน ๆ มักจะเลี้ยงเป็ด เลี้ยงไก่ ถ้าทำได้ และทำสวนครัวเสมอตั้งแต่ก่อนนโยบายทำสวนครัวของท่านจอมพล ป. พิบูลสงคราม เสียอีก พวกเราจำได้เพราะเป็นครั้งคราวคุณพ่อจะให้เรากวาดทำความสะอาดใต้ถุนบ้านที่ไก่เข้ามาทำเลอะเทอะไว้ เพื่อให้รู้จักทำงานไม่สำรวย แม้ว่าจะมีคนที่รับหน้าที่ทำความสะอาดด้านนี้อยู่แล้วก็ตาม คุณพ่อชอบเข้าครัวประกอบอาหารเป็นงานอดิเรกและทำได้อร่อย พวกเราชอบฝีมือคุณพ่อวันหยุดคุณพ่อมักทำอะไรต่ออะไรเลี้ยงลูก ๆ เสมอ ในสมัยที่พวกลูกยังเด็ก ๆ กันอยู่ คุณพ่อเห็นว่าการครัวเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับลูกผู้หญิง ฉะนั้น พอลูกผู้หญิงโตพอควรแล้วคุณพ่อจะจับเข้าเวรทำครัวผลัดกันคนละวันทุกคน คุณพ่อควบคุมเอง สอนตั้งแต่การหั่นจนกระทั่งการปรุงจนลูกโตและทำกันได้ทุกคนอย่างมีฝีมือ แต่สมัยเด็ก ๆ ก็รู้สึกจะขี้เกียจและแอบบ่นกันลับหลังอยู่เสมอ แต่มาถึงบัดนี้ทุกคนต่างรู้สึกในพระคุณที่คุณพ่อได้อบรมและถ่ายทอดวิชาให้ ลูกผู้หญิง

ถูกกวดขันมากในเรื่องการบ้านการเรือนและประเพณี ลูกผู้ชายได้เปรียบหน่อยในเรื่องงานไม่ค่อยมีทำกันมาก แต่ต้องคอยเรียนหนังสืออย่าให้เลวก็แล้วกัน ถ้าเลวก็ถูกกระหนาบหนักทีเดียว

โดยปกติคุณพ่อมีอารมณ์ขัน คุยสนุกและมีเรื่องขำมาเล่าให้ลูก ๆ ฟัง และได้สรวลเสเฮฮากันอยู่เสมอ คุณพ่อชอบเล่นดนตรี ในสมัยหนุ่ม ๆ ชอบสีไวโอลินมาก แล้วมักจะเกณฑ์ลูกผู้หญิงให้ร้องเพลงคลอ ซึ่งก็ร้องกันไปได้เหมือนกัน

ในด้านการกีฬา คุณพ่อเล่นฟุตบอลล์ เทนนิส แบตมินตัน โดยเฉพาะในสมัยหนุ่มชอบบิลเลียดมาก คุณพ่อมีฝีมือในกีฬาฟันดาบ เคยได้รับซองบุหรี่เงินเป็นรางวัลชนะเลิศจาก พล. ท. พระยาสีหราชเดโชไชย ซึ่งรางวัลยังเก็บอยู่จนทุกวันนี้เป็นเวลา ๕๐ ปีแล้ว

ในวัยชราคุณพ่อก็ยังรักษาสุขภาพ ออกกำลังกายด้วยการเดินตอนเช้า ทำกายบริหารอยู่เป็นประจำ โดยปกตินับว่าเป็นคนแข็งแรง แต่ก็เคยป่วยต้องเข้ารักษาที่ ร.พ. รามาธิบดีอยู่ ๑ ครั้ง เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๓ เนื่องจากเส้นโลหิตในสมองตีบ แต่ด้วยความสามารถของนายแพทย์อรรถสิทธิ์ เวชชาชีวะ คุณพ่อก็หายเกือบปกติ แต่ก็พูดไม่ใคร่ชัด และร่างกายซีกขวาอ่อนกำลังไป คุณพ่ออยู่ในความดูแลอย่างใกล้ชิดของคุณหมออรรถสิทธิ์ตลอดมา เป็นคนไข้ที่เคร่งครัดต่อคำสั่งแพทย์เป็นอย่างยิ่ง คุณหมออรรถสิทธิ์ เป็นนายแพทย์ประจำตัวที่คุณพ่อนับถือและเชื่อมั่นในความสามารถมาก คุณหมออรรถสิทธิ์เองก็ให้ความกรุณาเอาใจใส่ดูแลและให้ความเป็นกันเองอย่างหาที่เปรียบมิได้ เป็นพระคุณซึ่งครอบครัวของเราจะจารึกไว้มิรู้ลืม แม้ในคืนวันสุดท้ายของคุณพ่อ เมื่อเราแจ้งอาการให้คุณหมออรรถสิทธิ์ทราบทางโทรศัพท์ คุณหมอก็มาถึงภายในประมาณ ๑๕ นาที จากบางกะปิมาซอยอารีพหลโยธิน แต่ก็สุดวิสัยที่จะทำอะไรได้ เพราะถึงเวลาที่สวรรค์ต้องการเสียแล้ว คืนนั้นเดือนหงาย สว่าง ท้องฟ้าโปร่ง เหมือนเปิดทางรับคุณพ่อสู่สวรรค์

ความสำเร็จในชีวิตของคุณพ่อ อาจกล่าวได้ว่าคุณแม่เป็นกำลังใจอันสำคัญ คุณแม่เป็นคู่ทุกข์คู่ยากบากบั่นด้วยกันมา คอยตัดแต่งต่อเสริมเติมส่งคุณพ่อมาทุกกรณี ในฐานะภรรยา

ที่ดีพึงกระทำ นับเป็นปัจจัยสำคัญแห่งความสำเร็จในชีวิตที่เกิดจากน้ำมือและสมองของทั้งสองท่านโดยแท้ แม้จะด้วยความยากลำบากเพียงไรก็ตาม เรียกว่าสร้างกันมาด้วยลำแข้งจริง ๆ ด้วยความบริสุทธิ์ สุจริต ไม่เคยเบียดเบียนใครเพื่อประโยชน์ของตนเลย เมื่อครั้งก้าวไปสู่วงการค้าด้วยการจัดตั้งบริษัทสามัคคีชัยค้าเนื้อสัตว์นั้น ด้วยจิตใจแล้วคุณพ่อเองมิได้ยินดีนัก หากแต่เป็นหนทางเดียวในขณะนั้นที่สามารถจะช่วยผดุงฐานะครอบครัวและช่วยให้ลูกได้รับการศึกษาต่อได้ ทั้งเป็นอาชีพที่สุจริต จึงจำเป็นต้องทำ และคิดอยู่เสมอว่าเมื่อมีความสบายพอควรแล้วก็จะเลิก ต่อมาเมื่อ ท่านจอมพล ป. พิบูลสงคราม ขอร้องมิให้ข้าราชการทำการค้า คุณพ่อจึงตัดสินใจเลิกทันที แม้ว่าจะทำให้เราขาดรายได้ไปเป็นจำนวนมากก็ตาม แต่เพื่อรักษาวินัยข้าราชการโดยเคร่งครัดและความสบายใจ จากนั้นมาคุณพ่อก็ได้พยายามทำบุญและทำทานอยู่เป็นนิจ ได้บริจาคเงินบำรุงโรงพยาบาลต่าง ๆ หลายแห่ง เช่น ร.พ. ตำรวจ ร.พ. สมเด็จพระปิ่นเกล้า และ ร.พ. รามาธิบดี รวมทั้งบริจาคแก่มูลนิธิต่าง ๆ เพื่อการกุศล เอื้อเฟื้อต่อเพื่อนฝูงและผู้ยากไร้เสมอมา ในช่วงท้ายของชีวิต คุณพ่องดรับประทานเนื้อวัวเด็ดขาด เพื่ออภัยชีวิตสัตว์ กุศลผลบุญที่คุณพ่อได้กระทำไว้จึงส่งให้การจากไปของคุณพ่อในวาระสุดท้ายเป็นไปอย่างสงบ มิได้เจ็บปวดทุกข์ทรมาน ไม่ต้องเข้าโรงพยาบาล ไม่ทำให้เกิดความลำบากต่อผู้ใดทั้งสิ้น ที่จะต้องมาเฝ้าคอยรักษาพยาบาล ไม่ต้องเสียแม้แต่ค่าเยียวยารักษา เป็นการจากไปด้วยกุศลส่งและการหมดกรรมโดยแท้ปราศจากทุกขเวทนาใด ๆ ทั้งสิ้น ทั้งยังมิได้ทิ้งความลำบากไว้ให้ผู้อยู่เบื้องหลังแม้แต่น้อย นอกจากความอาลัยรักอย่างสุดซึ้ง แม้จะรู้ว่าคุณพ่อไปดีแล้วก็ตาม แต่ความอ้างว้างอาลัยจับหัวใจย่อมเป็นสิ่งที่เหลือจะพรรณนาในความรู้สึกของลูกและผู้อยู่หลัง

หากได้ประมวลชีวิตของคุณพ่อแล้ว ก็จะเห็นว่าท่านเกิดมาในโลกนี้ ได้ปฏิบัติหน้าที่ของพลเมืองดีอย่างเต็มภาคภูมิ ได้ยังประโยชน์ต่อแผ่นดินถิ่นกำเนิดของท่านอย่างน่าสรรเสริญ

ประการแรกท่านได้สร้างฐานะครอบครัวจนเป็นปึกแผ่นด้วยหยาดเหงื่อและความบริสุทธิ์ เป็นสามีที่ดีของคุณแม่ รักอภัยและตามใจเสมอมา อาจกล่าวได้ว่าคุณพ่อรักคุณแม่ที่สุด จวบจนวินาทีสุดท้ายก็สิ้นใจในวงแขนของคุณแม่ด้วยความรัก คุณพ่อเป็นพ่อที่ประเสริฐ

ของลูก อบรมเลี้ยงดูทุกคนด้วยความเอาใจใส่ ซึ่งชี้ทางที่ถูกที่ควรให้ลูกปฏิบัติ สั่งสอนให้ลูก ยึดมั่นในความซื่อสัตย์สุจริต ลูกของคุณพ่อทุกคนเป็นพลเมืองดีของชาติ ไม่มีใครจัดอยู่ใน พวกหนักแผ่นดิน ที่เป็นชายก็รับราชการสนองพระเดชพระคุณด้วยความซื่อสัตย์เสมอมา ลูกหญิงก็เป็นหลักฐานตั้งอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม อันความซื่อสัตย์สุจริตนี้เราถือเป็นมรดกของ ตระกูลที่จะถ่ายทอดกันต่อไป

ชีวิตของคุณพ่อต่อชาตินั้น ในฐานะทหารคุณพ่อพร้อมที่จะเสียสละเพื่อชาติ คุณพ่อ ผ่านสงครามอินโดจีน นำทหารเข้าสู้รบกับทหารฝรั่งเศสเป็นสามารถ และในสงครามโลก ครั้งที่ ๒ ก็ได้รับหน้าที่เป็นผู้คุมกำลังทหารคุ้มครองสมบัติของชาติเป็นที่เรียบร้อยจนสงคราม เลิก ในชีวิตของการเป็นตำรวจก็ทุ่มเทชีวิตให้กับตำรวจตระเวนชายแดน ได้มีส่วนเกี่ยวข้อง ทั้งในกรณีเขาพระวิหาร และการปราบการค้าของเถื่อนทางภาคเหนือ จนได้รับอุบัติเหตุแทบ เอาชีวิตไม่รอด

ต่อศาสนา คุณพ่อได้อุปสมบทในพระบวรพุทธศาสนา ณ วัดบวรนิเวศ และยังได้ จัดการอุปสมบทลูกชายทั้งสองตามประเพณีของไทยเรา เพื่อเป็นการสืบพระพุทธศาสนา และ ในพรรษานี้ก็ยังได้บวชหลานซึ่งได้อุปการะมาอีก ๑ คน

ต่อองค์พระมหากษัตริย์นั้น คุณพ่อเทิดทูนอย่างยิ่ง เพราะในชีวิตของคุณพ่อที่เป็น ทหารนั้น คุณพ่อเข้ารับราชการในหน่วยทหารรักษาพระองค์ ทุกหน่วยที่เป็นทหารราบ เช่น กรมทหารราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์ กองพันรักษาวัง และกองพันทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ นอกจากนี้คุณพ่อยังได้รับพระมหากรุณาธิคุณทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นราชองครักษ์-เวรอยู่ถึง ๘ ปี และเป็นนายตำรวจราชสำนักเวรอีก ๘ ปี จวบจนเกษียณอายุราชการ แม้ รัฐธรรมนูญ (ฉบับแรก) คุณพ่อก็มีส่วนพิทักษ์ เนื่องจากได้มีส่วนในการปราบกบฏเมื่อ พ. ศ. ๒๔๗๖ จนได้รับพระราชทานเหรียญพิทักษ์รัฐธรรมนูญ

ชีวิตคุณพ่อจึงนับว่าเป็นชีวิตที่มีประโยชน์ต่อสังคม และได้ตอบแทนพระคุณแผ่นดิน โดยควรแก่กรณีทีเดียว

คุณพ่อเคยปรารภให้ฟังอยู่เสมอว่า คุณพ่อมีความสุขและพอใจในชีวิตที่เป็นอยู่นี้มาก เพราะคุณพ่อได้ประสบความสำเร็จในชีวิตทุกประการ แม้ว่าจะเหน็ดเหนื่อยสาหัสในบางคราว แต่ก็สำเร็จตามเป้าหมายทุกอย่าง ความหวังของคุณพ่อที่เคยปรารภให้ฟังก็คือ

คุณพ่อเล่าว่าเมื่อเด็ก ๆ มาเฝ้าดูพระราชพิธีทอดกฐินหลวงที่วัดบวรนิเวศเสมอเพราะเป็นพิธีใหญ่ มีกระบวนสวยงาม ประกอบด้วยทหารมหาดเล็กแต่งกายด้วยเครื่องแบบเต็มยศสีสรรสวยงาม ดูโก้และสง่ามาก คุณพ่ออยากจะแต่งเครื่องแบบเช่นนี้บ้างเหลือเกิน ในที่สุดคุณพ่อก็ได้มาเป็นทหารมหาดเล็กสมใจ และได้แต่งเครื่องแบบทหารมหาดเล็กมาแล้วทุกชนิด

คุณพ่อเคยปรารภว่า เมื่อสำเร็จจากโรงเรียนนายร้อยออกมาก็ได้ตั้งใจว่า ขอให้ได้เป็นแค่นายร้อยเอกก็พอแล้ว มิได้มักใหญ่ใฝ่สูงอะไร แต่คุณพ่อก็ได้เป็นถึงนายพลตำรวจตรีในตอนสุดท้าย แม้เพื่อนฝูงบางคนของคุณพ่อจะเคยปรารภว่าคุณพ่อน่าจะไปได้มากกว่านี้เพราะมีความรู้และความสามารถมาก แต่ว่าเราก็พอใจแล้ว คุณพ่อเองก็มิได้ทะเยอทะยาน ท่านเป็นตัวของตัวเอง ยึดมั่นในอุดมคติของตัวเองเสมอ ไม่ยอมทำในสิ่งที่ผิดจากอุดมคติของตัวเราจึงพอใจและสิ่งที่เราภูมิใจเป็นอย่างยิ่งคือ การรับราชการด้วยความอดทนซื่อสัตย์ต่อแผ่นดินและเกียรติประวัติอันขาวสะอาด

คุณพ่อปรารถนาอย่างยิ่งที่จะให้ลูกมีการศึกษาให้ได้สูงที่สุด และอยากให้ลูกเห็นโลกกว้าง ถ้าเป็นได้ก็อยากจะให้ได้ไปศึกษาต่างประเทศกันทุกคน คุณพ่อก็ได้สมหวังตามเป้าหมาย ลูกของคุณพ่อทุกคนได้ไปศึกษาต่างประเทศ ทุนของรัฐบาลบ้าง ของคุณพ่อบ้างซึ่งเป็นส่วนใหญ่ ศึกษาได้มากน้อยเท่าใดนั้นก็ตามสติปัญญาของแต่ละคน แต่ความหวังของคุณพ่อก็เป็นจริงแล้ว ในชั่วระยะหนึ่งจึงมีลูกของคุณพ่อกระจายอยู่ตามทุกมุมโลก คือ อเมริกา ๓ คน อังกฤษ ๒ คน และออสเตรเลีย ๒ คน

ความหวังขั้นสุดท้ายของคุณพ่อก็คือ อยากเห็นลูก ๆ เป็นหลักเป็นฐาน ซึ่งคุณพ่อก็ได้จัดการแต่งงานให้ลูกเป็นหลักฐานไปเกือบจะทุกคน ที่ยังไม่แต่งอยู่อีก ๑ คน ก็เพราะยังมีความสุขต่อชีวิตโสด แต่ทุกคนก็มีหลักฐานการงานอาชีพเลี้ยงตนเองโดยมั่นคง และมีหลานปู่หลานตา ให้ชื่นชมถึง ๑๘ คน ดังนี้

น.อ. สรวุฒิ วีรบุตร สมรสกับ ม.ล. อุษาวดี (ทองแถม) มีหลานปู่ ๔ คน หญิง ๒ ชาย ๒

นางสมสวาท วัลยะเสวี สมรสกับ ศาสตราจารย์นายแพทย์อารี วัลยะเสวี มีหลานตา ๓ คน เป็นชายทั้ง ๓

หม่อมนวลศรี สวัสดิวัตน์ สมรสกับ น.อ. ม.จ. ปุสาน สวัสดิวัตน์ มีหลานตา ๒ คน ชาย ๑ หญิง ๑

นางจีรศักดิ์ กาญจนวัฒน์ สมรสกับ พล.ต.ต. นิยม กาญจนวัฒน์ มีหลานตา ๔ คน หญิง ๓ ชาย ๑

นายยุทธนินทร์ วีรบุตร (ยังโสด)

นางวิบูลอร วีรบุตร มีหลานตา ๒ คน ชาย ๑ หญิง ๑

นางสุริยาภรณ์ ลือสกุล สมรสกับ นายณรงค์ ลือสกุล มีหลานตา ๓ คน ชาย ๒ หญิง ๑

รวมบรรดาหลาน ๆ ทั้งสิ้น ๑๘ คน เป็นชาย ๘ หญิง ๑๐ คุณพ่อให้ความรักเมตตาปรานีแก่หลานทั้ง ๑๘ คนนี้โดยเสมอภาคทุกคน และอุ้มชูทุกคนด้วยความทะนุถนอม หลานเกือบทั้ง ๑๘ คนนี้ได้ซบหลับอย่างอบอุ่นบนบ่าของคุณปู่หรือคุณตามาแล้วแทบทั้งนั้น เพราะในยามว่าง คุณพ่อชอบมาอุ้มหลานเล็ก ๆ เสมอ สัญชาตญาณของเด็กคงจะทราบถึงความรักอันอบอุ่น หลานจึงมักจะซบหลับอย่างสบายอยู่บนบ่า จวบจนกระทั่งเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๓ คุณพ่อป่วยเป็นโรคเส้นโลหิตในสมองตีบ แขนขวา ขาขวา อ่อนกำลังลง คุณพ่อจึงไม่กล้าอุ้มหลานเล็ก ๆ อีกเกรงจะตก แต่ก็เชยชมอยู่เสมอมา

ชีวิตครอบครัวของเราอบอุ่นและมีความสุขอยู่ด้วยกันตลอดมา ภายใต้ความรักของพ่อแม่ ซึ่งเสมือนร่มโพธิ์ทองอันไพศาล ให้ลูกนกได้อาศัยทำรังด้วยความสุข บัดนี้ คุณพ่อจากไปแล้ว ก็เสมือนใบโพธิ์ทองได้ร่วงไปเสียแล้ว ความอ้างว้าง อาลัย ย่อมเกิดขึ้นในหัวใจของลูกทุกคน สุดที่จะพรรณนาได้ ลูกมั่นใจเหลือเกินว่ากุศลผลบุญ และความซื่อสัตย์

สุจริต ไม่คิดเบียดเบียนใคร จะต้องส่งวิญญาณของคุณพ่อสุดที่รักของลูก ๆ ไปสู่สุคติในสรวงสวรรค์โดยแน่นอน การจากไปของคุณพ่อเป็นการจากแต่กายตามวาระ แต่คุณความดีอันประเสริฐของคุณพ่อย่อมจะจารึกในดวงใจของลูก ๆ ความรักความเคารพบูชาที่ลูก ๆ มีต่อคุณพ่อจะไม่มีวันเสื่อมคลาย ตราบจนชีวิตของลูก ๆ ทุกคน

โอ้พ่อจ๋า ถึงเวลา แล้วหรือนี่
ไม่นึกเลย ต้องจากกัน ในทันที
ดวงชีวี ลูกกำสรด รันทดใจ
แต่นี้ไป ใครจะให้ ไออบอุ่น
เจ้าประคุณ พ่อทูนหัว ลูกทั้งหลาย
พ่อตรากตรำ ทำไว้ให้ ลูกสบาย
เมื่อจากไป ก็สงบ ไม่รบกวน

ชีวิตนี้ คุณพ่อมี ก็แต่ให้
พ่อรักลูก ด้วยหัวใจ ไม่ผันผวน
คอยปกป้อง มวลผองภัย มิให้กวน
ทั้งชี้ชวน แนะเชิงชั้น การทำงาน
ยามลูกทุกข์ พ่อปลอบใจ ให้หายทุกข์
ยามลูกสุข พ่อชื่นชม ผสมผสาน
ยามลูกไร้ พ่อคอยเอื้อ ช่วยเจือจาน
ยามไกลบ้าน พ่อดูแล แม้ครอบครัว

โอ้พ่อจ๋า ต่อนี้ใคร ที่ไหนเล่า
ที่จะเฝ้า คอยค้ำคูน เช่นทูนหัว
แม้พ่อปลูก ลูกไว้แกร่ง แข็งพอตัว
ไม่ขลาดกลัว แต่อ้างว้าง เหมือนกลางชล

โอ้พ่อจ๋า ถึงเวลา แล้วหรือนี่
จากคราวนี้ คงไม่มี กลับอีกหน
สุดอาลัย ดั่งใครล้วง ดวงกมล
ต้องจำทน เพราะสวรรค์ มีบัญชา
จากไปแล้ว โอ้พ่อแก้ว สู่สวรรค์
ยังพิมาน มิ่งเมืองแมน แดนหรรษา
วิญญาณพ่อ สุขสงบ ภพสัมปราย์
ขอขมา ลูกกราบก้ม ประนมกร .....

สรวุฒิ วีรบุตร

ที่ระลึก

จาก

ครอบครัวศาสตราจารย์ นายแพทย์ อารี วัลยะเสวี

"ทุกฺขปฺปตฺตา จ นิทฺทุกฺขา ภยปฺปตฺตา จ นิพฺภยา ฯลฯ"

"ขอให้สิ่งมีชีวิตทั้งหลาย
บรรดาที่กำลังมีทุกข์อยู่ ให้พ้นทุกข์
กำลังมีภัย ให้พ้นภัย
ที่กำลังมีโศก ให้พ้นโศก"

จาก กรณียเมตตสูตร พระสูตรแสดงถึงเมตตา: บทรวม

จดหมายเบี้ดยนึก

Pasadena, California

กราบเท้า คุณพ่อคุณแม่ที่รักเคารพ

Teddy ได้รับ Post-card และ จ.ม. ฉบับที่ ๒ October ของพ่อแล้วครับ ที่แจ้งข่าวว่าคุณตาได้ถึงแก่กรรมด้วยโรคหัวใจ คุณพระช่วยคุณตาของหลานด้วย, Teddy แทบไม่เชื่อเลย รู้สึกตกใจมาก ในขณะนั้นเป็นเวลา ๓ ทุ่ม หลังจากที่ Teddy เพิ่งเดินออกจากห้องสอบ Health Education ได้เดินร้องไห้มาตลอดทางที่กลับหอพัก คุณตาทำไมจึงจากหลานไปรวดเร็วอย่างนี้ ตอนที่ Teddy ไปกราบลากลับ เมื่อไปเยี่ยมบ้านครั้งสุดท้าย ยังดูแข็งแรงอยู่เลย แต่ก็ไม่ใคร่สบาย ตายังบอกกับ Teddy เลยว่า ขอให้

พยายามขยันเรียน ตาสงสารพ่อแม่หลานจังเลย พ่อแม่หลานต้องประหยัดเสียสละความสุขทุกอย่าง เพื่อให้หลานเรียนหนังสือ Teddy ยังจำคำพูดของตาได้ทุกคำเลยครับ เมื่อกลับมาถึง Apartment Teddy ก็เปิดสมุด Friendship ที่ตาเขียนให้ก่อนไปต่างประเทศ บอกว่า:– การไปศึกษาในต่างประเทศนั้นมีความสำคัญมาก ไม่เหมือนบ้านเรา เพราะต้องไปอยู่กับคนอื่น ที่ไม่ใช่ญาติ เพราะฉะนั้น เขาย่อมไม่มีความเมตตาปรานีอย่างพวกเรา โดยเฉพาะเกี่ยวกับเงินทอง การใช้จ่ายต้องประหยัด เพราะถ้าขาดมือแล้ว จะขอใครไม่ได้ ความประพฤติก็เช่นเดียวกัน หลานต้องระวังตัว ทั้งกิริยา วาจา เพราะถ้าผิดพลาดไป เขาจะดูถูกถึงชาติเราด้วย การศึกษาเล่าเรียน ย่อมไม่ใช่ของ ๆ ต้องไม่ท้อถอย, อดทน ต้องสู้ทุกอย่าง ถ้ามีชื่อและเรียนดีมีชื่อเสียง ก็จะบวรถึงวงศ์ตระกูลและจะถึงชาติบ้านเมืองด้วย. จากตาที่รักหลาน

พ่อครับ พอ Teddy อ่านไปแล้วรู้สึกมีความหมายต่อชีวิตของ Teddy มากเหลือเกินครับ ในขณะนี้ Teddy จะไม่ลืมทุกอย่างที่ตาสอน ทุก ๆ คำได้จารึกลงในหัวใจของ Teddy ในวันนี้หลานขอกราบแทบเท้าคุณตา ขอให้ดวงวิญญาณของคุณตาจงสู่สรวงสวรรค์ เทอญ.

Teddy

International Centre University of the Philippines, Diliman, Quezon City.

กราบเท้า คุณพ่อที่รัก+คิดถึงอย่างยิ่ง

วันแรกที่มิกกี้ได้รับจดหมายจากพ่อเขียนมาว่า ตาได้เสียไปแล้ว มิกกี้ตกใจทีเดียว เพราะเป็นสิ่งที่ไม่เคยนึกถึง และคิดมาก่อน, คืนวันนั้น มิกกี้พยายามทบทวนความจำ พยายามระลึกถึงตา ภาพความจำอันเก่าแก่ที่สุดที่จำได้อยู่ในสมองของมิกกี้ คือวันที่ตาแต่ง

ชุดขาวทั้งหมด ไปรับพ่อกับแม่ที่สนามบินดอนเมือง ตอนที่พ่อกับแม่กลับจากไปประชุมที่ญี่ปุ่น และตากับยายต้องมานอนเป็นเพื่อนพวกเรา ๓ คน สิบกว่าปีล่วงมาแล้ว ไกลที่สุดที่มิกกี้จะนึกไปถึงได้

สิ่งที่มิกกี้ประทับใจในตัวตาที่สุดก็คือ ทุก ๆ วันเกิดของหลานทุกคน ตั้งแต่วันเกิดของพ่อ, แม่, พี่และน้อง ตาจะส่งคนรถนำเอาซองจดหมายสีฟ้าอ่อน มีเงิน และจดหมายอวยพรมาให้ ตาทำอย่างนี้ทุกปีไม่เคยเลยที่จะลืม บางปีมิกกี้ลืมวันเกิดของมิกกี้เอง แต่ตาต่างหากที่เป็นคนเตือนหลานด้วยซองสีฟ้าว่า วันนี้คือวันเกิดของเจ้า ต่อจากนี้ไปไม่มีอีกแล้วซองสีฟ้านั้น

ตอนเล็ก ๆ แม่เคยเล่าให้มิกกี้ฟังว่า ตาเป็นนายทหารที่เข้มแข็ง ตรงต่อเวลามากจนคนบางคนเรียกตาว่า เป็นนาฬิกา ตอนเป็นนักเรียนนายร้อยตาก็เรียนเก่ง เป็นทั้งนักกีฬาจนถึงนักดนตรี ตาเป็นชายชาติทหาร ที่เคยต่อสู้มาอย่างสมบุกสมบัน ผ่านสงครามสู้รบเพื่อชาติมาหลายครั้งหลายครา ต่อมาเมื่อได้เป็นนายตำรวจ ซึ่งดำรงตำแหน่งผู้ช่วยผู้บัญชาการตำรวจชายแดน ในยุคที่เริ่มก่อตั้งใหม่ ๆ ตาก็ปฏิบัติราชการตามชายแดนอย่างเต็มความสามารถ จนประสบอุบัติเหตุ จากใบพัดเฮลิคอปเตอร์ พัดมาโดนศีรษะของตาทำให้ตาต้องสูญเสียดวงตาซ้ายไปข้างหนึ่ง ซึ่งมิกกี้คิดอยู่เสมอว่า ตาคือพระเอกในอุดมคติของมิกกี้ เราพี่น้อง ๓ คนต่างเรียกตาว่า "โมเช่ ดายัน" นายพลตาเดียว ผู้นำกองทหารอิสราเอลบุกอาหรับ ชนะภายใน ๑๐ วัน มิกกี้ภูมิใจในตัวตาและดีใจที่มีตาที่กล้าหาญอุทิศร่างกายเพื่อรับใช้ชาติ ในยามที่พวกเราอยู่ใกล้ชิดตา มิกกี้รู้สึกอบอุ่นไปด้วยความรักและความเมตตา หากชาติหน้ามีจริงมิกกี้ขอเกิดเป็นหลานตาทุกชาติไป มิกกี้รู้สึกเสมอว่าไม่เคยได้ทำอะไรให้แก่ตาของมิกกี้เลย ตาเป็นฝ่ายให้มิกกี้อยู่ข้างเดียว ถ้ามีโอกาสมิกกี้จะกลับมาบวชให้ตาด้วย ขอให้เอาจดหมายของมิกกี้ไปอ่านให้ยายฟัง บอกว่ามิกกี้เขียนมาด้วยใจจริง เขียนไปพร้อมกับน้ำตา.

มิกกี้ของตา

ลูกรักทั้งสาม

แม่ได้รับจดหมาย ขอแสดงความเสียใจอย่างมาก จากลูก ๆ ในโอกาสที่ได้ทราบว่า คุณตาได้จากพวกเราไปแล้วทุกคน ถึงแม้จะทราบดีว่า ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้เป็นของไม่เที่ยง ย่อมมีการแตกดับสูญสลายเป็นธรรมดา ก็ไม่สามารถจะหักห้ามใจไม่ให้เศร้าโศกและอาลัย ถึงได้ เพราะคุณตาเปรียบเสมือนร่มโพธิ์ ร่มไทร ของลูก ๆ และหลาน ๆ ทั้งหลาย ต้องมาล้มลง เหลือไว้แต่ความรู้สึก พลัดพรากขาดที่พึ่ง และขาดผู้ที่รักและหวังดีต่อครอบครัวของเราไป, คุณตาจะมีความสุขเมื่อเห็นลูกหลานทุกคนเป็นสุข มีทุกข์เมื่อเห็นลูกหลานไม่สบายใจ ท่านเปรียบเสมือนฟ้าที่ให้ฝนแก่แผ่นดิน ส่วนลูก ๆ คือ แผ่นดินซึ่งมีแต่จะให้ฝุ่นแก่ฟ้า คุณตาผู้เป็นเจ้าของซองสีฟ้า ใส่แก้วสารพัดนึกมาฝากลูกและหลาน ๆ ทุกคนในตอนเช้าวันเกิด ส่วนพวกเราที่อยากได้อะไรกันมาตลอดปี ก็รอคอยวันนั้นที่จะ Make our wish come true! เป็นประจำตลอดปี แม้แต่หลานเล็ก ๆ ที่ไร้เดียงสา ก็รู้จักซองนั้น นี่คือคุณลักษณะพิเศษของการเป็นผู้ให้ของคุณตา ลูกทั้งสามได้เขียนจดหมายขอร้องแม่มาว่า ขอให้เล่าเรื่องคุณตา ผู้ใจดีของหลาน ๆ ไปให้ฟังโดยละเอียด ในฐานะที่ลูกทุกคนต้องจากคุณตาไปเรียนอยู่ไกล ไม่มีโอกาสได้ใกล้ชิดดังใจปรารถนา แต่ก็ตระหนักเป็นอย่างดีในความเป็นมิตรในเรือนของคุณตา ต่อพ่อ+แม่ รวมทั้งหลาน ๆ ทุกคน สมดังคำดำรัสของพระพุทธเจ้าที่ตรัสไว้ว่า "บิดามารดา เป็นมิตรในเรือน" ซึ่งเป็นคำพูดที่ประทับใจมาก แม่จึงมีความยินดีที่จะเล่าให้ลูกฟังดังต่อไปนี้ :-

คุณตาเป็นนักเรียนนายร้อย จ.ป.ร. สำเร็จเมื่อปี ๒๔๖๘ ในวัยหนุ่มเป็นคนที่สดชื่นรื่นเริง และมีคำพูดที่คมคายแฝงไว้ซึ่งความเฉียบแหลม และขบขัน เป็นนักเรียนนายทหารที่เรียนดี เคยสอบข้ามชั้นถึง ๒ ครั้ง มีอุปนิสัยรักสนุก รักหมู่คณะ จะเข้าร่วมในกิจกรรมของโรงเรียนทุกอย่าง เพราะเป็นคนที่มีความสามารถรอบตัว ชอบกีฬาทุกชนิด ต่อยมวย เทนนิส แบดมินตัน และขี่ม้า เป็นกีฬาที่ถนัดมาก เมื่อสำเร็จเป็นนายทหารมียศเป็นนายร้อยโท ประจำกองพันทหารราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์ ได้รับรางวัลที่ ๑ ในการแข่งขันฟันดาบ ได้รับรางวัลหีบบุหรี่เงิน จาก พระยาสีหราชเดโชชัย มีลักษณะเป็นชายชาตรีอย่างแท้จริง

ในด้านศิลปิน สามารถเรียนรู้และเล่นดนตรีไทยได้ดีเยี่ยม เข้าวงดนตรีไทยได้อย่างสบาย และชอบสีไวโอลิน ซอด้วง ซออู้ และดีดออร์แกนให้ลูก ๆ ฟังเสมอ สามารถขับร้องเพลงได้ไพเราะควบคู่ไปด้วย ทั้งเพลงไทยและเพลงสากล

มีอุปนิสัยเข้มแข็ง เด็ดขาด เสียงดัง มีความเชื่อมั่นในตัวเอง ท่านเป็นคนที่มีนิสัยเป็นทหารทุกกระเบียดนิ้ว ทุกเช้าจะต้องตื่นแต่ตี ๕ เป็นประจำ เพราะเคยถูกฝึกอบรมมาตั้งแต่ในสมัยที่เป็นนักเรียนนายร้อย และลูก ๆ ทุกคนท่านก็ฝึกหัดให้ตื่นแต่ตี ๕ เช่นเดียวกัน จนกระทั่งปัจจุบันนี้ แม่ก็ยังคงตื่นแต่ตี ๕ เหมือนอย่างที่ลูก ๆ เคยเห็น และทุกคนต้องทำงาน, ท่านเรียนรู้ในวิชาการทุกชนิด ชอบศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมอ และไม่เคยยอมแพ้ใครในด้านวิชาการ ท่านเป็นคนมีระเบียบวินัยมาก ตรงต่อเวลาอย่างยิ่ง จนเป็นที่สังเกตุของผู้ใต้บังคับบัญชา และให้สมญาว่า " นาฬิกาเคลื่อนที่"

ในยามว่าง ชอบเลี้ยงสัตว์ และรักสัตว์เลี้ยงทุกชนิด จนใครที่มาหาจะต้องเปรียบบ้านคุณตาเหมือนสวนสัตว์ แต่เมื่อมีอายุมากขึ้น คุณตาหันมาสนใจเรื่องต้นไม้ แทนการเลี้ยงสัตว์ เพราะคุณยายชอบต้นไม้

ในด้านการปฏิบัติงานให้ชาติ ก็ได้รับใช้ประเทศชาติอย่างสุดฝีมือ ได้ร่วมเป็นร่วมตาย มากับประเทศชาติในกรณีสำคัญ ๆ เช่น:– การปราบกบฏ พ.ศ. ๒๔๗๖ สงครามอินโดจีนในปี พ.ศ. ๒๔๘๔ เป็นผู้ควบคุมรักษามหาสมบัติของชาติในสงครามโลกครั้งที่ ๒ และการตระเวนรักษาชายแดนของชาติในยุคที่มีเหตุการณ์ไม่ปกติ เช่นกรณีเขาพระวิหาร และกองพลที่ ๙๓ ของจีน เนื่องจากเป็นคนที่มีประสบการณ์สูง และมีความสามารถเฉพาะตนหลายอย่าง ในสมัยที่ยังหนุ่ม จึงมีเพื่อนฝูงมาก เพราะถือคติว่า ในโลกนี้ไม่มีใครสามารถทำงานที่สำคัญให้สำเร็จได้โดยลำพังตนเอง มนุษย์มีความจำเป็นต้องอาศัยซึ่งกันและกัน ท่านได้สั่งสอนลูก ๆ ว่า การแสวงหาความสัมพันธ์ หรือการผูกมิตรมีความสำคัญมาก ผู้ที่มีวิชาอย่างเดียวไม่รู้จักการผูกมิตรก็ไม่สามารถจะก่อสร้างฐานะของตนให้ดีขึ้นได้

ในด้านการอบรมสั่งสอนท่านเปรียบเสมือนพรหมของลูก ๆ เพราะท่านมีพรหมวิหาร ๔ ประการ เป็นคุณสมบัติประจำตัวต่อลูกหลาน คือ:– เมตตา กรุณา มุทิตา และ

อุเบกขา ดังสมญาที่ลูกของแม่ เรียกท่านว่า "คุณตาผู้ใจดี" ท่านรู้จักนิสัยใจคอลูกของท่านแต่ละคนได้ดี คำตัดสินของคุณตาลูก ๆ ทราบดีว่า มีอยู่ ๒ คำเท่านั้น คือ Yes or No ท่านเป็นที่รักเคารพและเกรงกลัวที่สุดของลูก เพราะท่านเป็นคนพูดตรง เคารพในเหตุผล วางตัวเปรียบเสมือนศาลสถิตยุติธรรมอยู่ในบ้าน สำรวมกาย วาจา ใจ ได้เป็นตัวอย่างที่ดีของลูก, ลูกเขยและสะใภ้ทุกคนเคารพในความเป็นเสาหิน ๘ ศอก ตอกเป็นหลักของคุณตามาก ไม่มีใครกล้าเข้าไปเขย่าให้เสาไหวหรอกลูก เพราะคุณตาเป็นคนช่างคิดและนิยมเป็นผู้รับฟังมากกว่าพูด เพราะฉะนั้น คำพูดของท่านทุกคำได้ไตร่ตรองแล้ว จึงมีความหมายและสำคัญต่อทุกคน ท่านมีจิตเมตตา หยั่งถึงความทุกข์ของผู้อื่น เมื่อให้สิ่งใดจะให้ด้วยน้ำใจเมตตา ไม่หวังผลตอบแทน

คุณตาชอบให้ลูก ๆ ของท่านมีระเบียบ จะเคร่งครัดในด้านการศึกษาเล่าเรียน และความประพฤติอย่างใกล้ชิด ถ้าเป็นลูกผู้หญิงก็จะเน้นหนักไปในด้านกิริยามารยาท การบ้านการเรือน และมนุษย์สัมพันธ์

คุณตาเป็นพุทธศาสนิกชน ที่ได้รับการบวชเรียนมาแล้วเป็นอย่างดี และเป็นผู้ที่มีความปราดเปรื่องในทางศาสนามาก เป็นครูคนแรกที่สอนหลักของพุทธศาสนา การไหว้กราบสวดมนต์ ฟังเทศน์ บูชาคุณผู้มีคุณให้กับลูก ๆ ได้แนะแนวทางในการดำเนินชีวิต ตามหลักขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยสอนให้ยึด พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เป็นที่พึ่ง และให้นิยมในอริยทรัพย์ ๗ ประการ อันมี:-

๑. ศรัทธา – เชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ

๒. ศีล – รักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย

๓. หิริ – ความละอายต่อบาป, ทุจริต

๔. โอตตัปปะ – สะดุ้งกลัวต่อบาป

๕. พาหุสัจจะ – การเป็นคนที่ได้ยินได้ฟังมามาก

๖. จาคะ – สละให้ปันสิ่งของ ๆ ตนแก่คนที่ควรให้ปัน

๗. ปัญญา – รอบรู้สิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์

ขอให้ลูก ๆ ของท่านถือว่า อริยทรัพย์ ๗ ประการนี้ เป็นอาภรณ์ประดับใจ ที่ควรแสวงหาไว้ให้มีในตัวเรา ดีกว่าทรัพย์ภายนอก เช่น มีเงินมีทอง เป็นต้น

เนื่องจากท่านถือหลักที่ว่า ชีวิตเป็นของที่เราสามารถที่จะกล่อมเกลาสร้างให้มีรูปร่างตามความต้องการของเราได้ แต่ความต้องการนั้น ก็จะต้องเหมาะสมกับฐานะของเรา เราจะต้องการอะไรที่สูงเกินกว่าที่จะพึงมีพึงได้ในฐานะของเราแล้ว ก็ยากที่จะเป็นไปได้ แต่เราจะอยู่ในฐานะใดก็ตาม ก็ขอให้ชีวิตนั้นเราเป็นผู้กำหนด คุณตาบอกว่า จงทำชีวิตของเราให้ดี ให้มีประโยชน์ ก็ดีกว่าคนอายุยืนยาวตั้งร้อยปี แต่ไม่ได้ทำประโยชน์อะไร ท่านสอนให้ลูกทุกคนมีมานะไม่ท้อถอย ตราบใดยังมีชีวิตอยู่ก็ต้องทำความพยายามต่อไป ไม่ควรจะหมดหวัง

ในฐานะที่อดีตเคยเป็นนายทหาร คุณตาจึงยึดมั่นในสุภาษิตที่ว่า "ชีวิตคือการต่อสู้" แต่ขอให้มีความคิดในการต่อสู้โดยทางที่ชอบ ด้วยสติปัญญา และด้วยความบริสุทธิ์ใจ

ในสมัยที่แม่เป็นเด็ก ๆ อยู่นั้น เมื่อเวลาไปไหน ๆ คนที่รู้จัก, ญาติหรือมิตรสหายทุกคนของคุณตาคุณยายจะต้องพากันพูดว่า แม่มีดวงหน้าและบุคลิกลักษณะคล้ายคุณตามาก ถ้าเป็นคนแก่ก็จะตรงเข้ามาทักทายและพูดว่า "แม่คุ๊ณ แม่คุณช่างเหมือนคุณพ่ออะไรเช่นนั้น" ซึ่งเป็นความภูมิใจของแม่ที่ติดตัวมาตั้งแต่เยาว์วัย และบางครั้งก็คิดเข้าข้างตัวเองว่า ใคร ๆ ก็บอกว่า คุณพ่อรักเรา อาจเป็นเพราะเราเกิดมาเหมือนคุณพ่อก็เป็นได้! อีกประการหนึ่ง แม่เป็นลูกที่เคยอยู่ร่วมทุกข์และร่วมสุขกับคุณตามา ไม่ว่าทางราชการจะย้ายไปประจำในถิ่นทุรกันดารแห่งใด ในหุบเขาเพชรบูรณ์และหล่มศักดิ์ก็เคยไปอยู่มาแล้ว ได้ติดตามไปรับใช้อย่างใกล้ชิด อาจพูดได้ว่า แม่เป็นลูกคู่ทุกข์คู่ยากของคุณตาก็ว่าได้ ท่านเคยปรารภเสมอว่า สงสารแม่ที่ต้องมาอยู่ในป่าในเขากับท่าน ถ้าหากมีฐานะดีขึ้นเมื่อไรจะส่งให้ไปศึกษาเล่าเรียนในประเทศที่เจริญก้าวหน้า เป็นประชาธิปไตยที่สุด มีประวัติของบุคคลสำคัญ ๆ ที่ได้ทำการต่อสู้ในชีวิตมาอย่างแท้จริงและขึ้นสู่ฐานะอันสูงสุดได้ ด้วยการต่อสู้ในทางที่ดีที่ชอบปราศจากราคี ยกตัวอย่างเช่น อับราฮัม ลินคอล์น เมื่อมีวาสนาบารมีขึ้นสู่อำนาจสูงสุดแล้ว ก็ได้ทำความดีแก่มนุษย์ชาติด้วยการเลิกทาสในอเมริกาเป็นผลสำเร็จ เขาต่อสู้เพื่อหลักการ เพื่อศีลธรรม และที่สำคัญคือ เพื่อจุดหมายปลายทางอันสุจริต ถ้ามีความมุ่งหมายไปในทางที่ดีแล้ว

แม้ว่าจะทำอะไรผิดไป เขาก็จะได้รับอภัยจากสายตาของโลก และเขาก็ยังเป็นคนดีที่น่าเคารพอยู่นั่นเอง คุณตาต้องการให้ลูก ๆ ได้เรียนรู้ชีวิตในลักษณะต่าง ๆ กัน สำหรับประเทศที่เจริญ อะไรคือสาเหตุที่ทำให้เขาเจริญ ? และเราควรจะวิวัฒนาการตัวเราเองอย่างไร ! ท่านได้ปฏิบัติตามคำพูดของท่านทุกประการต่อลูกทุกคน

เมื่อแม่ได้พาลูก ๆ กลับมาจากต่างประเทศนั้น คุณตาก็มีอายุใกล้จะ ๖๐ ปีแล้ว ท่านได้รับใช้ประเทศชาติอย่างลำบากตรากตรำมาหลายสิบปี ที่ต้องนอนกลางดินกินกลางทราย จนกระทั่งได้รับอุบัติเหตุ ถูกใบพัดเฮลิคอปเตอร์ตี ในสมัยที่เป็นผู้ช่วยผู้บัญชาการตำรวจชายแดน จนต้องเสียตาซ้ายไปข้างหนึ่ง และร่างกายได้รับบาดเจ็บสาหัสจนเกือบจะทุพพลภาพ นับแต่นั้นมาสุขภาพร่างกายของคุณตาไม่ค่อยจะแข็งแรงนัก ค่อนข้างจะเคร่งขึมปฏิบัติตัวต่อลูกทุกคนเสมอภาคกันหมด จะสังเกตได้จากดวงตาและคำพูดเท่านั้นที่แสดงความห่วงใยและเมตตาปรานี ดีใจที่เห็นลูกหลานไปหา คุณตาเป็นผู้ที่มีศิลปะในการสอนลูก ถ้าใครมีปัญหาก็จะช่วยคลี่คลายให้เสมอ ท่านทราบดีว่า แม่เป็นคนพูดตรงและเปิดเผย มีลักษณะชอบเป็นฝ่ายค้าน เป็นตัวของตัวเอง ท่านเคยเรียกแม่ไปสั่งสอนพร้อมกับส่งหนังสือ "พุทธวิธีครองใจคน" มาให้แม่อ่าน ซึ่งปัจจุบันนี้แม่ก็ยังเก็บไว้อ่านเสมอ ลูก ๆ คงจะเคยเห็นหนังสือเล่มนั้นในตู้หนังสือของแม่

ในยามที่แม่ไปเยี่ยมคุณตา ท่านจะต้องถามถึงหลาน ๆ ทุกคน มีอยู่ครั้งหนึ่งที่หลุยเขียนจดหมายมาบอกแม่ว่าได้ถูก House Master จับได้พร้อมทั้งนักเรียนร่วมชั้น Grack ๗ ชาวนิวซีแลนด์ด้วยกันหลายคนหนีออกไปดูหนังรอบดึกได้ถูกภาคฑัณฑ์ และว่ากล่าวอย่างแรง แม่ก็เลยไปฟ้องคุณตา ท่านได้ฟังเรื่องราวแล้วกลับหัวเราะชอบใจ พร้อมกับบอกว่าหลุยก็เหมือนตา ท่านว่าในสมัยก่อนกำแพงรั้ว ร.ร. นายร้อยทั้งปัจจุบันนี้และในอดีตก็ยังคงรักษารูปเดิมเอาไว้ ในสมัยที่ท่านเป็นนักเรียนนายร้อยนั้น พอตกกลางคืนมันช่างหิวจริง ๆ คุณตาสามารถวิ่งกระโดดข้ามหนียามประตูโรงเรียนออกมาซื้อขนมกิน และเอาไปฝากเพื่อน ๆ ได้สบายมาก มันเป็นประสบการณ์อันหนึ่งของชีวิตของเด็กผู้ชายวัยรุ่น การกระทำผิดในบางครั้งไม่ได้เป็นเครื่องตัดสินว่า คนนั้นดี คนนี้เลว จะต้องอาศัยสิ่งแวดล้อมหลายประการจึงจะ

ตัดสินได้ เพราะทั้งความผิดและความถูก คือบทเรียนของชีวิตที่น่าศึกษา ว่าเขาเคยต่อสู้มาอย่างไร ? อะไรคือความพ่ายแพ้ และอะไรคือชนะ ซึ่งก็เป็นความจริงดังที่คุณตาพูด เพราะในเวลาต่อมา House Master คนเดียวกันก็ได้แต่งตั้งหลุยให้เป็นหัวหน้าควบคุมนักเรียนชาว N.Z. ใน Sargood House ซึ่งมีประมาณ ๔๐ – ๕๐ คน อยู่รวมกันให้เรียบร้อย และเคารพต่อกฎของโรงเรียน Mr. Plant ได้เขียน Report ส่งมาว่า หลุยเป็นคนที่มีความสามารถควบคุมนักเรียนให้อยู่ในระเบียบวินัยได้โดยที่ไม่มีใครเกลียด ความสำเร็จจึงน่าจะอยู่ที่การเชื่อในสมรรถภาพของตัวเอง และกล้าตัดสินใจทำมากกว่า

ในวันสุดท้ายที่คุณตาจะจากไปตอนบ่าย แม่ก็ยังไปนั่งคุยด้วย คุณตาถามถึงทุกคนในครอบครัวเรา และถามถึงหลุยซึ่งเป็นหลานที่จากไปนานกว่าเพื่อน ตั้งแต่ยังเล็ก ๆ เป็นเวลา ๕ ปีแล้ว แม่ก็เรียนท่านว่า หลุยตอนนี้โรงเรียนกำลังหยุดเทอม เขากำลังทำงานอยู่ในสวนผักทางเหนือของ N. Z. เพื่อหาประสบการณ์อย่างอื่นในเวลาโรงเรียนหยุดเป็นรายได้เล็ก ๆ น้อย ๆ ไปด้วย เห็นบอกว่าเหนื่อยแต่ก็สนุกดี บางวันเขาก็เข้าไปรับใช้นักศึกษาที่ทำปริญญาโทและเอกทาง Food Technology ใน Massey University โดยการช่วยพวกนักศึกษารุ่นพี่ทำ Research ทางมหาวิทยาลัยก็จะจ่ายค่าแรงให้, หลุยบอกว่าชอบมาก เพราะได้เรียนรู้ว่าพี่ ๆ เขาทำปริญญาโทปริญญาเอกกันอย่างไร คุณตาเป็นคนที่สนใจในการศึกษา อะไรที่เป็นความรู้ใหม่ก็อยากให้ลูกหลานเล่าให้ฟัง ตัวอย่างเช่นที่มิกกี้เล่าว่า ระบบการเรียนประวัติศาสตร์และ Arts ก้าวหน้าและน่าสนใจมาก ไม่เชิงคือเรียนละเอียด และให้นำเอามาคิด, ใช้, แก้ไขเป็น Steps ต่าง ๆ ถ้าเป็นผลงานของวีรบุรุษก็ต้องเรียนรู้ทุกอย่าง เหตุผลก็ต้องให้มาและให้ออกความคิดเห็นด้วยว่า ถ้าเป็นตัวเราควรจะทำอย่างไรในสถานการณ์เช่นนั้น แม่ได้บอกคุณตาถึงเรื่องที่ลูกเคยมีความคิดที่อยากจะให้ลองใช้วิธีรักษาแบบฝังเข็มกับการเจ็บหน้าอกของคุณตา ในเมื่อวิธีต่าง ๆ ที่ได้ทดลองมาไม่ดีขึ้น แต่พ่อบอกว่า มันเป็นการรักษาแต่ปลายเหตุที่เส้นประสาทนั้น มิกกี้ได้เขียนมาต่อสู้ความคิดเห็นของพ่อว่า ตามหลักที่ได้เรียนมานั้น มันเป็นไปได้ในเมื่อวัตถุนั้นมันเปลี่ยนเป็นพลังงานได้โดย (Einstein' s Law) เพราะฉะนั้นการที่เรามีอาการต่าง ๆ physically

แล้วเรารักษาด้วยผึ้งเข็มหายนั้น เพราะเราอาจจะไปรักษาที่ Center of Energy ซึ่งอาจมีสิ่งผิดปกติที่นั่นแหละ ทำให้มีผลกระทบไปโดนทาง Physical จึงมีอาการเช่นนั้นได้ และขอร้องไม่ให้พ่อมองข้าม faith healer ไป เพราะบางคนเขาอาจจะเป็นไปได้ มิกก็ขอให้พ่อไปซื้อหนังสือเกี่ยวกับ Psychic Phenomenons มาอ่าน เพราะ Every object possess energy เราอาจจะ Contact กับมันได้ คุณตาหัวเราะใหญ่ถามว่าแล้วพ่อเขาว่ายังไง ? พ่อเขาบอกไม่มีเวลาอ่าน ๒ คนนี่พ่อไม่ห่วงเพราะมีบุคลิกในทางต่อสู้และกล้าเผชิญหน้ากับสถานการณ์ทุกอย่าง แต่ที่ห่วงก็คือเท็ดดี้ เพราะค่อนข้างจะอ่อนโยนจนเกือบจะดูอ่อนแอ เท็ดดี้เพิ่งจะมาเยี่ยมคุณตาเมื่อเดือนสิงหาคมที่แล้ว ก็มีความรู้สึกใกล้ชิดกว่าเพื่อน คุณตาขอให้แม่รู้จักใช้นโยบายปฏิรูปการดูแลลูกทั้งสามให้เหมาะสม เพราะความสามารถของคนทั้งหลายย่อมแตกต่างกันไปตามความถนัดของตน แม้จะมีหู มีตา มีมือ และเท้าเท่ากัน ขอให้ยึดสุภาษิตที่ว่า ความเพียรคือความสำเร็จ คือค่อยเรียน ค่อยทำ ค่อยไปแก้ไขให้เหมาะแก่ผู้ใช้, ชีวิตมนุษย์นั้นมีความสัมพันธ์กันอยู่อย่างมาก ต้องพร้อมที่จะรับทั้งทุกข์และทั้งสุขร่วมกัน ไม่มีทางหลีกเลี่ยงได้ ขอให้สอนหลาน ๆ ว่า จงกล้าเผชิญกับความจริง ยอมรับว่าอะไรตนทำได้ และอะไรทำไม่ได้ บัณฑิตย่อมพยายามมองดูความเหมาะสมของตน

นอกจากนั้นคุณตาได้สอนแม่ต่อไปว่า "ความช่วยเหลืออันดีที่สุดที่พ่อแม่จะพึงให้ลูกนั้น คือสอนให้เขารู้จักช่วยตัวเอง" ถ้าหากได้ปลูกฝังให้กับลูกจนเป็นนิสัย ที่ฝังแน่นอยู่ในตัวแล้วก็เป็นที่วางใจได้ว่า เขาจะเอาตัวรอดไม่เสียไปเลยเป็นอันขาด ซึ่งแม่ก็รับคำ นี่คือเหตุการณ์ที่แม่ได้คุยกับคุณตาตลอดวันในวันนั้น ดังที่ลูก ๆ ทุกคนต่างรุมกันเขียนจดหมายถามมาว่า คุณตาสั่งเสียอะไรถึงหลาน ๆ บ้าง อยากทราบโดยละเอียด ขอให้แม่เขียนเรื่องราวต่าง ๆ ส่งไป เย็นวันนั้นดูท่านสุขสบาย และมั่นใจว่าจะค่อย ๆ ยังชั่วขึ้น เพราะถ้าไม่เจ็บหน้าอกเป็นครั้งคราวแล้ว ท่านก็ไม่เป็นอะไร ยังถามแม่ว่า นี่เหลืออีกกี่วันที่หมอจะอนุญาตให้พ่อลงข้างล่างได้ แม่ก็บอกว่าอีก ๓ วันเท่านั้น ท่านก็ดีใจที่จะได้ออกไปเดินเล่นตามชอบใจ และในตอนเย็นนั้นแม่ก็ได้ลาคุณตากลับมาบ้านโดยไม่ได้คาดฝันว่า โทรศัพท์ที่

ดังเรียกในเวลา ๔ ทุ่มกว่า ๆ นั้นจะบอกว่า ขอให้รีบไปบ้าน คุณตาเสียแล้วเดี๋ยวนี้เอง ช่างเป็นเสียงที่ไม่เคยลบหายไปจากโสตประสาทของแม่จนบัดนี้ มีความรู้สึกใจหายเหมือนเดินอยู่บนทางสายเปลี่ยวคนเดียว ชั่วครู่หนึ่งแม่ก็รวบรวมความแข็งแกร่งขึ้นมาโดยการน้อมนำเอาหลักพระพุทธศาสนาเข้ามาประคับประคองใจ และขอให้ลูกใช้วิธีเดียวกัน

ในที่สุด ครอบครัวของเราก็ได้เดินทางมาถึงบทพิสูจน์ที่ว่า สังขารร่างกายทั้งหลายมีความสิ้นไปเสื่อมไปเป็นธรรมดา เช่นเดียวกับทางวิทยาศาสตร์ ไม่ถือความเย็นถือแต่ความร้อน ทางพุทธศาสนาก็ถือแต่ความเสื่อมจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่ง "สรรพสิ่งทั้งหลายเป็นทุกข์"

ชีวิตเป็นบทเรียนที่ดีที่สุด พระพุทธองค์ผู้เป็นจอมศาสดา พระองค์ได้ทรงบัญญัติโลกุตรธรรม มรรคผล นิพพานไว้ เป็นสมบัติชิ้นเอกของมนุษย์ โดยไม่เลือกชั้นวรรณะ เราถือว่าความตายเป็นการเดินไปสู่ "ที่สุดแห่งทุกข์" เราไม่อาจทราบได้ว่า เราจะตายเมื่อไร ? ที่ใด ? และเวลาไหนไม่มีใครรู้ แต่ผลกรรมในอดีตที่ตัวเองทำนั้น พอจะเป็นแนวทางว่า ผู้ตายไปสู่สุคติหรือทุคติ แม่มั่นใจว่าคุณตาได้จากเราไปอย่างผู้ที่เตรียมพร้อมในตอนเช้าท่านก็เป็นสุข ด้วยการเขียนจดหมายอวยพรวันเกิด ลูกและหลานที่เกิดในเดือนตุลาคมทุกคน และแจกเงินอย่างเคย ท่านได้ส่งคุณยายไปฟังเทศน์แทนท่านที่วัดบวรนิเวศเพราะเป็นวันพระ คุณยายก็ถือบุญกุศลมาฝาก เสร็จแล้วท่านก็ส่งรถมารับแม่ไปนั่งคุยกับท่านตามที่แม่ได้เล่ามาแล้วข้างบน ตอนเย็นเมื่อแม่กลับบ้านแล้ว คุณยายบอก ท่านก็อาบน้ำเองในตอนเย็นอย่างสะอาดหมดจด ผัดหน้าขาวนวล รับประทานอาหารเย็นแล้วก็นั่งคุยกับลูก ๆ ที่ขึ้นมาเยี่ยม หน้า T.V. ในเวลา ๓ ทุ่ม ๔๕ ท่านก็ลุกไปสีฟันเตรียมตัวเข้านอน เพราะมีอาการไม่ค่อยสบายจึงขึ้นเตียงนอน และท่านก็มีอาการของหัวใจวายเพียง ๑๐ นาที สุดที่จะแก้ไข ท่านได้จากไปเมื่อเวลา ๔ ทุ่มของคืนที่พระจันทร์วันเพ็ญ ขณะที่ชาวจีนและชาวไทยกำลังลงมือไหว้พระจันทร์กันอย่างสว่างไสว เป็นการเดินทางที่ฤกษ์ดีที่สุดในรอบปี ประหนึ่งว่า สรวงสวรรค์กำลังต้อนรับดวงวิญญาณของท่าน ขอจงสู่สุคติภพอันเป็นดินแดนแห่งสันติสุข เทอญ

นับเป็นความสำเร็จในชีวิตการครองเรือนของคุณตาและคุณยายเมื่อมองดูให้ตลอดสายชีวิตย่อมมีขึ้นมีลงเป็นธรรมดา แต่ท่านทั้งสองต่างก็ช่วยกันเสียสละความสุขส่วนตัว ช่วยกันฟันฝ่าอุปสรรคร่วมกันมาจนตายจากกัน คุณตาได้จากไปอย่างผู้นำครอบครัว ที่ทำหน้าที่สมบูรณ์ครบถ้วนทุกอย่าง ไม่เคยสร้างความลำบากให้ใคร มีความเป็นอยู่ง่าย ไม่ได้ทิ้งภาระอะไรไว้ให้ลูกหลานได้รับความทุกข์ มีแต่ความรู้สึกอบอุ่นเมื่ออยู่ใกล้ท่าน อย่างที่ลูก ๆ บอกมา เพราะรู้สึกว่าท่านมีใจเมตตากรุณาตลอดชีวิตของท่าน เป็นผู้ที่ยึดมั่นในความซื่อสัตย์สุจริต และเชื่อในกฎแห่งกรรม

ฉะนั้น ขอให้ลูก ๆ ทุกคน ก่อนนอน จงน้อมใจสักการะบูชาพระคุณของท่าน พระบรมศาสดาทรงตรัสว่า เมื่อรำลึกถึงอุปการะคุณงามความดีที่ผู้วายชนม์ได้ทำไว้แก่เราในหนหลัง ก็พึงบำเพ็ญบุญและน้อมจิตอุทิศส่วนกุศลไปให้ ซึ่งแม่ก็ได้ปฏิบัติแทนลูก ๆ อยู่ทุกวัน การประพฤติปฏิบัติอันดีงามตามคำสั่งสอนของคุณตาก็อาจเป็นการทดแทนพระคุณที่ลูก ๆ ต้องทำได้ คือ:– พยายามดำเนินชีวิตให้เกิดประโยชน์สุขแก่ส่วนรวมเท่าที่จะปฏิบัติได้ วิญญาณของท่านก็คงมีความสุข และคอยเอาใจช่วยพวกเราตลอดไป.

จากแม่ที่รักและห่วงใยลูก

สมสวาท วัลยะเสวี

คำไว้อาลัย

จาก

ศาสตราจารย์นายแพทย์ อารี วัลยะเสวี

คุณพ่อเป็นคนที่มีบุคลิกลักษณะเป็นที่น่าประทับใจในความเป็นทหารของท่าน ลูก ๆ ของผมมักจะพูดว่า ถ้าอยากรู้ว่าทหารที่แท้จริงคืออย่างไร ? ทหารเป็นอย่างไร ? ดูได้จากตา ตาเป็นทหารจริง ๆ ท่านมีท่าทางภาคภูมิ สงบเสงี่ยม เงียบขรึม เป็นสง่า สายตาของท่านมีอำนาจในตัว และมองดูกล้าหาญ นอกจากท่านจะเป็นคนที่มีวินัยดีแล้ว ท่านยังรู้จักใช้วิธีชักจูงหัวใจคน ให้หันเข้ามาในแนวความนึกคิดของท่าน ด้วยการปฏิบัติตัวเป็นกลาง เป็นที่พึ่งในการออกความคิดเห็น ถ้ามีปัญหาเกิดขึ้นในครอบครัว จึงสร้างการปกครองแบบประชาธิปไตยให้มีขึ้นได้ในระดับครอบครัว นอกจากท่านจะรับฟังความคิดเห็นของทุกฝ่ายแล้ว ท่านยังให้อภัยแก่ผู้ที่ทำผิด ในบางครั้งที่ลูกทำผิด ถ้ากลับมาทำดีท่านก็ให้อภัยไม่ทอดทิ้ง และยังช่วยอุปการะเกื้อหนุนให้แก้ตัวใหม่ แม้ว่าจะต้องเสียเวลาเสียเงินเสียทองท่านก็ยอม เพราะท่านถือว่าผู้ที่เดินทางผิดเปรียบเสมือนคนป่วยต้องเข้าโรงพยาบาลรักษาตัว ไม่มีใครที่อยากจะเป็นเช่นนั้น แต่เมื่อเจ็บป่วยขึ้นมาก็ต้องรักษากันไปตามเรื่อง จนกว่าจะรู้บทเรียนด้วยตนเองขึ้นมา ด้วยความคิดอันนี้ของท่านกระมัง จึงนำให้ท่านพาลูกหลานมาได้ตลอดรอดฝั่ง และมีความมั่นคงในครอบครัวแต่ละครอบครัวพอสมควร ท่านพยายามช่วยให้ลูก ๆ ช่วยตัวเองได้ ให้มีความสมานสามัคคีกันไว้จะได้ต่อสู้กับปัญหาอื่นได้ ทำอะไรสำเร็จเหมือนคนมีกำลังดี แม้จะมีภาระหนักก็ช่วยกันเข็นไปจนได้

คุณพ่อเป็นบุคคลที่ถึงแล้วซึ่งความสมบูรณ์ในตน ท่านจึงมองเห็นความดิ้นรนและความทุกข์ของผู้อื่น เปรียบเสมือนคนที่ยืนอยู่บนยอดภูเขาสูงสุด

ด้วยเหตุนี้เอง ท่านจึงอยากช่วยผู้ที่ได้รับความทุกข์จากการป่วยไข้ โดยการบริจาค

ทุนทรัพย์แก่มูลนิธิรามาธิบดี เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ต่อผู้อื่นทุกปีอย่างสม่ำเสมอ

ขอให้คุณงามความดีและกุศลผลบุญที่ท่านได้เอื้ออำนวยให้แก่โรงพยาบาลรามาธิบดี ทั้งที่ได้กระทำมาแล้ว และที่ลูกหลานจะกระทำให้ท่านต่อไป จงดลบันดาลให้ดวงวิญญาณอันเปี่ยมล้นด้วยความเมตตาปรานีต่อเพื่อนมนุษย์ที่เกิดมาร่วมทุกข์ร่วมสุขกับเราโดยไม่เลือกชั้นวรรณะของคุณพ่อ จงสิงสถิตและเสวยความสุขสงบในสัมปรายภพ เทอญ.

คติจากชีวิตของเรา

"My candle burns at both ends,
It will not last the night
But, ah, my foes, and Oh my friends
It gives a lovely light"

Saint Vincent Millay

"ฉันมองเห็นแล้วว่า ชีวิตมนุษย์เรา ก็เปรียบเสมือน ดั่งดวงประทีปที่ส่องแสงสว่าง จากแสงเทียนที่มอดไหม้ ลงไปทีละน้อย, ทีละน้อย, และในที่สุดก็ดับไปพร้อมกับดวงชีวิต ที่จบลง !
แต่ชีวิตฉัน เปรียบเสมือน คนที่จับเทียน ตรงกลางด้าม, และจุดให้สว่างทั้งสองข้าง. ความเจิดจ้าของแสงสว่าง ย่อมมีมาก จริงอยู่, แต่ความมอดไหมก็มาถึงรวดเร็ว กว่าธรรมดา.

ฉันไม่อาจทราบได้ว่า อัตราความรวดเร็วของแสงเทียนที่กำลัง ลุกสว่าง อยู่นี้.
เราจะสามารถ ชลอให้อยู่ ทันข้ามคืน ได้หรือเปล่า !
อย่างไรก็ตาม ในท่ามกลางความสุข หรือ ความทุกข์กันแน่ ?
มิตรที่รักทั้งหลาย ! ศัตรูที่ไม่ประสงค์ดีต่อชีวิตของเราก็ดี !
จะปฏิเสธไม่ได้ว่า ถึงแม้ท่านจะต้องการให้เราอยู่, ให้เราตาย, ให้เราเป็น–ดีเด่น หรือชั่วช้าอย่างไร, ท่านก็ไม่อาจปฏิเสธความจริงว่า:–

ดวงประทีปชีวิตของมนุษย์เรานี้ อย่างน้อยที่สุด ก็ได้ส่องแสงอันเรืองรองให้ทุกคนได้ชื่นชม และปิติยินดีมิใช่หรือ."

เรียบเรียงจาก เค้าโคลงชีวิต ของ Saint Vincent Millay.

สมสวาท วัลยะเสวี
ยุทธนินทร์ วีรบุตร

"คำไว้อาลัย"

๒๐ ปี แห่งการเป็นเขยของตระกูล "วีรบุตร" ผมได้รับความรัก ความเมตตา กรุณาความอบอุ่นและความยุติธรรมจากคุณพ่อมาโดยตลอด เช่นเดียวกับเขยทุกคนซึ่งได้รับสิ่งเหล่านี้เท่าเทียมกัน คุณพ่อเป็นหัวหน้าครอบครัวที่ดีเยี่ยม เป็นพ่อที่รักลูกและมีความรับผิดชอบสูงสุด คุณพ่อปฏิบัติต่อเขยและสะใภ้เสมือนลูก คุณพ่อสร้างความรักความสามัคคีอย่างแน่นแฟ้นขึ้นในตระกูล "วีรบุตร" โดยผสมผสานเขยและสะใภ้เข้าด้วย คุณพ่อเป็นตาและปู่ที่เคารพที่สุดของหลาน ๆ สำหรับผมเป็นเขยที่มีอาชีพเช่นเดียวกับคุณพ่อคือเป็นตำรวจ จึงมีโอกาสได้เรียนรู้จากความรอบรู้และประสบการณ์อันกว้างขวางของคุณพ่อมากกว่าเขยคนอื่น ทุกครั้งที่มีปัญหาหรืออุปสรรคทางการงาน คุณพ่อจะเป็นกำลังใจ และให้คำแนะนำดุจดวงประทีปส่องทางให้ คุณพ่อจะร่วมทุกข์ ร่วมสุข ร่วมชื่นชมกับเราอย่างใกล้ชิดและห่วงใยเสมอ ในด้านของการครองเรือนเป็นที่ยอมรับว่าคุณพ่อเป็นผู้มีส่วนสร้างสรรค์จรรโลงความเป็นปึกแผ่นให้แก่ครอบครัวของเราทุกคน นอกจากนี้คุณพ่อยังเป็นแบบอย่างของการเป็นผู้นำในครอบครัวที่น่ายกย่องแก่พวกเราอีกด้วย ผมจึงถือว่าคุณพ่อเป็นส่วนสำคัญอย่างยิ่งทั้งในด้านความก้าวหน้าทางราชการและความมั่นคงในครอบครัวผม

นอกจากที่ได้กล่าวมาแล้ว ยังมีสิ่งอื่น ๆ รวมทั้งความเสียสละของคุณพ่อ ที่พวกเราได้รับอีกมากเกินกว่าที่จะบรรยายได้ แต่จะเป็นตราประทับใจพวกเราและจะเป็นแบบฉบับที่เราจะยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติ เพื่อสืบทอดเจตนารมณ์ของคุณพ่อต่อไป คุณพ่อเป็นศูนย์รวมแห่งความรัก ความเข้าใจ ความสามัคคี ความเมตตาปรานี และความยุติธรรมของพวกเราทุกคน ดังนั้นการจากไปของคุณพ่อ จึงเป็นการสูญเสียครั้งใหญ่ที่สุดครั้งหนึ่งในชีวิตของผม คุณพ่อจากไปรวดเร็วเกินกว่าที่ผมจะได้มีโอกาสรับใช้และทดแทนพระคุณของคุณพ่อ ถ้าชาติหน้ามีจริงผมขอเกิดเป็นลูกเขยของคุณพ่ออีก

ท้ายสุดนี้ ในนามของเขยทุกคนของคุณพ่อ ผมขออำนาจแห่งกุศลผลบุญที่คุณพ่อได้สร้างสมไว้ และได้ให้แก่พวกเราเมื่อครั้งยังมีชีวิต จงเป็นดวงประทีปส่งวิญญาณของคุณพ่อไปสู่สุคติภพเถิด.

พล.ต.ต. นิยม กาญจนวัฒน์

"คำไว้อาลัย สำหรับ คุณพ่อ"

ยุทธนินทร์ วีรบุตร
ผู้ช่วยปลัดจังหวัดเชียงใหม่

พฺรหฺมาติ มาตาปิตโร ปุพฺพาจริยาติ วุจฺจเร
อาหุเนยฺยา จ ปุตฺตานํ ปชาย อนุกมฺปกา

มารดาบิดาผู้อนุเคราะห์บุตรที่เกิดมา เรียกว่าเป็นพรหม เป็นบุรพาจารย์ เป็นผู้ควรบูชาของบุตรธิดา

จากพุทธวัจนะของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่อ้างถึงนี้ ในครอบครัว, ในตระกูล "วีรบุตร" จำเป็นที่จะต้องยกย่องว่า ทั้งมารดาบิดาเป็นพรหม เป็นบุรพาจารย์ เป็นผู้ควรบูชาอย่างแท้จริง เพราะนอกเหนือไปจากอนุเคราะห์บุตรที่เกิดมาแล้ว ท่านเป็นทุกสิ่งทุกอย่างที่พวกเรามีชีวิตอยู่ในโลกทุกวันนี้

เป็นสถานภาพทางใจที่ว้าวุ่นและสับสนที่จะเขียนคำอาลัยสั้น ๆ เพื่อเป็นอนุสรณ์สำหรับโอกาสที่จะมีงานพระราชทานเพลิงศพ "พ่อ" สุดที่รักและบูชาของลูก ถึงแม้ว่าจะเป็นข้อเขียนสั้น ๆ เหมือนน้ำตาหยดเดียว หยดเดียวเท่านั้นที่จะไปรวมกับสายธารน้ำตาที่หลั่งไปแล้วของแม่ พี่ ๆ น้อง ๆ และของอู๊ด นับตั้งแต่ "พ่อ" ได้จากพวกเราไปเมื่อคืนวันที่ ๒๗ กันยายน ๒๕๒๐ ก็ตาม

แต่ก็เป็นการเหมาะสมที่จะต้องแสดงความรู้สึกจากส่วนลึกของหัวใจในโอกาสนี้ ชีวิตของคนเรามีค่าและความหมายเมื่อชีวิตหนึ่งมีความสัมพันธ์กับชีวิตอื่น ๆ ฉะนั้น เมื่อชีวิตที่เป็นศูนย์กลางของความสัมพันธ์ต้องจบลง จึงพาเอาชีวิตของผู้ที่ผูกพันอยู่ด้วยอ้างว้างและตกอยู่ในความมืดมน และเป็นการยากที่จะแยกความมืดที่เข้ามาปกคลุมหัวใจของพวกเรากับเงาของความมืดนั้น ๆ ที่ค่อย ๆ เคลื่อนผ่านไปอย่างช้า ๆ แสนจะนาน ซึ่งนอกจากเวลาที่ผ่าน

ไปเท่านั้นจึงจะช่วยให้ความสว่างกลับคืนมาเมื่อการจากไปของชีวิตนั้นได้ประทับอยู่บนดวงใจของเราทุกคน

เกือบจะไม่จำเป็นที่จะบรรยายถึงความเศร้าโศกที่สะเทือนหัวใจ "อย่าให้น้ำตาหยดถูกตัวของพ่อนะลูก ผู้ใหญ่เขาว่า" เสียงของคุณแม่บอกอู๊ดเงียบ ๆ เมื่ออู๊ดบินจากเชียงใหม่โอกาสแรกที่ทราบว่า "พ่อ" ได้จากไปแล้ว อู๊ดกอดศพพ่อเพราะเคยจำความอบอุ่นเมื่อพ่อเคยกอดก่อนที่จะเดินทางไปรบในสงครามอินโดจีน แต่คราวนี้อู๊ดได้รับแต่ความเยือกเย็น นับจากนี้ไปคุณแม่ พี่ ๆ น้อง ๆ และอู๊ด จะขาดความอบอุ่นที่เคยได้รับ, เราจะไม่มีที่ปรึกษาหารือปัญหาการทำงานหรือปัญหาชีวิต, เราจะไม่มีใครมีเรื่องสนุก ๆ มาเล่าให้ฟังอีกแล้ว ถ้าหากไม่คิดว่าโดยแท้แล้วครอบครัวของเรายากจนลงเพราะเราขาด "พ่อ" ที่รักที่บูชาไปก็ไม่ทราบว่าจะคิดอย่างไร

ในส่วนตัวของคุณพ่อ พิธีการต่าง ๆ เกี่ยวกับงานศพครั้งนี้ย่อมเป็นพยานสำคัญว่าท่านประสบความสำเร็จในชีวิตเมื่ออดีต ปัจจุบัน และด้วยความมั่นใจในอนาคต เพราะสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสว่า "ความเข้าไประงับสังขารทั้งหลายเป็นสุข ความสงสัยในความตายไม่มี เราจักตายอย่างนั้นแล เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป"

อู๊ดจึงขอตั้งสัตย์อธิษฐานว่า สิ่งใดที่คุณพ่อของอู๊ดเคยขอร้องให้ละเว้น อู๊ดก็จะละเว้น สิ่งใดที่คุณพ่อเคยสนับสนุน อู๊ดก็จะยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติในชีวิตโดยเคร่งครัด อย่างมั่นคงมากเสียกว่าเมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่กับพวกเรา เพราะเกียรติยศ ชื่อเสียงของวงศ์ตระกูล "วีรบุตร" ตกมาเป็นความรับผิดชอบของพวกเราที่ยังมีชีวิตอยู่ทุก ๆ คน

บ่อยครั้งเวลาที่อู๊ดขึ้นไปกราบพระธาตุดอยสุเทพ ที่มองไปที่ขอบฟ้าสุดสายตา คิดถึงคุณพ่อ คุณแม่ พี่ ๆ น้อง ๆ ส่งความรักความคิดถึง เดี๋ยวนี้มีจุดดับเกิดขึ้นที่ขอบฟ้า แต่กลับไปมีจุดสว่างที่สดใสบนสรวงสวรรค์.

คุณพ่อของลูก

วินาทีแรกที่ลูกทราบว่าพ่อสิ้นชีวิตเท่านั้น ลูกก็รู้สึกตัวว่าต้นไม้ใหญ่ที่แผ่กิ่งก้านสาขาเคยให้ความร่มเย็นนั้นได้ล้มครืนลงแล้ว โดยปราศจากพายุ ฝน เป็นเครื่องบอกเหตุการณ์ล่วงหน้าให้ลูกได้เตรียมตัวเตรียมใจมาก่อน พ่อเป็นพระองค์เดียวของลูก ซึ่งคิดว่าจะหาผู้ชายเช่นพ่อในโลกนี้ไม่ได้อีกแล้ว

พ่อเป็นชายชาติทหาร เข้มแข็ง เด็ดเดี่ยว พูดง่าย เข้าใจง่าย การที่พ่อจะตัดสินเรื่องราวของลูก ๆ หรือการให้อะไรแก่ลูก ๆ จึงตรงไปตรงมาและยุติธรรมที่สุด ลูกจึงไม่เคยเห็นความเอนเอียงของพ่อเลย

พ่อมีความเข้มแข็งอดทนเป็นที่สุด อุตสาหะวิริยะเลี้ยงลูกเมียให้ได้รับความสุข ให้การศึกษาแก่ลูก ๆ อย่างดีเยี่ยมและปลูกฝังให้เป็นฝั่งเป็นฝา จนลูกทั้งหลายได้ดิบได้ดีมียศฐาน์บรรดาศักดิ์ เว้นแต่ลูกแป๋วคนนี้เท่านั้นที่พ่อเคยบ่นเป็นห่วง พ่อคงนอนตายตาไม่หลับแต่พ่อก็คงเข้าใจว่าไม่มีใครในโลกนี้ที่ไม่อยากได้ดี ไม่อยากประพฤติดี ล้วนแล้วแต่บุญทำกรรมแต่งทั้งนั้น ทำอย่างไรก็เกิดมาอย่างนั้น แต่การที่ได้เกิดมาเป็นลูกพ่อก็เท่ากับเลือกเกิดได้ดีที่สุดแล้ว ถึงแม้ว่าจะเป็นไม้ที่หล่นไกลต้นก็เป็นลูกไม้ที่เป็นพืชพันธุ์ของพ่อและความรักที่ลูกมีต่อพ่อก็ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าลูกคนอื่นเลย

ขอพ่อจงอย่าได้ห่วงลูก ลูกจะพยายามดำรงชีวิตให้อยู่ได้ตามฐานานุรูป คุณงามความดีของพ่อที่เคยปฏิบัติต่อประเทศชาติ ต่อสังคม ญาติมิตรและลูกเมีย กรรมของพ่อที่เคยก่อแต่ในด้านดี เป็นที่หวังได้ว่าพ่อคงสู่สุคติในสัมปรายภพ กุศลผลบุญของลูกที่เคยสร้างไว้และที่จะสร้างต่อไปในภายหน้าจงดลบันดาลให้ลูกได้ไปเกิดเป็นลูกของพ่อทุกชาติไป อย่าให้พ่อต้องผิดหวังในตัวลูกเหมือนชาตินี้เลย.

จากลูกคนหนึ่งของพ่อ

วิบูลอร วีรบุตร

ไว้อาลัยแด่... "คุณตาสุดที่รัก"

๒๗ กันยายน ๒๕๒๐ จะเป็นวันซึ่งอยู่ในความทรงจำของหลาน ๆ ทุกคนชั่วชีวิต เพราะวันนี้เป็นวันแห่งการสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ที่สุดในชีวิตของพวกเรา เป็นวันแห่งการจากไปอย่างไม่มีวันกลับของคุณตาผู้เป็นที่รักยิ่งของหลาน ๆ ทุกคน

ในฐานะที่อี๊ดดี๊เป็นหลานคนแรก ซึ่งอยู่กับคุณตามาตั้งแต่เกิด จึงถือโอกาสเขียนคำไว้อาลัยนี้แทนความรู้สึกของดี๊และของหลานตา หลานปู่ทุกคน แด่ คุณตาผู้เป็นที่รักยิ่งของพวกเรา

ตั้งแต่เล็กจนโตพวกเราได้รับความรัก ความสุข และความอบอุ่นจากคุณตามาตลอด คุณตาให้ความรักความอบอุ่นดั่งพ่อบังเกิดเกล้าอีกคนหนึ่งของพวกเรา คุณตาไม่เคยดุว่าให้หลานต้องเสียใจเลยแม้แต่ครั้งเดียว คุณตาเฝ้าดูเป็นห่วงเป็นใยในการเจริญเติบโต การศึกษาและความก้าวหน้าของหลาน ๆ ด้วยความหวังที่จะเห็นหลานทุกคนเจริญเติบโต เป็นคนดีมีการศึกษาสูง รักษาเกียรติและวงศ์ตระกูลของตนโดยไม่ทำสิ่งใดให้เป็นที่ด่างพร้อย คุณตาดีใจเมื่อเห็นหลานเรียนในชั้นสูง คุณตาอยากเห็นหลานได้รับปริญญา แต่แล้วคุณตาก็ถูกพรากจากหลานไปเสียก่อน ก่อนที่จะได้ตอบสนองพระคุณของคุณตาซึ่งมีต่อหลานอย่างเหลือล้น คุณตาจากหลานทุกคนไปก็เพียงกายเท่านั้นค่ะ แต่คุณตาจะไม่มีวันตายจากหัวใจของพวกเรา หลานทั้ง ๑๘ ของคุณตาชั่วชีวิต คุณตาจะอยู่ในหัวใจของพวกเราตลอดกาล เพื่อเป็นกำลังใจ เป็นโคมไฟส่องนำชีวิตของพวกเราไปในทางที่ดีต่อไปในภายภาคหน้า พวกเราหลานทั้ง ๑๘ คนของคุณตาขอสัญญากับคุณตาว่า เราจะตั้งใจเรียนหนังสือ ทำความดี ทำตัวเป็นคนดี และจะรักษาเกียรติ รักษาวงศ์ตระกูลให้ดีที่สุด ให้สมกับได้ชื่อว่าเป็นหลานของคุณตา

ถึงแม้ว่าความตายจะเป็นสิ่งธรรมดาสำหรับมนุษย์ เป็นสิ่งที่จะต้องเกิดแก่มนุษย์ทุกคนตามกาลเวลา แต่มันรวดเร็วเหลือเกินสำหรับคุณตา คุณตายังแข็งแรง ยังอยู่กับ

หลาน ๆ ได้อีกนาน การจากไปอย่างไม่มีวันกลับของคุณตาครั้งนี้ยังความอาลัยรักให้เกิดแก่หลานทุกคนสุดจะกล่าวได้ ไม่มีคำพูดใด ๆ ที่จะสามารถบรรยายความรู้สึกของหลานได้เลย พวกเราคิดถึงคุณตาเหลือเกิน อยากจะให้คุณตากลับมาเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรอันอบอุ่นของพวกเรา อยากเห็นคุณตานั่งอ่านหนังสือพิมพ์อยู่ที่เก้าอี้โยกบ้าง หลับอยู่บ้าง หรือดู ที. วี. อยู่ในห้อง อยากจะเห็นคุณตานั่งอยู่ที่หัวโต๊ะทานข้าวทุก ๆ ครั้งเหมือนเมื่อก่อนเหลือเกิน พวกเรายังระลึกถึงเสมอว่า ทุก ๆ ปีในวันเกิดของพวกเรา คุณตาไม่เคยลืมวันเกิดของหลานทั้ง ๑๘ คนเลย แม้แต่ครั้งเดียว คุณตาจำได้อย่างแม่นยำเสมอ และในวันเกิดของพวกเรานั้น เราจะได้รับซองเล็ก ๆ สีฟ้าจากคุณตา ซึ่งข้างในจะเป็นของขวัญ คือเงินจำนวนหนึ่ง เพื่อที่หลาน ๆ จะได้นำไปซื้อหาสิ่งที่ต้องการหรือประกอบการกุศล พร้อม-กันนั้นก็ยังมีจดหมายจากคุณตา ซึ่งเขียนด้วยถ้อยคำที่อ่อนหวานแสดงถึงความรัก และความห่วงใยที่คุณตามีต่อหลาน ๆ เสมอมา คุณตาจะลงท้ายจดหมายทุกครั้งด้วยข้อความ ซึ่งสำหรับพวกเราแล้ว เป็นข้อความที่ไพเราะและประทับใจที่สุดว่า "จากตาที่รักหลานมากที่สุด" หลาน ๆ จะเก็บรักษาจดหมายทุกฉบับของคุณตาไว้อย่างดี เพื่อเป็นอนุสรณ์สำหรับเราไปตลอดชีวิต เพราะนับแต่นี้ต่อไปจะไม่มีอีกแล้ว ไม่มีแล้วสำหรับทุกสิ่งที่คุณตาเคยทำให้ จะเหลืออยู่ก็เพียง ความรัก ความดีของคุณตาและภาพในอดีตที่ไม่เคยเลือนลางไปจากความทรงจำเท่านั้น

คุณตาเป็นทั้งคุณตาและคุณปู่ที่หลาน ๆ ภาคภูมิใจที่สุด พวกเราดีใจเหลือเกินที่ได้เกิดเป็นหลาน ถ้าชาติหน้ามีจริง ขอสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายได้โปรดดลบันดาลให้พวกเราได้เกิดเป็นหลานของคุณตา, หลานของคุณปู่ทุก ๆ ชาติด้วยเถิด

สุดท้ายนี้ พวกเราหลานทั้ง ๑๘ คนของคุณตาขอกราบอาราธนาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลก จงได้โปรดดลบันดาลให้คุณตาสุดที่รักของพวกเรา ไปสู่สรวงสวรรค์ มีแต่ความสุข ความสงบในสุคติภพด้วย เทอญ.

จาก หลานที่รักคุณตาสุดชีวิต

อลิสา กาญจนวัฒน์

"คุณตาสุดที่รัก"

คุณตาขา ! หญิงคิดถึงคุณตาเหลือเกินค่ะ คุณตาจากหญิงไปอยู่ ณ ที่ใดคะ หญิงรู้สึกว้าเหว่อย่างที่สุด หญิงอยากอยู่ใกล้ ๆ คุณตาเหมือนแต่ก่อน เพราะเราเคยอยู่ด้วยกันมาตั้งแต่หญิงเกิดและเติบโตขึ้นมา หญิงยังจำได้เมื่อครั้งหญิงยังเล็ก ๆ คุณตาเฝ้าอุ้มหญิงพาไปเดินเล่น และพาไปเที่ยวด้วยเสมอ คุณตาเมตตาปรานีต่อหญิงอย่างจะหาผู้ใดเสมอเหมือนมิได้ คุณตาจะให้ทุกสิ่งทุกอย่างที่หญิงต้องการ คุณตาไม่เคยแม้แต่น้อยที่จะทำให้หญิงเสียใจหรือเสียน้ำตา หญิงเติบโตอยู่กับคุณตามาตลอด เป็นหลานที่ใกล้ชิดสนิทสนมกับคุณตามากที่สุด และหญิงแน่ใจว่าหญิงรักคุณตามากที่สุดด้วยค่ะ ทุกครั้งที่ท่านพ่อและหม่อมแม่พาหญิงและน้องชายไปเที่ยวที่ไหน เราจะต้องมีคุณตาไปด้วยทุกครั้งและบางครั้งคุณยายก็ไปด้วย ซึ่งทำให้เพิ่มความสนุกให้กับคุณตามากยิ่งขึ้น

ทุกเช้าทุกเย็นหญิงจะต้องเห็นคุณตานั่งเก้าอี้โยกอ่านหนังสือพิมพ์ เมื่อเวลาหญิงมาลาไปโรงเรียนและกลับ โดยเฉพาะวันเสาร์เราจะต้องไปเที่ยวด้วยกันเสมอ คุณตาจะแต่งตัวแต่เช้าและเตรียมนั่งรออยู่ที่เก้าอี้โยก เริ่มตั้งแต่หญิงไปเรียนเปียโนคุณตาก็จะต้องไปด้วย เมื่อหญิงเรียนเสร็จท่านพ่อจะต้องเป็นผู้วางแผนว่าเราจะไปรับประทานอาหารที่อร่อย ๆ ที่ใด และไปเที่ยวไหนต่อไป ซึ่งจะต้องเปลี่ยนไปในที่แปลก ๆ ทุกอาทิตย์ หญิงรู้สึกว่าคุณตาสนุกสนานและรับประทานอาหารได้มาก เวลาไปเที่ยวด้วยกันคุณตาจะคอยถามหญิงตลอดเวลาว่าหญิงเอาโน่นไหมลูก ! เอานี่ไหมลูก ! โดยเฉพาะอย่างยิ่งขนมที่หญิงชอบคุณตาจะซื้อให้เยอะแยะเวลาใดที่คุณตาไปไหนกับคุณยายโดยที่หญิงไม่ได้ไปด้วย เมื่อคุณตากลับมาก็จะมีขนมมาฝากหญิงและน้องชายมากมาย คุณตาสุดที่รักของหญิงไม่เคยเลยที่จะลืมนึกถึงหญิง แล้วจะให้หญิงลืมคิดถึงคุณตาได้อย่างไร

ระยะสองอาทิตย์ก่อนที่คุณตาจะจากหญิงไป เราไม่ได้ไปเที่ยวด้วยกันเหมือนอย่างเคย เพราะคุณตาไม่ค่อยสบายเป็นไข้หวัด และมีปวดที่บริเวณอกด้านซ้าย คุณหมออรรถสิทธิ

ซึ่งเป็นหมอประจำของคุณตาให้คุณตาพักผ่อนอยู่บนบ้าน ๑๐ วัน โดยไม่ลงไปข้างล่างเลย ตอนเช้าหญิงเข้าไปกราบคุณตาก่อนไปโรงเรียน และตอนเย็นหญิงกลับมาก็ไปคุยกับคุณตาเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ในระยะนี้คุณตาไม่ค่อยจะทานอาหารเลย หญิงอยากให้คุณตาทานอาหารเก่งเหมือนเดิม วันเกิดของคุณตาคือวันที่ ๒๑ กันยายน คุณตาไม่ได้ไปใส่บาตรเหมือนเช่นทุกปี คุณยายจัดหาอาหารให้น้าอู๊ดนำไปถวายพระที่วัดแทนคุณตา วันนั้นตอนเย็นหญิงยังตัดดอกมหาหงษ์สีขาวสวยกลิ่นหอมที่คุณตาชอบมาใช่แจกันไว้ให้ในห้องนอนคุณตา หญิงยังจำรอยยิ้มซึ่งเต็มไปด้วยความเมตตากรุณาของคุณตาได้เป็นอย่างดี แต่แล้ววันนั้นก็มาถึง.........

วันที่ ๒๗ กันยายน ซึ่งเป็นวันครบ ๑๐ วันพอดีที่คุณตาจะลงไปเดินเล่นข้างล่างได้ คุณตาดูท่าทางแจ่มใสมาก ตอนเย็นหม่อมแม่ยังไปคุยกับคุณตา ช่วยคุณตาแต่งตัว คุณตาใส่เสื้อนอนชุดสีเขียวที่หญิงให้คุณตาในวันเกิด หม่อมแม่ช่วยคุณยายดูแลคุณตารับประทานอาหารเย็น หลังจากนั้นคุณตาก็นั่งดู ที. วี. กับคุณยายอย่างมีความสุข

เวลา ๒๑.๔๕ ของคืนนั้น เด็กรับใช้มาบอกว่าคุณตาไม่ใคร่สบาย ขอให้ท่านพ่อรีบเสด็จไปดูอาการโดยเร็ว หญิงรีบไปทูลท่านพ่อพร้อมทั้งหม่อมแม่ก็รีบไปยังห้องคุณตา ตอนแรกหญิงไม่กล้าเข้าไปในห้องคุณตาได้แต่ยืนมองอยู่ข้างนอก ได้ยินหม่อมแม่บอกว่าคุณตาหอบมากและอาเจียน หม่อมแม่รีบโทรศัพท์ถึงคุณหมอประจำของคุณตา ซึ่งคุณหมอก็บอกว่าจะมาภายใน ๑๕ นาที หญิงรีบเข้าไปในห้อง คุณตานั่งบนเตียงมีอาการหอบ ท่านพ่อให้ยาที่เตรียมไว้สำหรับคุณตาเวลาท่านไม่สบายโดยกะทันหัน หญิงช่วยนวดขาของคุณตา หม่อมแม่และคุณยายประคองคุณตา ท่านพ่อฉีดยาบำรุงหัวใจให้คุณตาแต่ท่านก็ไม่ดีขึ้น เท้าของคุณตาเย็นเฉียบ หญิงไม่กล้าที่จะมองดูใบหน้าของคุณตาเพราะหญิงสงสารคุณตาเหลือเกิน ได้แต่หันหน้าไปอีกทางหนึ่ง ท่านพ่อพยายามนวดตรงหัวใจของคุณตา สักครู่ท่านเปิดเปลือกตาของคุณตาดู จับชีพจร หลังจากนั้นพระพักตร์ของท่านเศร้าสลด พร้อมทั้งก้มลงกราบคุณตา และเรียนคุณยายว่าคุณตาสิ้นใจเสียแล้ว เสียงหม่อมแม่ร้องไห้และพูดว่า ไม่จริง ! ไม่จริง ! เรียกคุณพ่อขา คุณพ่อขา ! คุณพ่อยังไม่เป็นอะไร คุณพ่อยังอยู่ คุณพ่อขาหมอคงจวนจะมาแล้ว คุณยายก้มลงกราบคุณตาด้วยใบหน้าอาบไปด้วยน้ำตา หญิงไม่เชื่อ

เหมือนกัน น้ำตาหญิงไม่ได้ไหลออกมาเลย มันเหมือนความฝัน หญิงออกไปยืนรอดูหมอที่หน้าต่าง เด็กรับใช้ต่างก็เข้ามาถามว่าท่านเป็นอย่างไรบ้างคะ ค่อยยังชั่วหรือยัง คุณตาขา! หญิงจะตอบเขาว่าอย่างไรคะ คำพูดแต่ละคำมันช่างออกมายากเย็นสำหรับหญิง น้ำตาของหญิงไหลออกมา เขาเหล่านั้นคงทราบคำตอบดีจากการที่หญิงร้องไห้ หญิงคิดอยู่คนเดียวว่าขณะนี้อะไรได้เกิดขึ้นแล้ว คุณหมอได้มาถึงพร้อมทั้งรีบขึ้นไปในห้องคุณตา ท่านพ่อบอกคุณหมอว่าคุณตาสิ้นใจเสียแล้ว คุณหมอตรวจชีพจรคุณตาแล้วก้มลงกราบ ทุกคนไม่มีใครคาดคิดมาก่อนเลยว่าคุณตาจะมาจากพวกเราไปรวดเร็วถึงปานนี้ หญิงเข้าไปกราบร่างของคุณตา หญิงสงสารคุณยายเป็นที่สุด น้ำตาของคุณยายไหลอาบแก้มทั้งสองข้างของท่าน ดวงตาช้ำโศกสลด แต่ท่านก็สามารถควบคุมสติไว้ได้ เสียงหม่อมแม่ร้องไห้ปานหัวใจแทบขาด คุณ-บ้านิดได้โทรศัพท์บอกไปยังลูก ๆ คุณตาที่แยกไปอยู่ที่อื่น ทุกคนได้รีบมาพร้อมกับน้ำตาและเสียงร้องไห้คร่ำครวญระงมไปทั้งบ้าน ร่มโพธิ์ทองของบ้านได้โค่นลงเสียแล้ว หญิงได้แต่มองดูทุกคนด้วยความเศร้าสลดใจ พวกเราอยู่กันจนถึง ๒ ยาม หม่อมแม่ให้หญิงไปนอนเพราะพรุ่งนี้หญิงจะต้องสอบ หญิงนอนไม่หลับหรอกค่ะคุณตาขา หญิงได้แต่เฝ้าคิดว่าเป็นความจริงหรือ ที่คุณตาจากหญิงไปเสียแล้ว คุณตาทำไมมาจากหญิงไปรวดเร็วเหลือเกิน ระยะเวลา ๑๗ ปีที่หญิงได้อยู่กับคุณตามา มันช่างสั้นเสียเหลือเกินค่ะ หญิงอยากอยู่ใกล้ ๆ คุณตาไปให้นานแสนนาน ไม่อยากให้มีอะไรมาพรากคุณตาไปจากหญิงได้ คุณตาขา! ไม่เคยแม้แต่น้อยที่คุณตาจะทำให้หญิงเสียใจหรือเสียน้ำตา แต่ครั้งนี้หญิงต้องสูญเสียคุณตาที่หญิงรักและบูชายิ่งชีวิตของหญิง คุณตาได้ทำให้หญิงเสียน้ำตาเป็นครั้งแรกด้วยความเสียใจอย่างสุดซึ้ง และอาลัยรักในคุณตาของหญิง คุณตาขา! น้ำตาหญิงไม่เสียดาย แต่หญิงเสีย-ดายคุณตาผู้แสนประเสริฐของหญิงคนเดียว

คุณตาพร่ำสั่งสอนหญิงให้ตั้งใจขยันหมั่นเพียรในการเรียน เพราะคุณตาเป็นคนเรียนเก่ง จึงอยากจะเห็นหลานเรียนให้เก่งบ้าง คุณตาบอกว่าการเรียนยิ่งเรียนสูงขึ้นก็ยิ่งยากมากขึ้น ฉะนั้นจะต้องขยัน "สอบเข้าจุฬาให้ได้นะลูก ตาจะไปดูหญิงรับปริญญา แล้วตาจะส่งหญิงไปเรียนเมืองนอก" คุณตาขา! หญิงไม่เคยลืมคำสั่งสอนของคุณตา ถึงแม้คุณตาจะจาก

หญิงไปแล้ว หญิงจะต้องขยันหมั่นเพียรในการเรียนอย่างที่สุด ขอให้ดวงวิญญาณของคุณตาที่อยู่บนสวรรค์ จงคอยดูความสำเร็จของหญิงนะคะ หญิงจะประพฤติตัวให้ดีสมกับที่เป็นหลานของคุณตา

หญิงขอให้ดวงวิญญาณของคุณตาสุดที่รักของหญิงจงเป็นสุขในสัมปรายภพเถิดค่ะ ถ้าชาติหน้ามีจริง หญิงขอเกิดมาเป็นหลานของคุณตาสุดที่รักของหญิงทุกชาติ ๆ ไปนะคะ.

จากหญิงหลานที่รักคุณตามากยิ่งชีวิต

ม.ร.ว. วไลวัฒนา สวัสดิวัตน์

"คุณปู่ของหลาน"

คุณปู่ขา คุณปู่จากเอื้อยและน้อง ๆ ไปแล้ว เอื้อยคิดถึงคุณปู่ที่สุด เพราะทุกเช้าและทุกเย็นเอื้อยและน้อง ๆ เคยไปกราบคุณปู่ตอนจะไปและกลับจาก ร.ร. เสมอ แล้วคุณปู่ก็ให้สตางค์เอื้อยและน้อง ๆ ทุกวัน ทุกวันเกิดของเอื้อยและน้อง ๆ คุณปู่ไม่เคยลืมและให้ของขวัญทุกคน คุณปู่ไม่เคยดุเอื้อยเลย และยังเป็นกำลังใจให้เอื้อยเสมอ เวลาเอื้อยไปเล่นคอนเสิร์ทให้ ร.ร. คุณปู่ก็อุตส่าห์ไปฟัง เวลาเอื้อยและน้องเอ๋ยออกแสดงบัลเล่ต์คุณปู่ก็ไปดู แม้คุณปู่จะแก่แล้วสายตาไม่ค่อยดีก็คอยถามคุณย่า ถามพ่อและแม่ให้ชี้ให้ดูว่าคนไหนเอื้อย คนไหนเอ๋ย เมื่อกลับมาก็ชมว่าหลานเต้นสวย เอื้อยและน้องเอ๋ยก็ดีใจ แม่เล่าให้เอื้อยฟังว่า เมื่อเอื้อย เอ๋ย เอก เล็ก ๆ คุณปู่มาอุ้มทุกเย็น แล้วเอื้อยจะหลับบนบ่าคุณปู่ทุกวัน นอกจากน้องโอมคุณปู่ไม่ค่อยแข็งแรงเลยไม่กล้ากลัวน้องโอมตก คุณปู่เคยบอกเอื้อยเคยสั่งสอนทุก ๆ วันเกิดว่า "เอื้อย เป็น วีรบุตร ต้องขยันเรียน" เอื้อยยังจำได้เสมอ แม้คุณปู่จะจากไปแล้ว แต่เอื้อยและน้อง ๆ จะจำคำสั่งสอนของคุณปู่ไว้และจะประพฤติตัวให้ดี ขยันเรียนตามที่คุณปู่สั่งเสมอค่ะ.

จากดวงใจของหลาน

เอื้อย เอ๋ย เอก โอม

ที่ พ. ๑๑๗/๒๕๒๐

วัดบวรนิเวศวิหาร

๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๒๐

เรื่อง อนุญาตให้พิมพ์หนังสือพระพุทธประวัติ เล่ม ๑–๒–๓ โดยรวมพิมพ์เป็นเล่มเดียวกัน

เจริญพร น.อ. สรวุฒิ วีรบุตร

อ้างถึง หนังสือลงวันที่ ๑๘ ตุลาคม ๒๕๒๐

ตามหนังสือที่อ้างถึง ได้แจ้งขออนุญาตพิมพ์หนังสือพระพุทธประวัติเล่ม ๑–๒–๓ โดยรวมพิมพ์เป็นเล่มเดียวกัน เพื่อแจกเป็นธรรมวิทยาทานในการพระราชทานเพลิงศพ พลตำรวจตรี วุฒิ วีรบุตร ผู้เป็นบิดาซึ่งได้ล่วงลับไปแล้ว ดังความแจ้งแล้วนั้น

อนุญาตให้พิมพ์ได้ตามประสงค์ และหวังว่าหนังสือนี้คงจักอำนวยประโยชน์แก่ผู้ได้รับแจกและศึกษาปฏิบัติตามสมควร สมตามกุศลเจตนาของคณะเจ้าภาพ

ขออำนาจบุญกุศลที่คณะเจ้าภาพได้ตั้งใจบำเพ็ญอุทิศมาแต่ต้น ตลอดถึงได้จัดพิมพ์หนังสือนี้แจกเป็นธรรมวิทยาทาน จงสัมฤทธิ์สุขประโยชน์แก่พลตำรวจตรี วุฒิ วีรบุตร ผู้ล่วงลับไปแล้ว ตามควรแก่คติวิสัย เทอญ.

ขออำนวยพร

สม. พระญาณสังวร

(สมเด็จพระญาณสังวร)

ผู้อำนวยการมหามกุฏราชวิทยาลัย ฯ

พุทธประวัติ เล่ม ๑

คำชี้แจง

พิมพ์ครั้งที่ ๒๓/๒๔๘๐

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ปรารถนาจะทรงรจนาพุทธประวัติตั้งแต่เล่ม ๑ ถึงเล่ม ๔ ตามที่ทรงแสดงไว้ในคำปรารภ, แต่มีโอกาสทรงรจนาได้เพียงเล่มนี้ฉบับเดียวเท่านั้น จึงยังขาดอีกถึง ๓ เล่ม. พุทธประวัติฉบับนี้มุ่งไปทางวิจารณ์เรื่อง เพื่อนำผู้อ่านผู้เรียนให้รู้จักใช้วิจารณญาณ, เพราะฉะนั้น ในท้องเรื่องจึงมีทั้งบรรยายความและวิจารณ์คลุกเคล้ากันตลอดไป.

ชั้นเดิมสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ทรงรจนาหนังสือนี้แจกในงานพระศพ ไม่ได้ทรงรจนาเป็นหลักสูตร จึงปรากฏเป็นรูปหนังสือสำหรับอ่านยิ่งกว่าสำหรับเรียน, ครั้นภายหลังได้จัดเข้าเป็นหลักสูตรนักธรรมแล้ว ก็ยังไม่ได้มีการแก้ไขตามข้อความในคำนำพิมพ์ครั้งที่ ๒/๒๔๕๗ และครั้งที่ ๑๘/๒๔๗๐ นั้นแล้ว, แม้ครั้งนี้ก็คงเป็นไปโดยนัยนั้น หากแต่ได้แก้ไขระเบียบการย่อหน้าวรรคตอนและเครื่องหมายพร้อมด้วยอักขรวิธีซึ่งยุติในเวลานี้อย่างหนึ่ง ทำบันทึกเชิงหน้าบอกที่มาแห่งเรื่องและอธิบายความ หรือชี้แจงอรรถ พยัญชนะ อีกอย่างหนึ่ง. ส่วนบันทึกเดิมของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ได้ลงอักษร ว. ว. กำกับไว้เป็นเครื่องหมายเพื่อไม่ให้ปะปนกับบันทึกใหม่.

อนึ่ง การพิมพ์ครั้งนี้ ได้ช่วยกันจัดทำบานแผนก [Index] ไว้ในตอนท้ายเล่ม เพื่อสะดวกแก่การค้นคว้าข้อความนั้น ๆ ด้วย, นับเป็นระเบียบใหม่ที่นำมาใช้ในหนังสือแบบเรียนนักธรรมนี้.

ข้าพเจ้าพร้อมด้วยคณะกรรมการกองตำรา ขออุทิศน้ำพักน้ำแรงที่ช่วยกันปรับปรุงหนังสือตามวิธีที่ได้ชี้แจงแล้วแต่ต้นนั้น บูชาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และมอบลิขสิทธิแก่มหามกุฏราชวิทยาลัยต่อไป.

พระศรีวิสุทธิวงศ์
หัวหน้ากองตำรา

มหามกุฏราชวิทยาลัย

๒๐ พฤษภาคม ๒๔๘๐

คำนำ

(พิมพ์ครั้งที่ ๑๘/๒๔๗๐)

หนังสือพุทธประวัติที่พิมพ์ครั้งนี้ คงเค้าความตามฉบับเดิม เป็นแต่ชำระระเบียบอักษรให้ต้องกับนิยมในบัดนี้ เพื่ออนุโลมให้ยุติกับหนังสืออย่างอื่น ๆ ที่ใช้เป็นหลักสูตรการศึกษาโดยพระกระแสรับสั่งสมเด็จพระสังฆราชเจ้า.

พระศาสนโสภณ[๑]

วัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๔ กรกฎาคม ๒๔๗๐

---

๑. สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ญาณวร จริญ ป. เอก) กรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย.

คำนำ

(พิมพ์ครั้งที่ ๒/๒๔๕๗)

หนังสือพุทธประวัติภาคที่ ๑ ตอนปฐมโพธิกาลฉบับนี้ ได้รจนาขึ้น และได้พิมพ์เป็นการพระราชกุศลในงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรเสฐสุดา ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อพุทธศักราช ๒๔๕๕. ตั้งแต่นั้นมา สนามหลวงได้สอบความรู้พระธรรมวินัยของภิกษุสามเณรขึ้น ได้จัดพุทธประวัติเข้าในหลักสูตรด้วยอย่างหนึ่ง จึงมีผู้ต้องการหนังสือนี้มากขึ้น, หนังสือที่พิมพ์ครั้งแรกไม่พอ จึงมอบการพิมพ์หนังสือนี้ให้เป็นธุระของมหามกุฏราชวิทยาลัย เพื่อจะได้มีพอแก่ผู้ต้องการเสมอไป. หนังสือพิมพ์ฉบับนี้พิมพ์เป็นครั้งที่ ๒ คงตามฉบับที่ ๑ ยังไม่ได้แก้.

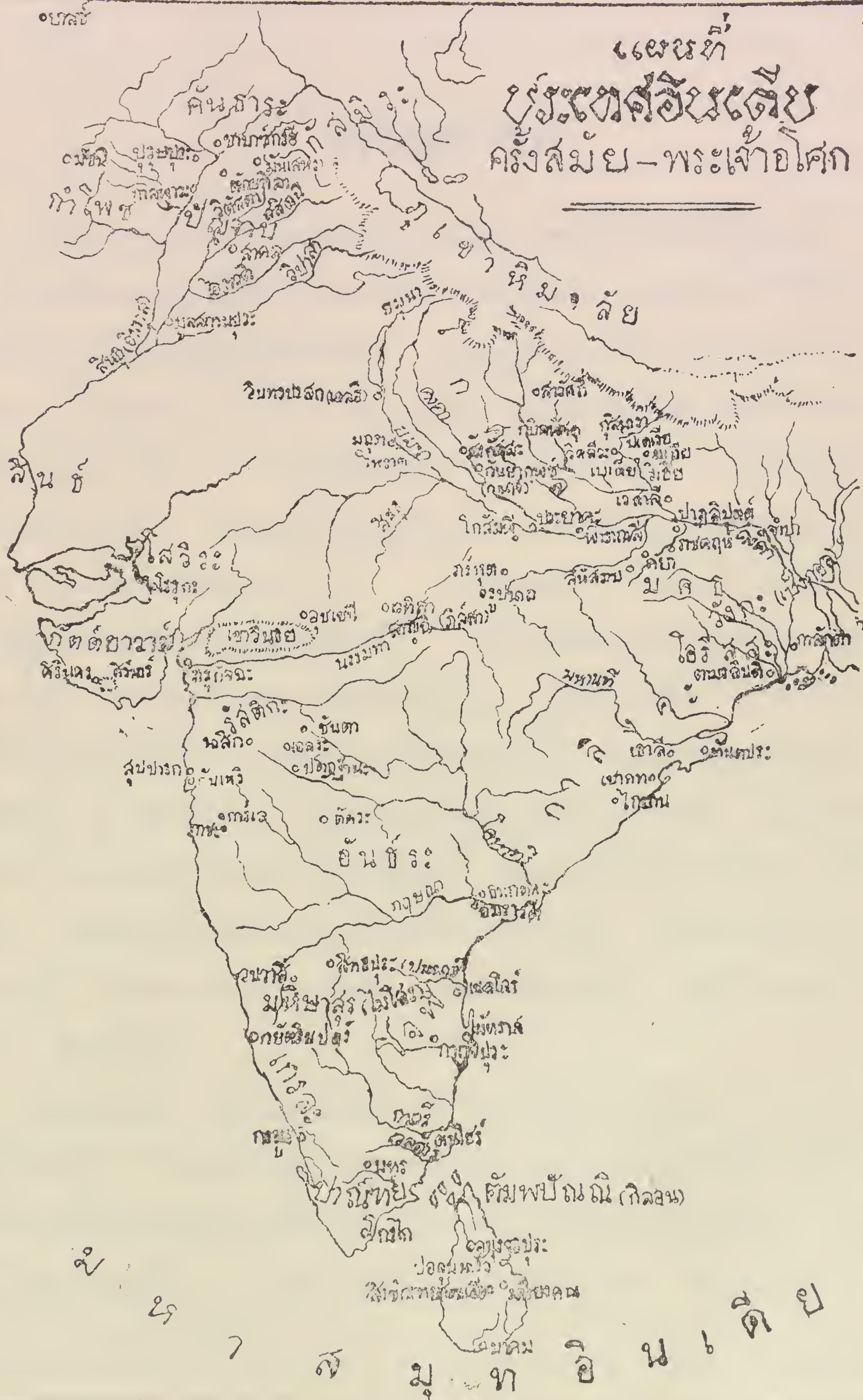
กรม–วชิรญาณวโรรส

วันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๔๕๗

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

พระองค์ผู้ทรงประสิทธิ์ประสาทความเจริญแห่งวิชาการทางพระพุทธศาสนา

แผนที่
ประเทศอินเดีย
ครั้งสมัย-พระเจ้าอโศก
คันธาระ
หิมาลัย
สินธ์
อันธ์ระ
นรมทา
กฤษณา
มหานที
ตัมพปัณณิ (ซีลอน)
มหาสมุทอินเดีย

คำปรารภ

เรื่องพุทธประวัติ ที่พรรณนาความเป็นไปของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ย่อมเป็นสำคัญในการศึกษาและปฏิบัติพระพุทธศาสนา เพราะแสดงพระพุทธจรรยาให้ปรากฏ, อย่างเดียวกับตำนานย่อมเป็นสำคัญของชาติคน ที่จะให้รู้ได้ว่าชาติได้เป็นมาแล้วอย่างไร, แต่น่าเสียดายว่า เรื่องพุทธประวัตินั้น ไม่ปรากฏในบาลีซึ่งขึ้นสู่สังคีติจนตลอดเรื่องสักแห่งเดียว, มีมาในบาลีประเทศนั้น ๆ เพียงเป็นท่อน ๆ เช่นเรื่องประสูติ มาในมหาปทานสูตรแห่งทีฆนิกายมหาวรรค,[๑] เรื่องครั้งยังทรงพระเยาว์ มาในติกนิบาตอังคุตตรนิกาย,[๒] เรื่องตั้งแต่ปรารภเหตุที่เสด็จออกบรรพชา จนภิกษุปัญจวัคคิยะสำเร็จพระอรหัตตผลมาในปาสราสิสูตรแห่งมัชฌิมนิกายมูลปัณณาสก์,[๓] เรื่องเสด็จออกบรรพชาแล้วบำเพ็ญทุกกรกิริยาจนได้ตรัสรู้ มาในมหาสัจจกสูตรแห่งมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์,[๔] เรื่องตั้งแต่ตรัสรู้แล้วจนถึงอัครสาวกบรรพชา มาในมหาวรรคแห่งพระวินัย,[๕] ทรงบำเพ็ญพุทธกิจนั้น ๆ มาในพระสูตรต่าง ๆ หลายสถาน, ตอนใกล้จะนิพพานจนถึงนิพพานแล้ว มัลลกษัตริย์ในนครกุสินาราทำการถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระแล้ว แบ่งพระสารีริกธาตุไว้บ้าง แจกไปในนครอื่นบ้าง มาในมหาปรินิพพานสูตรแห่งทีฆนิกายมหาวรรค.[๖] เป็นอย่างนี้เข้าใจว่าพระคันถรจนาจารย์ มุ่งจะกล่าวเทศนาบางอย่าง จึงชักเรื่องมากล่าว พอเป็นเหตุปรารภเทศนาที่เรียกว่า 'อัตถุปปัตติ.'

อีกอย่างหนึ่ง ได้เรื่องมาเพียงใด ก็รจนาไว้เพียงนั้นเป็นคราว ๆ เพราะเหตุนี้ ในปกรณ์เดียวกัน ควรจะเรียงเรื่องไว้ในสูตรเดียวกัน, ยังเรียงกระจายกันไว้. ครั้งทำอรรถกถา พระอาจารย์ทั้งหลายรู้สึกกันมากขึ้นว่า เรื่องพุทธประวัติเป็นสำคัญเพียงไร จึงได้พยายามเก็บเรื่องในปกรณ์นั้น ๆ มาร้อยกรองต่ออนุสนธิเข้ากันจนจบ. ในภายหลัง ก็ยังมีผู้สนใจ

---

๑. ที. มหา. ๑๐/๑. ๒. องฺ. ติก. ๒๐/๑๘๓. ๓. ม. มู. ๑๒/๓๑๒. ๔. ม. มู. ๑๒/๔๓๗. ๕. มหาวคฺค. ปฐม. ๔/๑๗๒.
๖. ที. มหา. ๑๐/๘๕.

สืบสวนข้อความรจนาขึ้นไว้ในภาษามคธบ้าง ในภาษาอื่นบ้าง ย่อบ้าง พิสดารบ้าง กล่าวความถูกกันบ้าง ผิดกันบ้าง น่าเชื่อบ้าง ไม่น่าเชื่อบ้าง ตามความนิยมในสมัย.

ยังมีเหตุน่าเสียดายอีกอย่างหนึ่ง, ในบาลีไม่ได้ระบุกาลให้แน่ว่าเรื่องนั้นเกิดเมื่อก่อนตรัสรู้ หรือเมื่อภายหลังตรัสรู้แล้วกี่ปี, เป็นแต่กล่าวว่า 'สมัยนั้น' เหมือนกันทุกเรื่อง, มาถึงปูนอรรถกถา พระอาจารย์ทั้งหลายรู้สึกกันขึ้นว่า กาลก็เป็นสำคัญเหมือนกัน, จึงได้ค้นคว้าหาเค้าเงื่อนและแสดงไว้บ้าง ตามแต่จะได้. กาลตั้งแต่ตรัสรู้ท่านปันเป็น ๓, ตอนแรกเรียกปฐมโพธิกาล ตอนกลางเรียกมัชฌิมโพธิกาล ตอนหลังเรียกปัจฉิมโพธิกาล, แต่คงไม่ได้กำหนดตอนละ ๑๕ ปีเรียดไป ตอนต้นคงกำหนดเอาเวลาที่รู้สึกว่ายังใหม่. ตอนหลังคงกำหนดเอาจวนนิพพาน, ปล่อยตอนกลางให้หลวมอยู่ สุดแล้วแต่จะขยายตอนต้นออกมาตอนหลังเข้าไปหาเพียงไร.

อนึ่ง เป็นธรรมดาของเรื่องที่มีผู้สนใจและนำสืบกันมานาน ย่อมมีเปลือกกระพี้เข้าแทรกปน, กล่าวคือ ข้อความอันจะไม่มีไม่เป็นได้โดยธรรมดา ที่พาให้คนภายหลังหลง, เรื่องพุทธประวัติก็ย่อมเป็นเช่นกัน, เหตุเป็นอย่างนี้ก็คงมีหลายทาง บางอย่างจักมีแจ้งในท้องเรื่อง. อันผู้เรียนตำนานไม่พึงละเลยเสียด้วยประการทั้งปวง พึงเลือกถือเอาแต่ใจความ ก็พอพึ่งเป็นประมาณได้อยู่, เหมือนจะบริโภคผลไม้มีเปลือกหนา ต่างว่ามังคุดหรือเงาะ ขบเข้าทั้งเปลือกก็ฝาด, และจะถือเสียว่าเป็นของไม่ควรบริโภคหรือ ? เข้าใจเช่นนั้นไม่ถูก, ควรปอกเปลือกปล้อนเอาแต่เนื้อใน ก็จะบริโภคกลืนลงคอ, อีกฝ่ายหนึ่ง ถ้าเชื่องมงายไปตามหนังสือไม่ใช้วิจารณญาณ ก็ไม่ใช่นักตำนาน เป็นผู้ไม่รู้เท่าหนังสือไป.

พุทธประวัติที่รจนาในภาษาไทยของพวกเรา มุ่งในทางแสดงอภินิหารของพระศาสดาก็มีแล้ว มุ่งในทางธรรมก็มีแล้ว. ข้าพเจ้าเอง ก็ได้รจนามุ่งทางธรรมคราวหนึ่งแล้ว, ที่มุ่งทางตำนานยังไม่มี เรื่องที่ปรารภรจนาบัดนี้ จึงมุ่งในทางแสดงตำนานเป็นที่ตั้ง, ทั้งมุ่งจะแนะผู้เรียนให้รู้จักอ่านหนังสือถือเอาความ ท้องเรื่องเรียนเป็นตำนานชักเอาอภินิหารซึ่งท่านพรรณนาไว้มากล่าวในท้ายอธิการนั้น ๆ เพื่อกันความฟั่นเฝือ แต่ได้เรื่องบริบูรณ์. ปันวิภาคและกาลดังนี้ :–

วิภาคที่ ๑ แสดงปุริมกาล คือเรื่องเป็นไปในกาลก่อนแต่บำเพ็ญพุทธกิจ, และปฐมโพธิกาล คือเรื่องเป็นไปในกาลแรกตรัสรู้ ที่จะพึงเก็บรวบรวมได้จากบาลีประเทศนั้น ๆ อันกล่าวถึงยุคนั้น.

วิภาคที่ ๒ แสดงมัชฌิมโพธิกาล คือเรื่องเป็นไปในระหว่างแห่งปฐมโพธิกาล และปัจฉิมโพธิกาล ที่จะพึงเก็บรวบรวมได้จากพระสูตรทั้งหลาย อันจะกล่าวความเฉพาะเรื่องไม่มีอนุสนธิ.

วิภาคที่ ๓ แสดงปัจฉิมโพธิกาล คือเรื่องเป็นไปในกาลจวนจนถึงนิพพาน ซึ่งมาในมหาปรินิพพานสูตร, และอปรกาล คือเรื่องเป็นไปในภายหลัง ได้แก่เรื่องถวายพระเพลิงและแจกพระธาตุ.

วิภาคที่ ๔ แสดงสังคีติกถา คือเรื่องพระสาวกทำสังคายนาร้อยกรองพระธรรมวินัยตั้งเป็นแบบฉบับนำพระศาสนาสืบมา.

ในวิภาคหนึ่ง ๆ ปันเป็นปริเฉทกำหนดตามเรื่องนั้น ๆ ออกไปอีก จักมีแจ้งในบัญชีเรื่องสำหรับวิภาคนั้น ๆ.

ข้อความแห่งใดแห่งหนึ่งในเรื่องนี้ ที่แย้งกันต่อข้อความในเรื่องพุทธานุพุทธประวัติที่รจนาไว้ ๒๑ ปีมาแล้ว ผู้ศึกษาก็ดี ผู้อ่านก็ดี พึงรู้ว่า พึงสอบสวนได้บ้าง พึงลงสันนิษฐานได้บ้าง เมื่อภายหลังแต่คราวนั้น. เป็นอันบอกแก้ข้อความในหนังสือนั้นไว้ในที่นี้ด้วย.

ขอกล่าวไว้ว่า การรจนาเรื่องเช่นนี้ มีประโยชน์จะได้รวบรวมข้อความที่พึงเอาเป็นหลักฐานได้, ขอท่านผู้สนใจในเรื่องนี้ ช่วยเสาะหาต่อไป ถ้าได้พบสอบสวนคงแก่เหตุผลพึงรจนาขึ้นไว้ บอกแก้หนังสือนี้อีกต่อหนึ่ง. ความรู้ในเรื่องนี้ของคนชั้นหลังที่สุดของเราเองจะเจริญขึ้นโดยลำดับ. เมื่อเป็นเช่นนี้ ความรู้จักอ่านแล้วและถือเอาความจากหนังสือ ก็นับว่าเจริญขึ้นตามกัน. เป็นอันสมมุ่งหมาย เป็นเหตุปรารภรจนาหนังสือเรื่องนี้ขึ้นแล.

บัญชีเรื่อง

เล่ม ๑

เล่ม ๒

เล่ม ๓

ปัจฉิมโพธิกาล

อปรกาล

พุทธประวัติ

ปุริมกาล

ปริเฉทที่ ๑

ชมพูทวีป และ ประชาชน

ตั้งแต่ครั้งดึกดำบรรพ์มา ชมพูทวีปคือแผ่นดินที่เรียกในทุกวันนี้ว่าอินเดีย อันตั้งอยู่ในทิศพายัพแห่งประเทศสยามของเรานี้ ชนชาติอริยกะได้ตั้งมาแล้ว, ชนจำพวกนี้ไม่ใช่เจ้าของถิ่นเดิม, ยกลงมาจากแผ่นดินข้างเหนือ ข้ามภูเขาหิมาลัยมา รุกไล่พวกมิลักขะเจ้าของถิ่นเดิมให้ถอยเลื่อนลงมาข้างใต้ทุกที แล้วเข้าตั้งถิ่นฐานในชมพูทวีปนั้น.

พวกอริยกะนั้นเป็นผู้เจริญด้วยความรู้และขนบธรรมเนียมและมีฤทธิ์มีอำนาจมากกว่าพวกมิลักขะเจ้าของถิ่นเดิม จึงสามารถตั้งบ้านเมืองและปกครองได้ดีกว่า.

ชมพูทวีปนั้น แบ่งเป็น ๒ จังหวัด ร่วมในเรียกว่ามัชฌิมชนบทหรือมัธยมประเทศ แปลว่าประเทศกลาง, ภายนอกเรียกว่าปัจจันตชนบท แปลว่าประเทศปลายแดน, อย่างหัวเมืองชั้นในและหัวเมืองชั้นนอกแห่งประเทศสยามของเรานี้. มูลเหตุแบ่งจังหวัดเป็นมัชฌิมชนบทและปัจจันตชนบทนั้น สันนิษฐานว่า แรกพวกอริยกะยกมาตั้งในชมพูทวีป คงจะเรียกชนบทที่ตนเข้าตั้งและเป็นใจกลางแห่งการปกครองว่า 'มัชฌิมชนบท,' เรียกชนบทที่พวกมิลักขะตั้งอยู่นอกเขตของตนว่า 'ปัจจันตชนบท.'

อาณาเขตแห่งมัชฌิมชนบทนั้นคงไม่ยืนที่ น่าจะขยายออกตามยุคที่ผู้ปกครองแผ่

อำนาจออกไป กว่าจะได้กำหนดเอาจังหวัดกลางแห่งชมพูทวีปจริง ๆ, ถึงอย่างนั้น ขอบเขตก็ยังน่าจะเขยิบเข้าออกได้อยู่. ครั้งพุทธกาล จังหวัดมัชฌิมชนบทกำหนดไว้ในบาลีจัมมขันธกะในมหาวรรคแห่งพระวินัย[๑] ดังนี้:–

ในทิศบูรพา ภายในแต่มหาศาลนครเข้ามา.
ในทิศอาคเนย์ ภายในแต่แม่น้ำสัลลวตีเข้ามา.
ในทิศทักษิณ ภายในแต่เสตกัณณิกนิคมเข้ามา.
ในทิศปัศจิม ภายในแต่ถูนคามเข้ามา.
ในทิศอุดร ภายในแต่ภูเขาอุสีรธชะเข้ามา.

ที่ในกำหนดเท่านี้ เรียกว่า 'มัชฌิมชนบท,' ที่นอกออกไปจากกำหนดที่ว่าแล้ว เรียกว่า 'ปัจจันตชนบท.' แต่กำหนดที่รู้จักกันในครั้งหนึ่ง, ครั้นกาลล่วงไปนาน ชื่อบ้านเมืองเป็นต้นตลอดจนชื่อภูเขา แม่น้ำ ได้เปลี่ยนแปลงยักย้ายไป จะนิยมเอาเป็นแน่ไม่ได้ ถึงอย่างนั้นการจัดจังหวัดเป็นมัชฌิมชนบท ก็ยังมีปรากฏในแผนที่อินเดียจนทุกวันนี้ (พ. ศ. ๒๔๕๕)[๒] มัชฌิมชนบทนั้นเป็นที่นิยมนับถือของคนในครั้งนั้น เพราะเป็นท่ามกลาง เป็นที่ตั้งแห่งนครใหญ่ ๆ และเป็นที่ประชุมนักปราชญ์ผู้มีความรู้.

ชมพูทวีปนั้น ปันเป็นหลายอาณาจักร, ที่ปรากฏชื่อในครั้งพุทธกาล ระบุไว้ในบาลีอุโบสถสูตรในติกนิบาตอังคุตร[๓] เป็นมหาชนบท ๑๖ แคว้น คือ อังคะ มคธะ กาสี โกสละ วัชชี มัลละ เจตี วังสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสนะ อัสสกะ อวันตี คันธาระ กัมโพชะ. ระบุไว้ในบาลีแห่งสูตรอื่น ไม่ซ้ำชื่อข้างต้น คือ สักกะ โกลิยะ ภัคคะ วิเทหะ อังคุตตราปะ. อาณาจักรเหล่านี้ มีพระเจ้าแผ่นดินดำรงยศ เป็นมหาราชาบ้าง เป็นแต่เพียงราชาบ้าง มีอธิบดีบ้าง เป็นผู้ปกครองโดยทรงอำนาจสิทธิ์ขาดบ้าง โดยสามัคคีธรรมบ้าง, บางคราวตั้งเป็นอิสระตามลำพัง บางคราวตกอยู่ในอำนาจอื่นตามยุคตามคราว.

---

๑. มหาวคฺค. ทุติย ๒/๕๓๕.

๒. ตามที่กำหนดนั้น ในทิศบูรพา ภายในแต่ประเทศเบงคอลเข้ามา, ในทิศทักษิณ ภายในแต่ประเทศเดกกันเข้ามา, ในทิศปัศจิม ภายในแต่ประเทศบอมเบเข้ามา ในทิศอุดร ภายในแต่ประเทศเนปอลเข้ามา, (จากพุทธานุพุทธประวัติ หน้า ๖).

๓. องฺ. ติก. ๒๐/๒๗๓.

คนในชมพูทวีปนั้น แบ่งเป็น ๔ จำพวก เรียกว่า วรรณะ คือ:—

กษัตริย์ จำพวกเจ้า มีธุระทางรักษาบ้านเมือง ๑.

พราหมณ์ จำพวกเล่าเรียน มีธุระทางฝึกสอนและทำพิธี ๑.

แพศย์ จำพวกพลเรือน มีธุระทางทำนาค้าขาย ๑.

ศูทร จำพวกคนงาน มีธุระรับจ้างทำการทำของ ๑.

กษัตริย์และพราหมณ์ จัดเป็นชาติสูง, แพศย์เป็นสามัญ, ศูทรเป็นต่ำ. ในครั้งพุทธกาล กษัตริย์เป็นสูงสุด แต่พวกพราหมณ์เขาก็ถือว่าพวกเขาสูงสุด. พวกเหล่านั้น ที่เป็นชั้นสูงย่อมมีมานะถือตัวจัดเหตุชาติและโคตรของตน พวกกษัตริย์และพวกพราหมณ์ย่อมรังเกียจพวกชั้นต่ำลงมา ไม่สมสู่เป็นสามีภรรยาด้วย ไม่ร่วมกินด้วย, เพราะเหตุนั้น พวกกษัตริย์ก็ดี พวกพราหมณ์ก็ดี จึงสมสู่กันแต่ในจำพวกของตน. พวกมีโคตรสูง ย่อมรังเกียจพวกมีโคตรต่ำดุจเดียวกัน ไม่สมสู่ด้วยคนอื่นนอกจากสกุลของตน เช่นพวกศากยะอันเป็นโคตมโคตร ไม่ยอมสมสู่แม้ด้วยพวกกษัตริย์ด้วยกัน แต่ต่างโคตรย่อมสมสู่ด้วยกันเอง.

วรรณะ ๔ นี้เป็นจำพวกใหญ่ นอกจากนี้ยังมีอีก แต่เป็นจำพวกที่เลวทั้งนั้น, เกิดแต่วรรณะ ๔ เหล่านี้ สมสู่กับวรรณะอื่นจากพวกของตน เช่นพวกพราหมณีได้กับศูทร มีบุตรออกมา จัดเป็นอีกจำพวกหนึ่ง เรียกว่า 'จัณฑาล.' จำพวกคนเกิดจากมารดาบิดาต่างวรรณะกันเช่นนี้ เขาถือเป็นเลว เป็นที่ดูหมิ่นของคนมีชาติสกุลเช่นกับคนที่เรียกกันว่าครึ่งชาติในบัดนี้.

การศึกษาของคนทั้งหลาย ย่อมเป็นไปตามประเภทของวรรณะ.

พวกกษัตริย์ ก็ศึกษาไปในยุทธวิธี.

พวกพราหมณ์ ก็ศึกษาไปในศาสนาและในวิทยาต่าง ๆ.

พวกแพศย์ ก็ศึกษาไปในศิลปะและกสิกรรม พาณิชการ.

พวกศูทร ก็ศึกษาไปในการงานที่จะพึงทำด้วยแรง.

คนในยุคโน้น สนใจในวิชาธรรมมาก จึงเป็นคนเจ้าทิฏฐิ. ความเห็นของเขา อันปรารภความตาย ความเกิดและสุขทุกข์เป็นต่าง ๆ กัน, ย่นลงสั้นคงเป็น ๒ อย่าง คือ

ถือว่าตายแล้วเกิดก็มี, ถือว่าตายแล้วสูญก็มี. ในพวกที่ถือว่าตายแล้วเกิด, บางพวกเห็นว่าเกิดเป็นอะไรก็เป็นอยู่อย่างนั้น ไม่จุติแปรผันต่อไป, บางพวกเห็นว่าเกิดแล้วจุติแปรผันได้ต่อไป. ในพวกที่ถือว่าตายแล้วสูญ บางพวกเห็นว่า สูญด้วยประการทั้งปวง, บางพวกเห็นว่า สูญบางสิ่ง. บางพวกถือว่า สัตว์จะได้สุขหรือทุกข์ก็ได้เอง สุขทุกข์ไม่มีเหตุปัจจัย, บางพวกเห็นว่า สุขทุกข์มีเหตุปัจจัย. ในชนพวกหลัง บางพวกเห็นว่า สุขทุกข์มีมาเพราะเหตุภายนอกมีเทวดาเป็นต้น, บางพวกเห็นว่า สุขทุกข์มีมาเพราะเหตุภายใน คือ กรรม. ต่างก็ประพฤติกายวาจาใจตามความเห็นของตน และชักนำคนอื่นให้ประพฤติอย่างนั้นตาม.

พวกที่ถือว่าตายแล้วเกิด เข้าใจว่าประพฤติอย่างไร จะไปเกิดในสวรรค์และสุคติก็ประพฤติอย่างนั้น, พวกที่ถือว่าตายแล้วสูญ ก็ประพฤติมุ่งแต่เพียงเอาตัวรอดในปัจจุบัน ไม่กลัวแต่ความเกิดในนรกและทุคติ.

ฝ่ายพวกที่ถือว่า จะได้สุขหรือทุกข์ก็ได้เอง สุขทุกข์ไม่มีเหตุปัจจัย ก็ไม่ขวนขวายได้แต่คอยเสี่ยงสุขเสี่ยงทุกข์อยู่, ฝ่ายพวกที่ถือว่า สุขทุกข์มีมาเพราะเหตุปัจจัย แต่เป็นเหตุปัจจัยภายนอก ก็บวงสรวงเทวดาขอให้ช่วยบ้าง ขวนขวายในทางอื่นบ้าง พวกที่ถือว่าสุขทุกข์มีมาเพราะเหตุภายในคือกรรม เห็นว่ากรรมใดเป็นเหตุแห่งทุกข์ ก็เว้นกรรมนั้นเสียไม่ทำ เห็นว่ากรรมใดเป็นเหตุแห่งสุข ก็ทำกรรมนั้น.

การสั่งสอนธรรมแก่คนทั้งหลาย ดูเหมือนจะถือว่าเป็นธุระอันประเสริฐของคนที่มีกรุณาเป็นวิหารธรรม, มีพวกมุนียอมสละสมบัติในฆราวาสประพฤติพรตเป็นบรรพชิต น้อมชีวิตของตนในการสั่งสอนคนทั้งหลาย เป็นคณาจารย์ตั้งสำนักแยกย้ายกันตามลัทธิ, มีบริวารผู้ทำตามโอวาท มุ่งผลอันเป็นที่สุดแห่งลัทธินั้น. เกียรติยศของศาสดาเจ้าลัทธิผู้มีชื่อเสียงดังในสมัยนั้น ได้รับยกย่องเสมอเกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดิน หรือบางทีจะยิ่งเสียกว่า. วาสนาอันจะทำให้เป็นผู้เช่นนั้น เป็นสมบัติอย่างสูงสุดในฝ่ายหนึ่ง พึงเห็นในคำทำนายมหาบุรุษลักษณะว่า ท่านผู้ประกอบด้วยลักษณะอย่างนั้น ๆ ถ้าอยู่ครองฆราวาส จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ, ถ้าออกบวชจักได้ตรัสเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า. เกียรติยศอันนี้ พวกคณาจารย์เจ้าลัทธิกระหยิ่มนักเพื่อจะได้, ต่างประมูลกันว่าลัทธิของตนนั่นแลถูก อาจนำมนุษย์ให้ถึงผล

อย่างสูงสุดได้, ลัทธิของคณาจารย์อื่นผิด ไม่มีแก่นสาร, ทิฏฐิของคนทั้งหลายมีต่าง ๆ กัน เป็นเหตุมีคณาจารย์สั่งสอนลัทธิต่าง ๆ กันฉะนี้.

ส่วนคนที่เป็นพื้นเมือง สงเคราะห์ในวรรณะ ๔ เหล่า ได้ถือตามลัทธิของพราหมณ์, ประพฤติตามคำสอนในไตรเพทและเพทางค์อันเป็นต้นคัมภีร์, ถือว่าโลกธาตุทั้งปวงมีเทวดาสร้าง, มีเทวดาประจำธาตุต่างอย่าง เช่น ดิน น้ำ ไฟ ลม มีเทวดาต่างองค์เป็นเจ้าของ, กราบไหว้เซ่นสรวงเทวดานั้น ๆ อ้อนวอนขอให้ประสิทธิ์ผลที่ตนปรารถนา, ทำพิธีเพื่อสวัสดิมงคลด้วยบูชายัญ คือติดเพลิงขึ้นแล้วเซ่นสรวง มีวิธีประพฤติวัตรเป็นการบุญ เรียกว่า 'ตบะ' คือย่างกิเลสด้วยทรมานร่างกายให้ได้ความลำบาก เช่นถือการยืน การเดินเป็นวัตร ไม่นั่งไม่นอน, และการถือกินผลไม้เลี้ยงชีวิต ไม่กินข้าวและอื่น ๆ อีก. ถ้าสิ้นชีวิตด้วยการประพฤติตบะนั้น ก็ได้ไปสวรรค์: เมื่อปรารถนาผลอย่างใดอย่างหนึ่ง และบำเพ็ญตบะนั้น, เดชแห่งตบะอาจบันดาลให้ร้อนถึงเทพเจ้า ๆ ได้เห็นกำลังความเพียรไม่ท้อถอยอย่างนั้นแล้ว ย่อมประสิทธิ์พรให้สมปรารถนา. ลัทธิแห่งพราหมณ์มีนัยดังแสดงมาพอเป็นเค้ามูลฉะนี้.

ปริเฉทที่ ๒

สักกชนบท และ ศากยวงศ์

ในลำดับนี้ จักพรรณนาชาติภูมิและพระวงศ์ของพระศาสดาของเราทั้งหลายไว้ด้วย.

สักกชนบทนั้น ตั้งอยู่ในชมพูทวีปตอนเหนือ จังหวัดประเทศหิมพานต์ ได้ชื่อตามภูมิประเทศ เพราะตั้งขึ้นในดงไม้สักกะมาเดิม มีตำนานเล่าไว้ ดังนี้:–

พระเจ้าโอกกากราช ดำรงราชสมบัติในพระนครตำบลหนึ่ง มีพระราชบุตร ๔ พระองค์ พระราชบุตรี ๕ พระองค์. ประสูติจากพระครรภ์พระมเหสีที่เป็นราชภคินีของพระองค์. ครั้นพระมเหสีนั้นทิวงคตแล้ว พระเจ้าโอกกากราชได้พระมเหสีอื่นอีก, พระมเหสีใหม่นั้นประสูติพระราชบุตรพระองค์หนึ่ง, พระเจ้าโอกกากราชทรงพระปราโมทย์ พลั้งพระราชทานพระพรให้พระนางเจ้าเลือกสิ่งที่ต้องประสงค์ พระนางเจ้าจึงทูลขอราชสมบัติให้แก่พระโอรสของพระองค์, พระเจ้าโอกกากราชตรัสห้ามเสีย, พระนางเจ้าก็ไม่พึงขืนกราบทูลอ้อนวอนอยู่เนือง ๆ, เพราะได้ลั่นพระวาจาแล้ว จะไม่พระราชทานก็เสียสัตย์ พระเจ้าโอกกากราชจึงตรัสสั่งพระราชบุตร ๔ พระองค์ ให้พาพระภคินี ๕ พระองค์ ไปสร้างพระนครอยู่ใหม่.

พระราชบุตร ๔ พระองค์นั้นกราบถวายบังคมลา พาพระภคินี ๕ พระองค์ ยกจตุรงคินีเสนาออกจากนคร ไปสร้างพระนครในดงไม้สักกะประเทศหิมพานต์ ในที่อยู่แห่งกบิลดาบส, จึงขนานนามพระนครที่สร้างใหม่ ให้ต้องกับที่อยู่ของดาบสว่า 'กบิลพัสดุ์' แล้วสมสู่เป็นคู่กันเอง เว้นแต่พระเชฏฐภคินี สืบศากยวงศ์ลงมา. ฝ่ายพระเชฏฐภคินี ภายหลังมีพระหฤทัยปฏิพัทธ์กับพระเจ้ากรุงเทวทหะได้สมสู่ด้วยกันแล้ว ตั้งโกลิยวงศ์สืบมา.

ได้ความตามตำนานนี้ว่า สักกชนบทแบ่งเป็นหลายพระนคร ที่ปรากฏชัดในตำนาน ๓ นคร คือ นครเดิมของพระเจ้าโอกกากราช ๑ นครกบิลพัสดุ์ ๑ นครเทวทหะ ๑ แต่น่าจะเห็นว่าศากยกุมารเหล่านั้น ไม่ได้สร้างนครกบิลพัสดุ์ตำบลเดียว คงสร้างอีก ๓ นคร

ต่างคู่ต่างอยู่ครองนครแห่งหนึ่ง, แต่ในตำนานเล่าแคบไป โดยนัยนี้ น่าจะมีถึง ๖ พระนคร แต่ไม่ปรากฏชื่อ. (บางทีจะเป็นรามคามอีกสักแห่งหนึ่ง แต่ในมหาปรินิพพานสูตร[๑] เรียกว่า พวกโกลิยะ).

นครเหล่านี้ มีวิธีปกครองอย่างไร ไม่ได้กล่าวชัด, แต่สันนิษฐานตามประเพณีชนบทเช่นนี้ปกครองโดยสามัคคีธรรมเหมือนธรรมเนียมในแว่นแคว้นวัชชีและแว่นแคว้นมัลละ ในแว่นแคว้นวัชชีมีเจ้าวงศ์หนึ่งเรียกว่า 'ลิจฉวี' ในแว่นแคว้นมัลละ มีเจ้าวงศ์หนึ่งเรียกว่า 'มัลละ' เป็นผู้ปกครอง. แต่ในแว่นแคว้นมัลละมี ๒ นคร คือ กุสินารา ๑ ปาวา ๑. ในวงศ์เจ้าทั้งสองนั้น ไม่ได้เรียกผู้ใดผู้หนึ่งว่าเป็นราชา ไม่เรียกอย่างพระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าแผ่นดินมคธ และพระเจ้าปเสนทิ พระเจ้าแผ่นดินโกศล, ท่านทั้งสองนี้เขาเรียกว่า 'ราชา' ส่วนเจ้าในวงศ์ทั้งสองนั้น เขาเรียกว่า 'ลิจฉวี' และ 'มัลละ' เสมอกันทั้งนั้น เมื่อมีกิจเกิดขึ้น มีการสงครามเป็นต้น, เจ้าเหล่านั้นก็ประชุมกัน ปรึกษาและช่วยกันจัดตามควร. พวกศากยะในบาลีพระวินัยก็ดี ในบาลีมัชฌิมนิกายก็ดี ในบาลีอังคุตตรนิกายก็ดี เรียกว่า 'สักกะ' เสมอกันทั้งนั้น. พระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดา ก็เรียกว่า 'สุทโธทนสักกะ' เหมือนกัน, เว้นไว้แต่พระภัททิยะ โอรสนางกาฬิโคธาผู้อยู่ในชั้นเดียวกันกับพระอนุรุทธะ, ในบาลีวินัย[๒] เรียกว่า 'สักยราชา' แต่ในบาลีมหาปทานสูตรทีฆนิกายมหาวรรค[๓] เรียกพระสุทโธทนะว่า 'ราชา' ในยุคอรรถกถา เข้าใจว่าเป็นราชาทีเดียว.

ถ้าเพ่งคำว่าเรียก 'สักกะ' เสมอกัน, ความสันนิษฐานก็จะพึงมีว่า สักกชนบทอันอยู่ในปกครองโดยสามัคคีธรรม หามีพระราชาไม่. ถ้าอนุมัติว่า ศากยะบางองค์ทรงยศเป็นพระราชาก็มี ความสันนิษฐานก็จะพึงมีว่า นั่นเป็นยศสืบกันมาตามสกุล เช่นผู้ครองนครแห่งพระเจ้าโอกกากราช ก็น่าจะดำรงยศเป็นพระราชาหรือเป็นยศสำหรับผู้ปกครองนครทีเดียว. ความปกครองก็คงเป็นไปโดยสามัคคีธรรมนั่นเอง.

พึงเทียบด้วยธรรมเนียมในแว่นแคว้นเยอรมนี ตั้งแต่ได้รวมกันเป็นราชาธิราชแล้ว, ธรรมเนียมในแว่นแคว้นเยอรมนีนั้น แบ่งอาณาเขตเป็นส่วน ๆ มีเจ้าเป็นผู้ปกครองทุกส่วน

๑. ที. มหา. ๑๐/๑๓๔. ๒. จุลฺลวคฺค. ทุติย. ๗/๑๕๗. ๓. ที. มหา. ๑๐/๘.

ตั้งเป็นสกุลหนึ่ง ๆ สืบกันมา, มียศเรียกเจ้าผู้ปกครองต่างกันตามมีอำนาจหรืออาณาเขตมากหรือน้อย, บางครั้งไม่อยู่ในปกครองอันเดียวกัน แต่ภายหลังรวมกันเข้าได้ ยกพระเจ้ากรุงปรุซเซียขึ้นเป็นราชาธิราชอยู่ในปกครองโดยสมัคคีธรรม[๑].

สักกชนบทนั้น คงไม่ใหญ่โตเท่าไรนัก ในบาลีอุโบสถสูตรจึงมิได้ระบุไว้, มาถึงสมัยแห่งพระศาสดา, ได้ตั้งเป็นอิสระตามลำพังหรือตั้งอยู่ใต้อำนาจของโกศลชนบท เป็นข้อที่จะพึงพิจารณาอยู่. ในบรรพชาสูตรแห่งสุตตนิบาต[๒] เล่าเรื่องพระศาสดาเสด็จออกบรรพชาเสด็จมาถึงกรุงราชคฤห์, พระเจ้าพิมพิสารตรัสถาม, พระองค์ตรัสตอบว่า "พระองค์เสด็จออกทรงผนวชจากสกุลของพวกที่เรียกว่า 'ศากยะ' โดยชาติ, ชื่อว่า 'อาทิตย์' โดยโคตร, ชาวชนบทอันตั้งอยู่ตรงข้ามภูเขาหิมพานต์ สมบูรณ์ด้วยความเพียรหาทรัพย์เป็นถิ่นแห่งโกศลชนบท" ดังนี้[๓].

พระเจ้าโอกกากราช มีพระราชบุตร–บุตรี สมสู่กันเอง มีเชื้อสายสืบสกุลลงมาเป็นพวกศากยะ, แต่บางแห่งก็แบ่งเรียกสกุลพระเชฏฐภคินีว่า 'พวกโกลิยะ' พวกศากยะนั้นน่าจะได้ชื่อตามชนบท แต่ในอรรถกถาว่าได้ชื่อดังนั้นเพราะความสามารถตั้งบ้านเมืองและตั้งวงศ์ตามลำพัง, พระเจ้าโอกกากราชพระราชบิดาออกพระโอษฐ์ชมว่าเป็นผู้อาจ. พวกนี้มีโคตรเรียกว่า 'โคตมะ,' แต่คำของพระมหาบุรุษในบรรพชาสูตรว่าเป็น 'อาทิตยโคตร' คงเพ่งความว่าเป็นเชื้อสายเนื่องมาจากพระอาทิตย์[๔] ที่พวกกษัตริย์ชอบอ้างนัก จนทุกวันนี้, สองชื่อนี้คงเป็นอันเดียวกัน[๕].

ศากยะผู้ครองนคร หากจะไม่ได้มียศเป็นราชาตามธรรมเนียมของชนบทอันปกครองโดยสามัคคีธรรมก็ดี ตามธรรมเนียมของสกุลอันมียศไม่ถึงนั้นก็ดี หรือเพราะเป็นเมืองออกของโกศลรัฐก็ดี จะเรียกในภาษาไทยว่า 'พระเจ้า' เห็นไม่ขัด, เพราะคำนี้ใช้เรียกเจ้าประเทศราชก็ได้ และถ้าแยกยศราชาเป็นมหาราชาและราชาแล้วจะเรียกว่า 'ราชา' ก็ได้,

---

๑. ดูความพิสดารในหนังสือเฟรเดริกมหาราชของพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์.

๒. ขุ. สุ. ๒๕/๔๐๕. ๓. ขุ. สุ. ๒๕/๔๐๗.

๔. สุ. วิ. ปฐม. ๓๒๕. ๕. เป็นสาขากษัตริย์สุริยวงศ์.

เช่นพวกลิจฉวี ในอรรถกถาบางแห่งเรียกว่า 'ราชา' ก็มี แต่ใช้พหูพจน์ ที่หมายความว่ามียศเสมอกัน ไม่มีใครเป็นใหญ่กว่าใคร, จะใช้โวหารอย่างอื่นขัดเชิง เพราะในพวกไทยเราท่านผู้ครองมียศเป็นราชาสืบกาลนานมาแล้ว, เพราะเหตุนั้น ในหนังสือนี้ จักเรียกศากยะผู้ครองนครว่า 'ราชาหรือพระเจ้า' แต่อย่าพึงเข้าใจว่าเป็นมหาราชาหรือราชาธิราช.

สกุลของพระศาสดาครองนครกบิลพัสดุ์ สืบเชื้อสายลงมาโดยลำดับ จนถึงพระเจ้าชยเสนะ ๆ นั้น มีพระราชบุตรพระราชบุตรีที่ปรากฏพระนาม ๒ พระองค์, พระราชบุตรมีพระนามว่า 'สีหหนุ' พระองค์หนึ่ง พระราชบุตรีมีพระนามว่า 'ยโสธรา' พระองค์หนึ่ง, ครั้นพระเจ้าชยเสนะทิวงคตแล้ว สีหหนุกุมารได้ทรงราชย์สืบพระวงศ์ พระเจ้าสีหหนุนั้น มีพระมเหสีทรงพระนามว่า 'กัญจนา' เป็นกนิฏฐภคินีของพระเจ้าอัญชนะผู้ครองเทวหนคร, มีพระราชบุตรพระราชบุตรีประสูติแต่พระมเหสีนั้น ๗ พระองค์ พระราชบุตร ๕ พระองค์[๒] คือ สุทโธทนะ ๑ สุกโกทนะ ๑ อมิโตทนะ ๑ โธโตทนะ[๓] ๑ ฆนิโตทนะ ๑, พระราชบุตรี ๒ พระองค์ คือ ปมิตา ๑ อมิตา ๑. ส่วนนางยโสธราพระราชบุตรีของพระเจ้าชยเสนะนั้น ได้เป็นพระมเหสีของพระเจ้าอัญชนะ มีพระราชบุตรพระราชบุตรี ๔ พระองค์, พระราชบุตร ๒ พระองค์ คือ สุปปพุทธะ ๑ ทัณฑปาณิ ๑. พระราชบุตรี ๒ พระองค์ คือ มายา[๔] ๑ ปชาบดี (อีกอย่างหนึ่ง เรียกโคตมี) ๑. สุทโธทนกุมารได้นางมายาเป็นพระชายา เมื่อพระเจ้าสีหหนุทิวงคตแล้วได้ทรงราชย์สืบพระวงศ์ต่อมา.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้พระศาสดาของเราทั้งหลาย ได้เสด็จมาอุบัติขึ้นในพวกอริยกชาติ ในจังหวัดมัชฌิมชนบท ชมพูทวีป แคว้นสักกะ ในสกุลกษัตริย์พวกศากยะผู้โคตมโคตร เป็นพระโอรสของพระเจ้าสุทโธทนศากยะ เจ้ากรุงกบิลพัสดุ์กับพระนางมายา เมื่อก่อนพุทธศก ๘๐ ปี.

---

๑. สุ. วิ. ตติย. ๒.

๒. ชื่อเกี่ยวกับข้าวสุกทั้งนั้น น่าจะเห็นว่า ในชนบทนี้ มีการทำนาเป็นสำคัญ. ทั้งมีเรื่องเล่าถึงพวกศากยะและพวกโกลิยะทำนาแย่งกันไขน้ำในแม่น้ำโรหิณีในปีฝนแล้งเกือบเกิดรบกันขึ้น. ๓. โธโตทนะ กับ ฆนิโตทนะ มีสักแต่ว่าชื่อ ไม่มีเชื้อสาย ในปกรณ์ทั้งหลายมากจึงไม่มีชื่อ คงมีแต่ ๓ พระองค์. ๔. เป็นชื่อของนางอัปสร เจ้าของความสวยงาม อันล่อให้บุรุษหลงตรงความว่าเจ้าแม่ประโลมโลก. ว. ว.

ปริเฉทที่ ๓

พระศาสดาประสูติ

พระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางเจ้ามายา ได้ร่วมเสวยรมย์โดยสุขสบาย, จำเนียรกาลล่วงมา พระศาสดาของเราทั้งหลาย ได้ทรงถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางเจ้ามายา[1]. เมื่อถึงเวลาจวนจะประสูติ พระนางเจ้าทรงปรารถนาจะเสด็จประพาสอุทยานลุมพินีวัน[2]. พระราชสามีก็ทรงอนุมัติมิได้ขัดพระอัธยาศัย ถึงมงคลสมัยวันวิสาขปุรณมีเพ็ญเดือน ๖ แห่งปีก่อนพุทธศก ๘๐, เวลาเช้า พระนางเจ้าเสด็จโดยสถลมารค พร้อมด้วยราชบริพารฝ่ายในฝ่ายหน้าถึงป่าลุมพินี เสด็จประพาสเล่นอยู่.

ในที่นี้ พระคันถรจนาจารย์กล่าวถึงเหตุเสด็จลุมพินีวันว่า พระนางเจ้าปรารถนาจะเสด็จเยี่ยมสกุลของพระองค์ในเทวทหนคร จึงเสด็จถึงสถานตำบลนี้ อันตั้งอยู่ในกึ่งกลางแห่งนครทั้ง ๒. คำนี้มีหลักฐานที่พอฟังได้, สมด้วยธรรมเนียมพราหมณ์ ภรรยามีครรภ์หาคลอดที่เรือนของสามีไม่ กลับไปคลอดที่เรือนของสกุลแห่งตน.

ในเวลานั้น เผอิญพระนางเจ้าประชวนพระครรภ์ จะประสูติ อำมาตย์ผู้ตามเสด็จจัดที่ประสูติถวายใต้ร่มไม้สาละ[3] ตามสามารถที่จะจัดได้. พระศาสดาได้ประสูติจากพระครรภ์พระมารดาในที่นั้น[4]. พระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบข่าว จึงตรัสสั่งให้เชิญเสด็จกลับพระราชนิเวศน์.

เป็นธรรมดาของท่านผู้เป็นมหาบุรุษ ได้เกิดมาทำอุปการะอันยิ่งใหญ่แก่โลก จะมีผู้กล่าวสรรเสริญอภินิหารของท่านด้วยประการต่าง ๆ ในปางหลังแต่ยุคของท่าน เหตุนั้นพระคันถรจนาจารย์ก็ได้กล่าวอภินิหารของพระศาสดาไว้ โดยอเนกนัยเหมือนกัน, เล่าเรื่อง

---

๑. ทรงถือปฏิสนธิเมื่อวันพฤหัสบดี เพ็ญเดือนอาสาฬหะ ปีระกา ก่อนพุทธศก ๘๐ ปี. ๒. บัดนี้เรียกว่า ตำบลรุมมินเด แขวงเปชวาว์ แคว้นเนปาล. ๓. ไม้สาละมีใบใหญ่หนา ดอกเป็นช่อคล้ายดอกสารภี แต่โตกว่านั้น เดิมท่านแปลกันว่าไม้รัง แต่ความจริงไม้สาละไม่ใช่ไม้รัง และไม่มีในเมืองไทย จึงเรียกทับศัพท์. ๔. ประสูติเมื่อวันศุกร์ เพ็ญเดือนวิสาขะ ปีจอ ก่อนพุทธศก ๘๐ ปี เวลาสายใกล้เที่ยง.

ตั้งแต่เสด็จอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต, พวกเทวดาพากันมาอาราธนาเพื่อเสด็จลงมาสู่มนุษยโลก นำสัตว์ข้ามโอฆะคือสงสารสาคร. พระองค์ทรงจุติจากดุสิตพิภพ ลงสู่พระครรโภทรแห่งพระมารดา. ปรากฏแก่พระมารดาในสุบินเป็นพระยาช้างเผือก เสด็จอยู่ในพระครรภ์บริสุทธิ์อันมลทินมิได้แปดเปื้อน และประทับนั่งขัดสมาธิ ไม่คุดคู้เหมือนทารกอื่น, พระมารดาแลเห็นได้ถนัด, เวลาประสูติ พระมารดาเสด็จประทับยืนไม่นั่งเหมือนสตรีอื่น. พระองค์ประสูติบริสุทธิ์ไม่เปรอะเปื้อนด้วยครรภมลทิน, มีเทวดามาคอยรับก่อน, มีธารน้ำร้อนน้ำเย็นตกลงมาจากอากาศสนานพระองค์; พอประสูติแล้ว ทรงดำเนินด้วยพระบาท ๗ ก้าว, เปล่งวาจาเป็นบุรพนิมิตแห่งพระสัมมาสัมโพธิญาณ[๑]. และพรรณนารูปกายสมบัติของพระองค์ว่า มีพระลักษณะต้องด้วยมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ[๒] อันรจนาไว้ในตำรับของพราหมณ์ และมีทำนายไว้ว่า ท่านผู้ประกอบด้วยลักษณะเห็นปานนั้น ย่อมมีคติเป็น ๒, ถ้าได้ครองฆราวาส จักได้เป็นจักรพรรดิราชครองแผ่นดิน มีสมุทรสาคร ๔ เป็นขอบเขต, ถ้าออกทรงผนวชจักได้ตรัสเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระศาสดาเอกในโลก.

พระศาสดาได้เสด็จอุบัติมา ทรงทำอุปการะอันยิ่งใหญ่แก่โลก จึงได้มีอภินิหารบ้างเหมือนกัน อันพระคันรจนาจารย์พรรณนาไว้อย่างนี้. เหตุมีอภินิหารเหล่านี้ก็น่าจะมีหลายทางและค่อยมีมาโดยลำดับ. ทางหนึ่งคือเรื่องกาพย์, จินตกวีผู้ประพันธ์แต่งขยายเรื่องจริงให้เขื่องเพื่อต้องการความไพเราะในเชิงกาพย์ มีตัวอย่างจักกล่าวถึงในข้างหน้า.

ฝ่ายอสิตดาบส (อีกอย่างหนึ่ง เรียกกาฬเทวิลดาบส) ผู้อาศัยอยู่ข้างเขาหิมพานต์ ผู้คุ้นเคยและเป็นที่นับถือของราชสกุล, ได้ทราบข่าวว่า พระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะประสูติใหม่ จึงเข้าไปเยี่ยม. พระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบ ตรัสสั่งให้เชิญเข้าไปนั่ง ณ อาสนะอันสมควรแล้ว ทรงอภิวาทและปราศรัยตามควรแล้ว, ทรงอุ้มพระราชโอรสออกมาเพื่อจะให้นมัสการพระดาบส. พระดาบสเห็นพระโอรสนั้นมีลักษณะต้องด้วยตำรับมหาบุรุษลักษณะ ซึ่งมีคำทำนายคติไว้โดยส่วนสองดังกล่าวแล้วนั้น, ครั้นเห็นอัศจรรย์อย่างนั้นแล้ว

---

๑. ที. มหา. ๑๐/๑๗.

๒. ดูพิสดารในหนังสือปฐมสมโพธิ ฉบับของสมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรส พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๗๘ หน้า ๖๗.

มีความเคารพนับถือในพระราชโอรสนั้นมาก ลุกขึ้นกราบลงที่พระบาททั้งสองของพระโอรสนั้นด้วยศีรษะของตนแล้ว, กล่าวคำทำนายลักษณะของพระราชโอรสนั้น ตามมหาบุรุษลักษณะพยากรณศาสตร์นั้นแล้ว ถวายพระพรลากลับไปอาศรมแห่งตน.

ฝ่ายราชสกุล เห็นดาบสผู้เป็นที่นับถือแห่งตน ลงกราบที่พระบาทของพระราชโอรสแสดงความนับถือ และได้ฟังคำพยากรณ์อย่างนั้น ก็มีจิตนับถือในพระราชโอรสนั้นยิ่งนัก, ยอมถวายโอรสของตน ๆ เป็นบริวารสกุลละองค์ ๆ ส่วนพระเจ้าสุทโธทนะพระราชบิดาก็พระราชทานบริหาร, จัดพี่เลี้ยงนางนมคอยระวังรักษาพระราชโอรสเป็นนิตยกาล.

เมื่อประสูติแล้วได้ ๕ วัน, พระองค์โปรดให้ชุมนุมพระญาติวงศ์และเสนามาตย์พร้อมกัน, เชิญพราหมณ์ ๑๐๘ คนมาฉันโภชนาหารแล้ว ทำมงคลรับพระลักษณะและขนานพระนามว่า 'สิทธัตถ๑กุมาร' แต่มหาชนมักเรียกตามพระโคตรว่า 'โคตมะ.'

ฝ่ายพระนางเจ้ามายาผู้เป็นพระมารดา พอประสูติพระราชโอรสแล้วได้ ๗ วันก็สิ้นพระชนม์, พระเจ้าสุทโธทนะจึงทรงมอบพระราชโอรสนั้น แก่พระนางปชาบดีโคตมีพระมาตุจฉาเลี้ยงต่อมา. ภายหลังพระนางนั้นมีพระราชบุตรพระองค์หนึ่ง ทรงนามว่า 'นันทกุมาร' มีพระราชบุตรีพระองค์หนึ่ง ทรงนามว่า 'รูปนันทา.' แม้ถึงอย่างนั้นก็ไม่ทรงนำพาในที่จะทำนุบำรุงให้ยิ่งกว่าสิทธัตถกุมาร.

เมื่อสิทธัตถกุมารทรงเจริญขึ้นโดยลำดับ มีพระชนมายุได้ ๗ ปี พระราชบิดาตรัสให้ขุดสระโบกขรณีในพระราชนิเวศน์ ๓ สระ ปลูกอุบลบัวขาบสระ ๑ ปลูกประทุมบัวหลวงสระ ๑ ปลูกบุณฑริกบัวขาวสระ ๑. แล้วตกแต่งให้เป็นที่เล่นสำราญพระหฤทัยพระราชโอรส, และจัดเครื่องทรง คือจันทน์สำหรับทา ผ้าโพกพระเศียร ฉลองพระองค์ ผ้าทรงสะพักพระภูษา ล้วนเป็นของมาแต่แว่นแคว้นกาสี ซึ่งนิยมว่าเป็นของประณีตของดีในเวลานั้นทั้งสิ้น, มีคนคอยกั้นเศวตฉัตร (คือพระกลดขาวซึ่งนับว่าเป็นของสูง) ทั้งกลางวันกลางคืนเพื่อจะมิให้เย็นร้อนธุลีละอองแดดน้ำค้างมาถูกต้องพระกายได้, ครั้นพระราชกุมารมีพระชนม์

---

๑. แปลว่า มีความต้องการสำเร็จ. น่าจะหมายความว่า ได้พระโอรสเป็นแรกสมหวัง แต่พระอรรถกถาจารย์แก้ความว่าบริบูรณ์จะต้องการอะไรได้หมด. ว. ว.

เจริญ ควรจะศึกษาศิลปวิทยาได้ พระราชบิดาจึงทรงพาไปมอบไว้ในสำนักครูวิศวามิตร, พระราชกุมารทรงเรียนได้ว่องไวจนสิ้นความรู้อาจารย์แล้ว ได้แสดงให้ปรากฏในหมู่พระญาติ ไม่มีราชกุมารอื่นจะเทียมถึง.

ในตอนนี้ พระคันถรจนาจารย์ก็ได้แสดงอภินิหารของพระมหาบุรุษไว้บ้างว่า เมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์นัก, คราวหนึ่งมีการวัปปมงคลแรกนาขวัญ อันเป็นนักขัตฤกษ์ของบ้านเมือง, พระราชบิดาเสด็จแรกนาด้วยพระองค์เอง โปรดเชิญเสด็จสิทธัตถกุมารไปด้วย และให้แต่งที่ประทับ ณ ภายใต้ชมพูพฤกษ์, ครั้นถึงเวลาแรกนา พวกพี่เลี้ยงนางนมพากันออกมาดูข้างนอก, ฝ่ายพระกุมารอยู่พระองค์เดียว เสด็จขึ้นนั่งตั้งบัลลังก์ขัดสมาธิ เจริญอานาปานสติกัมมัฏฐานอยู่ในม่าน ยังปฐมฌานให้เกิดขึ้นได้, ขณะนั้นเป็นเวลาบ่าย เงาแห่งต้นไม้อื่นย่อมชายไปตามตะวัน แต่เงาต้นชมพูตรงอยู่ดุจในเวลาเที่ยง พวกนางพี่เลี้ยงนางนมกลับเข้ามาเห็น ต่างพิศวงและนำความกราบทูลพระราชบิดา, พระองค์เสด็จมาและบังคมพระโอรสเป็นพระเกียรติปรากฏสืบมา.

อีกเรื่องหนึ่ง ในที่บางแห่งแสดงความสามารถของพระราชกุมารผู้มิได้ศึกษา, แต่สำแดงศิลปธนูได้โดยช่ำชองไม่มีใครเทียมถึง ข้อนี้จะพึงเห็นอัศจรรย์ในยุคก่อน, มาในบัดนี้จะพึงเห็นตรงกันข้าม. ใคร่ครวญตามพระพุทธจรรยา มีพระธรรมเทศนาเป็นอาทิ, กลับมีปรากฏว่า ได้ทรงรับศึกษามาเป็นอันดีในขัตติยธรรมแลคดีโลกอย่างอื่นอีก.

พระโบราณาจารย์พรรณนาไว้ดังนั้น ด้วยเชื่อพระสัพพัญญุตญาณเกินไป จนยอมให้มีก่อนตรัสรู้ ข้อที่พระมหาบุรุษยังอยู่ในศึกษานั้นมีชัดเมื่อครั้งเสด็จออกผนวช แล้วเสด็จไปอยู่ศึกษาสมาบัติบางอย่างในสำนักอาฬารดาบสและอุททกดาบส. ข้อว่าด้วยการศึกษาของพระ-ราชกุมารในหนังสือนี้ ได้จากคัมภีร์ของพวกอุตตรนิกาย[๑].

เมื่อพระกุมารทรงพระเจริญวัย มีพระชนมายุได้ ๑๖ ปี ควรมีพระเทวีได้แล้ว, พระราชบิดาตรัสสั่งให้สร้างปราสาท ๓ หลัง เพื่อเป็นที่เสด็จอยู่แห่งพระราชโอรสใน ๓ ฤดู คือ ฤดูหนาว ฤดูร้อน ฤดูฝน, ตกแต่งปราสาท ๓ หลังนั้นตามสมควร เป็นที่สบายในฤดู

---

๑. ลลิตวิสูตร ?

นั้น ๆ แล้ว ตรัสขอพระนางยโสธรา (บางแห่งเรียกนางพิมพา) พระราชบุตรีพระเจ้าสุปปพุทธะ ในเทวทหนคร อันประสูติแต่นางอมิตาพระกนิฏฐภคินีของพระองค์มาอภิเษกเป็นพระชายา. สิทธัตถกุมารนั้นเสด็จอยู่บนปราสาททั้ง ๓ นั้น ตามฤดูทั้ง ๓, บำเรอด้วยดนตรีล้วนแต่สตรีประโคม ไม่มีบุรุษเจือปน, เสวยสุขสมบัติทั้งกลางวันกลางคืน จนมีพระชนมายุได้ ๒๙ ปี, มีพระโอรสประสูติแต่พระนางยโสธราพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า ราหุลกุมาร[๑].

สิทธัตถกุมารบริบูรณ์ด้วยสุข ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ จนทรงพระเจริญวัยเห็นปานนี้ ก็เพราะเป็นพระราชโอรสสุขุมาลชาติ, ทั้งพระราชบิดาและพระญาติวงศ์ ได้ทรงฟังคำทำนายของอสิตดาบสว่า จักมีคติเป็น ๒ อย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้าอยู่ครองสมบัติ จักเป็นจักรพรรดิราช, ถ้าออกบรรพชา จักได้เป็นพระศาสดาเอกในโลก; จำเป็นอยู่เองที่จะปรารถนาให้เสด็จอยู่ครองสมบัติ มากกว่าที่จะยอมให้บรรพชา จึงต้องคิดรักษาผูกพันไว้ให้เพลิดเพลินในกามสุขอย่างนี้.

ฝ่ายพระราชกนิฏฐภาดา ของพระเจ้าสุทโธทนะนั้น สุกโกทนศากยะมีโอรสองค์หนึ่ง ทรงนามว่า 'อานันทะ,' อมิโตทนศากยะมีโอรส ๒ องค์ ทรงนามว่า 'มหานามะ' ๑ 'อนุรุทธ' ๑ มีธิดา ๑ องค์ ทรงนามว่า 'โรหิณี,' นางอมิตาพระราชกนิฏฐภคินี เป็นพระมเหสีของพระเจ้าสุปปพุทธะ ประสูติราชบุตรองค์หนึ่ง ทรงนามว่า 'เทวทัตต์[๒],' ราชบุตรีองค์หนึ่ง ทรงนามว่า 'ยโสธรา' หรือ 'พิมพา' พระชายาของสิทธัตถกุมาร. 'พระกุมารและพระกุมารีในศากยวงศ์ทั้ง ๒ สายนั้น' เจริญขึ้นโดยลำดับ.

---

๑. แปลว่า "บ่วง" ตามอรรถกถาแสดงว่า เพราะอาศัยอุทานของมหาบุรุษซึ่งเปล่งขึ้นในเวลาพระโอรสประสูติว่า "ราหุลํ ชาตํ พนฺธนํ ชาตํ."

๒. โดยนัยนี้แสดงว่าเป็นเชฏฐภาดาของพระนางพิมพา. ตามอรรถกถาธรรมบทว่า พระเทวทัตต์ อ้างว่าพระพุทธเจ้าแก่แล้ว ขอปกครองคณะสงฆ์ ส่อว่าพระเทวทัตต์อ่อนกว่าพระพุทธเจ้า แต่ตามพุทธประวัติฝ่ายเหนือเล่าเรื่องพระเทวทัตต์ที่เป็นศัตรูของพระพุทธเจ้านั้น แสดงว่าเป็นอีกคนหนึ่ง ไม่ใช่เป็นพระภาดาของพระนางพิมพา. บางทีจะมีชื่อนหลายคนกระมัง ? ส่วนในอรรถกถาธรรมบทว่าเป็นคนเดียวกัน.

ปริเฉทที่ ๔

เสด็จออกบรรพชา

สิทธัตถกุมาร เสด็จอยู่ครองฆราวาสสมบัติตราบเท่าพระชนมายุ ๒๙ พรรษา. แต่นั้นเสด็จออกบรรพชาประพฤติพระองค์เป็นบรรพชิตแสวงหาพระสัมมาสัมโพธิญาณ, นำความสันนิษฐานว่า น่าจะสมจริงตามคำทำนายคติประการหลัง ในตำรับมหาบุรุษลักษณะพยากรณ-ศาสตร์นั้น.

อะไรเป็นมูลเหตุนำพระองค์ให้เสด็จออกบรรพชา ? และอาการที่เสด็จออกนั้นเป็นอย่างไร ? เป็นข้อน่าใคร่ครวญอยู่. พระอาจารย์ผู้รจนาอรรถกถา[๑] แสดงความตามนัยมหา-ปทานสูตร[๒]ว่า ได้ทอดพระเนตรเห็นเทวทูต ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ อันเทวดาแสร้งนิรมิตไว้ในระหว่างทาง, เมื่อเสด็จประพาสพระราชอุทยาน ๔ วาระโดยลำดับกัน. ทรงสังเวชเหตุได้เห็นเทวทูต ๓ ข้างต้น อันพระองค์ยังไม่เคยพบมาในกาลก่อน, ยังความพอพระหฤทัยในบรรพชาให้เกิดขึ้นเพราะได้เห็นสมณะ, และกล่าวถึงอาการที่เสด็จออกนั้นว่า เสด็จหนีออกในกลางคืน ทรงม้ากัณฐกะ มีนายฉันนะตามเสด็จ, ถึงฝั่งแม่น้ำอโนมา ตรัสสั่งนายฉันนะให้นำม้าพระที่นั่งกลับคืนพระนครแล้ว ตรงตัดพระเมาลีด้วยพระขรรค์ อธิษฐานเพศบรรพชิต ณ ที่นั้น.

ฝ่ายพระอาจารย์ผู้รจนาบาลีมัชฌิมนิกาย[๓]แสดงว่า ทรงปรารภความแก่ ความเจ็บ ความตาย อันครอบงำมหาชนทุกคนไม่ล่วงไปได้, แม้เป็นอย่างนั้น เพราะโทษที่ไม่ได้ฟังคำสอนของนักปราชญ์ เห็นผู้อื่นแก่เจ็บตาย ย่อมเบื่อหน่ายเกลียดชัง, ไม่คิดถึงตัวว่าจะต้องเป็นเหมือนอย่างนั้นบ้าง เมาอยู่ในวัยในความไม่มีโรคและในชีวิต เหมือนหนึ่งเป็นคนจะไม่ต้องแก่เจ็บตาย, มีแต่ขวนขวายหาของอันมีสภาวะเช่นนั้น ไม่คิดหาอุบายเครื่องพ้นบ้างเลย, ถึง

---

๑. สุ. วิ. ทุติย. ๒/๑. ๒. ที. มหา. ๑๐/๑. ๓. ปาสราสิสูตร ม. มู. ๑๒/๓๑๘.

พระองค์ก็มีอย่างนั้นเป็นธรรมดา แต่จะเกลียดหน่ายเหมือนอย่างเขาไม่สมควรแก่พระองค์เลย, เมื่อรู้เห็นอย่างนี้แล้ว ควรจะแสวงหาอุบายเครื่องพ้น; เมื่อทรงดำริอย่างนี้ ก็บรรเทาความเมา ๓ ประการ และความเพลิดเพลินในกามสมบัติเสียได้, จึงทรงดำริต่อไปว่า ธรรมดาสภาวะทั้งปวง ย่อมมีของที่มีข้าศึกแก้กัน, เช่นมีร้อนแล้วก็มีเย็นแก้, มีมืดแล้วก็มีสว่างแก้, บางทีจะมีอุบายแก้ทุกข์ ๓ อย่างนี้ได้บ้างกระมัง ? ก็แต่ว่า อันจะแสวงหาอุบายแก้ทุกข์ ๓ อย่างนั้นเป็นยากอย่างยิ่ง, ยังอยู่ในฆราวาสเห็นจะแสวงหาไม่ได้ เพราะฆราวาสนี้เป็นที่คับแคบนัก และเป็นที่ตั้งแห่งอารมณ์อันทำใจให้เศร้าหมอง เหตุความรัก ความชัง ความหลง ดุจเป็นทางที่มาแห่งธุลี, บรรพชาเป็นช่องว่าง พอเป็นที่แสวงหาอุบายนั้นได้; ทรงดำริอย่างนี้แล้ว ก็มีพระอัธยาศัยน้อมไปในบรรพชา ไม่ยินดีในฆราวาสสมบัติ.

ครั้นสมัยอื่น พระองค์ยังกำลังเป็นหนุ่ม มีพระเกศาดำสนิทตั้งอยู่ในปฐมวัย, เมื่อพระมารดาพระบิดาไม่ใคร่ยอม มีพระพักตร์อาบด้วยน้ำพระเนตร ทรงกันแสงอยู่, พระองค์ปลงพระเกศาและพระมัสสุแล้ว ทรงครองผ้ากาสายะ ถึงความปฏิบัติเป็นบรรพชิต พระคันถรจนาจารย์กล่าวความไว้ ๒ นัยอย่างนี้.

พิจารณาถึงมูลเหตุนำให้เสด็จออกบรรพชาก่อน พระองค์มีพระชนมายุถึง ๒๙ ปีแล้ว จักไม่เคยพบคนแก่ คนเจ็บ คนตายนั้นเป็นอันมีไม่ได้, แม้ในเรื่องกล่าวว่า พระราชบิดาตรัสสั่งให้คอยห้ามกัน ก็ดูเหมือนจักเป็นอันพ้นสามารถ, จักห้ามกันพระญาติผู้ใหญ่ชั้นเจ้าตาเจ้ายายก็อย่างไรอยู่ ? พระราชบิดาเองก็ทรงชราลงเหมือนกน, แม้ยังไม่ห่งอมก็พอพระกุมารจะทรงเห็นความแปรของสังขารได้เป็นแน่; ต่างว่าเอาเป็นห้ามสำเร็จ, คนมีอายุถึงเท่านั้นแล้ว ไม่เคยพบคนแก่ คนเจ็บ คนตายเลย จักเป็นคนฉลาดอย่างไรได้ ? ดูแต่เด็กที่ผู้ใหญ่ปราบให้หงิมมาแต่เล็กเถิด, ถ้าเด็กนั้นจักว่องไวไหวพริบเมื่อโต ก็ปราบไม่อยู่, ถ้าเป็นผู้ที่ปราบได้, ก็ต้องเป็นผู้ขาดจากคุณสมบัติเช่นนั้นมาแต่เดิม หรือเสียลักษณะเช่นนั้นในเวลาที่กำลังถูกปราบ, ส่วนพระศาสดา ปรากฏโดยพระพุทธจรรยาว่า ทรงพระปรีชาลึกซึ้ง, อันจะถูกห้าม ก็คงเช่นไม่ให้ไปเยี่ยมไข้เยี่ยมตายของใคร ๆ แม้เป็นพระญาติ, และผู้ถือเพศเป็นบรรพชิตเล่า มิใช่ว่าเฉพาะมีในพระพุทธศาสนาเท่านั้น ก่อนแต่พุทธุป-

บาทกาลก็มีบรรพชิต คือ นักบวช เช่นชฎิล ปริพาชก เหมือนกัน.

สันนิษฐานว่า เรื่องเช่นนั้น น่าจะได้มาจากหนังสือกาพย์ของจินตกวี ท่านผู้ประพันธ์เป็นเจ้าบทเจ้ากลอนแต่งขยายเรื่องจริงให้เขื่อง ด้วยหมายจะให้ไพเราะในเชิงกาพย์. ถอดเอาใจความก็จะพึงได้ดังนี้: พระมหาบุรุษ ได้เคยทรงพบคนแก่ คนเจ็บ คนตาย มาแล้ว แต่ไม่ได้เก็บเอามาทำในพระหฤทัยต่อไป. คราวที่ว่าเห็นเทวทูตนั้น คือ ทรงปรารภถึงคนแก่เจ็บตาย น้อมเข้ามาเปรียบกับพระองค์เองแล้ว ทรงสังเวช, ได้ทอดพระเนตรเห็นบรรพชิตในคราวนั้นแล้วทรงดำริว่า "สาธุ โข ปพฺพชฺชา" บวชดีนักแล. ขอชี้หนังสือตะเลงพ่ายและหนังสือยอพระเกียรติ เป็นตัวอย่างแห่งเรื่องเช่นนี้.

คราวนี้ พระคันถรจนาจารย์นำมากล่าวอีกต่อหนึ่ง, ถ้าท่านไม่ใช่ผู้เชื่องมงาย ก็คงคิดเห็นว่าจะถอดใจความกล่าว. เมื่อถือเอาความผิด อาจทำความให้ฉลาดได้ สู้กล่าวไว้ทั้งอย่างนั้นไม่ได้, หาได้เพ่งถึงความเสื่อมแห่งความเข้าใจในเชิงหนังสือของคนข้างหน้าไม่. ความเห็นเช่นนั้น ได้เกิดขึ้นแก่ข้าพเจ้าเอง เมื่อครั้งรจนาพุทธานุพุทธประวัติคราวแรก ๒๑ ปีล่วงมาแล้ว และนำให้รจนาเรื่องนี้เข้ารูปอย่างนี้.

ฝ่ายคำของพระอาจารย์ผู้รจนาบาลีมัชฌิมนิกายนั้น ถอดกล่าวไว้เฉพาะใจความเป็นตำนานแท้ แต่หมดอรรถรสในเชิงกาพย์. คงได้ความตามมติแห่งพระอาจารย์ทั้ง ๒ พวกว่า พระมหาบุรุษทรงปรารภชราพยาธิมรณะที่ได้พบเห็นโดยปกตินี่เอง แล้วเสด็จออกบรรพชา. เช่นนี้ ดูเหมือนเป็นที่ว่า เสด็จออกด้วยพระหฤทัยสลด ต้องการเพียงจะหาอุบายหลีกให้พ้น ไม่เชิงแสวงหาพระสัมมาสัมโพธิญาณแท้. แต่ครั้นได้ตรัสรู้แล้ว จึงทรงดำริจะโปรดสัตว์ด้วยพระอัธยาศัยประกอบด้วยพระกรุณา. ข้อนี้ อาจมีในวารจิตของมนุษย์ แต่ไม่สมกับคำพรรณนาพระปณิธานของพระโพธิสัตว์ ผู้บำเพ็ญพระบารมีมามากกว่ามากเพื่อจะโปรดสัตว์, ตลอดถึงคำทำนายและอัศจรรย์ต่าง ๆ ในปัจฉิมภพ. ถ้าจะถือว่า เรื่องเหล่านั้นเล่าตามหลังพระองค์เมื่อเป็นผู้วิเศษแล้ว ก็ไม่น่าจะผิด, แต่ยังมีทางสันนิษฐานได้สนิทยิ่งกว่านี้อีก คือ พระมหาบุรุษทรงพิจารณาเห็นมหาชนผู้เกิดมาแล้ว แก่เจ็บตายไปเปล่า หาได้ทำชีวิตให้มีประโยชน์เท่าไรไม่, ยิ่งในราชสำนักมัวเมาอยู่ในหมู่สตรีบำเรอ ทั้งกลางวันและกลางคืน ยิ่งทำ

ชีวิตให้เป็นหมันหนักเข้า. พระองค์ทรงเบื่อหน่ายความเป็นอยู่ของพระองค์ด้วยอาการเช่นนั้น ที่เขาอื่นสำคัญเห็นเป็นสุขอย่างยิ่งในทางโลกีย์. สมคำว่า ห้องปราสาทอันเกลื่อนกลาดไปด้วยนางบำเรอผู้นอนหลับ สว่างรุ่งเรืองด้วยประทีป ปรากฏแก่พระองค์ดุจป่าช้า ทรงเห็นบรรพชาเป็นที่ห่างจากอารมณ์อันล่อให้หลงและมัวเมา, เป็นช่องที่จะได้บำเพ็ญปฏิบัติ เป็นประโยชน์ตนประโยชน์ผู้อื่น ทำชีวิตให้มีผลไม่เป็นหมัน, ทรงสันนิษฐานลงเช่นนี้แล้ว จึงได้เสด็จออกบรรพชา. เมื่อถือเอาความเช่นนั้น ข้อว่าทรงปรารภชราพยาธิมรณะ ได้ความสลดพระหฤทัยจนไม่เพลิน กับข้อว่า พระองค์มีพระอัธยาศัยประกอบด้วยพระกรุณามาแต่ไหนแต่ไรย่อมไม่แย้งกัน.

คราวนี้ พิจารณาถึงอาการเสด็จออกบรรพชาต่อไปอีก. คำของพระอรรถกถาจารย์ว่าเสด็จหนีออกในเวลากลางคืน ทรงม้ากัณฐกะ มีนายฉันนะตามเสด็จนั้น, น่าจะกล่าวโดยอุปมา. มีเรื่องในพราหมณสมัย อันจะสาธกความนี้ได้อยู่. เป็นธรรมเนียมของท่านผู้ปรารถนาจักรพรรดิราชสมบัติ[๑] จะต้องเที่ยวจาริกไปตามลำพังผู้เดียวหรือน้อยคน สู่ชลาลัยศักดิ์สิทธิ์อันมี ณ ที่นั้น ๆ, นำสักการะและสรงสนานทั่วตำบลแล้วจึงกลับมานคร. ในลำดับนั้นปล่อยเศวตอัสดรให้เที่ยวไปในชนบท ยกทัพติดตามม้าไป ชนบทใดไม่ยอมอยู่ใต้อำนาจชนบทนั้นก็ห้ามม้า ไม่ปล่อยให้เหยียบแดน. ทัพที่ยกตามไปก็เข้ารบ เพื่อตีชนบทนั้นไว้ในอำนาจ. ถ้าเจ้าของม้าแพ้ ก็ต้องเลิกปล่อยม้า, ถ้าชำนะ ก็ปล่อยม้าต่อไป, ชนบทใดยอมไม่ต่อสู้ ก็ปล่อยม้าและกองทัพเข้าเหยียบแดน. ครั้นได้ชนบททั้งหลายอยู่ใต้อำนาจทั่วแล้ว ยกทัพพาม้ากลับนคร, คราวนี้ตั้งพิธีบูชายัญ ฆ่าม้านั้นเซ่นเทวดา เป็นเครื่องหมายความสำเร็จแห่งความเป็นจักรพรรดิราช ยัญชนิดนี้เรียกว่าอัศวเมธะ แปลว่า เป็นเหตุฆ่าม้า, พระเจ้าชนเมชยะได้เคยทรงบูชา. พระโบราณาจารย์ผู้ถือพระพุทธศาสนาเปลี่ยนชื่อยัญนี้เป็นสัสสเมธะ แปลว่า ความฉลาดในอันบำรุงข้าวกล้า, ตั้งเป็นสังคหวัตถุประการหนึ่ง อันพระราชาจะพึงทรงบำเพ็ญการบูชายัญ ก็แสดงโดยเป็นทรงบำเพ็ญมหาบริจาค, ดั่งกล่าวถึง

---

๑. เรียกโดยโวหารข้างพระพุทธศาสนา. ว. ว.

พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงบูชายัญในกูฏทันตสูตร[๑]ฉะนั้น. เรื่องที่เล่ามานี้ ตั้งแต่ไปเที่ยวอาบน้ำจนถึงบูชายัญ มีในปกรณ์ของพวกถือพระพุทธศาสนาแทบทั้งนั้น แต่กระจุยกระจาย, ไม่เคยรู้เรื่องในทางอื่น คุมกันเข้าไม่ติด.

พระอรรถกถาจารย์ กล่าวถึงเรื่องพระมหาบุรุษทรงม้ากัณฐกะสีขาวออกผนวช เทียบกับท่านผู้ปรารถนาจักรพรรดิราชสมบัติยกทัพไปกับม้า เอาเทวดามาแห่แทนกองเสนา, เพื่อจะแสดงปฏิปทาทั้ง ๒ ฝ่ายเป็นคู่กันดังกล่าวไว้ในคำทำนายมหาบุรุษลักษณะนั้น. เมื่อเอาเทวดามาแห่ ก็จำจะต้องเสด็จออกอย่างเงียบในกลางคืน ไม่ให้ใครรู้อยู่เอง.

นายฉันนะนั้นมาปรากฏเป็นภิกษุในภายหลัง ถือว่าตัวเป็นข้าเก่าแก่ ใครว่าไม่ฟังเกิดความบ่อย ๆ อยู่มาจนถึงนิพพานสมัย พระศาสดาทรงหาวิธีทรมานอยู่เสมอ, ในครั้งนั้นตรัสสั่งแนะสงฆ์ไว้ให้ลงพรหมทัณฑ์ คือ อย่าให้ใครว่ากล่าว ปล่อยเสีย จะทำอะไรก็ช่าง;[๒] ด้วยอุบายนั้น พระฉันนะหายพยศ. เรื่องที่เล่า บ่งว่ามีมูลอยู่. ส่วนคำของพระอาจารย์ผู้รจนาบาลีมัชฌิมนิกาย ดูเป็นที่แสดงว่า เสด็จออกบรรพชาซึ่งหน้า แย้งคำก่อนอยู่. ถ้าเสด็จหนีออกไปในกลางคืน, และนครกบิลพัสดุ์ไม่ใหญ่โตหรือคับขัน ก็น่าจะสำเร็จ, แต่ในท้องเรื่องติดขัดที่ไหน ท่านเอาเทวดาเข้าช่วย ก็ลุไปได้เหมือนกัน, แต่มีปัญหาว่า พระราชบิดาทรงทราบแล้ว เหตุไฉนไม่ตรัสสั่งให้ติดตาม ? และเมื่อนายฉันนะกลับมานครแล้วก็ไม่ได้ยินว่าทรงพระพิโรธและลงราชทัณฑ์แก่นายฉันนะอย่างไร ? ถ้าเสด็จออกโดยซึ่งหน้า, ก็มีปัญหาอีกว่า พระราชบิดาไม่ทรงยอมอยู่แล้วถึงทรงกันแสง, แต่เหตุไฉนจึงขัดไว้ไม่ได้ ? น่าจะมีเหตุจำเป็นอย่างไรอันไม่ปรากฏ; ถ้าหนีออกไปไม่ให้กล้าติดตาม, ถ้าออกซึ่งหน้า ไม่ให้กล้าขัด. เทียบกับบรรพชาของสาวกก็มีทั้ง ๒ นัย, พระยสออกผู้เดียวในราตรี, พระรัฐบาลที่บิดาหวงออกซึ่งหน้า, แต่มีคำแก้ปัญหาทั้ง ๒ ข้อ. เมื่อพระยสออกแล้ว พอบิดาทราบก็ออกตามพบแล้วชวนให้กลับ แต่ท่านได้ฟังพระธรรมเทศนาสำเร็จพระอรหัตแล้ว ไม่ใช่ผู้จะอยู่ครองฆราวาสเสียแล้ว.[๓] พระรัฐบาลลาบิดาบวชแต่ไม่ได้รับอนุญาต เสียใจและ

๑. ที. สี. ๙/๑๖๒. ๒. มหาปรินิพพานสูตร ที. มหา. ๑๐/๑๗๘. ๓. ยสวตฺถุ. มหาวคฺค. ปฐม. ๔/๒๘.

อดอาหารจะได้ตายเสีย, บิดาจึงต้องอนุญาตผ่อนตามใจ ด้วยหมายว่าบวชไปไม่ได้ ก็คงกลับมาเอง ดีกว่าจะปล่อยให้ตายเสียในเวลานั้น.[๑] ในบรรพชาของพระมหาบุรุษยังสันนิษฐานลงไม่ถนัด.

ในบางพระสูตรกล่าวถึงการบำเพ็ญพรตแห่งพระราชา บางทีจะได้แก่การเที่ยวจาริกสู่ชลาลัยศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าวแล้ว. ถ้าพระมหาบุรุษเสด็จออกด้วยอาการอย่างนั้นก่อนแล้ว จึงทรงบรรพชาต่อภายหลังจะออกได้โดยสะดวกกระมัง ? ทั้งจะไม่ถูกติดตามด้วย. ข้อนี้ไม่พ้นจากท่วงทีอันกล่าวไว้ในอรรถกถาทีเดียวนัก เพราะเอาอย่างคติของท่านผู้ปรารถนาจักรพรรดิราชสมบัติด้วยกัน, และถ้าถือความว่าเมื่อจะทรงบรรพชา ตรัสสั่งนายฉันนะหรือคนอื่นมาทูลพระราชบิดา ๆ ไม่ปรารถนาให้บวชและทรงกันแสงอยู่ข้างนี้ ทรงบรรพชาอยู่ข้างโน้น. ข้อนี้ก็ไม่แย้งคำพระอาจารย์ผู้รจนาบาลีมัชฌิมนิกายไปทีเดียว แต่ดูเป็นการเดาจัดเกินไป. ขอยุติลงว่า ยังไม่ได้เหตุอันพอแห่งอาการที่เสด็จออกบรรพชา.

คราวนี้พิจารณาถึงวิธีบรรพชา. เพื่อจะให้เข้าใจชัด จักกล่าวธรรมเนียมไว้ผมแห่งคฤหัสถ์ก่อน. พวกคฤหัสถ์ไว้ผมยาว เกล้ารวบขึ้นขมวดเป็นเมาลีไว้บนกระหม่อม, ที่พวกพม่าทำตามอย่าง แต่ได้พบในหนังสือแสดงธรรมเนียมของพวกพราหมณ์ในยุคหลังว่า พวกพราหมณ์ไว้ผมยาว เกล้าเป็นจุกเฉพาะบนกระหม่อม โกนข้างล่างอย่างไว้จุกแห่งพวกเด็กในประเทศนี้. พวกเราได้อย่างมา แต่เดิมที่ผู้ใหญ่ก็คงไหว้เหมือนกัน, ครั้นเรียวลงตัดเสียไม่เกล้าเป็นจุก แต่คงโกนผมข้างล่างเหมือนกัน กลายเป็นผมมหาดไทย, เป็นแต่ปล่อยให้เด็กไว้ชั่วคราว. ในเมืองพัทลุงยังมีพวกพราหมณ์เกล้าจุกอย่างนี้ ในปี (๒๔๕๕) ข้าพเจ้าได้พบ ๓ คน. ธรรมเนียมนี้คงมีเก่าแก่เหมือนกัน แต่ตกมาในประเทศเราก็นานแล้ว, เข้าใจว่าน่าจะมีทั้ง ๒ อย่าง.

เมื่อพระมหาบุรุษเสด็จออกบรรพชา ทรงทำอย่างไรแก่พระเมาลี ? คำของพระอรรถกถาจารย์ว่า ทรงตัดด้วยพระขรรค์คราวเดียวเท่านั้น, พระเกศาเหลือยาวประมาณ ๒ องคุลี ม้วนกลมเป็นทักษิณาวัฏ, ตั้งอยู่กำหนดเท่านั้นจนนิพพาน. คำของพระมัชฌิมภาณ-

---

๑. รัฏฐปาลสูตร. ม. ม. ๑๓/๓๘๘.

กาจารย์ว่า ทรงปลงพระเกศาและพระมัสสุ แปลว่าโกนพระเศียร. พระเมาลีนั้น อย่างไรก็คงต้องตัด คำนั้นเป็นอันไม่ผิด. ถอดใจความแห่งคำเหลือว่า ตั้งแต่นั้นมา ไม่ไว้พระเกศายาวกว่า ๒ นิ้วอีกจนตลอดพระชนมายุ, ความก็ลงกันกับของพระมัชฌิมภาณกาจารย์ เพราะในพระวินัยมีพระพุทธานุญาตให้ไว้ผมได้ยาวเพียง ๒ นิ้ว หรือนาน ๒ เดือน.

เหตุไฉนพระพุทธรูปโบราณจึงมีพระเกตุมาลา ดูเป็นที่เกล้าพระเมาลี ? พระพุทธรูปโดยมากเป็นอย่างนั้น แต่พระพุทธรูปศิลาในแคว้นเนปอล อินเดียตอนเหนือ ดูเป็นตัดพระเมาลีเหลือไว้ยาว ๆ กว่า ๒ นิ้ว. ถ้าพระพุทธรูปเหล่านี้ทำตามเรื่องในอรรถกถาว่าตัดพระเมาลีด้วยพระขรรค์ก็แล้วไป. ถ้าไม่อย่างนั้น ก็จะนำให้สันนิษฐานอีกทางหนึ่ง. ธรรมเนียมของบรรพชิตในครั้งนั้น เกล้าผมเชิงที่เรียกว่าชฎาก็มี เช่นชฎิลกัสสปะพี่น้อง ๓ รูปกับพวกบริวาร, ที่โกนผมก็มี เช่นพวกอาชีวกและพวกนิครนถ์. การบรรพชาของพระมหาบุรุษตามเรื่องดูเหมือนเป็นตามลำพังพระองค์เดียว, แต่การเสด็จอยู่ในสำนักอาฬารดาบสและอุททกดาบส แสดงด้วยว่าเนื่องด้วยคณะ, เมื่อเป็นเช่นนี้ การถือเพศน่าจะต้องเป็นตามแบบของคณะ. บางทีพระองค์จะถือเพศเกล้าชฎาหรือตัดพระเมาลีแต่ไว้ยาว ๆ มาก่อน ภายหลังจึงเปลี่ยนเป็นโกนทีเดียว แต่ในปฐมโพธิกาล คือยุคต้นแห่งตรัสรู้นั้นเอง, เพราะเมื่อทรงอนุญาตสาวกเพื่อให้อุปสมบทแก่กุลบุตรได้ด้วยให้กล่าวแสดงตนถึงพระรัตนะ ๓ เป็นสรณะ, ตรัสให้ผู้จะรับอุปสมบทปลงผมและหนวดก่อน[๑]. บางท่านเข้าใจว่า พระศาสดาเองไม่ได้ทรงโกนพระศก เป็นแต่ตรัสให้สาวกเท่านั้นโกนผม. ข้อนี้ไม่สมกับเรื่องในบาลี ทั้งข้างพระวินัยทั้งข้างพระสูตร.

ในพระวินัย[๒] มีเรื่องเล่าไว้ว่า พระนันทพุทธอนุชา มีรูปพรรณสัณฐานคล้ายพระศาสดา ต่ำกว่าพระองค์ ๔ นิ้ว. ท่านดำเนินมา ภิกษุทั้งหลายแลเห็นแต่ไกล สำคัญว่าพระศาสดา พากันลุกยืนรับเสด็จ ครั้นเข้ามาใกล้กลายเป็นพระนันทะไป.

ในสามัญญผลสูตร[๓] เล่าเรื่องพระเจ้าอชาตศัตรู พระเจ้าแผ่นดินมคธ เสด็จไปเฝ้าพระศาสดา ที่อัมพวันของหมอชีวก แขวงกรุงราชคฤห์ในคืนหนึ่ง ตรัสถามหมอชีวกว่า

---

๑. มหาวคฺค. ปฐม. ๔/๔๑. ๒. มหาวิภงฺค. ทุติย. ๒/๕๑๑. ๓. ที. สี. ๙/๖๕.

"ไหน พระผู้มีพระภาคเจ้า ?" หมอชีวกทูลว่า "พระองค์ประทับนั่งอิงเสากลาง ผันพระพักตร์มาทางด้านบูรพา ภิกษุสงฆ์ห้อมล้อมนั่น."

สองเรื่องนี้แสดงว่าพระเศียรของพระศาสดาเหมือนกับของสาวก บางทีการตัดพระเมาลีนั้นเอง เป็นเหตุให้พระราชบิดาและพระญาติวงศ์สิ้นหวังในพระองค์. เพราะได้ยินว่าคนในครั้งนั้น ถือการตัดการโกนผมว่าเป็นจัญไร คนผู้ตัดหรือโกนผมแล้ว เป็นที่ดูหมิ่นของคนทั้งหลาย, แม้ในภายหลัง พราหมณ์บางคนก็ได้กล่าววาจาปรามาสพระองค์ว่า คนหัวโล้นเพื่อตัดหวังในทางฆราวาสกระมัง บรรพชิตบางพวกจึงถือเพศโกนผม ?

ผ้ากาสายะหรือผ้ากาสาวะนั้น คือผ้าที่ย้อมด้วยรสฝาดแห่งต้นไม้สีเหลืองหม่น เป็นของที่บรรพชิตพวกอื่นใช้เหมือนกัน, มีจำนวนเท่าไร คำพระมัชฌิมภาณกาจารย์กล่าวเป็นพหุพจน์ แปลว่ามากกว่าผืนเดียว. คำพระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า ครบไตรจีวร คือ สังฆาฏิผ้าซ้อนนอก อย่างเสื้อหนาวของคฤหัสถ์ในบัดนี้ ๑, อุตตราสงค์ผ้าห่ม ๑, อันตรวาสกผ้านุ่ง ๑. แต่สอบได้แน่ว่า เดิมมีเพียงผ้านุ่งกับผ้าห่มเท่านั้น แคบสั้นไม่ใหญ่เหมือนจีวรพระในทุกวันนี้. สังฆาฏิเป็นบริขารเพิ่มขึ้นทีหลัง, เรื่องนี้จะงดไว้กล่าวแผนกหนึ่ง[๑] เพราะไม่เกี่ยวกับอนุสนธิ.

ผ้านี้ทรงได้มาจากไหน ? พระอรรถกถาจารย์แสดงว่า ฆฏิการพรหมนำมาถวายพร้อมกับบาตร. พระมัชฌิมภาณกาจารย์หาได้กล่าวถึงไม่. ถอดใจความแห่งคำอรรถกถาน่าจะทรงได้สำนักบรรพชิตผู้ได้สมาบัติ เพราะสมาบัติเป็นเหตุแห่งความเกิดเป็นพรหม. ถ้าจะต้องแสวงหาผ้ากาสายะ บรรพชาของพระองค์ คงเนื่องด้วยความตระเตรียม.

มูลเหตุแห่งบรรพชา อาการเสด็จออก และวิธีบรรพชา เป็นปัญหาที่จะพึงพิจารณาอยู่ สุดแท้แต่ปราชญ์ผู้ค้นคว้าในตำนานจะพึงสันนิษฐานเห็น, กล่าวไว้ในที่นี้พอเป็นเครื่องนำทาง.

จะอย่างไรก็ตาม คงได้ความลงรอยเดียวกันว่า พระมหาบุรุษได้เสด็จออกบรรพชาแล้วจากศากยสกุลเมื่อพระชนมายุได้ ๒๙ ปีแล.

๑. ดู วินัยมุขเล่ม ๒ กัณฑ์ที่ ๑๒ บริขารบริโภค.

ปริเฉทที่ ๕

ตรัสรู้

พระมหาบุรุษทรงบรรพชาแล้ว เสด็จแรมอยู่ที่อนุปิยอัมพวัน แขวงมัลลชนบท ชั่วเวลาราว ๗ วัน, แล้วเสด็จจาริกไปในต่างด้าว เข้าเขตมคธชนบท[๑] มีคำกล่าวในบรรพชาสูตร[๒]และในอรรถกถา[๓]เจือกันว่า ได้เสด็จผ่านกรุงราชคฤห์, พระเจ้าพิมพิสารพระเจ้ามคธ ได้เสด็จมาพบเข้า[๔] ตรัสถามถึงชาติสกุลแล้ว ตรัสชวนให้อยู่ จะพระราชทานอิสริยยศยกย่อง, พระองค์ไม่ทรงรับ แสดงพระประสงค์ว่า มุ่งจะแสวงหาพระสัมมาสัมโพธิญาณ. พระเจ้าพิมพิสารทรงอนุโมทนาแล้วตรัสขอปฏิญญาว่า ตรัสรู้แล้วขอให้เสด็จมาเทศนาโปรด.

เป็นธรรมดาอยู่เองที่พระองค์ยังไม่เคยเสพลัทธินั้น ๆ ซึ่งเป็นที่นิยมนับถือว่าเป็นบุญอย่างยิ่ง และเป็นเหตุสำเร็จแห่งสิ่งที่ประสงค์นั้น ๆ อันคณาจารย์สั่งสอนกันอยู่ในครั้งนั้น, ก็จำเป็นที่จะต้องทรงทดลองดูว่า ลัทธิเหล่านี้จะเป็นอุบายเครื่องสำเร็จความประสงค์ได้บ้างกระมัง ? จึงได้เสด็จไปอยู่ในสำนักอาฬารดาบส กาลามโคตร และอุทกดาบส รามบุตร ซึ่งมหาชนนับถือว่าเป็นคณาจารย์ใหญ่โดยลำดับ, ขอศึกษาลัทธิสมัยของท่าน ๆ ก็สั่งสอนตามลัทธิของตนจนสิ้นแล้ว สรรเสริญพระมหาบุรุษว่ามีความรู้เสมอด้วยตน และชวนให้อยู่ช่วยกันสั่งสอนหมู่ศิษย์ต่อไป. พระองค์ได้ทรงทำทดลองในลัทธินั้นทุกอย่างแล้ว เห็นว่าไม่ใช่ทางพระสัมมาสัมโพธิญาณ จึงเสด็จออกจากสำนักดาบสทั้ง ๒ นั้น จาริกไปในมคธชนบท บรรลุถึงตำบลอุรุเวลาเสนานิคม, ได้ทอดพระเนตรเห็นพื้นที่ราบรื่น แนวป่าเขียวสด เป็นที่เบิกบานใจ แม่น้ำไหล มีน้ำใสสะอาด มีท่าอันดีน่ารื่นรมย์ โคจรคาม คือหมู่บ้านที่อาศัยเที่ยวภิกขาจารก็ตั้งอยู่ใกล้โดยรอบ, ทรงพระดำริเห็นว่าประเทศนั้น ควรเป็นที่ตั้งความเพียรของกุลบุตรผู้มีความต้องการด้วยความเพียรได้ จึงเสด็จประทับอยู่ ณ ที่นั้น.

---

๑. ดูตามระยะทางน่าจะผ่านโกศลชนบทก่อน. ว. ว. ๒. ขุ. สุ. ๒๕/๔๐๕. ๓. ป. โช. ทุติยะ. ๒๓๓. ๔. พบกันที่ภูเขาบัณฑวะ.

พระมหาบุรุษทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา ทรมานพระกายให้ลำบาก เป็นกิจยากที่จะกระทำได้.

วาระแรก ทรงกดพระทนต์ด้วยพระทนต์ กดพระตาลุ[๑]ด้วยพระชิวหาไว้ให้แน่น จนพระเสโท[๒]ไหลออกจากพระกัจฉะ[๓], ในเวลานั้นได้เสวยทุกขเวทนาอันกล้า เปรียบเหมือนบุรุษมีกำลัง จับบุรุษมีกำลังน้อยไว้ที่ศีรษะหรือที่คอบีบให้แน่นฉะนั้น, แม้พระกายกระวนกระวายไม่สงบระงับอย่างนี้ ทุกขเวทนานั้น ก็ไม่อาจครอบงำพระหฤทัยให้กระสับกระส่าย, พระองค์มีพระสติตั้งมั่น ไม่ฟั่นเฟือน ปรารภความเพียร ไม่ท้อถอย. ครั้นทรงเห็นว่าการทำอย่างนั้นไม่ใช่ทางตรัสรู้ จึงทรงเปลี่ยนอย่างอื่น.

วาระที่ ๒ ทรงผ่อนกลั้นลมอัสสาสะปัสสาวะ, เมื่อลมไม่ได้เดินสะดวกโดยช่องพระนาสิกและช่องพระโอษฐ์ ก็เกิดเสียงดังอู้ทางช่องพระกรรณทั้ง ๒ ให้ปวดพระเศียร เสียดพระอุทร ร้อนในพระกายเป็นกำลัง, แม้ได้เสวยทุกขเวทนากล้าถึงเพียงนี้ ทุกขเวทนานั้นไม่อาจครอบงำพระหฤทัยให้กระสับกระส่าย มีพระสติตั้งมั่นไม่ฟั่นเฟือน ปรารภความเพียรไม่ย่อหย่อน. ครั้นทรงเห็นว่าการทำอย่างนี้ไม่ใช่ทางตรัสรู้ จึงเปลี่ยนอย่างอื่นอีก.

วาระที่ ๓ ทรงอดพระอาหาร ผ่อนเสวยแต่วันละน้อย ๆ บ้าง เสวยพระอาหารละเอียดบ้าง, จนพระกายเหี่ยวแห้ง พระฉวีเศร้าหมอง พระอัฐิปรากฏทั่วพระกาย, เมื่อทรงลูบพระกาย เส้นพระโลมามีรากอันเน่าหลุดร่วงจากขุมพระโลมา, พระกำลังน้อยถอยลง จะเสด็จไปข้างไหนก็ซวนล้ม, จนชนทั้งหลายได้เห็นแล้วกล่าวทักว่า พระสมณโคดม ดำไป, บางพวกกล่าวว่า ไม่ดำ เป็นแต่คล้ำไป, บางพวกกล่าวว่า ไม่เป็นอย่างนั้น เป็นแต่พร้อยไป.

ภายหลังทรงลงสันนิษฐานว่า การทำทุกรกิริยาไม่ใช่ทางตรัสรู้แน่แล้ว ได้ทรงเลิกเสียด้วยประการทั้งปวง กลับเสวยพระอาหารโดยปกติ ไม่ทรงอดต่อไปอีก.

---

๑. เพดาน, ปาก. ๒. เหงื่อ. ๓. รักแร้.

พระอาจารย์ผู้รจนาบาลีมัชฌิมนิกาย[๑] แสดงเหตุทรงปรารภบำเพ็ญทุกรกิริยาแล้วเลิกเสียดังนี้ว่า ครั้งนั้น อุปมา ๓ ข้อ ที่พระมหาบุรุษไม่เคยทรงสดับ มาปรากฏแจ่มแจ้งแก่พระองค์ว่า :–

[๒]สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ซึ่งมีกายไม่ได้หลีกออกจากกาม และมีความพอใจรักใคร่ในกาม ยังละให้สงบระงับไม่ได้ดี, สมณพราหมณ์เหล่านั้น แม้ได้เสวยทุกขเวทนาอันกล้าแสบเผ็ด ที่เกิดเพราะความเพียรก็ดี ไม่ได้เสวยก็ดี ก็ไม่ควรจะตรัสรู้, เหมือนไม้สดที่ชุ่มด้วยยางบุคคลแช่ไว้ในน้ำ, บุรุษมีความต้องการด้วยไฟ มาถือเอาไม้สำหรับสีไฟมาสีเข้าด้วยหวังจะให้เกิดไฟ, บุรุษนั้นไม่ให้ไฟเกิดขึ้นได้ ต้องเหน็ดเหนื่อยลำบากเปล่า เพราะไม้นั้นยังสดมียางอยู่ ทั้งยังแช่ไว้ในน้ำ.

อีกข้อหนึ่ง สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง แม้มีกายหลีกออกจากกามแล้ว แต่ยังมีความพอใจรักใคร่ในกาม ยังละให้สงบระงับไม่ได้ดี, สมณพราหมณ์เหล่านั้น แม้ได้เสวยทุกขเวทนาเช่นนั้น อันเกิดเพราะความเพียรก็ดี ไม่ได้เสวยก็ดี ก็ไม่ควรจะตรัสรู้, เหมือนไม้สดที่ชุ่มด้วยยาง แม้ห่างไกลจากน้ำ บุคคลตั้งไว้บนบก, บุรุษก็ไม่อาจสีให้เกิดไฟได้ ถ้าสีเข้า ต้องเหน็ดเหนื่อยลำบากเปล่า เพราะไม้นั้นแม้ตั้งอยู่บนบกแล้ว ก็ยังเป็นของสดชุ่มด้วยยาง.

อีกข้อหนึ่ง สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง มีกายหลีกออกจากกามแล้ว และละความพอใจรักใคร่ในกาม ให้สงบระงับดีแล้ว สมณพราหมณ์เหล่านั้น ได้เสวยทุกขเวทนาเช่นนั้น อันเกิดเพราะความเพียรก็ดี แม้ไม่ได้เสวยเลยก็ดี ก็ควรจะตรัสรู้ได้, เหมือนไม้แห้งที่ไกลจากน้ำบุคคลวางไว้บนบก, บุรุษอาจสีให้เกิดไฟขึ้นได้ เพราะเป็นของแห้ง ทั้งตั้งอยู่บนบก.

พระองค์จะป้องกันจิตไม่ให้น้อมไปในกามารมณ์ จึงได้ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา, ครั้นทำไปช้านาน ก็หาได้ผลที่มุ่งหมายไม่, กลับทรงดำริใหม่ว่า สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งได้เสวยทุกขเวทนาอันกล้าแสบเผ็ด ที่เกิดเพราะความเพียรในกาลล่วงแล้วก็ดี จักได้เสวยใน

๑. มหาสัจจกสูตร ม. มู. ๑๒/๔๔๗.

๒. พราหมณ์ ๒ พวก คือ พราหมณ์ผู้สมณะ ๑ พราหมณ์ผู้คฤหบดี ๑ นี้พวกแรก คือผู้ถือบวช. ว. ว.

กาลข้างหน้าก็ดี เสวยอยู่ในกาลบัดนี้ก็ดี, ทุกขเวทนานั้น ก็อย่างยิ่งเพียงเท่านี้ ไม่เกินกว่านี้ขึ้นไป, ถึงอย่างนั้น เราก็ไม่สามารถจะตรัสรู้ด้วยทุกรกิริยาอันเผ็ดร้อนอย่างนี้; ชะรอยทางตรัสรู้จะมีเป็นอย่างอื่นกระมัง ? คราวนี้ เกิดเพราะสติหวนระลึกถึงความเพียรทางใจว่าจักเป็นทางตรัสรู้ได้กระมง ? ใคร่จะทรงตั้งปธานทางจิต ทรงคิดเห็นว่า ความเพียรเช่นนั้นคนซูบผอมเช่นนี้ ไม่สามารถให้เป็นไปได้ จำเราจะกินอาหารแข้นคือข้าวสุก ขนมกุมมาสให้มีกำลังก่อน; ทรงสันนิษฐานเช่นนี้แล้ว จึงกลับเสวยพระอาหารโดยปกติ.[๑]

ฝ่ายปัญจวัคคีย์ คือพวกบรรพชิต ๕ รูป ชื่อโกณฑัญญะ ๑ วัปปะ ๑ ภัททิยะ ๑ มหานามะ ๑ อัสสชิ ๑, แต่เดิมเป็นพราหมณ์ได้เห็นบ้าง ได้ยินบ้าง ว่าพระมหาบุรุษมีลักษณะต้องตามมหาบุรุษลักษณพยากรณศาสตร์[๒] จึงมีความเคารพนับถือและเชื่อในพระองค์เป็นอันมาก, เมื่อพระองค์เสด็จออกทรงผนวช พราหมณ์ ๕ คนนั้นดำริเห็นว่า บรรพชาของพระมหาบุรุษ จักไม่เลวทรามเสื่อมเสียจากประโยชน์ คงจะมีผลแก่ผู้อื่นด้วย, ครั้นคิดอย่างนั้นแล้ว จึงพากันออกบวชตามพระมหาบุรุษ คอยเฝ้าอยู่ปฏิบัติทุกเช้าค่ำ ด้วยหวังว่า พระองค์ได้บรรลุธรรมใด จักทรงสั่งสอนให้ตนบรรลุธรรมนั้นบ้าง, ครั้นเห็นพระองค์ทรงละทุกรกิริยาที่ประพฤติมาแล้ว, เห็นร่วมกันว่า พระองค์กลายเป็นผู้มักมาก คลายความเพียร เวียนมาเพื่อความเป็นผู้มักมากเสียแล้ว, จึงเบื่อหน่ายในการที่จะปฏิบัติต่อไป ด้วยเห็นว่า พระองค์คงไม่อาจบรรลุธรรมพิเศษอย่างใดอย่างหนึ่ง, พากันหลีกไปเสียจากที่นั้น ไปอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน[๓] แขวงเมืองพาราณสี.

ข้อที่ปัญจวัคคีย์ได้มาอยู่อุปัฏฐากพระมหาบุรุษ ในเวลาทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา, ดูเหมือนจะมาเป็นพยานของพระองค์ในเวลาที่ได้ตรัสรู้แล้วไป ถ้าพระองค์จะทรงแสดงธรรมสั่งสอนใคร ๆ ให้ละอัตตกิลมถานุโยค คือการประกอบความลำบากแก่ตนเปล่า ก็จะได้

---

๑. มหาสัจจกสูตร ม. มู. ๑๒/๔๕๘.

๒. ดังได้สดับมา โกณฑัญญะได้อยู่ในพวกพราหมณ์ ๑๐๘ คน ผู้ได้ถูกนิมนต์ฉันในวันรับพระลักษณะและขนานพระนาม เป็นเด็กกว่าพราหมณ์อื่น ๆ ฝ่ายพวกพราหมณ์อีก ๔ คน เป็นบุตรของพราหมณ์พวกนั้น ได้ยินบิดาเล่าให้ฟัง. ว. ว.

๓. บัดนเรียกว่า 'สารนาถ' แขวงเมืองพาราณสี.

แนะนำให้สิ้นสงสัยว่า 'อัตตกิลมถานุโยคนั้น เราได้เคยประพฤติมาแล้ว ไม่มีใครจะประพฤติได้ยิ่งไปกว่าเรา, แม้เช่นนี้ ก็ไม่เป็นทางที่จะให้รู้ธรรมพิเศษอย่างใดอย่างหนึ่ง.' ผู้นั้นก็จะได้ละความนิยมนับถือในอัตตกิลมถานุโยคนี้ แล้วปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระองค์ เพื่อบรรลุประโยชน์ตามสมควร. ครั้นถึงเวลาที่จะทำความเพียรเป็นไปในจิตที่ต้องการความสงัด ก็เผอิญให้ปัญจวัคคีย์นั้นคิดเบื่อหน่ายแล้วหลีกไปเสีย. ดูเหมือนเธอทั้งหลายไม่ให้เป็นอันตรายแก่ความสงัดของพระองค์.

ฝ่ายพระมหาบุรุษเสวยอาหารแข้น ทำพระกายให้กลับมีพระกำลังขึ้นได้อย่างเดิม ทรงเริ่มความเพียรเป็นไปในจิตต่อไป, นับแต่บรรพชามา ๖ ปีล่วงแล้ว จึงได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ คือได้พระปัญญารู้ธรรมพิเศษ เป็นเหตุพอพระหฤทัยว่า 'รู้ละ' ในราตรีแห่งวิศาขปุรณมี ดิถีเพ็ญพระจันทร์เต็มดวงวิศาขนักขัตฤกษ์ ที่ใต้ร่มไม้อัสสัตถพฤกษ์โพธิใบ ในปีก่อนพุทธศก ๔๕.

พระองค์ทรงรู้เห็นธรรมอะไร จึงพอพระหฤทัยว่ารู้ และหยุดการแสวงต่อไป และเริ่มสั่งสอนผู้อื่น ? ทางดีในอันสันนิษฐานข้อนี้ คือกระแสพระธรรมเทศนาของพระองค์ที่ได้ประทานไว้ในที่นั้น ๆ ในกาลนั้น ๆ มีปฐมเทศนาเป็นอาทิ. ฝ่ายพระมัชฌิมภาณกาจารย์แสดงความตรัสรู้ของพระองค์ไว้ดังนี้ :—

ทรงเจริญสมถภาวนา ทำจิตให้เป็นสมาธิ คือแน่แน่วบริสุทธิ์ปราศจากอุปกิเลส คืออารมณ์เครื่องเศร้าหมอง สุขุมเข้าโดยลำดับ นับว่าได้บรรลุฌานที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔.[๑] แล้วยังญาณอันเป็นตัวปัญญา ๓ ประการให้เกิดขึ้นในยามทั้ง ๓ แห่งราตรีตามลำดับกัน.

ญาณ ๓ นั้น ที่ ๑ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ แปลว่าความรู้เป็นเครื่องระลึกได้ถึงขันธ์ที่อาศัยอยู่ในก่อน, ท่านแจกอรรถโดยอาการระลึกชาติหนหลังของตนได้. ที่ ๒ จุตูปปาตญาณ แปลว่าความรู้ในจุติและเกิดของสัตว์ทั้งหลาย, ท่านแจกอรรถโดยอาการรู้สัตว์ทั้งหลายอันดีเลวต่างกันว่าเป็นด้วยอำนาจกรรม, อีกนัยหนึ่งเรียกว่าทิพพจักขุญาณ แปลว่าความรู้ดุจดวงตาทิพย์. ที่ ๓ อาสวักขยญาณ แปลว่าความรู้เป็นเหตุสิ้นอาสวะ คือเครื่องเศร้าหมอง

๑. ดูพิสดารในธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒ หมวด ๔ หน้า ๔๖ พิมพ์ครั้งที่ ๑๑/๒๔๗๘.

อันหมักหมมอยู่ในจิตสันดาน, ท่านแจกอรรถโดยอาการกำหนดรู้ขันธ์พร้อมทั้งอาการ โดยความเป็นเหตุและเป็นผลเนื่องต่อกันไป, จบลงด้วยรู้อริยสัจ คือความจริงอย่างสูง ๔ ประการ คือรู้ทุกข์ ๑ รู้ทุกขสมุทัย เหตุเกิดแห่งทุกข์ ๑ รู้ทุกขนิโรธ ความดับแห่งทุกข์ ๑ รู้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ทางดำเนินถึงความดับทุกข์ ๑. หรือกล่าวสั้นว่ารู้ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค, และรู้อาสวะ เหตุเกิดอาสวะ ความดับอาสวะ ทางดำเนินถึงความดับอาสวะ เมื่อพระองค์รู้เห็นอย่างนี้ จิตก็พ้นจากอาสวะทั้งปวง ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน.

ญาณทั้ง ๓ นั้น[๑] พึงเห็นโดยนัยดังนี้ :–

ญาณที่ต้น ให้หยั่งรู้อัตภาพโดยเป็นแต่สภาวะอย่างหนึ่ง ๆ คุมกันเข้า ได้ชื่อว่าขันธ์ เช่นธาตุ ๔ ปฐวี อาโป เตโช วาโย คุมกันเป็นขันธ์อันหนึ่ง เรียกรูป, ความรู้สึกสุขทุกข์หรือเฉย ๆ เป็นขันธ์อีกอันหนึ่ง เรียกเวทนา, ความจำนั่นจำนี่ได้ เป็นขันธ์อีกอันหนึ่ง เรียกสัญญา, ความนึกความคิด เป็นขันธ์อีกอันหนึ่ง เรียกสังขาร, ความรู้ทางทวาร ๕ ภายนอกและจิตอันเป็นพนักงานผู้นึกผู้คิด เป็นขันธ์อีกอันหนึ่ง เรียกวิญญาณ, โดยบรรยายนี้เป็นปัญจขันธ์. แม้ขันธ์หนึ่ง ๆ ก็เป็นมาแต่สภาวะย่อย ๆ คุมกันเข้าอีก, เหมือนรถหรือเรือน เป็นของที่สัมภาระย่อยคุมกันเข้า, เป็นอย่างนี้ทั้งส่วนอันล่วงไปแล้ว ทั้งส่วนยังเป็นไปอยู่ คนผู้ไม่ได้เคยสดับย่อมเห็นเป็นสิ่งเป็นอัน เป็นผู้เป็นคน และหลงรักหลงชังในขันธ์นั้น, เหมือนคนผู้ไม่ได้เป็นช่าง เห็นเป็นแต่รถแต่เรือน ถึงจะรู้บ้างก็ยังหยาบ. ต่อนายช่างจึงจะเล็งเห็นละเอียดลงไปถึงสัมภาระ. ญาณนี้ย่อมนำ [กำจัด] ความหลงในขันธ์อันเป็นเหตุรักหรือชังเสีย.

ญาณที่ ๒ ให้หยั่งรู้ว่าขันธ์นั้นแล ย่อมเป็นไปตามอำนาจแห่งธรรมดา, มีอันคุมกันเข้าเป็นสัตว์เป็นบุคคล แล้วภายหลังสลายจากกัน เป็นอย่างนี้เหมือนกันทั้งหมด, แต่ถึงอย่างนั้น ยังดีเลว งามไม่งาม ได้สุขได้ทุกข์ต่างกันอยู่, เป็นอย่างนี้เพราะกรรมที่ทำ. ญาณนี้ย่อมนำ [กำจัด] ความหลงในคติแห่งขันธ์อันเป็นเหตุสำคัญผิดด้วยประการต่าง ๆ เสีย.

ญาณที่ ๓ ให้หยั่งรู้ขันธ์พร้อมทั้งอาการโดยความเป็นเหตุและผลเนื่องประพันธ์กันไป,

---

[๑]. ดูอธิบายในธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒ หมวด ๓ หน้า ๓๐ พิมพ์ครั้งที่ ๑๑/๒๔๗๙.

สภาวะอย่างหนึ่งเป็นผลเกิดแต่เหตุอย่างหนึ่งแล้ว ซ้ำเป็นเหตุยังผลอย่างอื่นให้เกิดต่อไปอีกเล่า เหมือนลูกโซ่เกี่ยวคล้องกันเป็นสาย, บรรยายนี้เรียกปฏิจจสมุปบาท[๑]. ญาณนี้ย่อมนำ [กำจัด] ความหลงในธรรมดาเป็นเหตุเพลินในขันธ์อันประณีตเสีย ที่ท่านแสดงว่าเห็นอริยสัจ ๔ มีทุกข์เป็นต้น และเป็นเหตุถึงความบริสุทธิ์สิ้นเชิง ที่ท่านแสดงว่าสิ้นอาสวะทั้งปวง.

ฝ่ายพระอาจารย์ผู้รจนาอรรถกถา แสดงธรรมพิเศษที่พระองค์ตรัสรู้โดยสังเขปเพียงสักว่าชื่อ แต่กล่าวประพฤติเหตุอันเป็นไปในวันตรัสรู้โดยพิสดารดังนี้ :—

ในเช้าวันนั้น นางสุชาดาบุตรีกุฎมพีนายใหญ่แห่งชาวบ้านเสนานิคม ณ ตำบลอุรุเวลา, ปรารถนาจะทำการบวงสรวงเทวดา หุงข้าวปายาสคือข้าวสุก หุงด้วยน้ำนมโคล้วนเสร็จแล้วจัดลงในถาดทองนำไปที่โพธิพฤกษ์. เห็นพระมหาบุรุษเสด็จนั่งอยู่ สำคัญว่าเทวดาจึงน้อมข้าวปายาสเข้าไปถวาย[๒]. ในเวลานั้นบาตรของพระองค์เผอิญอันตรธานหาย, พระองค์จึงทรงรับข้าวปายาสนั้นทั้งถาดด้วยพระหัตถ์ แล้วทอดพระเนตรแลดูนาง. นางทราบพระอาการจึงทูลถวายทั้งถาดแล้วกลับไป. พระมหาบุรุษทรงถือถาดข้าวปายาสเสด็จไปสู่ท่าแห่งแม่น้ำเนรัญชรา, สรงแล้วเสวยข้าวปายาสหมดแล้วทรงลอยถาดเสียในกระแสน้ำ. พระองค์เสด็จประทับอยู่ในดงไม้สาละใกล้ฝั่งแม่น้ำในกลางวัน, ครั้นเวลาเย็น เสด็จมาสู่ต้นพระมหาโพธิ ทรงรับหญ้าของคนหาบหญ้า ชื่อโสตถิยะ ถวายในระหว่างทาง, ทรงลาดหญ้าต่างบัลลังก์ ณ ควงพระมหาโพธิด้านปราจีนทิศ[๓]แล้ว เสด็จนั่งขัดสมาธิ ผันพระพักตร์ทางบุรพทิศ[๔] ผันพระปฤษฎางค์[๕]ทางลำต้นพระมหาโพธิ, ทรงอธิษฐานในพระหฤทัยว่า "ยังไม่บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณเพียงใด จักไม่เสด็จลุกขึ้นเพียงนั้น พระมังสะและพระโลหิตจะแห้งเหือดไป เหลือแต่พระตจะ[๖] พระนหารุ[๗] และพระอัฐิ[๘]ก็ตามที."

ในสมัยนั้น พระยามารเกรงว่า พระมหาบุรุษจะพ้นจากอำนาจแห่งตน จึงยกพลเสนา

---

๑. ดูพิสดารในธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒ หมวดอติเรกทสกะ หน้า ๑๒๑ พิมพ์ครั้งที่ ๑๑/๒๔๗๙.
๒. สมด้วยธรรมเนียมบริจาคทานของพวกพราหมณ์ ดังแสดงในพระสูตร แต่งอาหารแล้ว ถือไปแสวงหาปฏิคาหก พบเข้าบริจาค.
ว. ว.
๓–๔. ทิศตะวันออก. ๕. หลัง. ๖. หนัง. ๗. เอ็น. ๘. กระดูก.

มาผจญ, แสดงฤทธิ์มีประการต่าง ๆ เพื่อจะยังพระมหาบุรุษให้ตกพระหฤทัยกลัวแล้วจะเสด็จหนีไป. พระองค์ทรงนึกถึงพระบารมี ๑๐ ทัศ ที่ได้ทรงบำเพ็ญมา ตั้งมหาปฐพีไว้ในที่เป็นพยาน เสี่ยงพระบารมี ๑๐ ทัศนั้นเข้าช่วยผจญ ยังพระยามารกับเสนาให้ปราชัย แต่ในเวลาพระอาทิตย์ยังไม่ทันอัสดงคตแล้วบรรลุบุพเพนิวาสานุสสติญาณในปฐมยาม, ได้ทิพพจักขุญาณในมัชฌิมยาม. ทรงใช้พระปัญญาพิจารณาปฏิจจสมุปบาท ทั้งฝ่ายเกิดฝ่ายดับ สาวหน้าสาวกลับไปมาในปัจฉิมยาม, ก็ได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณในเวลาอรุณขึ้น.[๑]

ในประพฤติเหตุเหล่านี้ ข้อที่จะพึงปรารภถึง มีแต่เรื่องผจญมาร. สันนิษฐานเห็นว่าเป็นเรื่องแสดงน้ำพระหฤทัยของพระมหาบุรุษ โดยบุคลาธิฏฐาน คือกล่าวเปรียบด้วยตัวบุคคล. กิเลสกามเปรียบด้วยพระยามาร, กิเลสอันเป็นฝ่ายเดียวกัน เปรียบด้วยเสนามาร. กิเลสเหล่านั้น เกิดขึ้นท่องเที่ยวอยู่ในจิตของพระมหาบุรุษ ให้นึกถึงความเสวยสุขสมบัติในปางหลังและทวนกลับ เปรียบด้วยพระยามารยกพลเสนามาผจญ. พระบารมี ๑๐ ทัศนั้น คือ ทาน ๑ ศีล ๑ เนกขัมมะ คือความออกจากกาม ได้แก่บรรพชา ๑ ปัญญา ๑ วิริยะ ๑ ขันติ ๑ ความสัตย์ ๑ อธิฏฐาน คือความมั่นคง ๑ เมตตา ๑ อุเบกขา คือความวางเฉยได้ ๑ พระมหาบุรุษทรงบำเพ็ญพระบารมีเหล่านี้มา ทรงนึกถึงแล้ว ทำพระหฤทัยให้หนักแน่น เปรียบด้วยตั้งมหาปฐพีไว้ในที่เป็นพยาน, ทรงเอาพระคุณสมบัติเห็นปานนั้น มาหักพระหฤทัย ห้ามความคิดกลับหลังเสียได้เป็นเด็ดขาด เปรียบด้วยเสี่ยงพระบารมีผจญมารได้ชัยชำนะ. เรื่องนี้ได้ถอดใจความแสดงโดยธัมมาธิฏฐานกล่าวตามสภาพ จะพึงมีเช่นนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้พระปัญญาตรัสรู้ธรรมพิเศษ เป็นเหตุถึงความบริสุทธิ์จากกิเลสาสวะ จึงได้พระนามว่า 'อรหํ' และตรัสรู้ชอบโดยลำพังพระองค์เอง จึงได้พระนามว่า 'สมฺมาสมฺพุทฺโธ' ๒ บทนี้เป็นพระนามใหญ่ของพระองค์ ได้โดยคุณนิมิตอย่างนี้แล.

---

๑. มหาสัจจกสูตร ม. มู. ๑๒/๔๖๐.

ปฐมโพธิกาล

ปริเฉทที่ ๖

ปฐมเทศนา และ ปฐมสาวก

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรมพิเศษแล้ว เสด็จประทับอยู่ ณ ภายใต้ร่มไม้พระมหาโพธินั้น, เสวยวิมุตติสุข (คือ สุขเกิดแต่ความพ้นจากกิเลสาสวะ) สิ้นกาล ๗ วัน. ครั้งนั้นพระองค์ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาทที่พระองค์ได้ทรงกำหนดรู้แล้วนั้น ตามลำดับและถอยกลับ ทั้งข้างเกิดทั้งข้างดับ ตลอดยาม ๓ แห่งราตรีแล้ว เปล่งอุทาน[๑] (คือ พระวาจาที่ตรัสออกด้วยความเบิกบานพระหฤทัย) ในยามละครั้ง.

อุทานในยามต้นว่า "เมื่อใด ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้น ย่อมสิ้นไป เพราะมารู้แจ้งธรรมว่าเกิดแต่เหตุ."

อุทานในยามเป็นท่ามกลางว่า "เมื่อใด ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีเพียรเพ่งอยู่, เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้น ย่อมสิ้นไป เพราะได้รู้ความสิ้นแห่งปัจจัยทั้งหลาย (ว่าเป็นเหตุสิ้นแห่งผลทั้งหลายด้วย)."

อุทานในยามที่สุดว่า "เมื่อใด ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีเพียรเพ่งอยู่, เมื่อนั้น พราหมณ์นั้นย่อมกำจัดมารและเสนาเสียได้ ดุจพระอาทิตย์อุทัยกำจัดมืด ทำอากาศให้สว่างฉะนั้น."

ครั้นล่วง ๗ วันแล้ว เสด็จออกจากภายใต้ร่มไม้พระมหาโพธินั้น ไปยังภายใต้ร่มไม้ไทร ซึ่งเป็นที่พักแห่งคนเลี้ยงแพะ อันได้ชื่อว่า 'อชปาลนิโครธ' อันตั้งอยู่ในบุรพทิศแห่งพระมหาโพธิ, ทรงนั่งเสวยวิมุตติสุข ๗ วัน. ครั้งนั้น พราหมณ์ผู้หนึ่ง มีชาติแห่งคน

---

๑. ขุ. อุ ๒๕/๗๔-๖. มหาวคฺค. ปฐม. ๔/๒,๓,๔.

มักตวาดผู้อื่นว่า 'หึ หึ' เป็นปรกติ มายังที่นั้น, ทูลถามถึงพราหมณ์และธรรมซึ่งทำบุคคลให้เป็นพราหมณ์ว่า "บุคคลชื่อว่าเป็นพราหมณ์ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ? และธรรมอะไรทำบุคคลให้เป็นพราหมณ์ ?" พระองค์ตรัสตอบว่า "พราหมณ์ผู้ใดมีบาปธรรมอันลอยเสียแล้ว ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องขู่ผู้อื่นว่า 'หึ หึ' เป็นคำหยาบ และไม่มีกิเลสอันย้อมจิตให้ติดแน่นดุจน้ำฝาด มีตนสำรวมแล้ว ถึงที่สุดจบเวทแล้ว มีพรหมจรรย์ได้อยู่เสร็จแล้ว, ผู้นั้น ไม่มีกิเลสเครื่องฟูขึ้นในโลกแม้น้อยหนึ่ง ควรกล่าวถ้อยคำว่า ตนเป็นพราหมณ์โดยธรรม.[๑]" พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงแสดงสมณะและธรรมซึ่งทำบุคคลให้เป็นสมณะว่าเป็นพราหมณ์ และธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นพราหมณ์ในพระพุทธศาสนาโดยโวหารพราหมณ์ ด้วยพระวาจานี้.

อธิบายว่า คนพวกหนึ่ง ถือตัวว่าเป็นเหล่ากอสืบเนื่องมาแต่พรหม จึงได้นามว่า 'พราหมณ์' แปลว่าเป็นวงศ์พรหม[๒] พราหมณ์นั้น ระวังชาติของตนไม่ให้ปนคละด้วยชาติอื่น แม้จะหาสามีภรรยาก็หาแต่ในพวกตนเท่านั้น, เขาถือว่า พวกเขาเป็นอุภโตสุชาติ เกิดดีแล้วทั้ง ๒ ฝ่าย คือทั้งฝ่ายมารดาทั้งฝ่ายบิดา, เป็นสังสุทธคหณี มีครรภ์เป็นที่ปฏิสนธิหมดจดดี, แม้ชาติอื่นที่นับว่าต่ำกว่าชาติพราหมณ์ก็ย่อมนับถือพราหมณ์, แม้พวกกษัตริย์ผู้ถือตนว่ามีชาติสูง ก็ย่อมนับถือพราหมณ์ เช่นเจ้านายทรงนับถือพระฉะนั้น.

พราหมณ์นั้น มีวิธีลอยบาป คือตั้งพิธีอย่างหนึ่งเป็นการประจำปี ที่เรียกว่า 'ศิวาราตรี' ในพิธีนั้น เขาลงอาบน้ำในแม่น้ำ สระเกล้าชำระกายให้หมดจดแล้ว ถือว่าได้ลอยบาปไปตามกระแสน้ำแล้ว เป็นสิ้นบาปกันคราวหนึ่ง, ถึงปีก็ทำใหม่.[๓] เขามีเวท คือตำรับแสดงคำสวดอ้อนวอนเทวดาและการบูชายัญกับทั้งมนต์สำหรับเซ่น และกิจที่จะต้องทำในศาสนาของเขา ๓ อย่าง ชื่ออิรุพเพท[๔] ๑ ยชุพเพท[๕] ๑ สามเพท[๖] ๑. ถ้าเติมอถัพพนเพท[๗]เข้าด้วย ก็เป็น ๔. พราหมณ์ผู้กำลังเรียนเพททั้ง ๓ หรือทั้ง ๔ นั้น ชื่อ 'พรหมจารี'

---

๑. ขุ. อุ. ๒๕/๗๗. มหาวคฺค. ปฐม. ๔/๕.

๒. ดู สุ. วิ. ปฐม. ๓๑๕. ๓. ดูพระราชพิธีสิบสองเดือน. ๔. ฤคเวท ตำรับแถลงพิธีสวดมนต์เวลาทำพิธีกรรม. ๕. ยชุรเวท ตำรับแถลงพิธีทำกิจบูชายัญ. ๖. สามเวท ตำรับแถลงพิธีสวดเป็นทำนองในเวลาทำพิธีต่าง ๆ. ๗. อถรรพนเวท ตำรับแถลงพิธีรักษาโรคและไล่ผีที่เข้าสิงในกายมนุษย์. ดูพิสดารในคำอธิบายและอภิธานสำหรับประกอบเรื่องนารายณ์สิบปางของสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ หน้า ๑๕ พิมพ์ครั้งที่ ๑/๒๖๖.

ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ผู้เรียนจบแล้ว ชื่อว่าถึงที่สุดเทพหรืออยู่จบพรหมจรรย์แล้ว คือเสร็จกิจเป็นเหตุอยู่ในสำนักครู. พราหมณ์ก็คือคนชาตินั้น ธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นพราหมณ์ก็คือไตรเพท.

ส่วนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงใช้โวหารนั้น แต่เปลี่ยนแสดงสมณะและธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นสมณะว่าเป็นพราหมณ์ และธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นพราหมณ์ ในพระพุทธศาสนาด้วยพระวาจานั้น. พรรณนาความว่า บุคคลผู้ยังบาปให้สงบระงับจากสันดาน ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ พราหมณ์นั้นละกิเลสที่ทำให้เป็นผู้ดุร้ายเย่อหยิ่งและย้อมจิตให้ติดแน่นในกามารมณ์แล้ว จึงชื่อว่ามีบาปอันลอยเสียแล้ว, ได้ศึกษาจบวิทยาอย่างยอด ๓ ประการในศาสนาเสร็จแล้ว จึงชื่อว่าถึงที่สุดจบเวทแล้ว, มีกิจที่จำจะต้องทำในการละสิ่งอันควรละ เจริญสิ่งอันควรเจริญ ได้ทำเสร็จแล้ว ไม่ต้องเพียรเพ่งกิจอื่นอีก จึงชื่อว่ามีพรหมจรรย์ได้อยู่เสร็จแล้ว.

ครั้นล่วง ๗ วันแล้ว เสด็จออกจากร่มไม้อชปาลนิโครธ ไปยังไม้จิกซึ่งได้นามว่า 'มุจจลินท์' อันตั้งอยู่ในทิศอาคเนย์แห่งพระมหาโพธิ, ทรงนั่งเสวยวิมุตติสุข ๗ วัน ทรงเปล่งอุทาน ณ ที่นั้นว่า "ความสงัดเป็นสุขของบุคคลผู้มีธรรมได้สดับแล้ว ยินดีอยู่ในที่สงัด รู้เห็นตามเป็นจริงอย่างไร, ความไม่เบียดเบียนคือความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย และความปราศจากกำหนัด คือความล่วงกามทั้งหลายเสียได้ด้วยประการทั้งปวง เป็นสุขในโลก, ความนำอัสมิมานะ คือถือว่าตัวตนให้หมดได้ เป็นสุขอย่างยิ่ง[๑]"

พระคันถรจนาจารย์[๒] แสดงประพฤติเหตุในสถานที่นี้ว่า ฝนตกพรำ เจือด้วยลมหนาวตลอด ๗ วัน พระยานาคชื่อ 'มุจจลินท์' เข้ามาวงด้วยขนด ๗ รอบ และแผ่พังพานปกพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อจะบ้องกันฝนและลมมิให้ถูกพระกาย, ครั้นฝนหายแล้ว คลายขนดออก จำแลงเพศเป็นมาณพ มายืนเฝ้า ณ ที่เฉพาะพระพักตร์, พระองค์ได้ทรงเปล่งอุทานมีความดังกล่าวแล้ว.

---

๑. ขุ. อุ. ๒๕/๘๖. มหาวคฺค. ปธม. ๔/๖.

๒. สมนฺต. ตติย. ๑๐.

เรื่องนี้ เห็นว่าพรรณนาเทียบด้วยปางเทวรูปนาคปรก. อันปางนาคปรกนั้น ไม่เฉพาะมีแต่พระพุทธรูป เทวรูปก็มี และเข้าใจว่ามีมาก่อนพระพุทธรูปด้วย. พวกที่เรียกว่านาคนั้น น่าจะได้แก่พวกที่นับถือเทวรูปนาคปรกนี้เอง, ยังไม่เคยพบตำนาน เป็นแต่ได้เห็นรูปที่ทำไว้. เทวรูปชนิดนี้มีที่เทวสถานเมืองลพบุรีเป็นอันมาก ทำด้วยศิลา องค์ใหญ่ ๆ แต่ปั้นพอกแปลงเป็นพระพุทธรูปและปิดทอง, ที่ยังไม่ได้แปลงหรือที่รอยปั้นหลุดออกแล้วและเห็นเป็นเทวรูปตามเดิม, ไม่พบตำนานแห่งเทวรูปนาคปรก จะถอดความให้ชัดกว่านี้ไม่ถนัด.

ครั้นล่วง ๗ วันแล้ว เสด็จออกจากร่มไม้มุจจลินท์ไปยังไม้เกตซึ่งได้นามว่า 'ราชายตนะ' อันตั้งอยู่ในทิศทักษิณแห่งพระมหาโพธิ ทรงนั่งเสวยวิมุตติสุข ๗ วัน. สมัยนั้นพาณิช ๒ คน ชื่อตปุสสะ ๑ ภัลลิกะ ๑ เดินทางจากอุกกลชนบทถึงที่นั้น, ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ภายใต้ต้นไม้ราชายตนะ จึงนำข้าวสัตตุผง ข้าวสัตตุก้อน ซึ่งเป็นเสบียงสำหรับเดินทางเข้าไปถวายแล้ว, ยืน ณ ที่ควรข้างหนึ่ง. พระองค์ทรงรับแล้วเสวยเสร็จแล้ว, พาณิช ๒ คนนั้นกราบทูลแสดงตนเป็นอุบาสก อ้างพระองค์กับพระธรรมเป็นสรณะเป็นปฐมอุบาสกในพุทธกาลแล้วหลีกไป.

พระคันถรจนาจารย์กล่าวประพฤติเหตุในสถานที่นี้[๑] ขยายให้เขื่องออกไปว่า สองพาณิชมาพบพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เพราะเทวดาบอก, และในเวลานั้นบาตรทรงหามีไม่ เพราะหายเสียแต่คราวทรงรับข้าวปายาสของนางสุชาดาแล้ว ทรงดำริว่า พระตถาคตเจ้าท่านไม่รับบิณฑบาตด้วยพระหัตถ์ จักทำไฉนหนอ ? ท้าวจาตุมหาราช ๔ องค์ทรงทราบพระพุทธดำริแล้ว ต่างนำบาตรศิลาองค์ละใบเข้าไปถวาย, ทรงรับและอธิษฐานเข้าเป็นใบเดียวกันแล้ว ทรงรับข้าวสัตตุ ๒ ชนิดของ ๒ พาณิชด้วยบาตรนั้น.

เรื่องนี้ พรรณนาเทียบด้วยวัตถุอะไร สันนิษฐานไม่ถนัด, บางทีจะเพ่งอรรถว่าเป็นทักขิไณย ควรรับสักการะอันทายกจะพึงนำมาถวายแต่ ๔ ทิศกระมัง ? เพราะท้าวจาตุมหาราชเป็นเจ้าแห่งทิศองค์ละทิศ[๒], และเมื่อกล่าวในตอนรับบิณฑบาตทาน ถวายเป็นเหมาะ

---

๑. สมนฺต. ตติย. ๑๒. ๒. ทิศบูรพา ท้าวธตรัฏฐ์, ทิศทักษิณ ท้าววิรุฬหก, ทิศปัศจิม ท้าววิรูปักษ์, ทิศอุดร ท้าวกุเวร.

กว่าอย่างอื่น ทั้งจะได้แทนบาตรเดิมที่หายเสียด้วย.

ความในปริเฉทนี้ เรียงตามโครงเรื่องแห่งบาลีมหาวรรคพระวินัย.[๑] ฝ่ายพระอรรถกถาจารย์[๒] แทรกความในระหว่างเสด็จอยู่ที่พระมหาโพธิและที่อชปาลนิโครธว่า เสด็จจากพระมหาโพธิไปทางทิศอีสาน เสด็จยืนจ้องดูพระมหาโพธิด้วยมิได้กระพริบพระเนตรตลอด ๗ วัน, สถานที่นั้นเรียกว่า 'อนิมิสเจดีย์,' เสด็จกลับจากที่นั้นมาหยุดในระหว่างกลางแห่งพระมหาโพธิและอนิมิสเจดีย์ ทรงนิรมิตที่จงกรมขึ้นแล้ว เสด็จจงกรม ณ ที่นั้นถ้วน ๗ วัน, สถานที่นั้นเรียกว่า 'รัตนจงกรมเจดีย์,' ในสัปดาหะที่ ๔ เทวดานิรมิตเรือนแก้วขึ้นในทิศปัศจิมหรือในทิศพายัพแห่งพระมหาโพธิ เสด็จนั่งขัดบัลลังก์ ทรงพิจารณาพระอภิธรรมปิฎกสิ้น ๗ วัน, สถานที่นี้เรียกว่า 'รัตนฆรเจดีย์' ต่อนี้จึงเสด็จไม้อชปาลนิโครธ, ตามนัยนี้เพิ่มสถานในจังหวัดพระมหาโพธิ อันเรียกว่า 'โพธิมัณฑะ' อีก ๓ สถาน, เพิ่มกาลเข้าอีก ๓ สัปดาหะ, รวมเป็น ๗ สถาน ๗ สัปดาหะ. การเพิ่มสถานและกาลเข้าดังนี้ น่าจะเก็บเอามาจากหนังสืออื่น อันกล่าวแปลกออกไปจากมหาวรรค.

สมัยที่ว่าเสด็จประทับอยู่ ณ สถานนั้น ๆ ตำบลละสัปดาหะหนึ่งนั้น น่าใคร่ครวญอยู่บ้าง. การนับสัปดาหะนั้น คือ นับขวบวาระ ๗ อย่างที่พวกอังกฤษนับว่า วิก[๓], ไทยเราเอาอย่างมาใช้เรียกว่า อาทิตย์. ครั้งบาลีการนับสัปดาหะมีแจ้งแล้ว แต่การนับวาระหาปรากฏไม่. ตรงกันข้ามกับการนับของพวกเรา ๆ รู้จักนับวาระมานานแล้ว เรียกชื่อวาระตามชื่อพระอาทิตย์ พระจันทร์ และดาวเคราะห์อื่น[๔] แต่ไม่รู้จักนับสัปดาหะ พึ่งเอาอย่างฝรั่งมาใช้เมื่อภายหลัง. วาระและสัปดาหะเป็นคู่กัน มีต้องมีด้วยกัน, สันนิษฐานเห็นว่า ครั้งบาลีชะรอยจะไม่ได้ใช้เรียกชื่อวาระตามพระเคราะห์ทั้ง ๗. ชะรอยจะเรียกนับสังขยาว่า วาระที่ ๑ ที่ ๒ ไปจนถึงที่ ๗ เหมือนพวกจีนนับ เป็นแต่ของเขามีสุญวาระหน ๑ จึงมีในลำดับเพียง ๖. บางทีในเรื่องเดิมจะกล่าวว่า ที่ ๑ แห่งสัปดาหะ เสด็จประทับอยู่ที่นั่น, ที่ ๒ แห่งสัปดาหะ เสด็จประทับอยู่ที่นี่, ภายหลังเข้าใจปนกันไปเป็นสัปดาหะ ที่ ๑ สัปดาหะที่ ๒.

---

๑. มหาวคฺค. ปฐม. ๔/๔–๗. ๒. สมนฺต. ตติย. ๘. ๓. week. ๔. อังคาร, พุธ, พฤหัสบดี, ศุกร์, เสาร์.

เพราะกำหนดวันเสด็จอยู่ ณ โพธิมัณฑะมาก ทั้งเข้าใจว่า เสด็จนั่งอยู่กับที่ไม่ได้เสวยพระอาหาร, พระอรรถกถาจารย์จึงพรรณนาว่า ข้าวปายาสที่นางสุชาดาถวายนั้น ปั้นเป็นคำได้ ๔๙ คำ พอไปได้ วันละคำ. ถ้าเข้าใจว่า การเสวยพระอาหารไม่มีเหตุ ก็ไม่ได้กล่าวถึง เช่นในเวลาเลิกทุกรกิริยา วันจะนานเท่าไรก็ได้.

ในสมัยเสด็จอยู่ที่ไม้อชปาลนิโครธนั้น พระอรรถกถาจารย์หาได้กล่าวถึงพราหมณ์เข้าไปเฝ้าไม่, กล่าวถึงธิดามาร ๓ คน คือ นางตัณหา นางอรดี นางราคา อาสาพระยามารผู้บิดา และเข้าไปประโลมพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยอาการต่าง ๆ แต่พระองค์มิได้ใยดี, ความข้อนี้ แต่งขยายเป็นบุคลาธิษฐานจากคาถา ตรัสตอบแก่พราหมณ์ แสดงพราหมณ์คือสมณะ และธรรมทำให้เป็นพราหมณ์คือสมณะนั้นเอง และชื่อธิดามาร ก็บ่งอยู่แล้ว.

แสดงความสืบอนุสนธิต่อไปว่า ครั้นล่วง ๗ วันแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จออกจากร่มไม้ราชายตนะ กลับไปประทับ ณ ร่มไม้อชปาลนิโครธอีก, ทรงพิจารณาถึงธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้แล้วว่าเป็นคุณอันลึก ยากที่บุคคลผู้ยินดีในกามคุณจะตรัสรู้ตามได้ ท้อพระหฤทัยเพื่อจะตรัสสั่งสอน, แต่อาศัยพระกรุณาในหมู่สัตว์ จึงทรงพิจารณาอีกเล่า ว่าจะมีผู้รู้ทั่วถึงธรรมนั้นบ้างหรือไม่ ? ก็ทรงทราบด้วยพระปัญญาว่า บุคคลผู้มีกิเลสน้อยเบาบางก็มี, ผู้มีกิเลสหนาก็มี, ผู้มีอินทรีย์คือศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา กล้าก็มี, ผู้มีอินทรีย์อ่อนก็มี, ผู้มีอาการอันดีก็มี, ผู้มีอาการอันชั่วก็มี, เป็นผู้จะพึงสอนให้รู้ได้โดยง่ายก็มี, เป็นผู้จะพึงสอนให้รู้ได้โดยยากก็มี, เป็นผู้สามารถจะรู้ได้ก็มี, เป็นผู้ไม่สามารถจะรู้ได้ก็มี. มีอธิบายเป็นคำเปรียบว่า ในกออุบลคือบัวขาบ ในกอปทุมคือบัวหลวง หรือในกอบุณฑริกคือบัวขาว, ดอกบัวที่เกิดแล้วในน้ำ เจริญแล้วในน้ำ น้ำเลี้ยงอุปถัมภ์ไว้. บางเหล่ายังจมในน้ำ บางเหล่าตั้งอยู่เสมอน้ำ บางเหล่าตั้งขึ้นพ้นน้ำ. ในดอกบัว ๓ อย่างนั้น ดอกบัวที่ตั้งขึ้นพ้นน้ำแล้วนั้น คอยสัมผัสรัศมีพระอาทิตย์อยู่ จักบาน ณ วันนี้, ดอกบัวที่ตั้งอยู่เสมอน้ำนั้น จักบาน ณ วันพรุ่งนี้. ดอกบัวที่ยังไม่ขึ้นจากน้ำ ยังตั้งอยู่ภายในน้ำ จักบาน ณ วันต่อ ๆ ไป, ดอกบัวที่จะบานมีต่างชนิดฉันใด เวไนยสัตว์ก็มีต่างพวกฉันนั้น;

---

๑. สํยุต. ตติย. ๑๓.

ผู้มีกิเลสน้อยเบาบาง มีอินทรีย์กล้า มีอาการอันดี เป็นผู้ที่จะพึงสอนให้รู้ได้โดยง่าย ก็อาจจะรู้ธรรมพิเศษนั้นได้ฉับพลัน, ผู้มีคุณสมบัติเช่นนั้น เป็นประมาณกลาง ได้รับอบรมในปฏิปทาเป็นบุรพภาค จนมีอุปนิสัยแก่กล้าก็สามารถจะบรรลุธรรมพิเศษนั้นดุจเดียวกัน, ผู้มีคุณสมบัติเช่นนั้นยังอ่อน หรือหาอุปนิสัยมิได้เลย ก็ยังควรได้รับแนะนำในธรรมเบื้องต่ำไปก่อน เพื่อบำรุงอุปนิสัย; เมื่อเป็นเช่นนี้ พระธรรมเทศนาคงไม่ไร้ผล จักยังประโยชน์ให้สำเร็จแก่คนทุกเหล่า, เว้นแต่จำพวกที่ไม่ใช่เวไนย คือไม่รับแนะนำ ที่เปรียบด้วยดอกบัวอันเป็นภักษาแห่งปลาและเต่าฉิบหายเสีย. ครั้นทรงพิจารณาด้วยพระญาณหยั่งทราบเวไนยสัตว์ผู้จะได้รับประโยชน์จากพระธรรมเทศนาดั่งนั้นแล้ว, ได้ทรงอธิษฐานพระหฤทัยในที่จะแสดงธรรมสั่งสอนมหาชนและตั้งพุทธปณิธานจะใคร่ดำรงพระชนม์อยู่ กว่าจะได้ประกาศพระศาสนาแพร่หลาย ประดิษฐานให้ถาวร สำเร็จประโยชน์แก่ชนนิกรทุกเหล่า.

ในอธิการนี้ พระคันถรจนาจารย์[๑] แสดงความว่า ในกาลเป็นลำดับแห่งพระหฤทัยของพระผู้มีพระภาคเจ้า น้อมไปเพื่อทรงขวนขวายน้อยเสียดั่งนั้น, ท้าวสหัมบดีพรหมทราบพระพุทธอัธยาศัยแล้ว ลงมาจากพรหมโลก กราบทูลอาราธนาเพื่อทรงแสดงธรรมอ้างว่า สัตว์ผู้มีกิเลสเบาบางอาจรู้ได้ก็มีอยู่. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพิจารณาสอบด้วยพระญาณ ก็ได้เห็นสัตว์มีประการต่าง ๆ เปรียบดุจดอกบัวต่างชนิด อันจะบานในวันเป็นลำดับดังนั้นแล้ว ก็ทรงรับอาราธนาของท้าวสหัมบดีพรหม เพื่อจะทรงแสดงธรรมโปรดสัตว์.

สันนิษฐานเห็นว่า เรื่องนี้กล่าวขยายพระพุทธดำริปรารภการแสดงพระธรรมเทศนาเป็นบุคลาธิษฐาน. พรหมนั้นมีเมตตากรุณาเป็นวิหารธรรม, กล่าวถึงท้าวสหัมบดีพรหมก็คือกล่าวถึงพระกรุณาในสัตวโลกนั้นเอง. กล่าวถึงพรหมกราบทูลอาราธนา ก็คือกล่าวถึงพระกรุณา ทำให้กลับทรงพระปรารภถึงการแสดงธรรมอีกเล่า. กล่าวถึงทรงรับอาราธนาของพรหม ก็คือทรงเปิดช่องแก่พระกรุณาให้เป็นปุเรจาริก คือไปข้างหน้า.

ครั้นพระองค์ทรงอธิษฐานพระหฤทัย เพื่อจะทรงแสดงพระธรรมเทศนาอย่างนั้นแล้ว ทรงพระดำริหาคนผู้สมควรรับเทศนา ครั้งแรก ทรงพระปรารภถึงอาฬารดาบสและ

---

๑. ปาสราสิสูตร. ม. มู. ๑๒/๓๒๔. สมนฺต. ตติย. ๑๔.

อุทกดาบส ที่พระองค์ได้เคยอยู่อาศัยศึกษาลัทธิของเธอในกาลก่อนว่า เธอทั้งสองเป็นผู้ฉลาด ทั้งมีกิเลสเบาบาง สามารถจะรู้ธรรมนี้ได้ฉับพลัน, แต่เธอทั้งสองสิ้นชีพเสียแล้ว มีความฉิบหายเสียจากคุณอันใหญ่ ถ้าได้ฟังธรรมนี้แล้วคงรู้ได้โดยพลันทีเดียว, ภายหลังทรงระลึกถึงปัญจวัคคีย์ว่ามีอุปการะแก่พระองค์มาก ได้เป็นผู้อุปัฏฐากพระองค์เมื่อครั้งทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา, ทรงกำหนดลงว่าจะแสดงธรรมแก่ปัญจวัคคีย์ก่อน, เบื้องหน้าแต่นี้เสด็จออกจากต้นอชปาลนิโครธ, ตามอรรถกถาในเช้าวันขึ้น ๑๔ ค่ำแห่งเดือนอาสาฬหะคือเดือน ๘, ทรงพระดำเนินไปโดยทางที่จะไปยังเมืองพาราณสี อันเป็นนครหลวงแห่งกาสีชนบท, ครั้นถึงตำบลเป็นระหว่างแห่งแม่น้ำคยากับแดนพระมหาโพธิต่อกัน พบอาชีวกผู้หนึ่งชื่ออุปกะเดินสวนทางมา, อุปกะเห็นสีพระฉวีของพระองค์ผุดผ่อง นึกประหลาดใจอยากจะใคร่ทราบว่า ใครเป็นศาสดาผู้สอนของพระองค์ จึงทูลถาม. พระองค์ตรัสตอบแสดงความว่า พระองค์เป็นสยัมภู ผู้เป็นเองในทางตรัสรู้ ไม่มีใครเป็นครูสั่งสอน. อุปกะไม่เชื่อสั่นศีรษะแล้วหลีกไป. พระองค์ก็เสด็จไปโดยลำดับถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี อันเป็นที่อยู่แห่งปัญจวัคคีย์นั้น ในเย็นวันนั้น.

ฝ่ายปัญจวัคคีย์ ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาแต่ไกล จึงนัดหมายกันว่า พระสมณโคดมนี้ มีความมักมาก คลายเพียร เวียนมาเพื่อความมักมากเสียแล้ว มาอยู่ ณ บัดนี้, ในพวกเราผู้ใดผู้หนึ่งไม่พึงไหว้ ไม่พึงลุกขึ้นต้อนรับเธอ ไม่พึงรับบาตรจีวรของเธอเลย ก็แต่ว่า พึงตั้งอาสนะที่นั่งไว้เถิด ถ้าเธอปรารถนาก็จักนั่ง. ครั้นพระองค์เสด็จเข้าไปถึงแล้วเธอพูดกับพระองค์ด้วยโวหารไม่เคารพ คือพูดออกพระนาม และใช้คำว่า 'อาวุโส' พระองค์ทรงห้ามเสียแล้ว ตรัสบอกว่า เราได้ตรัสรู้อมฤตธรรมโดยชอบเองแล้ว ท่านทั้งหลายคอยฟังเถิด เราจักสั่งสอน, ท่านทั้งหลายปฏิบัติตามเราสั่งสอนอยู่ไม่ช้าสักเท่าไรก็จะได้บรรลุอมฤตธรรมนั้น. ปัญจวัคคีย์กล่าวค้านลำเลิกเหตุในปางหลังว่า "อาวุโส โคดม แม้แต่ด้วยความประพฤติอย่างนั้น ท่านยังไม่บรรลุธรรมพิเศษได้, บัดนี้ ท่านมาปฏิบัติเพื่อความเป็นคนมักมากเสียแล้ว เหตุไฉนท่านจะบรรลุธรรมพิเศษได้เล่า ?" พระองค์ทรง

๑. สมนฺต. ตติย. ๑๙.

ตักเตือน, เธอพูดคัดค้านโต้ตอบกันอย่างนั้นถึง ๒–๓ ครั้ง พระองค์จึงตรัสเตือนเธอให้ตามระลึกถึงความหลังว่า "ท่านทั้งหลายจำได้อยู่หรือ วาจาเช่นนี้ เราได้เคยพูดแล้วในปางก่อนแต่กาลนี้ ?" ปัญจวัคคีย์นึกขึ้นได้ว่า พระวาจาเช่นนี้ไม่เคยมีเลย, จึงมีความสำคัญในอันจะฟังพระองค์ทรงแสดงธรรม.

ก็คำว่าอมฤตธรรมนั้น เป็นสำนวนเรียกตามโวหารพราหมณ์ มีเรื่องเล่าไว้ในมหาภารตะ๑ว่า ในกาลก่อน เทวดาเป็นอันมาก อยากได้ของเป็นเครื่องกันตาย, พากันไปทูลถามพระนารายณ์เป็นเจ้า ๆ รับสั่งให้กวนพระมหาสมุทร จะเกิดน้ำทิพย์ที่ดื่มเข้าไปแล้ว ทำผู้ดื่มไม่ให้ตาย, เทวดาทั้งหลายก็กวนพระมหาสมุทร ตามคำพระเป็นเจ้ารับสั่ง. เมื่อกวนนั้นใช้ภูเขารองข้างล่างเขาหนึ่ง วางข้างบนเขาหนึ่ง ท่าทางคล้ายโม่สำหรับโม่แป้ง และเอานาคพันเขาข้างบนช่วยกันชัก ๒ ข้าง. อาศัยความร้อนที่เกิดเพราะความหมุนเวียนแห่งภูเขาต้นไม้ทั้งปวงที่เป็นเภสัชบนภูเขา คายรสไหลลงไปในมหาสมุทร จนข้นเป็นปลักแล้ว เกิดเป็นน้ำทิพย์ในท่ามกลางมหาสมุทร เรียกว่า 'น้ำอมฤต' บ้าง น้ำ 'สุรามฤต' บ้าง แปลว่าน้ำทำผู้ดื่มไม่ให้ตายของเทวดา. เทวดาได้ดื่มน้ำอมฤตนั้นแล้ว เป็นผู้ไม่ตาย จึงได้นามว่า 'อมระ' แปลว่าผู้ไม่ตาย, ศัพท์นั้นเป็นเครื่องใช้เรียกเทวดาแต่ครั้งนั้นมา. ส่วนพระพุทธศาสนาแสดงว่า สิ่งใดมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นมีความดับไปเป็นธรรมดา, ผู้เกิดแล้วจะไม่ตาย ไม่มีเลย ก็แต่ว่า ความรู้สึกว่า ตายหรือไม่ตาย จะมีได้ด้วยอุบายอย่างหนึ่งคือคนที่ไม่เคยได้สดับ ละอัสมิมานะไม่ได้ ถือมั่นสิ่งนั้น ๆ ว่าเรา ว่าของเรา, ว่าเขาว่าของเขา, เมื่อสิ่งนั้น ๆ แตกไปดับไป ก็เข้าใจว่า เราตาย ของเราตาย. เขาตาย ของเขาตาย. ฝ่ายผู้ที่ได้สดับแล้ว ทำในใจโดยชอบ ละอัสมิมานะได้ขาด ไม่ถือมั่นดังกล่าวแล้วเมื่อสิ่งนั้น ๆ แตกดับไป ก็ไม่สำคัญว่า เราตาย ของเราตาย, เขาตาย ของเขาตาย, เห็นเป็นแต่สภาพอันหนึ่งเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป, ธรรมของผู้ที่เห็นอย่างนี้ ควรเรียกว่า 'อมฤต' ได้ จึงใช้โวหารนี้สืบมา.

---

๑. เป็นชื่อหนังสือแสดงเรื่องสงครามใหญ่ระหว่างปาณฑพและโกรพกษัตริย์ เพื่อแย่งความเป็นใหญ่ในหัสตินาปุระ นครหลวงของกษัตริย์จันทวงศ์โปรพโคตร: มี ๑๘ บรรพ.

ครั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสเตือนปัญจวัคคีย์ให้ตั้งใจฟังได้แล้ว ตามอรรถกถาว่า[1] รุ่งขึ้นวันอาสาฬหบุรณมี พระองค์ตรัสปฐมเทศนา[2] ประกาศความตรัสรู้ของพระองค์ดังนี้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย ที่สุด ๒ อย่าง อันบรรพชิตไม่ควรเสพ, คือประกอบตนให้พัวพันด้วยสุขในกาม เป็นธรรมอันเลว เป็นเหตุตั้งบ้านตั้งเรือน เป็นของคนมีกิเลสหนา, ไม่ใช่ของคนอริยะคือผู้บริสุทธ์ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, กามสุขัลลิกานุโยคนี้อย่าง ๑, ประกอบความเหน็ดเหนื่อยแก่ตนเปล่า ให้เกิดทุกข์แก่ผู้ประกอบ, ไม่ทำผู้ประกอบให้เป็นอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, อัตตกิลมถานุโยคนี้อย่างหนึ่ง ๑, อันบรรพชิตไม่ควรเสพ. ข้อปฏิบัติเป็นทางกลาง ไม่เข้าไปใกล้ที่สุดทั้ง ๒ นี้ เราได้ตรัสรู้แล้ว, ทำดวงตาคือปรีชาญาณ, เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้ดี เพื่อนิพพานคือสิ้นตัณหาเครื่องรัดรึง. มัชฌิมาปฏิปทานั้นเป็นอย่างไร ? มัชฌิมาปฏิปทานั้น คือทางมีองค์ ๘ ทำผู้ดำเนินให้เป็นอริยะอันนี้เอง. องค์ ๘ นั้นอะไรบ้าง ? องค์ ๘ นั้นคือ ปัญญาอันเห็นชอบ ๑ ความดำริชอบ ๑ วาจาชอบ ๑ การงานชอบ ๑ เลี้ยงชีวิตชอบ ๑ ความเพียรชอบ ๑ ระลึกชอบ ๑ ตั้งใจชอบ ๑. มัชฌิมาปฏิปทานี้แล เราได้ตรัสรู้แล้ว ทำดวงตาคือปรีชาญาณ, เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้ดี เพื่อนิพพาน. ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้ เป็นของจริงของอริยบุคคล คือทุกข์ ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์, ความแห้งใจ ความรำพัน ความเจ็บไข้ ความเสียใจ ความคับใจ เป็นทุกข์ละอย่าง ๆ, ความประจวบด้วยสิ่งไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์, ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก เป็นทุกข์, ความปรารถนาไม่ได้สมหวัง เป็นทุกข์ ข้อนี้ ก็เป็นของจริงของอริยบุคคล คือเหตุให้ทุกข์เกิดขึ้น ตัณหาคือความทะยานอยากอันใด ทำความเกิดอีก เป็นไปกับความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลินเพลินนักในอารมณ์นั้น ๆ. ตัณหานี้เป็นอย่างไร ? กามตัณหา คือความทะยานอยากในอารมณ์ที่ใคร่ ๑ ภวตัณหา คือความทะยานอยากในความมีความเป็น ๑ วิภวตัณหา คือความทะยานอยากในความไม่มีไม่เป็น ๑ ตัณหา ๓ ประการนี้แล เป็นเหตุให้ทุกข์เกิด. ข้อนี้ ก็เป็นของจริงของอริยบุคคล คือความดับทุกข์ ความดับด้วยไม่ติดย้อมอยู่ได้ โดย

---

๑. สมนฺต. ตติย. ๑๙. ๒. ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร. มหาวคฺค. ๔/๑๗. สํ. มหาวาร. ๑๙/๕๒๘.

ไม่เหลือแห่งตัณหานั้นแล ความสละ ความวาง ความปล่อย ซึ่งตัณหานั้นแล ความที่ตัณหานั้นแล ไม่พัวพันติดอยู่ เป็นความดับทุกข์. ข้อนี้ ก็เป็นของจริงของอริยบุคคล คือทางถึงความดับทุกข์. ทางมีองค์ ๘ เป็นอริยะนี้แล คือปัญญาเห็นชอบ ๑ ความดำริชอบ ๑ วาจาชอบ ๑ การงานชอบ ๑ เลี้ยงชีวิตชอบ ๑ ความเพียรชอบ ๑ ระลึกชอบ ๑ ตั้งใจชอบ ๑ เป็นทางถึงความดับทุกข์, ภิกษุทั้งหลาย ดวงตา ญาณ ปัญญา วิทยา แสงสว่างได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมทั้งหลายที่เราไม่ได้เคยฟังแล้วในกาลก่อนว่า ข้อนี้ ทุกข์ และทุกข์นี้ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญา และเราก็ได้กำหนดรู้แล้ว, ข้อนี้ เหตุให้ทุกข์เกิด ๆ นี้ควรละเสีย และเราก็ได้ละเสียแล้ว, ข้อนี้ ความดับทุกข์ ๆ นี้ควรทำให้แจ้งชัด และเราก็ได้ทำให้แจ้งชัดแล้ว, ข้อนี้ ทางถึงความดับทุกข์ ๆ นี้ควรทำให้เกิด และเราก็ได้ทำให้เกิดแล้ว ภิกษุทั้งหลาย ปัญญาอันรู้อันเห็นตามเป็นแล้วอย่างไร ในอริยสัจ ๔ เหล่านี้ของเรา อันมีรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ อย่างนี้ ยังไม่หมดจดเพียงใดแล้ว เรายังไม่อาจยืนยันตนว่าเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ไม่มีใครสู้ในโลกเพียงนั้น. เมื่อใด ปัญญาอันรู้เห็นตามเป็นแล้วอย่างไร ในอริยสัจ ๔ เหล่านี้ของเราหมดจดดีแล้ว, เมื่อนั้น เราอาจยืนยันตนว่าเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ไม่มีใครสู้ในโลก ก็แล ปัญญาอันรู้อันเห็นได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า "ความหลุดพ้นของเราไม่กลับกำเริบ ความเกิดครั้งนี้เป็นหนที่สุดแล้ว บัดนี้ไม่มีความเกิดอีก."

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสพระธรรมเทศนาอยู่ ธรรมจักษุคือดวงตาอันเห็นธรรมปราศจากธุลีมลทิน ได้เกิดขึ้นแล้วแก่ท่านโกณฑัญญะว่า "สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับเป็นธรรมดา.[๑]" พระองค์ทรงทราบว่า ท่านโกณฑัญญะได้เห็นธรรมแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานว่า 'โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ ๆ' เพราะอุทานว่า 'อญฺญาสิ ๆ' ที่เป็นภาษามคธ แปลว่า 'ได้รู้แล้ว ๆ' คำว่า 'อัญญาโกณฑัญญะ' จึงได้เป็นชื่อของท่าน ตั้งแต่กาลนั้นมา.

ในพระธรรมเทศนาทีแรกนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงยกที่สุด ๒ อย่างขึ้นแสดงว่า

---

๑. ธรรมจักษุชนิดนี้ พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า พระโสดาปัตติมรรค, ท่านผู้ได้เป็นพระโสดาบันน์. ว. ว.

อันบรรพชิตไม่ควรเสพ ก่อนเรื่องอื่น เพราะเป็นโทษสำคัญกว่าโทษอย่างอื่น ทำบรรพชิตไม่ให้บรรลุธรรมพิเศษได้, และบรรพชิตในครั้งนั้น หมกมุ่นอยู่ในที่สุดทั้ง ๒ อย่างนั้น ก็คงมีเป็นพื้น.

มีเรื่องเล่าในหนังสือมหาภารตะของพวกพราหมณ์ว่า ฤษีทั้งหลายล้วนเป็นคนมีเมียมีลูกทั้งนั้น, เพราะเขาถือกันว่า ชายใดไม่มีลูกชาย ชายนั้นตายไปต้องตกขุมนรกอันหนึ่งเรียกว่า 'ปุตตะ,' ถ้ามีลูกชาย ๆ นั้นช่วยป้องกันไม่ให้ตกขุมนรกนั้นได้, ศัพท์ว่า 'บุตร' จึงได้เป็นเครื่องเรียกลูกผู้ชายสืบมา แปลว่าผู้ป้องกันพ่อจากขุมนรก ซึ่งเรียกว่า 'ปุตตะ' ใช่เท่านั้น ฤษีทั้งหลายนั้น เป็นที่นับถือว่าเป็นผู้ให้สวัสดิมงคลได้ด้วย, ถ้าลูกสาวของใครจะแต่งงานกับผู้ใดผู้หนึ่ง, มารดาบิดาต้องขอสวัสดิมงคลแก่ฤษี ซึ่งเป็นที่นับถือของตนก่อนแล้วจึงแต่งงานต่อภายหลัง. ถ้าได้เช่นนี้ เป็นมงคลอันใหญ่ หญิงนั้นเป็นคนมีหน้ามีตา ไม่เป็นที่รังเกียจแม้แห่งผู้จะเป็นสามี. ได้ยินว่า ประเพณีนี้ เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินประพาสอินเดีย เมื่อพุทธศก ๒๔๑๔ ก็ยังมีอยู่. ถึงจะบูชายัญและบำเพ็ญเพียร ประพฤติวัตรทรมานร่างกาย ก็อยู่ในหวังผลล้วนแต่กามคุณ ๆ นี้ เป็นมลทินเครื่องเหนี่ยวใจไว้ให้ท้อถอย ไม่ให้เพียรเพื่อคุณเบื้องหน้า. ส่วนการทรมานร่างกายนั้นเล่าก็เป็นแต่ให้ลำบากเปล่า ไม่สำเร็จประโยชน์อะไรได้ตามที่ว่า เช่นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงประพฤติแล้วนั้น.

พระองค์ทรงแสดงที่สุด ๒ อย่างว่า อันบรรพชิตไม่ควรเสพอย่างนี้แล้ว, ทรงแสดงมัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติเป็นกลางมีองค์ ๘ มีปัญญาอันเห็นชอบเป็นต้น อันไม่หย่อนนักยิ่งนัก ที่บรรพชิตควรเสพ ว่าเป็นทางที่จะให้บรรลุธรรมพิเศษได้สืบไป. มีคำเปรียบว่าเหมือนสายพิณ ที่หย่อนนักก็ดีดไม่ดัง ที่ตึงนักดีดเข้ามักขาด พอดีจึงจะดีดดังและไม่ขาดฉันใด, ข้อปฏิบัติของบรรพชิตก็ฉันนั้น, ถ้าบรรพชิตปฏิบัติท้อถอยหรือแก่กล้าเกินนัก ก็ไม่สามารถจะบรรลุธรรมพิเศษได้ ต่อปฏิบัติเป็นกลาง ๆ ไม่ยิ่งนัก ไม่หย่อนนัก จึงสามารถจะบรรลุธรรมพิเศษนั้นได้. นี่แลควรเห็นว่า พระพุทธศาสนาคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นแต่กลาง ๆ เท่านั้น.

บรรพชิตมาปฏิบัติเป็นกลาง ๆ อย่างนั้นแล้ว ควรบรรลุธรรมพิเศษอย่างไร ? จึงทรงแสดงของจริง ๔ อย่าง, แล้วตรัสว่า พระองค์ได้รู้เห็นของจริง ๔ อย่างนั้นแล้ว เพื่อจะให้เป็นตัวอย่างที่ผู้อื่นจะดำเนินตาม. ก็การรู้ของจริงนั้นจะมีผลอย่างไร ? จึงทรงแสดงผลคือวิมุตติ ความพ้นจากกิเลสอันเป็นเหตุก่อทุกข์ และสิ้นชาติไม่ต้องเกิดอีก ในที่สุด.

ในพระธรรมเทศนานี้ ใช้อาลปนะ คือ บทตรัสเรียกปัญจวัคคีย์ว่า 'ภิกษุ' มีทางสันนิษฐาน ๒ ประการ คือพระคันถรจนาจารย์เรียงตามแบบโวหารแห่งเทศนาอื่น, ไม่เช่นนั้น ให้สันนิษฐานว่าบรรพชิตมีชื่อเรียกหลายชนิด เช่น ฤษี ดาบส ชฎิล ปริพาชก อาชีวก ภิกขุ และอื่น ๆ อีก ตามธรรมเนียมที่ประพฤติอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าและปัญจวัคคีย์ ถือบรรพชาตามแบบของพวกนักบวช อันได้ชื่อว่าภิกขุ และทรงรับเอาชื่อนี้มาตรัสเรียกผู้บวชในพระศาสนานี้.

ในอธิการนี้ พระคันถรจนาจารย์แสดงว่า เมื่อจบเทศนา เทวดาพากันสรรเสริญพระธรรมเทศนาเอิกเกริก ป่าวประกาศให้ได้ยินต่อ ๆ กันขึ้นไป, จนตลอดสวรรค์ทั้งชั้นเทวโลก ทั้งชั้นพรหมโลก, และพรรณนาอัศจรรย์อันเป็นไปในสมัยนั้น คือ แผ่นดินไหวและเกิดแสงสว่างอย่างใหญ่ ล่วงอานุภาพแห่งเทวดา. อัศจรรย์มีแผ่นดินไหวเป็นอาทิ ท่านพรรณนาไว้ ทั้งในคราวประสูติ คราวตรัสรู้ และคราวแสดงพระธรรมจักรปฐมเทศนานี้, เป็นแต่กล่าวมากออกไปกว่านี้อีกก็มี เช่นกลองทิพย์บันลือลั่น คนตาบอดอาจแลเห็น คนหูหนวกอาจได้ยิน คนต้องกรรมกรณ์มีเครื่องจำหลุด ไฟนรกดับ ให้สัตว์ที่ทุกข์นั้นสร่างไปชั่วคราว. ท่านกล่าวดังนี้ เพื่อแสดงบุรพนิมิตแห่งอุบัติตรัสรู้และเทศนาว่า จะยังข่าวให้ระบือกระฉ่อน ที่เปรียบด้วยแผ่นดินไหวบ้าง กลองทิพย์บันลือลั่นบ้าง เทวดาป่าวประกาศบ้าง, จะให้คนทั้งหลายได้ปัญญารู้เห็น ที่เปรียบด้วยเกิดแสงสว่างคนตาบอดแลเห็น คนหูหนวกได้ยิน, จะเปลื้องคนไม่ให้หลงติดอยู่ในกามารมณ์ ที่เปรียบด้วยเครื่องจำหลุด, จะให้สุขแก่สัตว์ ที่เปรียบด้วยไฟนรกดับ, ล้วนเป็นอุปมาบุคลาธิษฐานทั้งนั้น. และปฐมเทศนานี้ เรียกว่า 'พระธรรมจักร' ก็เปรียบด้วยจักรรัตนะ, กล่าวคือ ตัวอำนาจแห่งพระเจ้าจักรพรรดิราชนั้นเอง.

ฝ่ายท่านโกณฑัญญะได้เห็นธรรมแล้ว สิ้นความสงสัย ถึงความเป็นคนแกล้วกล้า ปราศจากครั่นคร้ามในอันประพฤติตามคำสั่งสอนของพระศาสดา เป็นคนมีความเชื่อในพุทธ-ศาสนาด้วยตนเอง ไม่ต้องเชื่อแต่ผู้อื่น, จึงทูลขออุปสมบทในพระธรรมวินัยของพระสัมมา-สัมพุทธเจ้า, พระองค์ทรงอนุญาตให้ท่านโกณฑัญญะเป็นภิกษุ ในพระธรรมวินัยนี้ด้วยพระวาจาว่า "ท่านจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว ท่านจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด," พระวาจานั้นก็ให้สำเร็จอุปสมบทของท่าน.

ในครั้งนั้นยังไม่ได้ทรงอนุญาตวิธีอุปสมบทอย่างอื่น แต่เป็นทรงอนุญาตแก่ผู้ใดด้วยพระวาจาเช่นนั้น ผู้นั้นก็เป็นภิกษุในพระธรรมวินัยนี้. อุปสมบทอย่างนี้เรียกว่า 'เอหิภิกขุอุปสัมปทา,' ส่วนผู้ที่ได้รับอนุญาตเป็นภิกษุด้วยพระวาจาเช่นนี้ เรียกว่า 'เอหิภิกขุ,' พระศาสดาทรงพระอนุญาตให้พระโกณฑัญญะเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาด้วยพระวาจาเช่นนั้นเป็นครั้งแรกในพระพุทธกาล.

จำเดิมแต่กาลนั้นมา พระองค์เสด็จจำพรรษาอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน, ทรงสั่งสอนบรรพชิตทั้ง ๔ ที่เหลือนั้น ด้วยพระธรรมเทศนาเบ็ดเตล็ด ตามสมควรแก่อัธยาศัย. ท่านวัปปะและท่านภัททิยะได้เห็นธรรมอย่างพระอัญญาโกณฑัญญะแล้วทูลขออุปสมบท, พระศาสดาก็ประทานอุปสมบทแก่ท่านทั้ง ๒ นั้น เหมือนอย่างประทานแก่พระอัญญาโกณฑัญญะ. ครั้งนั้นสาวกทั้ง ๓ เที่ยวบิณฑบาต นำอาหารมาเลี้ยงกันทั้ง ๖ องค์ ภายหลังท่านมหานามะและท่านอัสสชิได้เห็นธรรมเหมือนสาวก ๓ องค์แล้ว ทูลขออุปสมบท, พระศาสดาก็ทรงอนุญาตอุปสมบทแก่ท่านทั้ง ๒ นั้น เหมือนอย่างทรงอนุญาตแก่สาวกทั้ง ๓.[๑]

เมื่อภิกษุปัญจวัคคีย์ตั้งอยู่ในที่แห่งสาวกแล้ว มีอินทรีย์มีศรัทธาเป็นต้นแก่กล้า ควรเจริญวิปัสสนาเพื่อวิมุตติแล้ว. ตามอรรถกถา[๒] ครั้นถึงวันแรม ๕ ค่ำแห่งเดือนสาวนะ[๓] คือ

---

๑. ป. สู. ทุติย. ๒๕๙. สมนฺต. ตติย. ๑๙. ว่า สำเร็จวันละองค์ตามลำดับดังนี้ พระวัปปะ แรม ๑ ค่ำ, พระภัททิยะ แรม ๒ ค่ำ, พระมหานามะ แรม ๓ ค่ำ, พระอัสสชิ แรม ๔ ค่ำ, ๒. ป. สู. ทุติย. ๒๕๙. สมนฺต. ตติย. ๑๙. ๓. นับข้างแรมเป็นต้นเดือน. ว. ว. เท่ากับแรม ๕ ค่ำเดือน ๘ ไทย.

เดือน ๙ พระศาสดาตรัสพระธรรมเทศนา[๑] สั่งสอนว่า "ภิกษุทั้งหลาย รูป คือ ร่างกาย, เวทนา คือ ความรู้สุขทุกข์หรือไม่สุขไม่ทุกข์, สัญญา คือ ความจำ, สังขาร คือ สภาพที่เกิดกับใจปรุงใจให้ดีบ้าง ชั่วบ้าง, และวิญญาณ คือ ใจ. ๕ ขันธ์นี้เป็นอนัตตาไม่ใช่ตน, ถ้าขันธ์ทั้ง ๕ นี้จักได้เป็นตนแล้ว ขันธ์ ๕ นี้ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่อความลำบาก, และผู้ที่ถือว่าเป็นเจ้าของก็จะพึงปรารถนาได้ในขันธ์ ๕ นี้ตามใจหวังว่า 'จงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าเป็นอย่างนั้นเลย,' เหตุใดขันธ์ ๕ นี้ไม่ใช่ตน เหตุนั้นขันธ์ ๕ นี้ จึงเป็นไปเพื่อความลำบาก, และผู้ที่ถือว่าเป็นเจ้าของ ย่อมปรารถนาไม่ได้ขันธ์ ๕ นี้ตามใจหวังว่า 'จงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าเป็นอย่างนั้นเลย.'

พระองค์ทรงแสดงขันธ์ ๕ ว่าเป็นอนัตตา, สอนภิกษุปัญจวัคคีย์ให้พิจารณาแยกกายใจอันนี้ออกเป็นขันธ์ ๕ เป็นทางวิปัสสนาอย่างนี้แล้ว ตรัสถามความเห็นของท่านทั้ง ๕ ว่า "ภิกษุทั้งหลาย ท่านสำคัญความนั้นเป็นไฉน? ขันธ์ ๕ นี้เที่ยงหรือไม่เที่ยง?"

"ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า"

"ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า?"

"เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า."

"ก็สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา, ควรหรือจะตามเห็นสิ่งนั้นว่า 'นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นตนของเรา?"

"ไม่อย่างนั้น พระเจ้าข้า."

ต่อไปนี้ พระองค์ตรัสสอนสาวกทั้ง ๕ ให้ละความถือมั่นในขันธ์ ๕ นั้น ต่อพระธรรมเทศนาข้างต้นว่า "ภิกษุทั้งหลาย เหตุนั้น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณอันใดอันหนึ่ง, ล่วงไปแล้วก็ดี ยังไม่มีมาก็ดี เกิดขึ้นจำเพาะบัดนี้ก็ดี หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี งามก็ดี ในที่ไกลก็ดี, ในที่ใกล้ก็ดี, ทั้งหมดก็เป็นแต่สักว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ, ท่านทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นแล้วอย่างไร ดังนี้ว่า 'นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่เป็นเรา นั่นไม่ใช่ตนของเรา' ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้ฟังแล้ว

๑. อนัตตลักขณสูตร. มหาวคฺค. ปฐม. ๔/๒๔. สํ. ขนฺธ. ๑๗/๘๒.

เมื่อเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ, ครั้นเบื่อหน่าย ก็ปราศจากความกำหนัดรักใคร่, เพราะปราศจากความกำหนัดรักใคร่ จิตก็พ้นจากความถือมั่น, เมื่อจิตพ้นแล้ว ก็มีญาณรู้ว่าพ้นแล้ว. อริยสาวกนั้นรู้ชัดว่าความเกิดสิ้นแล้ว, พรหมจรรย์ได้ประพฤติจบแล้ว, กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว, กิจอื่นอีกเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี. เมื่อพระศาสดาตรัสพระธรรมเทศนาแสดงอนัตตลักขณะอยู่ จิตของภิกษุปัญจวัคคีย์ผู้พิจารณาภูมิธรรมตามกระแสเทศนานั้น พ้นแล้วจากอาสวะ ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน.[๑]

ครั้งนั้น มีพระอรหันต์ขึ้นในโลก ๖ องค์ คือ พระศาสดา ๑ สาวก ๕ ด้วยประการฉะนี้.

---

๑. อธิบายว่า สำเร็จพระอรหัต. ว. ว.

ปริเฉทที่ ๗

ส่งสาวกไปประกาศพระศาสนา[๑]

สมัยนั้น มีกุลบุตรผู้หนึ่งชื่อยสะ เป็นบุตรเศรษฐีในเมืองพาราณสี มีเรือน ๓ หลง เป็นที่อยู่ใน ๓ ฤดู, ครั้งนั้นเป็นฤดูฝน ยสกุลบุตรอยู่ในปราสาทสำหรับฤดู, บำเรอด้วยดนตรี ล้วนแต่สตรีประโคม ไม่มีบุรุษเจือปน. ค่ำวันหนึ่ง ยสกุลบุตรนอนหลับก่อน หมู่ชนบริวาร หลับต่อภายหลัง, แสงไฟตามสว่างอยู่. ยสกุลบุตรตื่นขึ้นเห็นหมู่ชนบริวารนอนหลับ มีอาการ พิกลต่าง ๆ บางนางมีพิณตกอยู่ที่รักแร้, บางนางมีตะโพนวางอยู่ข้างคอ, บางนางมีเปิงมาง ตกอยู่ ณ อก, บางนางสยายผม, บางนางมีเขฬะไหล, บางนางบ่นละเมอต่าง ๆ, ไม่เป็น ที่ตั้งแห่งความยินดีเหมือนก่อน ๆ, หมู่ชนบริวารนั้นปรากฏแก่ยสกุลบุตรดุจซากศพที่ทิ้งอยู่ใน ป่าช้า. ครั้นยสกุลบุตรได้เห็นแล้ว เกิดความสลดใจคิดเบื่อหน่าย ออกอุทานว่า "ที่นี่วุ่นวาย หนอ ที่นี่ขัดข้องหนอ" ยสกุลบุตรรำคาญใจ จึงสวมรองเท้าเดินออกจากประตูเมือง ตรง ไปทางที่จะไปป่าอิสิปตนมฤคทายวัน.

ในเวลานั้นจวนใกล้รุ่ง พระศาสดาเสด็จจงกรมอยู่ในที่แจ้ง ทรงได้ยินเสียงยสกุลบุตร ออกอุทานนั้น เดินมายังที่ใกล้ จึงตรัสเรียกว่า "ที่นี่ไม่วุ่นวาย ที่นี่ไม่ขัดข้อง ท่านมาที่นี่ เถิด นั่งลงเถิด เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน." ยสกุลบุตรได้ยินอย่างนั้นแล้ว คิดว่า ได้ยินว่า 'ที่นี่ไม่วุ่นวาย ที่นี่ไม่ขัดข้อง' จึงถอดรองเท้าเสีย เข้าไปใกล้ ไหว้แล้ว นั่ง ณ ที่สมควร ข้างหนึ่ง.

พระศาสดาตรัสเทศนาอนุปุพพีกถา คือถ้อยคำที่กล่าวโดยลำดับ, พรรณนาทานการ ให้ก่อนแล้ว, พรรณนาศีล ความรักษากายวาจาเรียบร้อยเป็นลำดับแห่งทาน, พรรณนา สวรรค์ คือกามคุณที่บุคคลใคร่ ซึ่งจะพึงได้พึงถึงด้วยกรรมอันดี คือทานและศีลเป็นลำดับ แห่งศีล, พรรณนาโทษ คือความเป็นของไม่ยั่งยืน และประกอบด้วยความคับแค้นแห่งกาม ซึ่งได้ชื่อว่าสวรรค์นั้น เป็นลำดับแห่งสวรรค์, พรรณนาอานิสงส์แห่งความออกไปจากกาม

---

๑. มหาวคฺค. ปฐม. ๔/๒๘.

เป็นลำดับแห่งโทษของกาม; ฟอกจิตยสกุลบุตรให้ห่างไกลจากความยินดีในกาม, ควรรับธรรมเทศนาให้เกิดดวงตาเห็นธรรม เหมือนผ้าที่ปราศจากมลทินควรรับน้ำย้อมได้ฉะนั้น, แล้วจึงทรงประกาศพระธรรมเทศนาที่พระองค์ยกขึ้นแสดงเอง คืออริยสัจ ๔ ทุกข์ เหตุให้ทุกข์เกิด ความดับทุกข์ และทางดำเนินถึงความดับทุกข์ ยสกุลบุตรได้เห็นธรรมพิเศษ ณ ที่นั่งนั้นแล้ว, ภายหลังพิจารณาภูมิธรรมที่พระศาสดาตรัสสอนเศรษฐีผู้บิดาอีกวาระหนึ่ง จิตพ้นจากอาสวะไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน.

ฝ่ายมารดาของยสกุลบุตร เวลาเช้าขึ้นไปบนเรือนไม่เห็นลูก จึงบอกแก่เศรษฐีผู้สามีให้ทราบ, เศรษฐีใช้คนให้ไปตามหาใน ๔ ทิศ ส่วนตนออกเที่ยวหาด้วย, เผอิญเดินไปในทางที่ไปป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ได้เห็นรองเท้าของลูกตั้งอยู่ ณ ที่นั้นแล้วตามเข้าไปใกล้, ครั้นเศรษฐีเข้าไปถึงแล้ว พระศาสดาตรัสเทศนาอนุปุพพีกถาและอริยสัจ ๔ ให้เศรษฐีได้เห็นธรรมแล้ว, เศรษฐีทูลสรรเสริญธรรมเทศนา แล้วแสดงตนเป็นอุบาสกว่า "ข้าพระเจ้าถึงพระองค์กับพระธรรม และภิกษุสงฆ์ เป็นสรณะที่ระลึกที่นับถือ, ขอพระองค์จงทรงจำข้าพระเจ้าว่า เป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิตตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป," เศรษฐีนั้นได้เป็นอุบาสก อ้างพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ครบทั้ง ๓ เป็นสรณะ ก่อนกว่าชนทั้งปวงในโลก. เศรษฐีผู้บิดายังไม่ทราบว่า ยสกุลบุตรมีอาสวะสิ้นแล้ว จึงบอกความว่า "พ่อยสะ มารดาของเจ้าเศร้าโศกพิไรรำพัน, เจ้าจงให้ชีวิตแก่มารดาของเจ้าเถิด." ยสกุลบุตรแลดูพระศาสดา พระศาสดาจึงตรัสแก่เศรษฐีให้ทราบว่า "ยสกุลบุตรได้บรรลุพระอรหัตแล้ว ไม่ใช่ผู้ควรจะกลับคืนไปครองฆราวาสอีก." เศรษฐีทูลสรรเสริญว่า "เป็นลาภของยสกุลบุตรแล้ว" ทูลเชิญเสด็จพระศาสดากับยสกุลบุตรเป็นผู้ตามเสด็จเพื่อทรงรับภัตตาหารในเช้าวันนั้น, ครั้นทราบว่าทรงรับด้วยพระอาการดุษณีภาพแล้ว ลุกจากที่นั่งแล้วถวายอภิวาทแล้วทำประทักษิณ (คือเดินเวียนข้างขวา) แล้วหลีกไป.

เมื่อเศรษฐีไปแล้วไม่ช้า ยสกุลบุตรทูลขออุปสมบท. พระศาสดาก็ทรงอนุญาตให้เป็นภิกษุ ด้วยพระวาจาว่า "ท่านจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมเรากล่าวดีแล้ว ท่านจงประพฤติพรหมจรรย์เถิด." ในที่นี้ไม่ตรัสว่า 'เพื่อจะทำที่สุดทุกข์โดยชอบ' เพราะพระยสะได้ถึง

ที่สุดทุกข์แล้ว. สมัยนั้นมีพระอรหันต์ขึ้นในโลกเป็น ๗ ทั้งพระยสะ.

ในเวลาเช้าวันนั้น พระศาสดากับพระยสะตามเสด็จ เสด็จไปถึงเรือนเศรษฐีนั้นแล้ว ทรงนั่ง ณ อาสนะที่แต่งไว้ถวาย. มารดาและภรรยาเก่าของพระยสะเข้าไปเฝ้า, พระองค์ทรงแสดงอนุปุพพีกถาและอริยสัจ ๔ ให้สตรีทั้ง ๒ นั้นเห็นธรรมแล้ว, สตรีทั้ง ๒ นั้นทูลสรรเสริญพระธรรมเทศนาแล้ว แสดงตนเป็นอุบาสิกาถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะโดยนัยหนหลัง ต่างแต่เป็นผู้ชายเรียกว่า 'อุบาสก' เป็นผู้หญิงเรียกว่า 'อุบาสิกา,' เท่านั้น, สตรีทั้ง ๒ นั้นได้เป็นอุบาสิกาขึ้นในโลกก่อนกว่าหญิงอื่น. ครั้นถึงเวลา มารดาบิดาและภรรยาเก่าแห่งพระยสะ ก็อังคาสพระศาสดาและพระยสะ ด้วยของเคี้ยวของฉันอันประณีตโดยเคารพ ด้วยมือของตน. ครั้นฉันเสร็จแล้ว พระศาสดาตรัสพระธรรมเทศนาสั่งสอนชนทั้ง ๓ ให้เห็น ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้รื่นเริงแล้ว เสด็จกลับไปป่าอิสิปตนมฤคทายวัน.

ฝ่ายสหายของพระยสะ ๔ คน ชื่อวิมล ๑ สุพาหุ ๑ ปุณณชิ ๑ ควัมปติ ๑ เป็นบุตรแห่งเศรษฐีสืบ ๆ กันมาในเมืองพาราณสี, ได้ทราบข่าวว่า ยสกุลบุตรออกบวชแล้ว, จึงคิดว่าธรรมวินัยที่ยสกุลบุตรออกบวชนั้น จักไม่เลวทรามแน่แล้ว คงเป็นธรรมวินัยอันประเสริฐ, ครั้นคิดอย่างนั้นแล้ว พร้อมกันทั้ง ๔ คนไปหาพระยสะ พระยสะก็พาสหายทั้ง ๔ คนนั้นไปเฝ้าพระศาสดาทูลขอให้ทรงสั่งสอน. พระองค์ทรงสั่งสอนให้กุลบุตรทั้ง ๔ นั้นเห็นธรรมแล้ว ประทานอุปสมบทอนุญาตให้เป็นภิกษุแล้ว ทรงสั่งสอนให้บรรลุพระอรหัตผล. ครั้งนั้นมีพระอรหันต์ขึ้นในโลก ๑๑ องค์.

ฝ่ายสหายของพระยสะอีก ๕๐ คนเป็นชาวชนบท ได้ทราบข่าวนั้นแล้ว คิดเหมือนหนหลัง พากันมาบวชตามแล้ว ได้สำเร็จพระอรหัตผลด้วยกันสิ้นโดยนัยก่อน, บรรจบเป็นพระอรหันต์ ๖๑ องค์.

เมื่อสาวกมีมาก พอจะส่งไปเที่ยวประกาศพระศาสนา เพื่อเป็นหิตานุหิตประโยชน์แก่หมู่ชนได้แล้ว พระศาสดาจึงตรัสเรียกสาวก ๖๐ องค์นั้นมาพร้อมกันแล้ว ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราได้พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์, แม้ท่านทั้งหลายก็เหมือนกัน. ท่านทั้งหลายจงเที่ยวไปในชนบท เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชน

เป็นอันมาก, แต่อย่าไปรวมกัน ๒ รูปโดยทางเดียวกัน, จงแสดงธรรมมีคุณในเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด, จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ, อันบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง สัตว์ทั้งหลายที่มีกิเลสบังปัญญาดุจธุลีในจักษุน้อยเป็นปกติมีอยู่. เพราะโทษที่ไม่ได้ฟังธรรม ย่อมเสื่อมจากคุณที่จะพึงได้พึงถึง, ผู้รู้ทั่วถึงธรรมจักมีอยู่, แม้เราก็จะไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม เพื่อจะแสดงธรรม."

สาวก ๖๐ นั้นรับรับสั่งแล้ว ก็เที่ยวไปในชนบทนั้น ๆ แต่องค์เดียว ๆ แสดงธรรมประกาศพระศาสนา ให้กุลบุตรที่มีอุปนิสัยในประเทศนั้น ๆ ได้ความเชื่อในพระพุทธศาสนา น้อมอัธยาศัยในอุปสมบทแล้ว ไม่สามารถจะให้อุปสมบทด้วยตนเองได้, จึงพากุลบุตรเหล่านั้นมา ด้วยหวังจะทูลพระศาสดาประทานอุปสมบท, ทั้งภิกษุผู้อาจารย์และกุลบุตรเหล่านั้น ได้ความลำบากในทางกันดาร เป็นต้น. พระศาสดาทรงดำริถึงความลำบากนั้นแล้ว ยกขึ้นเป็นเหตุทรงอนุญาตว่า "เราอนุญาต, บัดนี้ท่านทั้งหลายจงให้กุลบุตรอุปสมบทในทิศนั้น ๆ ในชนบทนั้น ๆ เองเถิด, กุลบุตรนั้น ท่านทั้งหลายพึงให้อุปสมบทอย่างนี้: พึงให้ปลงผมและหนวดเสียก่อนแล้ว ให้นุ่งผ้าที่ย้อมด้วยน้ำฝาดแล้ว, ให้นั่งกระโหย่งประณมมือแล้ว ให้ไหว้เท้าภิกษุทั้งหลายแล้ว สอนให้ว่าตามไปว่า 'ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ, ข้าพเจ้าถึงพระธรรมเป็นสรณะ, ข้าพเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ ฯลฯ" ดังนี้. พระศาสดา ทรงอนุญาตอุปสมบทด้วยไตรสรณคมน์ เป็นครั้งแรกในพระพุทธศาสนาอย่างนี้. ตั้งแต่กาลนั้นมีวิธีอุปสมบทเป็น ๒ คือ เอหิภิกขุอุปสัมปทา ที่พระศาสดาทรงเอง ๑ และติสรณคมน-อุปสัมปทา ที่ทรงอนุญาตแก่สาวก ๑.

ครั้นพระศาสดา เสด็จอยู่ในเมืองพาราณสีพอควรแก่ความต้องการแล้ว, เสด็จพระพุทธดำเนินไปโดยหนทางที่จะไปยังตำบลอุรุเวลา เสด็จแวะออกจากทางแล้วเข้าไปพักอยู่ที่ไร่ฝ้าย ทรงนั่งในร่มไม้ตำบลหนึ่ง. สมัยนั้น สหาย ๓๐ คนซึ่งเรียก 'ภัททวัคคีย์' แปลว่า 'พวกเจริญ' พร้อมทั้งภรรยาเล่นอยู่ ณ ที่นั้น. ภรรยาของสหายผู้หนึ่งไม่มี สหายทั้งหลายจึงนำหญิงแพศยามาเพื่อประโยชน์แก่สหายนั้น. ครั้นสหายเหล่านั้นเผลอไป มิได้เอาใจใส่ระวังรักษา หญิงแพศยาลักได้ห่อเครื่องประดับแล้วหนีไป. สหายเหล่านั้นชวนกัน

เที่ยวหาหญิงแพศยานั้น ไปถึงที่พระศาสดาประทับอยู่ เข้าใกล้แล้วถามว่า "พระผู้มีพระภาค เห็นหญิงผู้หนึ่งบ้างหรือ ?" "กุมารทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะต้องการอะไรด้วยสตรีเล่า" สหายทั้งหลายนั้นเล่าความตั้งแต่ต้น จนถึงหญิงแพศยานั้นลักห่อเครื่องประดับแล้วหนีไป ถวายให้ทรงทราบ. พระองค์ตรัสถามว่า "กุมารทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะเห็นอย่างไร ท่านจะพึงแสวงหาหญิงนั้นดีกว่า หรือจะพึงแสวงหาตนดีกว่า ?" "ข้าพเจ้าจะพึงแสวงหาตนนั่นแลดีกว่า พระเจ้าข้า" "ถ้าอย่างนั้น ท่านทั้งหลายนั่งลงเถิด เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน." สหายทั้งหลายนั้นทูลรับแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. พระศาสดาตรัสอนุปุพพีกถาและอริยสัจ ๔ ให้สหาย ๓๐ คนนั้นเกิดดวงตาเห็นธรรมแล้ว ประทานอุปสมบทแล้ว, ส่งไปในทิศนั้น ๆ เพื่อแสดงธรรมประกาศพระศาสนาเหมือนนัยหนหลัง.

ส่วนพระองค์เสด็จไปโดยลำดับถึงตำบลอุรุเวลา ซึ่งเป็นที่อาศัยอยู่แห่งชฎิล ๓ คนพี่น้องกับทั้งหมู่ศิษย์บริวาร, อุรุเวลกัสสปะเป็นพี่ชายใหญ่ นทีกัสสปะเป็นน้องชายกลาง คยากัสสปะเป็นน้องชายน้อย, ทั้ง ๓ คนพี่น้องนี้สร้างอาศรมอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เป็น ๓ สถานตามลำดับกัน. ครั้นพระศาสดาเสด็จถึงอุรุเวลาประเทศแล้ว, ทรงทรมานอุรุเวลกัสสปะด้วยวิธีเครื่องทรมานต่าง ๆ แสดงให้เห็นว่า ลัทธิของอุรุเวลกัสสปะนั้นไม่มีแก่นสาร, อุรุเวลกัสสปะถือตัวว่าตนเป็นผู้วิเศษฉันใด ๆ ตนก็หาเป็นฉันนั้น ๆ ไม่ จนอุรุเวลกัสสปะมีความสลดใจ, พร้อมทั้งศิษย์บริวารลอยผมที่เกล้าเป็นชฎาและบริขารเครื่องพรตเครื่องบูชาเพลิงของชฎิลเสียในแม่น้ำแล้ว ทูลขออุปสมบท. พระศาสดาก็ประทานอุปสมบท อนุญาตให้เป็นภิกษุทั้งสิ้น.

ฝ่ายนทีกัสสปะตั้งอาศรมอยู่ภายใต้ ได้เห็นชฎาและบริขารเครื่องพรตเครื่องบูชาเพลิงลอยไปตามกระแสน้ำ, สำคัญว่าเกิดอันตรายแก่พี่ชายตน พร้อมทั้งบริวารรีบมาถึง, เห็นอุรุเวลกัสสปะผู้พี่ชายถือเพศเป็นภิกษุแล้ว ถามทราบความว่าพรหมจรรย์นี้ประเสริฐแล้ว, ลอยชฎาและบริขารเครื่องพรตเครื่องบูชาเพลิงของตนเสียในแม่น้ำแล้ว พร้อมด้วยบริวารเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทูลขออุปสมบท. พระองค์ก็ประทานอุปสมบทแก่เธอทั้งหลาย.

ฝ่ายคยากัสสปะน้องชายน้อย ได้เห็นชฎาและบริขารเครื่องพรตเครื่องบูชาเพลิงลอย

มาตามกระแสน้ำ สำคัญว่าเกิดอันตรายแก่พี่ชายทั้ง ๒ พร้อมกับบริวารรีบมาถึง, เห็นพี่ชายทั้ง ๒ ถือเพศภิกษุแล้ว ถามทราบความว่าพรหมจรรย์นี้ประเสริฐ, ลอยชฎาและบริขารเครื่องพรตเครื่องบูชาเพลิงของตนเสียในแม่น้ำแล้ว พร้อมด้วยบริวารเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทูลขออุปสมบท. พระองค์ก็ประทานอุปสมบทให้เป็นภิกษุโดยนัยหนหลัง.

ในอธิการนี้ พระคันถรจนาจารย์[๑] กล่าวถึงปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ที่ทรงแสดงเพื่อยังอุรุเวลกัสสปะ ให้คลายความถือตัวว่าเป็นพระอรหันต์ เริ่มแต่เสด็จไปถึง ตรัสขออาศัยในโรงเป็นที่บูชาเพลิง อุรุเวลกัสสปะ บอกว่ามีนาคร้ายกาจอยู่ในที่นั้น อาศัยไม่ได้. พระองค์เฝ้าตรัสขอ ในที่สุดอุรุเวลกัสสปะก็อนุญาต, เสด็จเข้าไปอยู่ในโรงเพลิง ได้แสดงฤทธิ์บันดาลให้เกิดควันและเปลวเพลิงสู้นาคได้ชัยชำนะ เอานาคลงขดในบาตรนำมาให้อุรุเวลกัสสปะดู แล้วทรงแสดงปาฏิหาริย์อย่างอื่น ๆ อีก. ในที่สุด คราวหนึ่งฝนตกใหญ่น้ำท่วม พระองค์แหวกน้ำจงกรมอยู่ในพื้นมีฝุ่นฟุ้ง กว่าอุรุเวลกัสสปะจะเอาเรือมารับ.

ถอดใจความแห่งปาฏิหาริย์ ๒ เรื่องนั้น, น่าจะได้ดังนี้ ในปาฏิหาริย์ต้น สันนิษฐานว่า พวกชฎิลคงนับถือและไหว้เทวรูปมีนาคเป็นบัลลังก์ หรือนับถือแต่ลำพังรูปนาคล้วน, ในโรงที่เป็นกองเพลิงบูชายัญนั้น เป็นที่ไว้เทวรูปนาคชนิดนั้นด้วย เช่นเดียวกับในวิหารหรือในโรงอุโบสถ เป็นที่ไว้พระพุทธรูปเมื่อภายหลัง, และนับถือเป็นที่ศักดิ์สิทธิ์ ใครเข้าไปกล้ำกรายไม่ได้ บันดาลให้มีอันเป็นต่าง ๆ จนเป็นที่เกรงขาม; บางทีอุรุเวลกัสสปะจะผดุงความศักดิ์สิทธิ์นั้นไว้เป็นเดชของตนเองก็ได้. พระศาสดาเสด็จไปขออาศัย, อุรุเวลกัสสปะจึงบอกว่าอาศัยไม่ได้ เทวรูปนาคนั้นศักดิ์สิทธิ์นักจะเกิดเหตุขึ้น, พระองค์ตรัสว่าตามทีเถิด, อุรุเวลกัสสปะนึกว่าอวดดี ปล่อยให้ถูกฤทธิ์เดชของเทวรูปนาคเสียบ้าง หรือสิ้นทางแก้ตัวจึงยอมให้อาศัย. ครั้นรุ่งเช้าพระองค์ไม่มีอันตรายอย่างใดอย่างหนึ่ง, พวกชฎิลพากันเห็นเป็นอัศจรรย์. ในปาฏิหาริย์สุด ยังเห็นใจความไม่ถนัด น่าจะเป็นดังนี้: พอน้ำท่วมมา พระองค์รู้จักทำหรือหาที่อาศัยพ้นน้ำในปัจจุบันทันด่วนรอดพ้นอุทกภัย เป็นเหตุประหลาดใจของพวก

๑. มหาวคฺค. ปฐม. ๔/๔๕.

ชฎิล.[๑]

อนึ่ง ท่านกล่าวจำนวนแห่งชฎิลไว้ว่า อุรุเวลกัสสปะมีบริวาร ๕๐๐ คน, นทีกัสสปะมีบริวาร ๓๐๐ คน, คยากัสสปะมีบริวาร ๒๐๐ คน. คำนี้ดูเหมือนเป็น ๑,๐๐๓ คนทั้งหัวหน้า แต่เมื่อกล่าวในที่อื่นรวมทั้งหัวหน้าทั้งบริวารเพียง ๑,๐๐๐ เท่านั้น ถึงอย่างนั้นก็ยังมากไม่ใช่น้อย.

พระศาสดาเสด็จอยู่ในตำบลอุรุเวลา ตามควรแก่พระพุทธอัธยาศัยแล้ว, พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ชฎิลเหล่านั้นเสด็จไปยังตำบลคยาสีสะใกล้แม่น้ำคยา ประทับอยู่ ณ ที่นั้น. ครั้งนั้นพระองค์ตรัสเรียกภิกษุเหล่านั้นมาพร้อมแล้ว ทรงแสดงธรรม[๒]ว่า "ภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน. อะไรเล่าชื่อว่าสิ่งทั้งปวง ? จักษุ คือนัยน์ตา รูป วิญญาณอาศัยจักษุ สัมผัสคือความถูกต้องอาศัยจักษุ เวทนาที่เกิดเพราะจักษุสัมผัสเป็นปัจจัย คือสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่สุข ไม่ใช่ทุกข์บ้าง หมวด ๑, โสตะ คือหู เสียง วิญญาณอาศัยโสตะ สัมผัสอาศัยโสตะ เวทนาที่เกิดเพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัย หมวด ๑, ฆานะ คือจมูก กลิ่น วิญญาณอาศัยฆานะ สัมผัสอาศัยฆานะ เวทนาที่เกิดแต่ฆานสัมผัสเป็นปัจจัย หมวด ๑, ชิวหา คือลิ้น รส วิญญาณอาศัยชิวหา สัมผัสอาศัยชิวหา เวทนาที่เกิดเพราะชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัย หมวด ๑, กาย โผฏฐัพพะ คืออารมณ์ที่จะพึงถูกต้องด้วยกาย วิญญาณอาศัยกาย สัมผัสอาศัยกาย เวทนาที่เกิดเพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย หมวด ๑, มนะ คือใจ ธรรมคืออารมณ์ที่เกิดกับใจ วิญญาณอาศัยมนะ สัมผัสอาศัยมนะ เวทนาที่เกิดเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย หมวด ๑, ชื่อว่าสิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน. ร้อนเพราะอะไร ? อะไรมาเผาให้ร้อน ? เรากล่าวว่า ร้อนเพราะไฟ คือความกำหนัด ความโกรธ ความหลง. ร้อนเพราะความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ร่ำไรรำพัน เจ็บไข้ เสียใจ คับใจ, ไฟกิเลสไฟทุกข์เหล่านี้มาเผาให้ร้อน. ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้ฟังแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในสิ่งทั้งปวงนั้น ตั้งแต่ในจักษุ จนถึงเวทนาที่เกิดเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยเป็นที่สุด. เมื่อเบื่อ-

๑ ผู้ปรารถนาจะทราบพึงดูความพิสดารในหนังสือปฐมสมโพธิ ฉบับของสมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรส และความสันนิษฐานในหนังสือวิชชา ๘ ประการ ของหลวงวิจิตรวาทการ. ๒. อาทิตตปริยายสูตร มหาวคฺค. ปฐม. ๔/๖๒. สํ. สฬา. ๑๘/๒๓.

หน่าย ย่อมปราศจากกำหนัดรักใคร่ เพราะปราศจากกำหนัดรักใคร่ จิตก็พ้นจากความถือมั่น, เมื่อจิตพ้นแล้ว ก็เกิดญาณรู้ว่าพ้นแล้ว. อริยสาวกนั้นทราบชัดว่าความเกิดสิ้นแล้ว, พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว, กิจที่จำจะต้องทำได้ทำเสร็จแล้ว, กิจอื่นอีกเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี. เมื่อพระศาสดาตรัสพระธรรมเทศนานี้อยู่ จิตของภิกษุเหล่านั้น พ้นจากอาสวะทั้งหลาย ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน.

ปริเฉทที่ ๘
เสด็จกรุงราชคฤห์แคว้นมคธและได้อัคคสาวก

ครั้งนั้น มคธชนบทอันตั้งอยู่ในชมพูทวีปหนใต้ติดบูรพ์. เป็นแคว้นใหญ่ มีอำนาจและบริบูรณ์ด้วยสมบัติ, คับคั่งด้วยประชาชนตำบลหนึ่ง ทั้งประมวลเอาอังคชนบทเข้าไว้ด้วย, มีอาณาเขตติดต่อกับแคว้นโกศลกาสีและวัชชี, มีกรุงราชคฤห์[๑]เป็นพระนครหลวง, พระเจ้าพิมพิสารทรงปกครองโดยสิทธิ์ขาด, ทรงยศเป็นมหาราชเจ้า, แต่ในบาลีไม่ใช้คำว่ามหาราชา,' จึงเรียกว่า 'ราชา มาคโธ' แปลว่า 'พระเจ้าแผ่นดินมคธ,' ทั้งเป็นที่ออยู่, แห่งครูเจ้าลัทธิมากกว่ามาก. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเลือกเป็นภูมิที่ประดิษฐานพระพุทธ-ศาสนาเป็นปฐม.

ครั้นพระองค์เสด็จอยู่ ณ ตำบลคยาสีสะ ตามควรแก่อภิรมย์แล้ว พร้อมด้วยหมู่ภิกษุสาวกนั้นเสด็จเที่ยวไปโดยลำดับ ถึงกรุงราชคฤห์ ประทับอยู่ ณ ลัฏฐิวันสวนตาลหนุ่ม.

ครั้งนั้น มีกิตติศัพท์ขจรไปว่า พระสมณโคดม โอรสแห่งศากยราช ละฆราวาสสมบัติเสีย เสด็จออกบรรพชาจากศากยสกุล, บัดนี้ เสด็จถึงกรุงราชคฤห์ ประทับอยู่ ณ ลัฏฐิวันแล้ว, พระองค์เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้แล้วเองโดยชอบ, ทรงแสดงธรรมสั่งสอนมหาชนมีคุณในเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง, การได้เห็นพระอรหันต์เช่นนั้นเป็นความดีสามารถให้ประโยชน์สำเร็จ. พระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าแผ่นดินมคธได้ทรงสดับกิตติศัพท์นั้นแล้ว, เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยราชบริวารออกไปเฝ้าพระศาสดาถึงลัฏฐิวัน ทรงนมัสการแล้วประทับ ณ ที่ควรข้างหนึ่ง. ส่วนราชบริวารนั้นมีอาการกายวาจาต่าง ๆ กัน, บางพวกถวายบังคม บางพวกเป็นแต่กล่าววาจาปราศรัย บางพวกเป็นแต่ประณมมือ บางพวกร้องประกาศชื่อและโคตรของตน บางพวกนิ่งอยู่, ทั้ง ๕ เหล่านั้น นั่ง ณ ที่ควรตามลำดับที่นั่งอันถึงแล้วแก่ตน ๆ.

พระศาสดาทอดพระเนตรเห็นอาการของชนราชบริวารเหล่านั้นต่าง ๆ กัน ยังไม่อ่อนน้อมโดยเรียบร้อย ซึ่งควรจะรับพระธรรมเทศนาได้. มีพระประสงค์จะให้พระอุรุเวล-

---

๑. บัดนี้ เรียกราชเคีย [Rjagir]

กัสสปะ ซึ่งเป็นที่นับถือของชนเหล่านั้น ประกาศความไม่มีแก่นสารแห่งลัทธิเก่าให้เขาทราบ จะได้สิ้นความเคลือบแคลงแล้วตั้งใจคอยฟังพระธรรมเทศนา, จึงตรัสถามพระอุรุเวลกัสสปะว่า "กัสสปะผู้อยู่ในอุรุเวลามานาน ท่านเคยเป็นอาจารย์สั่งสอนหมู่ชฎิลผู้ผอมเพราะกำลังพรต ท่านเห็นเหตุอะไรแล้ว จึงละไฟที่ตนได้เคยบูชาแล้วตามลัทธิเดิม? เราถามเนื้อความนั้นแก่ท่าน เหตุไฉนท่านจึงละการบูชาเพลิงของท่านเสีย?"

พระอุรุเวลกัสสปะกราบทูลว่า "ยัญทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผล คือรูปเสียงและรสเป็นอารมณ์ที่สัตว์ปรารถนา และสตรีทั้งหลาย แสดงว่า บูชายัญแล้ว ก็จะได้ผลคืออารมณ์ที่ปรารถนามีรูปเป็นต้นเหล่านี้, ข้าพระเจ้าได้รู้ว่า ผลคือกามนั้นเป็นมลทินเครื่องเศร้าหมองตกอยู่ในกิเลส, ยัญทั้งหลายย่อมกล่าวสรรเสริญผลล้วนแต่มลทินอย่างเดียว, เหตุนั้น ข้าพระเจ้าจึงมิได้ยินดีในการเซ่นและการบูชาเพลิงที่เคยทำมาแล้วในปางก่อน."

พระศาสดาตรัสถามต่อไปอีกว่า "กัสสปะ ก็ใจของท่านไม่ยินดีในอารมณ์เหล่านั้น คือรูปเสียงและรสซึ่งเป็นวัตถุกามแล้ว, ก็ทีนั้นใจของท่านยินดีแล้วในสิ่งไรเล่า ในเทวโลกหรือในมนุษยโลก? ท่านจงบอกข้อนั้นแก่เรา."

พระอุรุเวลกัสสปะกราบทูลว่า "ข้าพระเจ้าได้เห็นทางอันสงบไม่มีกิเลสอันเป็นเหตุก่อให้เกิดทุกข์ ไม่มีกังวลเข้าพัวพัน ไม่ติดอยู่ในกามภพ มีอันไม่แปรปรวนเป็นอย่างอื่น, ไม่ใช่ธรรมที่บุคคลผู้อื่นแนะให้เชื่อ คือเป็นคุณปรากฏอยู่แก่ใจตนเอง, เหตุนั้น ข้าพระเจ้ามิได้ยินดีแล้วในการเซ่นและการบูชาเพลิง ซึ่งได้เคยประพฤติมาแล้ว." พระอุรุเวลกัสสปะกราบทูลอย่างนี้แล้ว, ลุกจากที่นั่ง ทำผ้าห่มเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ซบศีรษะลงที่พระบาทพระศาสดาทูลประกาศว่า "พระองค์เป็นพระศาสดาของข้าพระเจ้า ข้าพระเจ้าเป็นสาวกผู้ฟังคำสอนของพระองค์."

ครั้นพระศาสดาตรัสถาม และพระอุรุเวลกัสสปะกราบทูลประกาศความไม่มีแก่นสารแห่งลัทธิเดิมดังนั้นแล้ว, ราชบริวารทราบแล้วน้อมจิตเชื่อถือตั้งโสตคอยฟังพระธรรมเทศนา พระศาสดาทรงแสดงอนุปุพพีกถาและอริยสัจ ๔, พระเจ้าพิมพิสารและราชบริวารแบ่งเป็น ๑๒ ส่วน, ๑๑ ส่วนได้จักษุเห็นธรรม, ส่วน ๑ ตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์. ครั้งนั้น พระราช-

ประสงค์ของพระเจ้าพิมพิสารสำเร็จบริบูรณ์พร้อมทั้ง ๕ อย่าง พระองค์จึงกราบทูลความนั้นแด่พระศาสดาว่า "ครั้งก่อนเมื่อข้าพระเจ้ายังเป็นราชกุมาร ยังไม่ได้รับอภิเษก ได้มีความปรารถนา ๕ อย่าง, ข้อต้นว่า ขอให้ข้าพระเจ้าได้รับอภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดินมคธนี้เถิด, ข้อที่ ๒ ว่า ขอท่านผู้เป็นพระอรหันต์ผู้รู้เองเห็นเองโดยชอบ พึงมายังแว่นแคว้นของข้าพระเจ้าผู้ได้รับอภิเษกแล้ว, ข้อที่ ๓ ว่า ขอข้าพระเจ้าพึงได้เข้าไปนั่งใกล้พระอรหันต์นั้น, ข้อที่ ๔ ว่า ขอพระอรหันต์นั้น พึงแสดงธรรมแก่ข้าพระเจ้า, ข้อที่ครบ ๕ ว่า ขอข้าพระเจ้าพึงรู้ทั่วถึงธรรมของพระอรหันต์นั้น. บัดนี้ ความปรารถนาของข้าพระเจ้านั้นสำเร็จแล้วทั้ง ๕ ประการ.

ข้อที่พระเจ้าพิมพิสารกราบทูลความปรารถนา ขอให้ท่านผู้เป็นพระอรหันต์ผู้รู้เองเห็นเองโดยชอบ มายังแว่นแคว้นของพระองค์แล้ว แสดงธรรมสั่งสอนให้พระองค์ได้รู้เห็นนั้น, พึงเข้าใจศัพท์ว่า 'อรหันต์' นั้นเป็นของเก่า, สำหรับใช้เรียกผู้วิเศษซึ่งควรรับสักการบูชาของประชุมชน เช่นศัพท์ว่า 'ภควา' ซึ่งเป็นของเก่า, สำหรับใช้เรียกฤษีผู้เป็นที่นับถือ, และศัพท์ว่า 'ภิกษุ' สำหรับใช้เรียกคนเที่ยวขอฉะนั้น.

ในครั้งนั้นคงมีคนที่ตั้งตัวว่าเป็นพระอรหันต์หลายพวก เช่นพระอุรุเวลกัสสปะ เมื่อครั้งยังเป็นชฎิลก็ตั้งตัวเป็นพระอรหันต์, จนพระศาสดาตรัสให้เกิดความสลดใจรู้สึกตัวว่าไม่ใช่พระอรหันต์ ชะรอยพระเจ้าพิมพิสารไม่ทรงสันนิษฐานได้ว่า ท่านองค์ไหนเป็นพระอรหันต์แท้ จึงทรงตั้งความปรารถนาไว้อย่างนั้น. ก็ชนเหล่านั้น เขานับถือกันว่าเป็นพระอรหันต์ผู้วิเศษควรรับบูชา ด้วยข้อปฏิบัติใด ข้อปฏิบัตินั้นไม่เป็นสาระทำผู้ดำเนินตามให้เป็นพระอรหันต์ได้จริง, พระศาสดาจึงได้ทรงเสาะหาปฏิปทาอันทำให้เป็นพระอรหันต์ใหม่ ทรงทำให้แจ้งแล้วสั่งสอนสาวกให้ดำเนินตาม. พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงสดับพระธรรมเทศนา ได้พระปรีชาญาณเห็นธรรมพิเศษด้วยพระองค์; ทรงสันนิษฐานแน่พระทัยว่าเป็นพระอรหันต์แท้ จึงกราบทูลเช่นนั้น.

ครั้นพระเจ้าพิมพิสารกราบทูลความสำเร็จพระราชประสงค์อย่างนี้แล้ว ทรงสรรเสริญพระธรรมเทศนาแสดงพระองค์เป็นอุบาสกแล้วกราบทูลเชิญเสด็จพระศาสดากับทั้งหมู่สาวก

เพื่อเสวยที่พระราชนิเวศน์ในวันพรุ่งนี้แล้ว, เสด็จลุกจากที่ประทับ ถวายอภิวาทพระศาสดา ทำประทักษิณเสร็จแล้ว เสด็จกลับพระราชวังแล้ว ตรัสสั่งเจ้าพนักงาน ให้ตกแต่งอาหารของเคี้ยวของฉัน ล้วนแต่อย่างประณีตเสร็จแล้ว. ครั้นล่วงราตรีนั้นแล้ว ตรัสสั่งให้ราชบุรุษไปกราบทูลภัตตกาล (เวลาฉันอาหาร).

พระศาสดาพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เป็นบริวาร เสด็จไปยังพระราชนิเวศน์ ประทับ ณ อาสนะที่แต่งไว้ถวายแล้ว พระเจ้าพิมพิสารทรงอังคาสภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานด้วยอาหารอันประณีตด้วยพระหัตถ์แห่งพระองค์, เสร็จแล้วเสด็จเข้าไปใกล้ ประทับ ณ ที่ควรข้างหนึ่ง, ทรงพระราชดำริถึงสถานควรเป็นที่เสด็จอยู่แห่งพระศาสดา ทรงเห็นว่า พระราชอุทยานเวฬุวันสวนไม้ไผ่ เป็นที่ไม่ไกลไม่ใกล้นักแต่บ้าน, บริบูรณ์ด้วยทางเป็นที่ไปและทางเป็นที่มา ควรที่ผู้มีธุระจะพึงไปถึง, กลางวันไม่เกลื่อนกล่นด้วยหมู่มนุษย์ กลางคืนเงียบเสียงที่จะอื้ออึงกึกก้อง ปราศจากลมแต่ชนที่เดินเข้าออก, สมควรเป็นที่ประกอบกิจของผู้ต้องการที่สงัด และควรเป็นที่หลีกออกเร้นอยู่ตามวิสัยสมณะ ควรเป็นที่เสด็จอยู่ของพระศาสดา, ครั้นทรงพระราชดำริอย่างนี้แล้ว ทรงจับพระเต้าทองเต็มด้วยน้ำหลั่งลงถวายพระราชอุทยาน-เวฬุวันนั้น แก่พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน, พระศาสดาทรงรับแล้ว, ทรงแสดงพระธรรมเทศนาให้พระเจ้าพิมพิสารทรงเห็น และทรงสมาทานอาจหาญรื่นเริงในสัมมาปฏิบัติตามสมควรแล้ว เสด็จไปประทับอยู่ ณ เวฬุวันนั้น. พระองค์ทรงปรารภเหตุนั้นประทานพระพุทธานุญาต ให้ภิกษุรับอารามที่ทายกถวายตามปรารถนา. การถวายอารามเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในกาลนั้น.

ครั้งนั้น มาณพสกุลพราหมณ์ ๒ สหาย ชื่ออุปติสสะ บุตรแห่งนางสารี เรียกตามนัยนี้ว่า 'สารีบุตร' ๑, ชื่อโกลิตะ บุตรแห่งนางโมคคัลลี เรียกตามนัยนี้ว่า 'โมคคัลลานะ' ๑, พร้อมกับบริวาร (ที่กล่าวจำนวนว่า ๒๕๐) บวชอยู่ในสำนักสัญชัยปริพาชก ณ กรุงราชคฤห์นั้น. สองสหายไม่ได้บรรลุธรรมพิเศษอันเป็นที่พอใจในสำนักอาจารย์ จึงได้สัญญากันไว้ว่า ผู้ใดได้บรรลุธรรมพิเศษก่อน ผู้นั้นจงบอกแก่อีกคนหนึ่ง.

วันหนึ่ง พระอัสสชิซึ่งนับเข้าในปัญจวัคคีย์ เข้าไปบิณฑบาตในเมืองราชคฤห์.

สารีบุตรปริพาชกเดินมาแต่อาราม ได้เห็นท่านมีอาการน่าเลื่อมใส, จะก้าวไปถอยกลับแล เหลียวคู้แขนเหยียดแขนเรียบทุกอิริยาบถ ทอดจักษุแต่พอประมาณ มีอาการแปลกจากบรรพ-ชิตในครั้งนั้น, อยากจะทราบความว่า ใครเป็นศาสดาของท่าน แต่ยังไม่อาจถาม ด้วยเห็นว่าเป็นกาลไม่ควร, ท่านยังเที่ยวไปบิณฑบาตอยู่. จึงติดตามไปข้างหลัง, ครั้นเห็นท่านกลับจากบิณฑบาตแล้ว จึงเข้าไปใกล้พูดปราศรัยแล้วถามว่า "ผู้มีอายุ อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก สีผิวของท่านหมดจดผ่องใส, ท่านบวชจำเพาะใคร? ใครเป็นศาสดาผู้สอนของท่าน? ท่านชอบใจธรรมของใคร?"

ผู้มีอายุ เราบวชจำเพาะพระมหาสมณะ ผู้เป็นโอรสแห่งศากยะ ออกผนวชจากศากยสกุล, ท่านเป็นพระศาสดาของเรา, เราชอบใจธรรมของท่าน."

"พระศาสดาของท่านสั่งสอนอย่างไร?"

"ผู้มีอายุ เราเป็นคนใหม่บวชยังไม่นาน พึ่งมายังพระธรรมวินัยนี้ ไม่อาจแสดงธรรมแก่ท่านโดยกว้างขวาง เราจะกล่าวความแก่ท่านโดยย่อพอรู้ความ."

"ผู้มีอายุ ช่างเถิด ท่านจะกล่าวน้อยก็ตาม มากก็ตาม กล่าวแต่ความเถิด, เราต้องการด้วยความ ท่านจะกล่าวให้มากประโยชน์อะไร."

พระอัสสชิก็แสดงธรรมแก่สารีบุตร พอเป็นเลาความว่า "ธรรมใดเกิดแต่เหตุ พระศาสดาทรงแสดงเหตุแห่งธรรมนั้น และความดับแห่งธรรมนั้น, พระศาสดาทรงสั่งสอนอย่างนี้."

สารีบุตรได้ฟังก็ทราบว่าในศาสนานี้แสดงว่า "ธรรมทั้งปวงเกิดแต่เหตุ และจะสงบระงับไปเพราะดับเหตุก่อน, พระศาสดาทรงสั่งสอนให้ปฏิบัติ เพื่อสงบระงับเหตุแห่งธรรมเป็นเครื่องก่อให้เกิดทุกข์." ได้ดวงตาเห็นธรรมว่า "สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมด ต้องมีความดับเป็นธรรมดา" แล้วถามว่า "พระศาสดาของเราเสด็จอยู่ที่ไหน?"

"ผู้มีอายุ เสด็จอยู่ที่เวฬุวัน."

"ถ้าอย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้าไปก่อนเถิด, ข้าพเจ้าจะกลับไปบอกสหายแล้ว จะพา

กันไปเฝ้าพระศาสดา.''

ครั้นพระเถระไปแล้ว สารีบุตรก็กลับมาที่อยู่ บอกข่าวที่ได้ไปพบพระอัสสชิแก่โมคคัลลานปริพาชกแล้ว แสดงธรรมนั้นให้ฟัง, โมคคัลลานะก็ได้ดวงตาเห็นธรรมเหมือนสารีบุตร. สองสหายชวนกันจะไปเฝ้าพระศาสดา จึงไปลาสัญชัยผู้อาจารย์เดิม, สัญชัยห้ามไว้อ้อนวอนให้อยู่เป็นหลายครั้ง ก็ไม่ฟัง. พาบริวารไปเวฬุวันเฝ้าพระศาสดา ทูลขออุปสมบท, พระองค์ก็ทรงอนุญาตให้เป็นภิกษุด้วยกันทั้งสิ้น. ได้ยินว่า ภิกษุที่เป็นบริวาร ได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้วบำเพ็ญเพียรได้สำเร็จพระอรหัตก่อน.

ฝ่ายพระโมคคัลลานะ นับแต่อุปสมบทแล้วได้ ๗ วัน ไปทำความเพียรอยู่ที่บ้านกัลลวาลมุตตคาม แขวงมคธ อ่อนใจนั่งโงกง่วงอยู่. พระศาสดาเสด็จไปที่นั้น ทรงแสดงอุบายสำหรับระงับความโงกง่วงสั่งสอนท่านว่า

''โมคคัลลานะ เมื่อท่านมีสัญญาอย่างใด ความง่วงนั้นย่อมครอบงำได้ ท่านควรทำในใจถึงสัญญาอย่างนั้นให้มาก, ข้อนี้จะเป็นเหตุให้ท่านละความง่วงนั้นได้. ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั้นท่านควรตรึกตรองพิจารณาถึงธรรมที่ตนได้ฟังแล้วและได้เรียนแล้วอย่างไร ด้วยใจของตน, ข้อนี้จะเป็นเหตุให้ท่านละความง่วงนั้นได้. ถ้ายังละไม่ได้ ท่านควรสาธยายธรรมที่ตนได้ฟังแล้วและได้เรียนแล้วอย่างไร โดยพิสดาร, ข้อนี้จะเป็นเหตุให้ท่านละความง่วงนั้นได้. ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั้นท่านควรยอนช่องหูทั้ง ๒ ข้าง และลูบตัวด้วยฝ่ามือ, ข้อนี้จะเป็นเหตุให้ท่านละความง่วงนั้นได้. ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั้นท่านควรลุกขึ้นยืน แล้วลูบนัยน์ตาด้วยน้ำ เหลียวดูทิศทั้งหลาย แหงนดูดาวนักขัตฤกษ์, ข้อนี้จะเป็นเหตุให้ท่านละความง่วงนั้นได้. ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั้นท่านควรทำในใจถึงอาโลกสัญญา คือความสำคัญในแสงสว่าง, ตั้งความสำคัญว่ากลางวันไว้ในจิตให้เหมือนกันทั้งกลางวันกลางคืน มีใจเปิดเผยฉะนี้ ไม่มีอะไรหุ้มห่อ ทำจิตอันมีแสงสว่างให้เกิด, ข้อนี้จะเป็นเหตุให้ท่านละความง่วงนั้นได้. ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั้นท่านควรอธิษฐานจงกรม กำหนดหมายเดินกลับไปกลับมา สำรวมอินทรีย์มีจิตไม่คิดไปภายนอก, ข้อนี้จะเป็นเหตุให้ท่านละความง่วงนั้นได้. ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั้นท่านควรสำเร็จสีหไสยา คือนอนตะแคงข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า, มีสติสัมปชัญญะ

ทำความหมายในอันจะลุกขึ้นไว้ในใจ. พอท่านตื่นแล้วควรรีบลุกขึ้นด้วยความตั้งใจว่า เราจะไม่ประกอบสุขในการนอน เราจักไม่ประกอบสุขในการเอนข้าง (เอนหลัง) เราจักไม่ประกอบสุขในการเคลิ้มหลับ. โมคคัลลานะ ท่านควรสำเหนียกใจอย่างนี้แล.

อนึ่ง โมคคัลลานะ ท่านควรสำเหนียกใจอย่างนี้ว่า เราจักไม่ชูงวง (คือถือตัว) เข้าไปสู่สกุล, เพราะว่า ถ้าภิกษุชูงวงเข้าไปสู่สกุล และกิจการในสกุลนั้นมีอยู่ ซึ่งเป็นเหตุที่มนุษย์เขาจะไม่นึกถึงภิกษุผู้มาแล้ว, ภิกษุจะคิดเห็นว่า เดี๋ยวนี้ใครหนอยุยงให้เราแตกจากสกุลนี้ เดี๋ยวนี้ดูมนุษย์พวกนี้มีอาการอิดหนาระอาใจในเรา เพราะไม่ได้อะไร เธอก็จะมีความเก้อ, ครั้นเก้อก็จะเกิดความคิดฟุ้งซ่าน ครั้นคิดฟุ้งซ่านแล้ว ก็จะเกิดความไม่สำรวม, ครั้นไม่สำรวมแล้ว จิตก็จะห่างจากสมาธิ.

อนึ่ง ท่านควรสำเหนียกใจอย่างนี้ว่า เราจักไม่พูดคำซึ่งเป็นเหตุเถียงกัน ถือผิดต่อกัน, เพราะว่า เมื่อคำซึ่งเป็นเหตุเถียงกัน ถือผิดต่อกันมีขึ้น ก็จำจะต้องหวังความพูดมาก, เมื่อความพูดมากมีขึ้นก็จะเกิดความคิดฟุ้งซ่าน, ครั้นคิดฟุ้งซ่านแล้ว ก็จะเกิดความไม่สำรวม, ครั้นไม่สำรวมแล้ว จิตก็จะห่างจากสมาธิ.

อนึ่ง โมคคัลลานะ เราหาสรรเสริญความคลุกคลีด้วยประการทั้งปวงไม่, แต่มิใช่จะติความคลุกคลีด้วยประการทั้งปวงเมื่อไร? คือเราไม่สรรเสริญความคลุกคลีด้วยหมู่ชน ทั้งคฤหัสถ์ทั้งบรรพชิต, ก็แต่ว่า เสนาสนะที่นอนที่นั่งอันใด เงียบเสียงอื้ออึง, ปราศจากลมแต่คนเดินเข้าออก ควรเป็นที่ประกอบกิจของผู้ต้องการที่สงัด ควรเป็นที่หลีกออกเร้นอยู่ตามสมณวิสัย เราสรรเสริญความคลุกคลีด้วยเสนาสนะเห็นปานนั้น."

เมื่อพระศาสดาตรัสสอนอย่างนี้แล้ว พระโมคคัลลานะกราบทูลถามว่า "กล่าวโดยย่อ ด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่าไร ภิกษุชื่อว่าน้อมไปแล้วในธรรมที่สิ้นตัณหา มีความสำเร็จล่วงส่วน เกษมจากโยคธรรมล่วงส่วน เป็นพรหมจารีบุคคลล่วงส่วน มีที่สุดล่วงส่วน ประเสริฐสุดกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย?"

พระศาสดาตรัสตอบว่า "โมคคัลลานะ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ได้สดับว่า บรรดาธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น. ครั้นได้สดับดังนั้นแล้วเธอทราบธรรมทั้งปวงชัดด้วยปัญญาอันยิ่ง, ครั้น

ทราบธรรมทั้งปวงชัดด้วยปัญญาอันยิ่งดังนั้นแล้ว ย่อมกำหนดรู้ธรรมทั้งปวง, ครั้นกำหนดรู้ธรรมทั้งปวงดังนั้นแล้ว เธอได้เสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง, สุขก็ดี ทุกข์ก็ดี มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ดี, เธอพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง พิจารณาเห็นด้วยปัญญาเป็นเครื่องหน่าย พิจารณาเห็นด้วยปัญญาเป็นเครื่องดับ พิจารณาเห็นด้วยปัญญาเป็นเครื่องสละคืนในเวทนาทั้งหลายนั้น, เมื่อพิจารณาเห็นดังนั้น ย่อมไม่ยึดมั่นสิ่งอะไร ๆ ในโลก, เมื่อไม่ยึดมั่น ย่อมไม่สะดุ้งหวาดหวั่น, เมื่อไม่สะดุ้งหวาดหวั่น ย่อมดับกิเลสให้สงบได้จำเพาะตัว และทราบชัดว่าชาติสิ้นแล้ว, พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว, กิจที่จำจะต้องทำได้ทำเสร็จแล้ว, กิจอื่นที่จะต้องทำอย่างนี้อีกมิได้มี. กล่าวโดยย่อด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่านี้แล ภิกษุชื่อว่าน้อมไปแล้วในธรรมที่สิ้นตัณหามีความสำเร็จล่วงส่วน เกษมจากโยคธรรมล่วงส่วน เป็นพรหมจารีบุคคลล่วงส่วน มีที่สุดล่วงส่วน ประเสริฐสุดกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย.'' พระโมคคัลลานะปฏิบัติตามโอวาทที่พระศาสดาทรงสั่งสอน ก็ได้สำเร็จพระอรหัตในวันนั้น[๑].

เมื่อพระสารีบุตรบวชแล้วได้กึ่งเดือน พระศาสดาเสด็จอยู่ที่ถ้ำสุกรขาตาเขาคิชฌกูฏแขวงเมืองราชคฤห์. ปริพาชกผู้หนึ่ง ชื่อทีฆนขะ อัคคิเวสสนโคตร เข้าไปเฝ้าพระศาสดากล่าวปราศรัยแล้ว ยืน ณ ที่ควรข้างหนึ่ง, ทูลแสดงทิฏฐิของตนว่า "พระโคดม ข้าพเจ้ามีความเห็นว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่ชอบใจหมด.''

พระศาสดาตรัสตอบว่า "อัคคิเวสสนะ ถ้าอย่างนั้น ความเห็นอย่างนั้น ก็ต้องไม่ควรแก่ท่าน, ท่านก็ต้องไม่ชอบความเห็นอย่างนั้น'' ตรัสตอบอย่างนี้แล้ว ทรงแสดงสมณพราหมณ์เจ้าทิฏฐิ ๓ จำพวกว่า "อัคคิเวสสนะ สมณพราหมณ์พวก ๑ มีทิฏฐิว่า สิ่งทั้งปวงควรแก่เรา เราชอบใจหมด, พวก ๑ มีทิฏฐิว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่เรา เราไม่ชอบใจหมด, พวก ๑ มีทิฏฐิว่า บางสิ่งควรแก่เรา เราชอบใจ บางสิ่งไม่ควรแก่เรา เราไม่ชอบใจ. ทิฏฐิของสมณพราหมณ์พวกต้น ใกล้ข้างความกำหนัดรักใคร่ยินดีในสิ่งนั้น ๆ, ทิฏฐิของสมณพราหมณ์พวกที่ ๒ ใกล้ข้างความเกลียดชังสิ่งนั้น ๆ, ทิฏฐิของสมณพราหมณ์พวกที่ ๓ ใกล้ข้างความกำหนัดรักใคร่ในของบางสิ่ง ใกล้ข้างความเกลียดชังของบางสิ่ง, ผู้รู้พิจารณาเห็นว่า

๑. มหาโมคคัลลานสูตร. องฺ. สตฺตก. ๒๓/๘๗.

ถ้าเราจักถือมั่นทิฏฐินั้นอย่างใดอย่างหนึ่ง กล่าวว่าสิ่งนี้แลจริง สิ่งอื่นเปล่าหาจริงไม่ ก็จะต้องถือผิดจากคน ๒ พวกที่มีทิฏฐิไม่เหมือนกับตน, ครั้นความถือผิดกันมีขึ้น ความวิวาทเถียงกันก็มีขึ้น, ครั้นความวิวาทมีขึ้น ความพิฆาตหมายมั่นก็มีขึ้น, ครั้นความพิฆาตมีขึ้น ความเบียดเบียนกันก็มีขึ้น, ผู้รู้มาเห็นอย่างนี้แล้ว ย่อมละทิฏฐินั้นเสียด้วย ไม่ทำทิฏฐิอื่นให้เกิดขึ้นด้วย. ความละทิฏฐิ ๓ อย่างนั้น ย่อมมีด้วยอุบายอย่างนี้.

ครั้นทรงแสดงโทษแห่งความถือมั่นด้วยทิฏฐิ ๓ อย่างนั้นแล้ว ทรงแสดงอุบายเครื่องไม่ถือมั่นต่อไปว่า "อัคคิเวสสนะ กาย คือ รูปประชุมมหาภูตรูป ๔ (ดิน น้ำ ไฟ ลม) มีบิดามารดาเป็นแดนเกิดเจริญขึ้นเพราะข้าวสุกและขนมสดนี้, ต้องอบรมกันกลิ่นเหม็นและขัดสีมลทินเป็นนิตย์, มีความแตกกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา ควรพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ อดทนได้ยาก, เป็นโรคเป็นดั่งหัวฝี เป็นดั่งลูกศร โดยความยากลำบาก ชำรุดทรุดโทรม เป็นของว่างเปล่าไม่ใช่ตน, เมื่อพิจารณาเห็นอย่างนี้ ย่อมละความพอใจรักใคร่กระวนกระวายในกามเสียได้.

อนึ่ง เวทนาเป็น ๓ อย่าง คือ สุข ทุกข์ และอทุกขมสุข, ในสมัยใดเสวยสุข ในสมัยนั้นไม่ได้เสวยทุกข์และอทุกขมสุข. ในสมัยใดเสวยทุกข์ ในสมัยนั้นไม่ได้เสวยสุขและอทุกขมสุข ในสมัยใดเสวยอทุกขมสุข ในสมัยนั้นไม่ได้เสวยสุขและทุกข์, สุข ทุกข์ อทุกขมสุข ทั้ง ๓ อย่างนี้ ไม่เที่ยง ปัจจัยแต่งขึ้น, อาศัยปัจจัยเกิดขึ้นแล้ว มีความสิ้นไป เสื่อมไป จางไป ดับไป เป็นธรรมดา, อริยสาวกผู้ได้ฟังแล้ว เมื่อเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในสุข ทุกข์ อทุกขมสุข, เมื่อเบื่อหน่ายก็ปราศจากกำหนัด, เพราะปราศจากกำหนัด จิตก็พ้นจากความถือมั่น, เมื่อจิตพ้นแล้ว ก็เกิดญาณรู้ว่าพ้นแล้ว, อริยสาวกนั้น รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว, พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว, กิจที่จำจะต้องทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นอีกเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี, ภิกษุผู้พ้นแล้วอย่างนี้ ไม่วิวาทโต้เถียงกับผู้ใดด้วยทิฏฐิของตน โวหารอย่างใดเขาพูดกันอยู่ในโลก ก็พูดตามโวหารอย่างนั้น, แต่ไม่ถือมั่นด้วยทิฏฐิ."

สมัยนั้น พระสารีบุตรนั่งถวายอยู่งานพัดอยู่ ณ เบื้องพระปฤษฎางค์แห่งพระศาสดา, ได้ฟังพระธรรมเทศนาที่ตรัสแก่ทีฆนขปริพาชก พลางดำริว่า "พระศาสดาตรัสสอนให้ละการ

ถือมั่นธรรมเหล่านั้นด้วยปัญญาอันรู้ยิ่ง." เมื่อท่านพิจารณาอยู่อย่างนั้น จิตก็พ้นจากอาสวะ ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน.

ส่วนทีฆนขปริพาชกนั้น เป็นแต่ได้ดวงตาเห็นธรรม สิ้นความเคลือบแคลงสงสัยในพระพุทธศาสนา, ทูลสรรเสริญพระธรรมเทศนาและแสดงตนเป็นอุบาสกว่า "พระเจ้าข้า ภาษิตที่ตรัสนี้ไพเราะนัก ๆ, พระองค์ทรงประกาศธรรมให้ข้าพเจ้าทราบชัดโดยวิธีเป็นอันมาก ไม่ใช่แต่อย่างเดียว, ดุจบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงในทาง ส่องตะเกียงในที่มืด ด้วยประสงค์ว่าคนมีดวงตาจักเห็นรูปฉะนั้น, ข้าพเจ้าถึงพระองค์ กับทั้งพระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะ, ขอพระองค์จงทรงจำข้าพเจ้าว่าเป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต จำเดิมแต่นี้เป็นต้นไป[๑]."

เมื่อพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะสำเร็จพระอรหัตอย่างนี้แล้ว ท่านได้ตั้งอยู่ในที่เป็นสาวกเลิศในพระศาสนาโดยคุณธรรมที่มีในตน และอนุเคราะห์พรหมจารีเพื่อนบรรพชิตด้วยกัน ในอันให้โอวาทสั่งสอน.

พระศาสดาทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาในมคธชนบทอย่างนี้แล้ว เสด็จจาริกไปมาในชนบทนั้น ๆ ทรงแสดงพระธรรมเทศนาสั่งสอนประชุมชนให้ได้ความเชื่อ ความเลื่อมใส แล้วปฏิบัติตาม, ออกบวชในพระธรรมวินัย เป็นภิกษุบ้าง เป็นภิกษุณีบ้าง, คงอยู่ในฆราวาส เป็นอุบาสกบ้าง อุบาสิกาบ้าง, สงเคราะห์เข้าเป็นพุทธบริษัท ๔ เหล่า, ประกาศพระศาสนาให้แพร่หลาย เพื่อสมพระพุทธปณิธานที่ได้ทรงตั้งไว้เดิมนั้น.

ประพฤติเหตุเบื้องหน้าแต่นี้นั้นเป็น ๒ วิภาค คือ มัชฌิมโพธิกาล คราวตรัสรู้ตอนกลาง, และปัจฉิมโพธิกาล คราวตรัสรู้ตอนหลัง, ดังจะแสดงต่อไปข้างหน้าแล.

---

๑. ทีฆนขสูตร ม. ม. ๒๖๓.

เรื่องผนวกที่ ๑

ชื่อชนบท และ ชื่อนครหลวง

ในที่นี้ เห็นสมควรจะกล่าวถึงชนบททั้งหลาย อันได้ออกชื่อไว้ในปริเฉทที่ ๑ ให้พิสดารออกไปอีกโดยบรรยาย, เพื่อเกื้อกูลแก่ความเข้าใจในการเสด็จเที่ยวจาริกประกาศพระศาสนา.

ชนบทเหล่านั้น ย่อมมีนครหลวงทั้งนั้น. ในนิทานต้นพระสูตรเมื่อกล่าวถึงชื่อนคร-หลวงแล้ว ไม่กล่าวถึงชนบทเลย, ต่อเสด็จในตำบลอื่นจึงกล่าว เช่นเดียวกับเราเรียกนครหลวงแห่งประเทศไทยนั้น ๆ ในบัดนี้ว่าลอนดอน (London) ปารีส (Paris) เบอรลิน (Berlin) ไม่ต้องออกชื่อประเทศ เพราะเหตุรู้จักกันดังแล้ว แต่ในภายหลังชื่อชนบทเลยสูญไป เช่นนครโกสัมพี เป็นราชธานีของชนบทชื่ออะไรยากที่จะรู้, เว้นไว้แต่นครอันมีข่าวมากในพระคัมภีร์ คือ สาวัตถี ราชคฤห์ ยังรู้กันอยู่. ข้าพเจ้าค้นหาชื่อแห่งนครหลวงแห่งชนบทเหล่านั้น ได้พบดังนี้:–

นครหลวง

แห่งอังคะ ชื่อ จำปา[๑]

แห่งมคธะ ชื่อราชคฤห์[๒]

แห่งกาสี ชื่อพาราณสี[๓]

---

๑. อังคะ ตั้งอยู่ปลายแม่น้ำคงคา (Ganges) เทียบราวมณฑลเบงคอล (Bengal) นครหลวงชื่อจำปา บัดนี้เรียกว่า ภคัลปุร (Bhagalpur) อยู่เหนือฝั่งแม่น้ำคงคาข้างขวา.

๒. มคธะ ตั้งอยู่ใต้แม่น้ำคงคาตอนกลาง เทียบราวมณฑลพิหาร (Bihar) มีแม่น้ำคงคาอยู่ทิศเหนือและมีภูเขาวินธยะ (Vindhya) อยู่ทิศใต้และทิศตะวันตก นครเก่าชื่อ คิริพพชะ ตั้งอยู่บนเนินเขา ห่างจากปัตนะทางทิศใต้เฉียงอาคเนย์ ๖๕ กิโลเมตร ภายหลังพระเจ้าพิมพิสารทรงสร้างนครใหม่ชื่อราชคฤห์ ตั้งอยู่ที่เชิงเขา ต่อมาพระเจ้าอุทายีราชนัดดาของพระเจ้าอชาต-ศัตรูได้ย้ายไปตั้งที่นครปาฏลิบุตร บัดนี้เรียกว่า ปัตนะ (Patna) เหนือแม่น้ำโสน ระหว่างแม่น้ำนี้กับอังคะ.

๓. กาสี ตั้งอยู่ตรงที่บรรจบแม่น้ำคงคาและยมุนา นครหลวงชื่อ พาราณสี บัดนี้เรียกว่า เพนาเรส (Benares).

แห่งโกสละ	ชื่อสาวัตถี[๑]
แห่งวัชชี	ชื่อเวสาลี[๒]
แห่งมัลละ	ชื่อเดิมกุสาวดี[๓]

แต่ภายหลังแยกเป็น กุสินารา กับ ปาวา.

แห่งเจดี	ชื่อโสตถิวดี[๔]
แห่งวังสะ	ชื่อโกสัมพี[๕]
แห่งกุรุ	ชื่ออินทปัตถะ[๖]
แห่งปัญจาละ	ชื่อกัมปิลละ[๗]

---

๑. โกสละ ตั้งอยู่ระหว่างภูเขาหิมาลัยกับแม่น้ำคงคาตอนกลาง เทียบราวมณฑลอยุธยาคือโอธ (Oudh) บัดนี้ทิศเหนือจดภูเขาเนปาล (Nepal) ทิศตะวันตกและทิศใต้จดแม่น้ำคงคา ทิศตะวันออกจดแคว้นกาสีต่อกับมคธะ นครหลวงชื่อสาวัตถี บัดนี้เรียกว่า สะเหต–มะเหต (Sahet-mahet) ตั้งอยู่ ณ ฝั่งลำน้ำรับดิ (Rubdi) ริมเชิงเขาห่างจากเขตโอธราว ๙๐ กิโลเมตร. และทางทิศใต้ห่างจากแดนเนปาลราว ๕๐ กิโลเมตร.

๒. วัชชี ตั้งอยู่บนฝั่งทิศตะวันออกแห่งลำน้ำคันธกะติดต่อกับมัลละ นครหลวงชื่อเวสาลี บัดนี้เรียกว่า แขวงเพสารห์ (Besarh) ห่างจากปัตนะราว ๔๔ กิโลเมตร.

๓. มัลละ ตั้งอยู่ถัดโกสละมาทางทิศตะวันออก อยู่ทิศเหนือแคว้นวัชชี และทิศตะวันออกแห่งสักกะ นครหลวงชื่อกุสินคร หรือกุสินารา ตั้งอยู่ที่ประชุมลำน้ำรับดิกับลำน้ำคันธกะ อยู่เหนือเนปาล บัดนี้เรียกแขวงกาเซีย (Kasia) ส่วนนครปาวาอยู่ระหว่างนครกุสินารากับนครเวสาลี บัดนี้เรียกแขวงปัทระโอนะ (Padraona).

๔. เจดี ตั้งอยู่ต่อแคว้นอวันตี (มาลวะ) ออกมาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ นครหลวงชื่อโสตถิวดี.

๕. วังสะ ตั้งอยู่ใต้ลำน้ำยมุนา ทางทิศใต้แคว้นโกสละและทางทิศตะวันตกแคว้นกาสี นครหลวงชื่อ โกสัมพี ตั้งอยู่เหนือฝั่งใต้ลำน้ำยมุนา ที่เรียกว่าลำน้ำโกสัม อยู่ทางทิศหรดีในตำบลอัลลาฮาบัด (Allahabad).

๖. ในรัฏฐปาลสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ กล่าวว่า ถุลลโกฏฐิตนิคมเป็นราชสำนักของพระเจ้ากุรุ. ว. ว. กุรุ ตั้งอยู่ตรงลุ่มน้ำยมุนาตอนบน เทียบราวมณฑลปัญจาป (Panjap) และเมืองเดลฮี (Delhi) นครหลวงอินเดียบัดนี้.

๗. ในอรรถกถาชาดกกัมปิลละ เป็นชื่อรัฏฐะ ปัญจาละ เป็นชื่อนคร กลับกันไป. ว. ว. ปัญจาละ ตั้งอยู่ตรงลุ่มน้ำคงคาตอนบน มีแคว้นโกศลอยู่ทิศตะวันออก แคว้นกุรุอยู่ทิศตะวันตก ภูเขาหิมาลัยอยู่ทิศเหนือและแม่น้ำคงคาอยู่ทิศใต้ เทียบราวมณฑลอกราบัดนี้ นครหลวงเดิมชื่อหัสตินาปุระหรือหัสดิน ต่อมาจึงแยกไปตั้งนครหลวงใหม่ ๒ แห่ง คือกัมปิลละ ตั้งอยู่ฝั่งเหนือแม่น้ำคงคา ถัดลงมาถึงสังกัสสนครแล้วจึงถึงกันยากุพช์ ซึ่งบัดนี้เรียกว่า กะเนาช์ (Kanounge).

แห่งมัจฉะ ชื่อสาคละ[๑]

แห่งสุรเสนะ ชื่อยังหาทราบไม่[๒]

แห่งอัสสกะ ชื่อโปตลิ[๓]

แห่งอวันตี ชื่ออุชเชนี[๔]

แห่งคันธาระ ชื่อตักกสิลา[๕]

แห่งกัมโพชะ ชื่อยังหาทราบไม่[๖]

นอกจากมหาชนบท ๑๖ ตำบล

แห่งสักกะ ชื่อกบิลพัสดุ์ และชื่ออื่น[๗]

แห่งโกลิยะ ชื่อเทวทหะหรือรามคาม[๘]

แห่งภัคคะ ชื่อสุงสุมารคีระ

แห่งวิเทหะ ชื่อมิถิลา

แห่งอังคุตตราปะ เป็นแต่นิคมชื่ออาปณะ.

ชนบทเหล่านี้ที่รวมอยู่ในอาณาจักรเดียวกัน, ปรากฏเมื่อครั้งพุทธกาล อังคะรวมเข้า

---

๑. สาคละ เป็นนครหลวงของมัททชนบท ตามอรรถกถาชาดก มัจฉะกับมัททชนบท รวมเป็นอาณาจักรเดียวกัน น่าจะเห็นว่าชนบทเดียวกันด้วย ว. ว. ๑. มัจฉะ ตั้งอยู่ระหว่างลำน้ำสินธูกับยมุนาตอนบน มีแคว้นโกศลอยู่ทิศตะวันออก มีแคว้นสุรเสนะอยู่ทิศเหนือ มีแคว้นกุรุอยู่ทิศใต้ มีมณฑลปัญจาปอยู่ทิศพายัพ นครหลวงชื่อสาคละ ตั้งอยู่เหนือแม่น้ำอสิคนีหรือจันทรภาค.

๒. สุรเสนะ ตั้งอยู่ระหว่างลำน้ำสินธูกับยมุนาตอนล่าง ราวมณฑลราชปุตต์ฐาน (Rajputthan) บัดนี้นครหลวงเก่าซึ่งเป็นราชธานีของพระกฤษณะ ชื่อมถุรา ราวเมืองมัตตรา (Mattra) ปัจจุบัน.

๓. อัสสกะ ตั้งอยู่ตรงลุ่มน้ำโคธาวารี ทิศเหนือแห่งอวันติ นครหลวงชื่อโปตนะหรือโปตลิ.

๔. อวันติ หรือ มาลวะ ตั้งอยู่เหนือภูเขาวินธยะ ทิศอีสานแห่งอัสสกะ นครหลวงชื่ออุชเชนี ณ เมืองอุชเชน (Ujjen) ปัจจุบัน.

๕. คันธาระ ตั้งอยู่ตรงลุ่มน้ำสินธูตอนบน เทียบมณฑลพรมแดนพายัพของอินเดียปัจจุบัน นครหลวงชื่อตักกสิลา.

๖. กัมโพชะ ตั้งอยู่ใต้แคว้นคันธาระ นครหลวงชื่อทวารกะ เป็นราชธานีซึ่งพระกฤษณะหรือท้าวบรมจักรกฤษณะ สร้างขึ้นริมมหาสมุทรในแคว้นวลภีหรือคุรชะ ซึ่งบัดนี้เรียกว่าคุชรัฐ (Gujarat) ตั้งอยู่เหนือมณฑลบอมเบย์ (Bombay) ทุกวันนี้.

๗. สักกะ ตั้งอยู่ทิศตะวันออกของแคว้นโกศล นครหลวงแห่ง ๑ ชื่อกบิลพัสดุ์ บัดนี้อยู่ในแขวงภูอิละ (Bhuila) ในเนปาล.

๘. เดี๋ยวนี้อยู่ในเขตเนปาล.

กับมคธะ, ท่านผู้ครองดำรงยศเป็นมหาราชตั้งราชสำนักอยู่ ณ กรุงราชคฤห์ กาสีรวมเข้ากับโกสละ, ท่านผู้ครองตำแหน่งเป็นมหาราช ตั้งราชสำนักอยู่ ณ กรุงสาวัตถี. การปกครองอาณาจักรที่รวมกันเช่นนี้ มีคำอรรถกถาธรรมบทปรารภการปกครองกาสีและโกสละครั้งโบราณกล่าวว่า "ทฺวีสุ รฏฺเฐสุ รชฺชํ การยึสุ[๑]" พระเจ้าทีฆาวุกับมเหสีได้ทรงราชย์ในแคว้นทั้ง ๒ ดังนี้, น่าจะเห็นว่า ไม่ได้ถือเอาฝ่ายที่เข้ารวมเป็นประเทศราชหรือเป็นหัวเมืองขึ้น, เป็นแต่ปกครองรวมกัน เป็นพระราชาแห่งชนบททั้ง ๒ เช่นเดียวกับการปกครองอาณาจักรออสเตรีย (Austria) กับฮังการี (Hungary) ในแผ่นดินยุโรปในเวลานี้,[๒] และการปกครองอาณาจักรนอรเว (Norway) กับสวีเดน (Sweden) หลังแต่นี้เข้าไปไม่ช้านัก. แต่ในโสณทัณฑสูตร[๓] ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค กล่าวว่านครจัมปานั้น พระเจ้าพิมพิสารมคธราช พระราชทานให้โสณทัณฑพราหมณ์ปกครอง, และในจีวรักขันธก มหาวรรค[๔] พระวินัยกล่าวถึงพระเจ้ากาสี ทรงส่งผ้ากัมพลไปพระราชทานแก่หมอชีวกโกมารภัจจ์, และในอรรถกถาแก้ว่า พระเจ้ากาสีนั้น เป็นพระราชภาดาร่วมพระบิดาของพระเจ้าปเสนทิโกศล แต่ในที่อื่นไม่ได้กล่าวถึงพระเจ้ากาสีในครั้งพุทธกาลเลย. ถ้าฟังได้ตามนี้ การปกครองจะพึงเป็นอย่างเมืองประเทศราชบ้าง อย่างเมืองอุปราชหรือเมืองลูกหลวงบ้าง แต่ไม่สมกับที่เรียกชื่อชนบทควบกัน. นอกจากนี้ได้พบในชนวสภสูตร[๖] ทีฆนิกาย มหาวรรค เรียกวัชชีกับมัลละ เจตีกับวังสะ กุรุกับปัญจาละ มัจฉะกับสุรเสนะควบกัน. นี้นำให้สันนิษฐานว่า ชนบท ๒ ๆ เหล่านี้ รวมอยู่ในอาณาจักรเดียวกัน, แต่เมื่อสมัยแจกพระธาตุ ปรากฏชัดว่า วัชชีกับมัลละต่างอาณาจักรกัน. วัชชีกับมัลละอันหมู่ปกครอง ไม่มีพระราชา ดังกล่าวแล้วในปริเฉทที่ ๒. วังสะ กุรุ อวันตี ต่างมีพระราชาปกครอง, ตั้งราชสำนัก ณ นครโกสัมพี อินทปัตถะ อุชเชนี โดยลำดับกัน, นอกจากนั้นยังไม่ได้ข่าว.

สักกชนบทนั้น ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ในปริเฉทที่ ๒ ว่า ตั้งเป็นหลายนคร และ

---

๑. ธมฺมปทฏฺฐกถา. ปฐม. ๖๑. ๒. คือ พระราชวงศ์ฮัปสเบอรุค (Hapsburg) ในเวลานั้น แต่ภายหลังมหาสงคราม พ. ศ. ๒๔๖๑ ได้แยกกันปกครองโดยลัทธิประชาธิปไตย ไม่มีพระมหากษัตริย์. ๓. ที. สี. ๙/๑๔๒. ๔. มหาวคฺค. ทุติย. ๕/๑๙๒. ๕. ตติย. ๒๒๗. ๖. ที. มหา. ๑๐/๒๒๙.

ปกครองโดยสามัคคีธรรม; ต่อมาได้ค้นชื่อนครและตำบล ในนิทานต้นพระสูตร พบดั่งนี้:–

นคร ๓ คือกบิลพัสดุ์ ๑ วิธัญญา ๑ ศิลาวดี ๑, นิคม ๔ คือ เทวทหนิคม ๑ เมทฬุปนิคม ๑ โขมทุสสนิคม ๑ สักกรนิคม ๑, คาม ๑ คือ สาลคาม. ในโกลิยชนบท นิคม ๒ คือ หลิททวสนนิคม ๑ อุตตรนิคม ๑, คาม ๑ คือ รามคาม. พบคำเรียกว่า "กาปิลวตฺถวา สกฺยา" พวกศากยะชาวกบิลพัสดุ์ เข้าใจว่าน่าจะมีศากยะพวกอื่น, แต่พึ่งพบในนิทานต้นแห่งปาสาทิกสูตร[๑] ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค ว่า "เวธญฺญา สกฺยา" พวกศากยะชาวเวธัญญา. นี้นำให้สันนิษฐานว่า ศากยะนั้นปั่นเป็นหลายพวก มีชื่อเรียกหลายเหล่าว่า ชาวเมืองนั้น ชาวเมืองนี้. ส่วนนิคมและคามนั้น จะเป็นแต่จังหวัดของนครหรือเป็นตัวนครเองไม่แน่, มีชัดแต่รามคามเป็นตัวนครเอง มีคำเรียกในมหาปรินิพพานสูตรว่า[๒] "รามคามกา โกลิยา" พวกโกลิยะชาวรามคาม.

และข้อว่า สักกชนบทอยู่ใต้อำนาจแห่งโกศลชนบทนั้น นอกจากคำของพระมหาบุรุษในบรรพชาสูตร[๓] ที่ชักมากล่าวแล้วในปริเฉทที่ ๒ ได้พบอีกแห่งหนึ่ง ในธรรมเจติยสูตร[๔] มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ เป็นคำของพระเจ้าปเสนทิโกศล ทูลพระศาสดาว่า "พระผู้มีพระภาคเจ้าก็เป็นกษัตริย์ ข้าพเจ้าก็เป็นกษัตริย์, พระผู้มีพระภาคเจ้าก็เป็นชาวโกศล ข้าพเจ้าก็เป็นชาวโกศล พระผู้มีพระภาคเจ้าก็มีชนมายุได้ ๘๐ ปี ข้าพเจ้าก็มีอายุได้ ๘๐ ปี ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงได้ทำความอ่อนน้อมเป็นอย่างยิ่งในพระผู้มีพระภาคเจ้า และแสดงอาการเป็นฉันมิตร" ดั่งนี้.[๕]

ชนบทอื่น ภัคคะ ได้พบว่า โพธิราชกุมารโอรสพระเจ้าอุเทนพระเจ้าแผ่นดินวังสะเป็นผู้ครอง ลงความว่าขึ้นในวังสะ. อังคุตตราปะได้พบว่า เป็นส่วนหนึ่งแห่งอังคะนั้นเอง อยู่เหนือแต่แม่น้ำมหีขึ้นไป.

วิเทหะ เดิมมีพระราชาครอง ทรงพระนามว่าพระเจ้ามฆเทวะแต่ในครั้งพุทธกาล

---

๑. ที. ปา. ๑๑/๑๒๘. ๒. ที. มหา. ๑๐/๑๕๔. ๓. ขุ. สุ. ๒๕/๔๐๕. ๔. ม. ม. ๑๓/๕๐๖. ๕. นี้แสดงว่าพระเจ้าปเสนทิพบพระพุทธเจ้าในปีพุทธปรินิพพาน แต่พระเจ้าปเสนทิทิวงคตก่อน เพราะปรากฏตามอรรถกถาว่าเมื่อพระเจ้าวิฑูฑภะพระโอรสได้ราชสมบัติแล้วยกกองทัพไปปราบพวกศากยราช พระพุทธเจ้ายังได้เสด็จไปห้ามทัพ และปรินิพพานในปีที่พระชนมายุได้ ๘๐ นั้นเอง.

ไม่ปรากฏว่ามีพระราชา เป็นแต่พบว่าพราหมณ์ชื่อพรหมายุอยู่ที่นั่น[๑], แต่ไม่ได้กล่าวว่าอยู่ครองเหมือนโสณทัณฑพราหมณ์ครองนครจัมปา[๒]. คงตกอยู่ในอำนาจแห่งชนบทอื่นเสียแล้ว.

มาถึงพุทธกาล พระศาสดาและพระสาวก ได้ประกาศพระศาสนาไปถึงชนบทไหนบ้าง จักกล่าวข้างหน้า.

---

๑. พรหมายุสูตร. ม. ม. ๑๓/๕๒๘. ๒. โสณทัณฑสูตร. ที. สี. ๙/๑๔๒.

เรื่องผนวกที่ ๒

ถอดใจความแห่งอภินิหารในเวลาประสูติ

ในเวลารจนาถึงประสูติ ข้าพเจ้าได้ชักอภินิหารของพระมหาบุรุษ ที่พระคันถรจนาจารย์พรรณนาไว้มากล่าวด้วย แต่ยังไม่ได้ปรารภจะถอดเอาใจความ, ครั้นมาถึงอธิการอื่นตั้งแต่เสด็จออกบรรพชาเป็นต้นไป มีความบางข้อจะหลีกเสียว่าช่างเถิดไม่ได้ ก็จำต้องหานัยอธิบายให้แจ่มตามสามารถ, ตั้งแต่นั้นมา ได้สอดส่องเพื่อจะถอดใจความแห่งข้อที่ท่านแสดงไว้โดยบุคลาธิษฐาน, ข้อใดสันนิษฐานได้ ก็ได้ถอดใจความไว้, จนลุวิภาคปฐมโพธิกาลแล้วหวนปรารภถึงอภินิหารเมื่อคราวประสูติ ข้าพเจ้าเชื่ออยู่ว่า คงมีมูลมาแต่ทางใดทางหนึ่งซึ่งเรายังไม่หยั่งทราบ, เป็นต้นว่าได้จากหนังสือกาพย์ประพันธ์. ข้อที่ขบขันเป็นอย่างมากที่ชวนให้นึกไม่วายว่า ได้แก่อะไรหนอ ก็คือพอประสูติแล้ว ทรงพระดำเนินได้ ตรัสได้, แต่เมื่อพิจารณาไป เกิดปฏิภาณขึ้นเองว่า เทียบกันได้กับเวลาบำเพ็ญพุทธกิจนั่นเอง.

พระองค์ตรัสรู้ ณ จังหวัดคยา[๑]อันเป็นหนใต้ เสด็จเที่ยวประกาศพระศาสนาขึ้นไปหนเหนือ, แม้นเสด็จดำเนินด้วยพระบาท บ่ายพระพักตร์สู่อุดรทิศ. เมื่อเป็นเช่นนี้ ย่างพระบาท ๗ ก้าวแล้วหยุดยืนนั้น น่าจะได้แก่ทรงแผ่พระศาสนาได้แพร่หลายใน ๗ ชนบท, หรือเพียงได้เสด็จด้วยพระองค์เอง. ลองนับดูประมาณก็ได้กัน, นับชนบทที่อยู่ในอาณาจักรเดียวกันเป็นแต่ ๑ คือ กาสีกับโกสละ ๑ มคธะกับอังคะ ๑ สักกะ ๑ วัชชี ๑ มัลละ ๑ วังสะ ๑ กุรุ ๑ เป็น ๗, นอกจากนี้ มีแต่ชนบทน้อย ที่ขึ้นในชนบทใหญ่. ทรงหยุดเพียงเท่านั้นไม่ก้าวต่อไป ก็ได้แก่สิ้นเวลาของพระองค์เพียงเท่านั้น.

อาสภิวาจา คือคำตรัสประกาศพระองค์ว่าเป็นเอกในโลกนั้น ก็ได้แก่ตรัสพระธรรมเทศนาที่คนได้ฟังอาจหยั่งเห็นพระคุณว่า พระองค์เป็นยอดปราชญ์เพียงไร. เทียบลงกันได้

---

๑. เดี๋ยวนี้เรียกว่า Buddha-Gaya.

อย่างนี้ จึงลงสันนิษฐานว่า เป็นความที่แสดงเทียบปฏิปทาเมื่อได้ตรัสแล้ว ทำให้เป็นเชิงบุรพนิมิต.

ถอยหลังเข้าไปอีก ก็คือพอประสูติแล้ว มีเทวบุตรมารับ ท่อน้ำร้อนน้ำเย็นตกจากอากาศสนานพระกาย, ได้แก่อาฬารดาบสและอุทกดาบส หรือนักบวชอื่นรับไว้ในสำนัก, ทุกรกิริยาที่เปรียบด้วยท่อน้ำร้อน, วิริยะทางจิตที่เปรียบด้วยท่อน้ำเย็น ชำระพระสันดานให้สิ้นสนเท่ห์ว่า อย่างไรเป็นทาง อย่างไรไม่ใช่ทาง.

ถอยหลังเข้าไปอีก คือเสด็จอยู่ในพระครรภ์, พระองค์บริสุทธิ์ไม่เปื้อนมลทิน ทรงนั่งขัดสมาธิ ไม่คุดคู้เหมือนคัพภเสยยกสัตว์อื่นปรากฏแก่พระมารดา เหมือนด้ายเบญจพรรณอันบุคคลร้อยในแก้วมณี, เสด็จออกขณะพระมารดาเสด็จยืน ได้แก่ทรงดำรงฆราวาสไม่หลงเพลิดเพลินในกามคุณ ได้ทรงทำกิจที่ควรทำ, มีพระเกียรติปรากฏ เสด็จออกบรรพชาด้วยปรารถนาอันดี ไม่ใช่เพราะขัดข้องในฆราวาส, ทั้งได้วนะและร่มไม้เข้ามาประกอบด้วยกันช่วยทำให้ความชัดขึ้น.

ถอยหลังเข้าไปอีก เสด็จจุติจากชั้นดุสิต เข้าสู่พระครรภ์ปรากฏแก่พระมารดาในสุบินดุจพระยาช้างเผือก, แสดงอุปบัติขึ้นเป็นคนสำคัญของพระมหาบุรุษ ให้เกิดมีความยินดีพอใจทั่วหน้า.

ฟังอธิบายมาเพียงเท่านี้ คงเข้าใจว่า ความเหล่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นโดยเว้นจากมูล, ท่านผู้รจนาได้ใช้ความดำริเทียบเคียงมากสักเพียงไร จนพวกเราตามไม่ค่อยทัน เป็นเพราะความนิยมของหนังสือชนิดที่ต้องการความไพเราะด้วยประการทั้งปวงนั่นเอง.

บางทีเพราะเป็นเรื่องเช่นนี้เอง จึงเหลืออยู่ไม่สาบสูญเสีย มีอุทาหรณ์พอเทียบให้เห็นเช่นเรื่องขุนช้างขุนแผน, ได้ยินว่าเนื้อเรื่องก็เป็นตำนาน ถ้าไม่ได้แต่งเป็นเรื่องเสภาหรือเรื่องละคร ก็น่าจะสาบสูญเสียแล้ว, ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินยุโรปในรัชกาลที่ ๕ น่าจะมีคนอ่านซ้ำน้อย นอกจากต้องการจริง ๆ, การแสดงตำนานฝากไว้ในเรื่องกาพย์ จะเป็นอุบายรักษาตำนาน สมควรแก่สมัยของคนบ้างกระมัง ?

บานแผนก

พุทธประวัติ เล่ม ๒

๔ [illegible] [illegible]

คำนำ

พุทธประวัติตอนมัชฌิมโพธิกาลนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงรจนาไว้. ต้นฉบับรวมอยู่กับต้นฉบับหนังสืออื่นหลายเรื่องที่พระตำหนักจันทร์ วัดบวรนิเวศวิหาร อันเป็นที่เก็บรวบรวมหนังสือและต้นฉบับพระนิพนธ์เรื่องต่าง ๆ. เดิมเข้าใจกันว่า พุทธประวัติตอนนี้ยังไม่ได้เริ่มรจนา เพียงแต่ปรารภจะทรงรจนา ดังที่ทรงแสดงไว้ในคำนำในหนังสือพุทธประวัติเล่ม ๑. เจ้าหน้าที่ของวัดพึ่งมาพบเรื่องนี้เข้า ในเมื่อเลือกต้นฉบับพระนิพนธ์เพื่อพิมพ์แจกในงานบำเพ็ญกุศลถวาย ในสุรทินตรงกับวันสิ้นพระชนม์ในวันที่ ๒ สิงหาคม พ. ศ. ๒๔๙๓.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ได้ทรงปรารภจะทรงรจนาพุทธประวัติจนจบเรื่อง ตลอดถึงสังคีติกถา ปันเป็น ๔ วิภาค ดังแจ้งอยู่ในพระนิพนธ์คำนำในพุทธประวัติเล่ม ๑.

แต่เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ได้ทรงรจนาแล้วเพียงเล่ม ๑ ตอนปฐมโพธิกาล ไม่ทันความต้องการใช้ในการเรียนพุทธประวัติ จึงทรงดัดแปลงแก้ไขหนังสือปฐมสมโพธิตอนนิพพาน ที่สมเด็จพระสังฆราช (ปุสฺสเทว) ทรงรจนาไว้เป็นพุทธประวัติเล่ม ๓ ตอนปัจฉิมโพธิกาล, ด้วยทรงมุ่งให้ใช้เป็นหนังสือเรียนไปพลาง กว่าฉบับใหม่จะทรงรจนาเสร็จ, เพราะตอนมัชฌิมโพธิกาลเป็นเรื่องไม่มีอนุสนธิคือจบในตอน ๆ เพียงเล่ม ๑ กับเล่ม ๓ ก็พอเข้าเรื่องกันได้ เช่นได้เคยทรงใช้พุทธานุพุทธประวัติกับนิพพานสูตรควบกันเป็นหลักสูตรแห่งการเรียนพุทธประวัติมาแล้ว. (ความข้อนี้มีแจ้งอยู่ในพระนิพนธ์คำนำในพุทธประวัติเล่ม ๓). พุทธประวัติที่ใช้เป็นหลักสูตรการเรียน จึงมีเพียงเล่ม ๑ และเล่ม ๓.

พุทธประวัติตอนมัชฌิมโพธิกาลนี้ ทรงรจนาไว้ได้เพียง ๓ ปริเฉท คือ ปริเฉทที่ ๙ ที่ ๑๐ ที่ ๑๑ ต่อจากปริเฉทที่ ๘ ในพุทธประวัติเล่ม ๑ จึงนับเป็นพุทธประวัติเล่ม ๒.

เพียงที่ทรงรจนาไว้นี้ ก็ให้สำเร็จประโยชน์ในการศึกษาพุทธประวัติส่วนมัชฌิมโพธิกาลสืบต่อจากปฐมโพธิกาล ถือเป็นแบบเรียนพุทธประวัติเล่มหนึ่ง. ผู้อ่านหรือผู้ศึกษาย่อมอ่านหรือศึกษาได้จบเฉพาะตอน ๆ เพราะเป็นเรื่องจบในตอน ๆ ไม่มีอนุสนธิ และอาจถือเป็น

แบบเพื่อรจนาต่อไปได้โดยสะดวก. น่าเสียดายที่ทรงรจนาไว้ไม่ได้มาก เพราะเวลาแห่งพระชนมชีพของพระองค์ไม่อำนวย แต่ก็ได้ทรงฝากไว้ (ในคำนำพุทธประวัติเล่ม ๑) แก่ผู้สนใจในเรื่องนี้ ให้เสาะหาสอบสวนให้คงแก่เหตุผลรจนาขึ้นไว้ เพื่อความรู้ในเรื่องนี้เจริญขึ้นโดยลำดับ.

มหามกุฏราชวิทยาลัย ได้พิมพ์พุทธประวัติมัชฌิมโพธิกาลนี้แจกถวายกุศลในสุรทินตรงกับวันสิ้นพระชนม์ ของสมเดจพระมหาสมณเจ้า ฯ ในวันที่ ๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ ซึ่งเป็นปีครบที่ ๓๐ เป็นปฐม, และได้จัดพิมพ์เป็นพุทธประวัติเล่ม ๒ เพื่อให้เรื่องพุทธประวัติมีบริบูรณ์ ตามพระประสงค์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ พระองค์ผู้ทรงรจนาขึ้นไว้.

ในการพิมพ์ครั้งนี้ คณะกรรมการแผนกตำราได้ตรวจชำระอักษรจัดวรรคตอน และบอกที่มา กับชี้แจงความบางประการไว้ที่เชิงหน้านั้น ๆ.

ขออุทิศกุศลจริยาทุกประการ บูชาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ พระองค์นั้น ผู้ประทานแสงสว่างคือวิทยาแก่ผู้ศึกษาและปฏิบัติธรรมทางพระพุทธศาสนาทั่วไป.

แผนกตำรา

มหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธประวัติ

มัชฌิมโพธิกาล

ปริเฉทที่ ๙

ทรงบำเพ็ญพุทธกิจในมคธชนบท

พรรณนาถิ่น

มคธชนบทนั้น อยู่ในเขตมัธยมชนบท ตั้งอยู่ในภาคแห่งชมพูทวีปตอนใต้ รวมอังคชนบทอันอยู่จดด้านเหนือ เข้าเป็นมหาอาณาจักรเดียวกัน มีกรุงราชคฤห์เป็นพระนครหลวง มีมหากษัตริย์ทรงอำนาจสิทธิ์ขาดเป็นผู้ปกครอง มีราชอิสริยยศเป็นมหาราชหรือราชาธิราช ในสมัยที่พระศาสดาเสด็จมาประดิษฐานพระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรก พระเจ้าพิมพิสารทรงปกครอง, เช่นเดียวกับประเทศเอาสเตรียกับประเทศหุงการี ในมัธยมยุโรป รวมเป็นมหาอาณาจักรเดียวกัน อยู่ใต้ปกครองแห่งมหาราชเดียวกัน เมื่อก่อนเกิดมหาสงครามใน พ.ศ. ๒๔๕๗. มคธชนบทนั้น โดยอนุมานตามระยะทางเสด็จพุทธจาริก จดกาสีชนบทอันสมทบกับโกศลชนบทในด้านเหนือ, จดวัชชีชนบทในด้านวันตะออก, จดมหาสมุทรหรือจดกลิงคชนบทที่ปรากฏเมื่อภายหลังในด้านใต้, จดชนบทอะไร ในด้านตะวันตกยังไม่พบทางอนุมาน, มีแม่น้ำคงคาไหลผ่านอาณาเขต หรือเป็นพรมแดนตะวันออก. กรุงราชคฤห์ตั้งอยู่ในลุ่มแม่น้ำตโปทา ห่างจากแม่น้ำคงคา ตามอรรถกถาธรรมบท ๕ โยชน์ มีแม่น้ำมหีไหลผ่านอาณาเขตอังคชนบททางเหนือ เมืองใดเป็นนครหลวง เมืองนั้นย่อมมีชื่อเสียง เพราะเป็นเมืองรุ่งเรืองบริบูรณ์กว่า มีอำนาจบังคับบัญชาเมืองอื่น และเป็นที่มาแห่งคนต่างเมืองต่างด้าว, ในปกรณ์จึงกล่าวการเสด็จมคธชนบทว่า เสด็จกรุงราชคฤห์. ต่อกล่าวถึงเรื่องอันเกิดใน

ระหว่างเสด็จเดินทาง จึงออกชื่อมคธชนบทตามความสนใจ. โดยนัยนี้ จักนับชนบทที่เสด็จพระพุทธดำเนินกำหนดด้วยเสด็จประทับที่นครหลวงเป็นที่ตั้ง เริ่มแต่มคธชนบทเป็นต้นไป.

ประทานอุปสัมปทาแก่พระมหากัสสปะ

คราวหนึ่ง พระศาสดาจาริกโปรดประชาชนในมคธชนบท ประทับอยู่ที่ใต้ร่มไทรเรียกว่า พหุปุตตกนิโครธ ในระหว่างกรุงราชคฤห์และเมืองนาลันทาต่อกัน. ในเวลานั้นปิปผลิมาณพกัสสปโคตร มีความเบื่อหน่ายในการครองเรือน ละฆราวาสเสีย ถือเพศเป็นบรรพชิตออกบวชอุทิศพระอรหันต์ในโลก จาริกมาถึงที่นั้น เห็นพระศาสดาเข้ามีความเลื่อมใสเข้าไปเฝ้า รับเอาพระองค์เป็นพระศาสดาของตน, ทรงรับเป็นภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ด้วยประทานพระโอวาท ๓ ข้อว่า กัสสปะ[๑] ท่านพึงศึกษาว่า เราจักเข้าไปตั้งความละอายและความเกรงไว้ในภิกษุ ทั้งที่เป็นผู้เฒ่า ทั้งที่เป็นผู้ใหม่ ทั้งที่เป็นปานกลาง เป็นอย่างแรงกล้าดังนี้ข้อ ๑, เราจะฟังธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยกุศล เราจักเงี่ยหูลงฟังธรรมนั้นพิจารณาเนื้อความ ดังนี้ข้อ ๑, เราจักไม่ละสติที่ไปในกาย คือพิจารณาร่างกายเป็นอารมณ์ดังนี้ข้อ ๑, ครั้นทรงสั่งสอนอย่างนี้แล้ว เสด็จหลีกไป.

ในพระโอวาทนี้ พระศาสดาตรัสเรียกท่านปิปผลิว่ากัสสปะตามโคตรของท่าน, เมื่อเข้ามาอยู่ในพระธรรมวินัยนี้แล้ว ภิกษุสหธรรมิกเรียกท่านว่า พระมหากัสสปะ เพื่อหมายรู้ต่างจากพระกัสสปะรูปอื่นเช่นพระกุมารกัสสปะ ดังจะหมายว่า กัสสปะใหญ่ กัสสปะน้อย. การบวชอุทิศพระอรหันต์ในโลกของท่านนั้น เป็นธรรมเนียมกล่าวในบาลี ไม่เฉพาะแต่ของพระมหากัสสปะ ของท่านผู้อื่น เช่นของท่านปุกกุสาติก็มี, ดูเป็นทีว่า ท่านเหล่านั้นยังไม่ปลงใจว่าจักรับใครเป็นศาสดา พระศาสดาของเรา แรกทรงผนวชดูท่วงทีก็อย่างนี้ แต่เพราะจะได้เป็นพระศาสดาประกาศพระศาสนาเองกระมัง ท่านจึงไม่กล่าวว่า ทรงอุทิศพระอรหันต์ในโลก. การบวชอย่างนี้คล้ายธรรมเนียมบวชเป็นสันยาสีของพวกพราหมณ์. ผู้ปรารถนาจะบวชเป็นสันยาสี ต้องเป็นผู้ครองเรือนที่เรียกว่าคฤหัสถ์มาก่อน จนมีบุตรสืบสกุลตามนิยมของพวกพราหมณ์ว่า จักไม่ตกขุมนรกชื่อปุตตะแล้วเป็นบวชได้ ไม่จำเป็นจะต้องออกไปอยู่จำศีลในป่า

---

๑. ส. นิทาน. ๑๖/๒๖๐. สมนุต. ๑/๒๙๒.

เป็นวนปรัตถะอีกชั้นหนึ่งก่อน หรือบวชจากชั้นนั้นก็ได้. การบวชก็คือละการครองเรือน ปลงผมจุกที่พวกพราหมณ์ไว้นั้นเสีย โกนโล้นทั้งศีรษะ นุ่งห่มผ้าสีเหลืองหม่น ได้แก่ผ้ากาสายะของเรา นุ่งผืนห่มผืน เที่ยวภิกขาจารเลี้ยงชีวิต เข้าอยู่ในป่า มีมรรยาทอันจะพึงรักษามีภาวนาอันจะพึงบำเพ็ญตามวิธี ไม่ปรากฏว่าตั้งอยู่เป็นหมู่เป็นคณะ. การบวชอย่างนี้ทำต่อหน้าปุโรหิตคือผู้อำนวยการพิธีและแขกผู้มาประชุมเป็นการเด็ดเดี่ยว. การบรรพชาของพระ-ศาสดา โดยโวหารของพระมัชฌิมภาณกาจารย์ที่ว่า ปลงพระเกศและพระมัสสุ ทรงผ้ากาสายะถือเพศผนวชต่อหน้าพระชนกพระชนนี ผู้กำลังทรงกันแสงอยู่ แม้ด้วยการบวชเป็นสันยาสีของพวกพราหมณ์.

อาการทรงรับพระมหากัสสปะเข้าในพระธรรมวินัยและโปรดให้รับพระพุทโธวาท ๓ ข้อนี้ พระอรรถกถาจารย์แยกเป็นวิธีอุปสัมปทาอย่างหนึ่ง ดุจประทานแก่พระนางมหา-ปชาบดีโคตมี ด้วยโปรดให้รับครุธรรม ๘ ประการ, แต่วิธีหลังแลเห็นชัด เพราะเป็นครั้งแรกที่ประทานอุปสัมปทาแก่สตรีให้เป็นภิกษุณี และไม่ได้ประทานเอหิภิกขุนีอุปสัมปทาเลย, ส่วนวิธีต้น เห็นไม่พ้นไปจากประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทา.

พระมหากัสสปะได้ฟังพุทธโอวาททรงสั่งสอนแล้วบำเพ็ญเพียรไม่ช้านัก ในวันที่ ๘ แต่อุปสมบท ได้สำเร็จพระอรหัต. ท่านทรงคุณธรรมอย่างไร ได้เอาภารธุระพระศาสนาอย่างไร จักกล่าวในประวัติของท่านในอนุพุทธประวัติ.

พระมหากัจจายนะ ก็ว่าได้รับอุปสมบทเป็นเอหิภิกขุ จากพระศาสดาที่กรุงราชคฤห์ แต่เป็นเรื่องเล่าในอรรถกถา จักเอาไว้กล่าวในประวัติของท่านในอนุพุทธประวัติ.

พุทธกิจที่ได้ทรงบำเพ็ญในมคธชนบท ในคราวแรก ๆ เนื่องด้วยการประทานอุปสมบทเป็นพื้น จนมีพวกคนผู้ไม่เลื่อมใสกล่าวติเตียนว่า พระสมณโคดมชักนำเพื่อความเป็นผู้ไม่มีบุตร เพื่อความเป็นหม้าย เพื่อความขาดแห่งสกุล. พวกพราหมณ์ย่อมถือตามโอวาทของพระพรหมเป็นเจ้าว่า ให้แผ่พืชพันธุ์ให้แพร่หลาย ย่อมนิยมในความเป็นผู้มีบุตรสืบสกุล มีได้มากเพียงใดยิ่งดีเพียงนั้น แลถือกันว่า คนผู้ไม่มีบุตรผู้จะทำทักษิณาเมื่อตายแล้วย่อมตกขุมนรกชื่อปุตตะ ต่อมีบุตรจึงปิดขุมนรกนั้นได้. ชาวมคธครั้งนั้น ถือเหมือนอย่าง

พวกพราหมณ์กระมัง จึงได้ติเตียนในการชักนำคนให้บวช, แต่การครหานั้นมีอยู่ไม่ช้า พอคนทั้งหลายทราบว่า เจ้าตัวสมัครเอง เหมือนผู้บวชเป็นสันยาสีไม่ใช่ถูกล่อลวงหรือถูกบังคับขืนใจ ก็สงบไปเอง.

มหาสันนิบาตแห่งพระสาวก

ครั้งพระศาสดา เสด็จประทับอยู่ ณ กรุงราชคฤห์พระนครหลวงแห่งมคธชนบท ได้มีการประชุมใหญ่แห่งพระสาวกคราวหนึ่ง เรียกว่าจาตุรังคสันนิบาต แปลว่าการประชุมมีองค์ ๔ คือพระสาวกผู้เข้าประชุมนั้น ล้วนเป็นพระอรหันต์อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว นับเป็นองค์ ๑, พระสาวกเหล่านั้นล้วนเป็นเอหิภิกขุ สาวกครั้งแรกผู้ได้รับอุปสมบทที่พระศาสดาประทานเอง นับเป็นองค์ ๑, พระสาวกเหล่านั้นไม่ได้นัดหมายต่างมาพร้อมกันเข้าเอง นับเป็นองค์ ๑, พระศาสดาประทานพระบรมพุทโธวาท ซึ่งเรียกว่า โอวาทปาฏิโมกข์ ย่อหัวใจพระพุทธศาสนาแสดง นับเป็นองค์ ๑, มหาสันนิบาตนี้ได้มีแล้ว ณ เวฬุวนาราม ในวันมาฆปุรณมีดิถีเพ็ญแห่งมาฆมาสคือเดือน ๓ ที่เป็นวันทำพิธีศิวราตรีของพวกพราหมณ์ เวลาบ่าย. การประชุมนี้มีชื่อเล่าลือมาในพระศาสนา จนถึงยกขึ้นกล่าวเป็นพระเกียรติของพระศาสดาในมหาปทานสูตร[๑] และเป็นอภิลักขิตสมัยที่ทำบูชาของวัดทั้งหลาย เรียกว่ามาฆบูชา.

พิจารณาองค์ ๔ และความยกย่องประกอบกัน น่าจะสันนิษฐานเห็นว่า พระสาวกผู้มาประชุมนั้น คือพระสาวกผู้อันพระศาสดาทรงส่งไปประกาศพระศาสนาในชนบททั้งหลาย ต่างมาเพื่อเฝ้าเยือนพระศาสดา แต่เผอิญมามากด้วยกัน จนถึงให้เกิดความรู้สึกประหลาดและชื่นบาน ของพระศาสดาและพระสาวกผู้ได้พบกันและกัน, เมื่อสาวกมาอยู่พร้อมกันมากเช่นนี้เป็นโอกาสที่สมควรดี, พระศาสดาจึงได้ตรัสให้มีประชุมและทรงแสดงหัวใจพระศาสนาเพื่อพระสาวกจะได้ถือเอาเป็นหลักสำหรับสอนพระศาสนา. พิจารณาน้ำพระหฤทัยของพระศาสดา เมื่อได้เห็นสาวกผู้ร่วมอัธยาศัยในการแผ่ประโยชน์ให้แก่โลก มาอออพร้อมกันอยู่มาก จะทรงพระโสมนัสสักปานไร, แม้พวกพระสาวกได้เฝ้าพระศาสดาพร้อมกันมาก และได้พบกันเอง ผู้มีธุระร่วมกันเป็นหมู่ใหญ่คงมีใจเบิกบานเหมือนกัน, การประชุมครั้งนั้นจึงติดอยู่ใน

๑. ที. มหา. ๑๐/๑.

ใจของพวกพระสาวกไม่รู้ลืม จึงยกย่องเป็นสำคัญสืบกันมา.

ฝ่ายพระคันถรจนาจารย์กล่าวจำนวนแห่งพระสาวกผู้มาประชุมว่า ๑,๒๕๐ องค์ และชี้เอาพระชฎิลเก่าพวกพระอุรุเวลกัสสป ๑,๐๐๐ รูป และพระปริพาชกเก่าพวกพระอัครสาวก ๒๕๐ รูป และกล่าวถึงกาละว่าได้มีในวันพระสารีบุตรได้บรรลุพระอรหัต. ถ้าเป็นพระ ๒ พวกนั้น ไม่สมกับองค์ว่า ต่างมา หาได้รับนัดหมายกันไม่. พระ ๒ พวกนั้นอยู่ในสำนักพระศาสดา นับองค์นั้นทำอะไร, ถ้าไม่มีองค์นั้น การประชุมก็ไม่อัศจรรย์อะไร. ข้อว่าได้มีในวันพระสารีบุตรได้สำเร็จพระอรหัตเล่าก็ไม่สม, เมื่อคราวนั้น เสด็จอยู่ ณ เขาคิชฌกูฏ, คราวประชุมนี้ เสด็จอยู่ ณ เวฬุวัน. อนึ่ง ถ้าได้มีในวันนั้น ต้องไม่ใช่วันมาฆปุรณมี เพราะวันนั้นยังเป็นเวลาเสด็จอยู่ที่ตำบลอุรุเวลา กำลังทรงทรมานพระอุรุเวลกัสสปอยู่. มีเรื่องเล่าในคัมภีร์มหาวรรคพระวินัยว่า[๑] ถึงฤดูหนาว ๘ วันในระวางเดือนมาฆะกับเดือนผัคคุณะ คือเดือน ๓ กับเดือน ๔ พวกชฎิลลงอาบน้ำในแม่น้ำเนรัญชราพากันหนาวสั่น, พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนิรมิตเตาเพลิงไว้ให้ผิง, พวกชฎิลได้เห็นพระพุทธานุภาพ, กว่าจะโปรดพวกชฎิลได้หมด จนถึงพระสารีบุตรได้สำเร็จพระอรหัต วันยังอีกยาว, บางทีวันที่พวกชฎิลลงอาบน้ำนั้นเองเป็นวันที่ทำพิธีศิวราตรีของพวกพราหมณ์. ตามเหตุอันกล่าวมา การประชุมสาวกครั้งนั้น น่าจะเป็นคราวอื่นจากวันที่พระสารีบุตรบรรลุพระอรหัต ทั้งในคัมภีร์มหาวรรคพระวินัย ก็เล่าแต่เรื่องอัครสาวกบรรพชา หาได้เล่าถึงสาวกสันนิบาตนี้ไม่.

โอวาทปาฏิโมกข์นั้น เป็นคำประพันธ์ ๓ คาถากึ่ง คาถาที่ ๑ แสดงว่า ขันติคือความอดทน เป็นตบะอย่างยอด, ท่านผู้รู้กล่าวนิพพานว่าเป็นยอด, บรรพชิตผู้ฆ่าผู้เบียดเบียนสัตว์อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ. ข้อที่ทรงยกขันติขึ้นตรัสนั้น แสดงว่าศาสนธรรมคำสอนของพระองค์ เป็นไปเพื่อให้อดทนต่อเย็นร้อนหิวระหาย ถ้อยคำให้ร้ายใส่ความด่าว่า และ

---

๑. วิ. มหา. ๔/๕๘. ฤดูหนาว ๘ วันในระวาง ในบาลีใช้ศัพท์ว่า อนฺตรฏฺฐกาสุ มีแก้ในอรรถกถา (มโน. ปู. ๒/๑๔๘) ว่า อนฺตรฏฺฐโกติ มาฆผคฺคุณานํ อนฺตเร อฏฺฐทิวสปริมาโณ กาโล. มาฆสฺส หิ อวสาเน จตฺตาโร ทิวสา ผคฺคุณสฺส อาทิมฺหิ จตฺตาโรติ อนฺตรฏฺฐโกติ วุจฺจติ. ถือเอาความว่า ๘ วันในระวางเดือนมาฆะและเดือนผัคคุณะ คือ ๔ วันในที่สุดเดือนมาฆะและอีก ๔ วันในต้นเดือนผัคคุณะ เรียกว่าอันตรัฏฐกะ. ในครั้งก่อน นับวันพระจันทร์เพ็ญเป็นวันเต็มเดือน นับวันแรมค่ำ ๑ เป็นวันปาฏิบท คือเริ่มเดือนใหม่ วันเพ็ญมาฆะจึงอยู่ใน ๘ วันนั้น.

ทุกขเวทนาอันแรงกล้าเกิดแต่อาพาธ, ข้อที่ทรงสรรเสริญนิพพานว่าเป็นยอดนั้น แสดงว่าผลแห่งการปฏิบัติพุทธศาสนาเป็นอย่างสูงนั้น คือทำใจไม่ให้ตัณหาคือความอยากรัดรึงไว้ได้, ข้อที่ตรัสติบรรพชิตผู้ฆ่าผู้เบียดเบียนสัตว์ว่าไม่เป็นสมณะนั้น แสดงว่าศาสนธรรมของพระองค์เป็นไปเพื่อมีเมตตากรุณาในสัตว์ทั้งปวง. คาถาที่ ๒ แสดงว่า ไม่ทำบาปทั้งปวง ยังกุศลให้บริบูรณ์ ยังจิตของตนให้ผ่องใส เป็นศาสนธรรมคำสอนของท่านผู้รู้. ข้อที่ห้ามการทำบาป และให้บำเพ็ญกุศลนั้น แสดงว่าพระพุทธศาสนาไม่เป็นแต่เพียงสอนให้เว้นจากความชั่วเท่านั้น ยังสอนให้ทำดีด้วย ไม่ใช่เพียงเว้นจากฆ่ากันเบียดเบียนกันแล้วเป็นได้บุญ ยังการช่วยอุปถัมภ์บำรุงชีวิตและความสุขของกันและกันด้วย, ข้อที่ทรงยกการทำจิตให้ผ่องใสขึ้นตรัสนั้น แสดงว่าความบริสุทธิ์เป็นคุณที่นิยมในพระพุทธศาสนา. คาถาที่ ๓ กับอีกกึ่งว่า ความไม่พูดข้อนขอดกัน ความไม่ประหัตประหารกัน ความสำรวมในปาฏิโมกข์ ความรู้จักประมาณในอาหาร ความเสพที่นอนที่นั่งอันสงัด ความประกอบในทางจิตอย่างสูง เป็นคำสอนของท่านผู้รู้. ข้อที่ทรงยก ๖ ข้อนขึ้นตรัสนั้น แสดงว่าการพูดข้อนขอดกันก็ดี พูดเสียดแทงกันก็ดี ทะเลาะกันก็ดี การชกกันตีกันก็ดี ไม่เป็นการดีสำหรับหมู่สมณะ, อันสมณมณฑล สมควรมีขนบธรรมเนียมเป็นเครื่องนำความประพฤติอันดีสงบเรียบร้อย ไม่เป็นผู้เห็นแก่กิน ยินดีในที่เงียบ บำเพ็ญภาวนารักษาจิตให้เป็นสมาธิ โอวาทปาฏิโมกข์ มีความสังเขปดังกล่าวมาฉะนี้.

สาวกผู้เที่ยวสอนพระพุทธศาสนา คงจะยกเอาธรรมในโอวาทปาฏิโมกข์นี้ บทหนึ่งหรือหลายบทขึ้นแสดงโดยอนุรูปแก่บริษัท. ได้ยินว่า พระศาสดาเองก็ทรงยกขึ้นตรัสประทานโอวาทแก่ภิกษุสงฆ์ ในวันอุโบสถทุกกึ่งเดือน มางดเสียเมื่อได้ทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์เอาสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้ มาสวดในที่ประชุมแทน เรียกว่าสวดปาฏิโมกข์แล้ว.

ทรงอนุญาตเสนาสนะ

ในคราวเสด็จกรุงราชคฤห์ครั้งแรก พระเจ้าพิมพิสารทรงถวายเวฬุวนาราม[๑]เป็นที่

๑. วิ. มหา. ๔/๗๑. ในบาลีนี้ แสดงวิธีถวายว่า พระเจ้าพิมพิสารทรงจับพระภิงคาร (เต้าน้ำ) ทอง (ทรงหลั่งน้ำทักษิโณทก) มอบถวายแด่พระผู้มีพระภาค (ด้วยพระราชดำรัส) ว่า 'ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระเจ้าถวายอุทยานเวฬุวันนั้นแด่พระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข.'

ประทับพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์, เวฬุวนารามนั้น เข้าใจว่าเป็นสวนหลวงคงมีเรือนโรงเช่นตำหนักเป็นที่ประทับ ศาลาเป็นที่พักข้าราชการ เรือนสำหรับคนอยู่เฝ้า. การที่ทรงถวายนั้น ดูเหมือนกับทรงยกไว้ให้เป็นที่พักของพระสงฆ์. ในเวลาที่พระสงฆ์จาริกไปอื่น การดูแลรักษาเป็นธุระของเจ้าหน้าที่ ไม่ใช่เป็นสังฆารามอันพระสงฆ์จะต้องอยู่เฝ้าประจำเหมือนในทุกวันนี้, สิทธิในฐานที่น่าจะตกอยู่แก่เจ้าของ, ในที่อื่นกล่าวความชัดว่า ชาวบ้านไล่ภิกษุเจ้าอาวาสผู้ก้าวร้าวเสียก็มี. พระศาสดาและพระสาวกเข้าไปอยู่ ดูน่าจะอยู่ในเรือนโรงเหล่านั้น, แต่ในเสนาสนขันธกะกล่าวว่า ครั้งพระศาสดายังไม่ได้ทรงอนุญาตเสนาสนะ, ภิกษุทั้งหลายย่อมอยู่ ณ ที่นั้น ๆ ในป่าบ้าง ที่โคนไม้บ้าง บนภูเขาบ้าง ในซอกเขาบ้าง ในถ้ำบ้าง ที่ป่าช้าบ้าง ที่สุมทุมบ้าง ที่แจ้งบ้าง ลอมฟางบ้าง. วันหนึ่งราชคหกเศรษฐีไปอุทยานแต่เช้า ได้เห็นภิกษุเหล่านั้นกำลังออกมาจากสถานนั้น ๆ มีอาการก้าวหน้า ถอยหลัง แลเหลียว คู้แขนเหยียดแขน น่าเลื่อมใส มีจักษุทอด ถึงพร้อมด้วยอิริยาบถ, เศรษฐีได้เห็นแล้วเลื่อมใส ถามภิกษุเหล่านั้นว่า ถ้าเขาทำวิหารคือกุฎีขึ้น ภิกษุเหล่านั้นจะพึงอยู่ในวิหารของเขาหรือ, ภิกษุเหล่านั้นตอบว่า พระศาสดายังมิได้ทรงอนุญาตวิหาร, เขาขอให้กราบทูลถามแล้วบอกแก่เขา, ภิกษุเหล่านั้นรับคำแล้วไปเฝ้าพระศาสดา กราบทูลเรียนปฏิบัติ. เพราะเรื่องนี้เป็นเหตุ พระศาสดาตรัสธรรมีกถาแล้วอนุญาตเสนาสนะ คือที่นอนที่นั่ง ๕ ชนิด โดยชื่อว่าวิหาร ๑ อัฑฒโยค ๑ ปราสาท ๑ หัมมิยะ ๑ คุหา ๑. วิหารนั้นคงเป็นกุฎีมีหลังคา มีปีก ๒ ข้างอย่างปกติ. อัฑฒโยคนั้น แปลโดยพยัญชนะว่า ประกอบกึ่งหนึ่ง ได้แก่โรงหรือร้านที่มุงแต่ซีกเดียว เพื่อเปิดอีกด้านหนึ่งให้โปร่ง เช่นโรงโขนของเก่า หรือร้านขายของเล็กน้อย, ในภายหลังมีผู้คิดทำเป็นเรือนตึกก็มี. ปราสาทนั้น เราเข้าใจกันมาว่าเรือนยอด แต่ยังไม่พบแก้ในภาษามคธเลย, เรือนยอดก็มีเหมือนกัน แต่เรียกว่ากูฏาคาร, คำกล่าวถึงปราสาท มีแต่กล่าวถึงชั้นว่าปราสาท ๗ ชั้น ไม่ได้กล่าวถึงหลังคา ชื่อนี้จึงแปลกันมาว่าเรือนชั้น พิจารณาตามพยัญชนะก็ไม่ได้ความแปลว่าเรือนนำมาซึ่งความสดใสแห่งจิต คือน่ารื่นรมย์หรือน่าสนุก เพ่งความงามแห่งเรือนนั้น. หัมมิยะ เป็นชนิดที่ม้ว ได้พบแก้แห่งหนึ่งว่า หลังคาที่มีลานพระจันทร์ส่องถึง ได้แก่

๑. วิ. จุลฺล. ๗/๘๕.

หลังคาตัด. คุหานั้น ได้แก่ถ้ำแห่งภูเขา.

ภิกษุเหล่านั้นแจ้งข่าวแก่ราชคหกเศรษฐีให้ทราบ. เศรษฐีได้ทราบว่าทรงอนุญาตเสนาสนะแล้วให้ปลูกวิหารขึ้น ๖๐ หลังในวันเดียว กุฎีที่ปลกแล้วเสร็จในวันเดียว ๖๐ หลังนั้นถ้าทำได้จริงก็คงเป็นเพียงกระท่อมน้อย ๆ. ปลูกที่ไหนไม่ได้กล่าวไว้ น่าจะเห็นว่าปลูกขึ้นในที่ของตนเอง สำหรับให้พระเข้าอยู่อาศัย ครั้นทำวิหารเสร็จแล้ว เศรษฐีไปเฝ้าพระศาสดากราบทูลอาราธนา เพื่อทรงรับภัตตาหารในวันพรุ่งพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์. ในวันรุ่งขึ้นตระเตรียมเสร็จแล้วให้ไปกราบทูลภัตตกาลตามธรรมเนียม. พระศาสดาพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เสด็จไปสู่เรือนราชคหกเศรษฐี เขาอังคาสพระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ด้วยของเคี้ยวของกินอันประณีตอิ่มหนำแล้วกราบทูลถามพระศาสดาว่า จะพึงปฏิบัติในวิหารนั้นอย่างไร. ทรงแนะให้ตั้งไว้ คืออุทิศไว้เพื่อจาตุททิสสงฆ์ คือพวกภิกษุอันจะพึงมาจาก ๔ ทิศทั้งที่มาแล้วและยังมิมา. เศรษฐีอุทิศวิหาร ๖๐ หลังนั้นไว้ เพื่อจาตุททิสสงฆ์. พระศาสดาทรงอนุโมทนาวิหารทานนั้น โดยใจความว่า วิหารนั้น ย่อมกำจัดเย็นร้อน กันสัตว์ร้าย สัตว์เสือกคลานและยุง คุ้มฝนลมแดด, การถวายวิหารแก่สงฆ์เพื่อเป็นที่เร้น เพื่อความสำราญ เพื่อบำเพ็ญสมถวิปัสสนา พระพุทธะทั้งหลายสรรเสริญว่าเลิศ, เหตุนั้นบัณฑิตแลเห็นเป็นประโยชน์ตนพึงให้ทำวิหารอันน่าสำราญแล้วเชิญท่านผู้พหุสูตให้อยู่ และพึงให้ข้าว น้ำ ผ้านุ่งห่ม เสนาสนะคือที่นอนที่นั่งแก่ท่าน ด้วยใจเลื่อมใสในท่านว่าเป็นผู้ตรง, ท่านพหุสูตเหล่านั้นย่อมแสดงธรรมอันเป็นเครื่องบำบัดทุกข์แก่เขา ที่เขารู้ธรรมแล้ว จักเป็นผู้หาอาสวะมิได้ ปรินิพพานในโลกนี้. พระศาสดาทรงอนุโมทนาวิหารทานของราชคหกเศรษฐีแล้วเสด็จกลับ.

ทรงแสดงวิธีทำปุพพเปตพลี

พวกพราหมณ์เขามีธรรมเนียมเซ่น และทำทักษิณาอุทิศบุรพบิดรของเขา เรียกว่าศราทธะ เป็นการจรเนื่องจากการเผาศพบ้าง เป็นการประจำปีที่บรรจบรอบวันตายของบุรพบิดร หรือต้นเดือนต้นปีบ้าง. บุรพบิดรเพียง ๓ ชั้น คือ บิดา ๑ ปู่ ๑ ทวด ๑ เป็นผู้อันจะพึงเซ่นด้วยก้อนข้าว เรียก "สปิณฑ" แปลว่า ผู้ร่วมก้อนข้าว บุรพบิดรพ้นจาก

ทวดขึ้นไปก็ดี ญาติผู้ไม่ได้สืบสายตรงก็ดี เป็นผู้จะพึงได้รับน้ำกรวด เรียก "สมาโนทก" แปลว่า ผู้ร่วมน้ำ. บุรพบิดร ๓ ชั้นนั้น กรวดน้ำให้ด้วยก็ได้. การกรวดน้ำของเขาลงไปในแม่น้ำ เอามือกอบน้ำขึ้นปล่อยให้ค่อย ๆ รั่วลง นึกอุทิศถึงผู้ตายไปพลางว่า ขอให้น้ำนี้ระงับความระหายของท่านผู้นั้น ๆ. ธรรมเนียมนี้เนื่องมาถึงพวกไทยเรา. การทำข้าวบิณฑ์คือเอาข้าวกรอกในกรวยใบตองคว่ำลงบนภาชนะมีพานเป็นต้น มีกับข้าวของกินเรียงรายบ้างเล็กน้อย ประดับด้วยดอกไม้สด หรือด้วยเครื่องประดับอย่างอื่น มีธูปเทียนติด ตั้งเป็นเครื่องสักการะ ในวันเทศกาล คือ ในวันสารท ในวันตรุษ ในวันสงกรานต์ นี้ตรงกับข้าวบิณฑ์ของพราหมณ์. เดิมชะรอยจะทำเซ่นบุรพบิดร แต่ภายหลังเราเข้าใจว่า ทำบูชาพระพุทธรูป. การกรวดน้ำเรายังทำกันอยู่จนบัดนี้ ในเวลาพระสงฆ์อนุโมทนา แต่ใช้ภาชนะเช่น เต้า ขวด หรือจอก มีภาชนะอีกใบหนึ่งเช่นขันหรือถาด รับน้ำกรวดแล้วเอาไปเทที่ดิน หรือกรวดลงดินทีเดียว, ขณะกรวดเปลี่ยนความนึกเป็นให้ส่วนบุญ ตามวิธีข้างพระพุทธ-ศาสนา แม้จืดจางลงก็ยังไม่เลิกทีเดียว. ข้าวบิณฑ์ของพราหมณ์นั้น เขาทำพิธีเซ่นแล้วโยนให้ทานสัตว์ กาบ้าง ปศุบ้าง. กานั้นเขาถือว่าเป็นนกผี ได้อาหารกินแล้วจะได้ไม่รังควานบุรพบิดรของเขา. ปศุนั้น เช่นโค กระบือ พวกพราหมณ์เขาใช้แต่โค, โคจักกินข้าวบิณฑ์นั้นหรือไม่ น่าสงสัยอยู่. แต่ได้ยินว่า โคในเมืองเราที่เจ้าของหัดมาแต่เล็ก กินข้าวและขนมได้, โคของเขาจักเป็นเช่นนั้นกระมัง. การทำทักษิณาที่เรียกว่าศราทธะของเขาคือเชิญพวกพราหมณ์มาเลี้ยง เสร็จแล้วแจกไทยธรรม ผ้าเป็นของที่เว้นไม่ได้ พวกพราหมณ์เอาธุระนักเพื่อไม่ให้บุรพบิดรของเขาหิวระหายและเปลือยกาย, การให้ผ้าในทักษิณานุประทานของเราก็มีเหมือนกัน แต่เราเข้าใจว่า เนื่องมาจากภิกษุถือบังสุกุล ไม่รับผ้าจากมือของผู้ให้ จึงวางให้เพื่อหยิบเอาเอง โดยสังเขปว่าผ้าบังสุกุล. การเซ่นและทำศราทธะอุทิศบุรพบิดรพวกวรรณะอื่นมีกษัตริย์เป็นต้นก็ทำเหมือนกัน ในการทำศราทธะ คงเอาพวกพราหมณ์เป็นปฏิคาหก ไม่กล่าวถึงการเลี้ยง ชะรอยพวกพราหมณ์ไม่ฉันของที่วรรณะอื่นทำ.

พระเจ้าพิมพิสารทรงทำปุพพเปตพลี ภายหลังแต่ทรงนับถือพระพุทธศาสนาแล้วชะรอยจะอนุโลมตามธรรมเนียมของพราหมณ์ยักเป็นเลี้ยงและถวายไทยธรรมแก่พระภิกษุสงฆ์

แทนทำแก่พราหมณ์ บางทีจะได้กราบทูลเรียนพระปฏิบัติแต่พระศาสดาแล้วก็ได้.

ในวันทรงทำปุพพเปตพลี พระเจ้าพิมพิสารเชิญเสด็จพระศาสดาพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ ไปทรงอังคาสที่พระราชนิเวศน์ พระสงฆ์ฉันเสร็จแล้ว ทรงบริจาคไทยธรรมต่าง ๆ รวมทั้งผ้าด้วยแก่ภิกษุสงฆ์แล้วทรงอุทิศบุรพบิดร. พระศาสดาทรงอนุโมทนาด้วยคาถามีคำว่า "อทาสิ เม อกาสิ เม[๑]" เป็นต้น แปลความว่า "ญาติก็ดี มิตรก็ดี ระลึกถึงอุปการะอันท่านทำแล้วในกาลก่อนว่า ท่านได้ให้แล้วแก่เรา ท่านได้ทำแล้วแก่เรา ท่านเป็นญาติ เป็นมิตร เป็นสขาของเรา พึงให้ทักษิณา เพื่อเปตชน, ไม่พึงกระทำการร้องไห้เศร้าโศกรำพันถึง, เพราะการอย่างนั้นไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่เปตชน, ญาติทั้งหลายย่อมตั้งอยู่อย่างนั้นเอง. ส่วนทักษิณานี้ที่ท่านทั้งหลายบริจาคทำให้ตั้งไว้ดีในสงฆ์ ย่อมสำเร็จประโยชน์แก่เปตชนนั้นโดยฐานะสิ้นกาลนาน. ท่านทั้งหลายได้แสดงญาติธรรมนี้ด้วย ได้ทำบูชาเปตชนให้ยิ่งด้วย ได้เพิ่มกำลังให้แก่ภิกษุทั้งหลายด้วย เป็นอันได้บุญไม่น้อยเลย."

พึงเห็นความแห่งอนุโมทนาคาถานี้ว่า ทรงอนุมัติการทำทักษิณาที่เรียกว่า ศราทธะ อุทิศบุรพบิดรของพวกพราหมณ์ ไม่ทรงอำนวยตามการเช่น แต่ขยายให้กว้างจากบุรพบิดร ๓ ชั้น โดยที่สุดเป็นเพียงมิตรเป็นสขา ทำอุทิศให้ก็ควร. ทักษิณาอุทิศคนตายทั่วไปอย่างนี้ เรียกทักษิณานุประทาน แปลว่าการตามเพิ่มให้ทักษิณาบ้าง เรียกว่ามตกทาน แปลว่าการให้อุทิศผู้ตายบ้าง. ทักษิณาอุทิศเฉพาะบุรพบิดร เรียกว่าปุพพเปตพลี ดังมีแจ้งในอาทิยสูตร ปัญจกังคุตตร[๒] โดยความเป็นกิจอันอริยสาวกผู้ครองเรือนจะพึงทำประการหนึ่ง.

เปตศัพท์ที่ข้าพเจ้าแปลทับว่า เปตชนนั้น หมายความ ๒ นัย หมายเอาคนตายแล้วอย่างหนึ่ง ได้ในคำว่า "เปโต กาลกโต" แปลว่าผู้ละไปแล้ว มีกาละอันทำแล้ว, หมายเอาบุรพบิดรอย่างหนึ่ง ได้ในบทว่าปุพพเปตพลี. ผู้ใคร่จะรู้อธิบายแห่งเปตศัพท์ ๒ นัยนี้ จงดูในธรรมวิจารณ์ส่วนสังสารวัฏ อธิการแห่งคติตอนแก้ปิตติวิสยะ[๓]. ในคาถาอนุโมทนานี้ ไม่จำกัดการทำทักษิณาเฉพาะบุรพบิดร ควรเข้าใจเปตศัพท์ในคาถานี้ว่า หมายเอาผู้ตายแล้วทั่วไป, มีธรรมเนียมของพวกพราหมณ์ว่า ผู้ใหญ่ในครอบครัวตาย จำจะต้องแสดงอาการ

๑. ขุ. ขุ. ๒๕/๘. ๒. องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๔๘. ๓. ธรรมวิจารณ์ หน้า ๘๒.

ร้องไห้ตีอกบ่นรำพันเป็นนักหนา เกินกว่าที่เป็นจริง พวกพ้องผู้มาเป็นสหายในการศพ ก็ต้องทำเช่นนั้นเหมือนกัน กล่าวจนถึงว่ามีพวกผู้หญิงคอยรับจ้างทำ ไม่แสดงอาการอย่างนั้นเป็นทำกระด้างต่อผู้ตาย, ในบางสูตร[๑]กล่าวถึงกิริยาอย่างนี้ว่า "กนฺทติ ปริเทวติ อุรตฺตาฬึ กโรติ" แปลว่า 'ย่อมร้องไห้ ย่อมรำพัน ย่อมทำตีอก,' หมายเอาธรรมเนียมอย่างนี้. ทรงห้ามมิให้ทำการร้องไห้เศร้าโศกรำพันในคาถานี้ ชื่อว่าทรงแนะนำให้เลิกธรรมเนียมนั้นเสีย เพราะหาประโยชน์แก่ผู้ตายมิได้. ข้อว่า ทักษิณาอันบริจาคในสงฆ์ ย่อมสำเร็จแก่ผู้ตายโดยฐานะนั้น เป็นกลเม็ดอยู่. แต่พระคันถรจนาจารย์ ดูเหมือนจะรู้สึกตะขิดตะขวงในข้อนี้ จึงได้แก้ไว้โดยนัย, ในบางสูตร[๒]กล่าวว่า เปตชนผู้ไปเกิดในกำเนิดอื่น ทั้งที่เป็นทุคติ ทั้งที่เป็นสุคติ ย่อมเป็นอยู่ด้วยอาหารในคติที่เขาเกิด. หาได้รับผลแห่งทานที่ทายกอุทิศถึงไม่ ต่อไปเกิดในปิตติวิสยะ ถึงได้รับผลแห่งทานที่อุทิศถึงนั้น, นี้พอเห็นได้ว่าเนื่องมาจากการทำศราทธะอุทิศถึงบุรพบิดร. เปตชนชนิดนี้จำพวกเดียวที่เขาทำทานแล้วอุทิศถึง, จำพวกอื่นอย่างเลวสัตว์นรก อย่างดีเทวดาเขาก็หาอุทิศถึงไม่, เทวดาได้รับแต่เครื่องสังเวย พึ่งมามีในพระพุทธศาสนาที่แนะให้ทำทักษิณาแล้วอุทิศแก่เทวดา. ในอรรถ[๓]กถาแก้แถมว่า แม้เปตชนผู้เกิดในปิตติวิสยะจะได้รับผลทานนั้น ต้องพร้อมด้วยสมบัติ ๓ ประการ คือ การบริจาคไทยธรรมแล้วอุทิศถึงของทายก ๑ ปฏิคาหกผู้รับไทยธรรมนั้น เป็นทักขิเณยยะ แปลว่าผู้ควรรับทักษิณาที่ว่าได้แก่พระอริยะ ๑ เปตชนนั้นได้อนุโมทนา ๑, ในที่สุดก็กล่าวว่า ทายกย่อมไม่ไร้ผล. ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ทักษิณานั้นชื่อว่าสำเร็จแก่ผู้ตายโดยฐานะด้วยอาการอย่างไร ได้ทรงแสดงไว้แล้วในคาถาสุดท้าย. ความแห่งคาถานั้นว่า ท่านทั้งหลายทำทักษิณานุประทาน ได้แสดงญาติธรรมแล้ว ๑ ได้ทำบูชา คือ ยกย่องเปตชนแล้ว ๑ ได้เพิ่มกำลังให้แก่ภิกษุทั้งหลายแล้ว ๑ เป็นอันได้บุญไม่น้อยเลย. ทายกผู้แสดงญาติธรรมและทำบูชาแก่เปตชนอย่างเต็มใจด้วยความรักความนับถือเป็นส่วนกตเวทิตา, ในทางที่ยังประโยชน์ให้สำเร็จแก่ปฏิคาหก ย่อมได้ความอิ่มใจ รู้สึกเหมือนท่านได้รับส่วนกุศลที่อุทิศถึง โดยที่สุดได้โภชนะที่ท่านชอบบริโภค นึกถึงท่านส่งไปถวายพระฉันย่อมรู้สึกเหมือนท่านได้บริโภค. ส่วนปฏิคาหกผู้ได้รับ

๑. องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๖๑. ๒. องฺ. ทสก. ๒๔/๒๒๐. ๓. ป. โช. ขุ. ขุ. ๒๓๒.

ทักษิณา ย่อมรู้สึกเหมือนได้รับของอันท่านให้ คนอื่นผู้อนุโมทนาย่อมรู้สึกว่าเป็นเกียรติแก่ท่านเพียงไร. ความสำเร็จแห่งผลแก่ท่านโดยฐานะอย่างนี้เอง ย่อมชักนำให้คนยังทำทักษิณานุประทานอยู่จนบัดนี้ ในเมื่อความเชื่อว่าไทยธรรมที่บริจาคได้ถึงท่าน ดุจฝากของจากประเทศนี้ไปให้ญาติผู้ไปอยู่ในประเทศอื่น เสื่อมไปแล้ว.

แต่อย่างไรพวกพุทธศาสนิกจึงเข้าใจเปตศัพท์นี้ว่าผีเปรต. ศัพท์ว่า ปฺรตะ นี้เป็นภาษาสันสกฤตตรงกับศัพท์เปตในมคธภาษานั้นเอง แต่หมายเอาเฉพาะผู้ตาย ไม่ได้หมายถึงบุรพบิดร เขามีศัพท์ที่เรียกบุรพบิดรต่างหากว่า "ปิตฺฤ" พหุวจนะเป็น "ปิตระ." พวกพราหมณ์ย่อมเชื่อว่า คนตายแล้วย่อมไปเกิดในคตินั้น ๆ แต่ด้วยความรักและความนับถือบุรพบิดรของตน จึงสำคัญเห็นอีกส่วนหนึ่งว่า ยังทรงอยู่ด้วยเป็นอทิสสมานกาย คือแลไม่เห็นตัว มีถิ่นเป็นที่อยู่เรียกปิตฺฤโลกะ ความรู้สึกอย่างนี้ พวกเราก็ได้มาจากเขา แต่เราเข้าใจว่าอยู่บ้านเรือนเดิม ได้แก่ผีเรือน เข้าใจเป็นจำพวกผีเรือนอยู่ข้างใกล้, แต่เราเข้าใจว่า ผีพวกนี้อดโซ รูปร่างไม่สมประกอบ เป็นสัตว์ทั้งน่ากลัวทั้งน่าสงสาร. ข้าพเจ้าเข้าใจว่า จงใจเหยียดบุรพบิดรของพวกพราหมณ์ให้เป็นผีชนิดนี้ โดยอาการเย้ยหยันอย่างเดียวกับพวกเขาเหยียดพวกเราก็มี. พวกพราหมณ์กลัวเป็นอย่างยิ่งว่า บุรพบิดรของเขาจักอดหิว จักระหายน้ำ จักเปลือยกาย จึงทำการเซ่นด้วยของเหล่านี้บ้าง ให้ของเหล่านี้เป็นทานบ้าง. เราก็เหยียดบุรพบิดรพวกนี้ว่า เป็นผีอดหิว ระหายน้ำ เปลือยกาย เสริมต่อในข้อที่อดหิวและระหายว่ามีท้องใหญ่แต่มีปากเท่ารูเข็ม ได้ข้าวได้น้ำกินเข้าไปไม่ได้เท่าไร ไม่รู้จักหายอยาก กระวนกระวายด้วยความอยาก ดุจถูกไฟเผา เสริมความเปลือยกายเข้าว่า มีรูปไม่สมประกอบต่าง ๆ ทั้งทรวดทรงทั้งผิวพรรณ สุดแต่จะน่าเกลียดน่ากลัวได้เพียงไร. คาถาอนุโมทนาทักษิณานุประทานของพระเจ้าพิมพิสาร[๑] ก็มีคาถานำกล่าวถึงผีพวกนี้ ความชัดพอจะรู้ว่าหมายเอาผีบุรพบิดรว่ามาสู่เรือนของตน ด้วยหมายจะได้รับทานที่ญาติอุทิศให้, แม้ข้าวน้ำมีมาก แต่ไม่มีใครระลึกถึงก็เป็นกรรมของสัตว์, ต่อมีผู้บริจาคแล้วอุทิศให้ จึงจะได้รับและอำนวยพรให้ผู้อุทิศ แต่นี้แสดงความเป็นไปแห่งพวกผีนี้ว่า ไม่ได้ทำไร่ไถนาเลี้ยงโค ไม่ได้ค้าขาย ย่อมเป็นอยู่ด้วย

---

๑. ขุ. ขุ. ๒๕/๘.

ทาน อันญาติให้แล้วจากมนุษยโลกนี้, ทานนั้นย่อมสำเร็จแก่พวกผีนั้น ดุจน้ำฝนอันตกในที่ดอน ย่อมไหลไปสู่ที่ลุ่ม หรือดุจห้วงน้ำเต็มล้นลงมาโดยลำดับจนยังสาครให้เต็ม.

การทำปุพพเปตพลี ย่อมบำรุงความรักความนับถือในบุรพบิดรของตน ให้เจริญกุศลส่วนกตัญญูกตเวทิตา เป็นทางมาแห่งความรุ่งเรืองแห่งสกุลวงศ์ พระศาสดาจึงได้ทรงอนุมัติ ด้วยประการอย่างนี้.

ทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ในกิจ

วันหนึ่ง พระศาสดาทรงพระดำเนินอยู่ในพระวิหาร ทอดพระเนตรเห็นราธพราหมณ์ มีร่างกายอันผอม มีผิวเศร้าหมองไม่สดใส ตรัสถามได้ความว่า ราธพราหมณ์ปรารถนาจะบวช แต่ไม่มีใครบวชให้ เมื่อไม่ได้บวชสมประสงค์ จึงได้เป็นเช่นนั้น จึงตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใครระลึกถึงอุปการะของพราหมณ์ผู้นั้นได้บ้าง, พระสารีบุตรกราบทูลว่า ข้าพระเจ้านึกได้อยู่ วันหนึ่ง ข้าพระเจ้าเที่ยวไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์, พราหมณ์นั้นได้ให้อาหารแก่ข้าพระเจ้าทัพพีหนึ่ง, พระศาสดาตรัสว่า ดีละ ๆ สารีบุตร สัตบุรุษเป็นคนกตัญญูกตเวที, ถ้าอย่างนั้น สารีบุตรให้พราหมณ์นั้นบวชเถิด. ครั้นตรัสสั่งพระสารีบุตรให้บวชราธพราหมณ์อย่างนี้แล้ว ตรัสเลิกอุปสมบทด้วยสรณคมน์ ๓ ที่ทรงพระอนุญาตไว้แล้วแต่เดิม ตั้งแต่วันนั้นเป็นต้นไป ทรงอนุญาตให้สงฆ์อุปสมบทกุลบุตรด้วยวิธีประชุมภิกษุในมัธยมชนบท ๑๐ รูป ในปัจจันตชนบทที่หาภิกษุยากเพียง ๕ รูป, ภิกษุรูปหนึ่งประกาศสงฆ์ให้รู้เรื่องครั้งหนึ่งก่อน แล้วประกาศความรับอุปสมบท คือสมมติคนนั้นให้เป็นภิกษุ ของสงฆ์อีก ๓ คราว, ถ้าไม่มีภิกษุคัดค้าน, ผู้นั้นชื่อว่าเป็นภิกษุ, ถ้าถูกคัดค้านจนเสียงเดียวเป็นอันไม่ยอมรับ. อุปสมบทชนิดนี้เรียกว่าญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา แปลว่าอุปสมบทด้วยการสงฆ์มีวาจาเป็นที่ ๔. ผู้จะอุปสมบทต้องมีภิกษุเป็นผู้รับรอง เรียกว่าอุปัชฌายะ.[1]

ข้อที่ทรงอนุญาตให้สงฆ์อุปสมบทกุลบุตรนี้ เป็นอันยกสงฆ์ให้เป็นใหญ่ในกิจที่สำคัญอันเนื่องด้วยการปกครองบรรพชิตมณฑล ไม่ทรงมอบอำนาจแก่เอกชน. ดูเหมือนพระองค์เองตั้งแต่ทรงมอบอำนาจแก่สงฆ์แล้ว ก็ไม่ประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทาแก่ผู้ใดผู้หนึ่งเลย. แม้ใน

---

๑. วิ. มหา. ๔/๑๐๑.

กรรมอื่น ๆ สงฆ์ก็เป็นผู้ทำเหมือนกัน แต่ปันเป็น ๔ ประเภท: ประเภทที่ ๑ จำนวนภิกษุเข้าประชุมเป็นสงฆ์เพียง ๔ รูปก็ใช้ได้ เรียกว่าจตุรวรรค แปลว่ามีพวก ๔ สำหรับกรรมทั่วไป เว้นไว้แต่บางอย่าง, ประเภทที่ ๒ ภิกษุ ๕ รูปจัดเป็นองค์ เรียกว่าปัญจวรรค สำหรับให้อุปสมบทในปัจจันตชนบทและปวารณา, ประเภทที่ ๓ ภิกษุ ๑๐ รูปจัดเป็นองค์ เรียกว่าทสวรรค สำหรับให้อุปสมบทในมัธยมชนบท, ประเภทที่ ๔ ภิกษุถึง ๒๐ รูป จึงจัดเป็นองค์ เรียกว่าวีสติวรรค สำหรับสวดระงับอาบัติสังฆาทิเสส เรียกว่าอัพภาน, ภิกษุมากกว่าจำนวนใช้ได้ ขาดจำนวนใช้ไม่ได้. การให้อุปสมบทก็ดี กรรมอื่นก็ดี จะต้องทำโดยความพร้อมเพียงกัน, ภิกษุทุกรูป ผู้ไม่ถูกสงฆ์ยกเสียจากสมาคม มีสิทธิในที่จะเข้าประชุมสงฆ์, เพราะเหตุนั้น การประชุมสงฆ์จึงต้องทำในเขตที่กำหนดไว้ เรียกว่าสีมา ถ้าจะทำสังฆกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งแม้จะได้ภิกษุครบองค์แล้ว จะเว้นภิกษุอื่นไว้ในเขตด้วยไม่เชิญมาประชุมหรือไม่ได้อนุมัติของเธอ เรียกว่าฉันทะ และทำกรรมนั้น จัดว่าทำเป็นวรรคไม่พรักพร้อมใช้ไม่ได้. แม้พรักพร้อมกันแล้ว ต้องทำให้ถูกระเบียบที่ทรงวางไว้ เช่นการประกาศสำหรับกรรมบางอย่างหนเดียวก็มี ๒ หนก็มี ๔ หนก็มี ถ้าทำให้บกพร่องเช่นกรรมที่จะต้องประกาศ ๔ หน ประกาศแต่เพียง ๒ หน ดังนี้ใช้ไม่ได้, แม้ทำถูกระเบียบแล้ว ภิกษุผู้เข้าประชุมเป็นสงฆ์ อนุมัติร่วมกัน จึงเป็นอันใช้ได้ ถ้ามีผู้แย้งแม้รูปเดียวก็ใช้ไม่ได้, กิริยาอนุมัติใช้นิ่งอยู่ ถ้าจะแย้ง ต้องพูดออกมา, มีถือเอาข้างมากเป็นใช้ได้ แต่เฉพาะในอธิกรณ์บางเรื่องเนื่องด้วยการระงับวิวาทอย่างใหญ่ ที่ไม่สามารถจะคุมความเห็นให้ร่วมกันเข้าได้.

พระศาสดาทรงแสวงหาประโยชน์แก่บริษัทของพระองค์ สู้ทรงพร่าอำนาจส่วนพระองค์เอง มอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ในกิจการอันเนื่องด้วยการปกครองฉะนี้. พระพุทธดำรินี้ได้มีมาแต่ครั้งแรกตรัสรู้แล้ว แต่บริษัทยังไม่รู้ทั่วถึงธรรมแพร่หลาย พระองค์จึงทรงปกครองมาด้วยพระองค์เองก่อน, เมื่อมีสาวกผู้สามารถขึ้นบ้าง ก็ทรงผ่อนให้ช่วยทำ ดังเช่นทรงอนุญาตให้อุปสมบทกุลบุตรด้วยให้ถึงสรณะ ๓, คราวนี้ ทรงเห็นบริษัทเจริญขึ้นด้วยความรู้ความสามารถ จึงประทานพระพุทธานุญาตให้สงฆ์เป็นเจ้าการในกิจพระศาสนา ด้วยประการฉะนี้.

ทรงสอนพระศาสนาผ่อนลงมาถึงคดีโลก

ครั้งเสด็จอยู่ในกรุงราชคฤห์ เช้าวันหนึ่ง พระศาสดาเสด็จเข้าไปสู่พระนคร เพื่อทรงรับบิณฑบาต ได้ทอดพระเนตรเห็นมาณพผู้หนึ่งชื่อสิงคาละ[๑] มีผ้านุ่งผ้าห่มเปียกชุ่มด้วยน้ำ มีผมเปียก ยกมือประคองนมัสการทิศทั้ง ๖ อยู่ คือทิศบูรพา ทิศทักษิณ ทิศปัศจิม ทิศอุดร ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องบน ตรัสถามว่า เหตุไฉนเจ้าจึงไหว้ทิศอย่างนี้. สิงคาลมาณพกราบทูลว่า บิดาของข้าพระเจ้า เมื่อจะตาย ได้สั่งไว้ให้ไหว้ทิศ, ข้าพระเจ้าเคารพในคำของบิดา ปรารถนาจะทำตามจึงไหว้ทิศอยู่อย่างนี้. พระองค์ตรัสว่า ในศาสนาของพระอริยเจ้าเขาหาไหว้ทิศทั้ง ๖ ด้วยอาการอย่างนี้ไม่. สิงคาละทูลถามว่า เขานมัสการกันอย่างไร, ขอพระองค์โปรดตรัสแก่ข้าพระเจ้าให้ทราบบ้าง. พระองค์ทรงแสดงทิศ ๖ ในพระศาสนานี้ ดังนี้ :-

ทิศบูรพา อันเป็นทิศเบื้องหน้า ได้แก่มารดาบิดา, ทิศทักษิณ อันเป็นทิศเบื้องขวา ได้แก่อาจารย์, ทิศปัศจิม อันเป็นทิศเบื้องหลัง ได้แก่บุตรภรรยา, ทิศอุดร อันเป็นทิศเบื้องซ้าย ได้แก่มิตรอำมาตย์, ทิศเบื้องล่าง ได้แก่บ่าวและลูกจ้าง, ทิศเบื้องบน ได้แก่สมณพราหมณ์. ทรงแสดงบุพกิจแห่งการไหว้ทิศดังนี้ :-

ผู้ไหว้ทิศ ควรเว้นจากกรรมกิเลส คือการงานอันเศร้าหมอง ๔ อย่าง จากอคติ คือกิริยาอันไม่ควรถึง ได้แก่ความลำเอียง ๔ อย่าง และจากอบายมุข คือทางฉิบหาย ๖ อย่างก่อน. กรรมกิเลส ๔ นั้น คือการล้างผลาญชีวิต ๑ การเป็นขโมย ๑ การประพฤติผิดทางกาม ๑ การพูดปด ๑. อคติ ๔ นั้น คือลำเอียงเพราะรัก ๑ ลำเอียงเพราะชัง ๑ ลำเอียงเพราะกลัว ๑ ลำเอียงเพราะเขลา ๑. อบายมุข ๖ นั้น คือดื่มสุรา ๑ เที่ยวกลางคืน ๑ เพลินดูในการเล่น ๑ เล่นการพนัน ๑ เกียจคร้านไม่เอาการ ๑ คบมิตรชั่ว ๑. อันผู้จะไหว้ทิศควรทำบุพกิจอย่างนี้ก่อน จะได้เป็นสวัสดี. แล้วทรงแสดงวิธีไหว้ทิศดังนี้ :-

ทิศบูรพา คือมารดาบิดา อันบุตรควรบำรุงด้วยสถาน ๕ คือ เลี้ยงท่าน ทำกิจของท่าน ดำรงสกุล ประพฤติตนให้เป็นคนควรรับทรัพย์มรดก เมื่อท่านละโลกแล้ว บริจาคทานอุทิศถึง. มารดาบิดาได้รับบำรุงอย่างนี้แล้ว ก็ควรอนุเคราะห์บุตรด้วยสถาน ๕ เหมือนกัน

---

๑. ที. ปา. ๑๑/๑๙๔.

คือคอยห้ามจากการเสีย นำในความงามความดี ขวนขวายให้ได้รับการศึกษา ปลูกฝังด้วยภรรยาอันสมควร มอบทรัพย์ให้ตามคราว. ทิศทักษิณ คืออาจารย์ อันศิษย์ควรบำรุงด้วยสถาน ๕ คือ ด้วยอ่อนน้อมมีลุกรับเป็นต้น ด้วยรับใช้ ด้วยเชื่อฟัง ด้วยบำรุงบำเรอ ด้วยเรียนศิลปะโดยเคารพ. อาจารย์ได้รับบำรุงอย่างนี้แล้ว ก็ควรอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยสถาน ๕ บ้าง คือ แนะนำดี ให้เรียนดี บอกศิลปะให้สิ้นเชิงไม่อำพราง ยกย่องในมิตรสหาย ทำที่พึ่งในทิศ. ทิศปัศจิม คือบุตรภรรยานั้น สถานสำหรับบำรุงบุตรตรัสแล้วในวิธีไหว้ทิศบูรพา, ในที่นี้ จึงตรัสเฉพาะสถานสำหรับบำรุงภรรยาว่า ทิศปัศจิม คือภรรยาอันสามีพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ คือ ยกย่องนับถือว่าเป็นภรรยา ๑ ไม่ดูหมิ่น ๑ ไม่ประพฤตินอกใจ ๑ มอบความเป็นใหญ่ในเหย้าเรือนให้ ๑ หาเครื่องประดับให้ ๑. ภรรยาได้รับบำรุงอย่างนี้แล้ว ก็ควรบำรุงสามีตอบด้วยสถาน ๕ บ้าง คือ จัดการงานดี ๑ สงเคราะห์บริวารดี ๑ ไม่ประพฤตินอกใจ ๑ เก็บทรัพย์ที่สามีหามาได้ ๑ ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง ๑. ทิศอุดร คือมิตรอำมาตย์อันกุลบุตรควรสงเคราะห์ด้วยสถาน ๕ คือ ด้วยการให้ ๑ ด้วยเจรจาเอาใจ ๑ ด้วยช่วยธุระ ๑ ด้วยวางตนเสมอ ๑ ด้วยซื่อตรง ๑. มิตรอำมาตย์ได้รับสงเคราะห์อย่างนี้แล้ว ก็ควรสงเคราะห์กุลบุตรนั้นตอบด้วยสถาน ๕ บ้าง คือ รักษามิตรผู้เผลอตัว ๑ รักษาสมบัติของเขาผู้เช่นนั้น ๑ เมื่อมีภัยเป็นที่พึ่งได้ ๑ ไม่ละทิ้งในอันตราย ๑ นับถือตลอดวงศ์วานของมิตร ๑. ทิศเบื้องล่าง คือบ่าวและลูกจ้าง อันนายควรอนุเคราะห์ด้วยสถาน ๕ คือ จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง ๑ ให้อาหารและค่าจ้าง ๑ ให้ได้รับรักษาพยาบาลในเวลาเจ็บไข้ ๑ แบ่งของมีรสแปลกให้กิน ๑ ปล่อยในสมัย ๑. บ่าวและลูกจ้างได้รับอนุเคราะห์อย่างนี้แล้ว ก็ควรภักดีต่อนายด้วยสถาน ๕ บ้าง คือ ทำการก่อนกำหนด เลิกต่อทีหลัง ถือเอาแต่ของที่ให้ (ไม่ลักขโมย) ตั้งใจทำการงานดี นำคุณของนายไปสรรเสริญ. ทิศเบื้องบน คือสมณพราหมณ์ อันกุลบุตรควรบำรุงด้วยสถาน ๕ คือ ด้วยทำ ด้วยพูด ด้วยคิดประกอบด้วยเมตตา ด้วยไม่ปิดประตูคือห้ามไม่ให้เข้าบ้าน ด้วยปรนปรือด้วยอามิส. สมณพราหมณ์ได้รับบำรุงอย่างนี้แล้ว ก็ควรอนุเคราะห์กุลบุตรนั้นบ้างด้วยสถาน ๖ คือ ห้ามจากบาป ๑ ให้ตั้งอยู่ในกุศล ๑ อนุเคราะห์ด้วยใจอันงาม ๑ ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง ๑

ทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่ม ๑ บอกทางสวรรค์ ๑. กุลบุตรมานมัสการทิศทั้ง ๖ ด้วยวิธีอย่างนี้ ย่อมสามารถสกัดกั้นอันตรายอันจะมีมาแต่ทิศนั้น ๆ. นี้เป็นพระธรรมเทศนา ที่พระศาสดาประทานแก่สิงคาลมาณพ เปลี่ยนการไหว้ทิศตามลัทธิเดิม เป็นการทำกรณียะแก่บุคคลนั้น ๆ อันมีรอบด้าน. สิงคาลมาณพได้ฟังพระธรรมเทศนาได้ศรัทธาและเลื่อมใส กล่าวคำสรรเสริญพระธรรมเทศนาแล้วแสดงตนเป็นอุบาสก ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะตลอดชีวิต จำเดิมแต่วันนั้น.

ทรงแสดงวิธีทำเทวตาพลี

การสังเวยเทวดาเป็นธรรมเนียมอย่างหนึ่งของพวกอริยกะ ในครั้งพุทธกาล พวกนั้นยังนับถือเทวดาเป็นองค์ ๆ ทั้งที่ให้ดีทั้งที่ให้ร้ายหรือเป็นทั้ง ๒ อย่าง. สังเวยเทวดาที่ให้ดีเพื่อให้มีเอ็นดูยิ่งขึ้น สังเวยเทวดาที่ให้ร้าย เพื่อไม่ให้คิดร้าย สังเวยเทวดาผู้เป็นทั้ง ๒ อย่างเพื่อมีกัลยาณจิต. เครื่องสังเวยย่อมเป็นชนิดอนุโลมตามเทวดาผู้รับ. เทวดาใจดี เครื่องสังเวยย่อมเป็นข้าวขนมนมเนยและผลไม้, เทวดาใจร้าย เครื่องสังเวยย่อมเป็นมังสะโลหิตแห่งสัตว์. การสังเวยในปุนแรก คงทำแก่ธาตุนั้น ๆ เช่นสังเวยนางพระธรณี คงวางเครื่องสังเวยไว้ตามพื้นดินหรือใต้ต้นไม้ ที่กลายมาเป็นสังเวยรุกขเทวดา. สังเวยนางพระคงคา คงทิ้งหรือลอยเครื่องสังเวยในแม่น้ำ กลายมาเป็นลอยกบาล. สังเวยพระเพลิง ได้ยินว่าเอาเครื่องสังเวยทิ้งเข้าในกองเพลิง เป็นวิธีบูชายัญ. สังเวยพระอินทร์ คงตั้งเครื่องสังเวยบนศาลเพียงตา. สังเวยพระยม คงจัดเครื่องสังเวยเป็นกบาลตั้งไว้ตามป่าช้า. สังเวยเทวดาอื่น คงทำตามท่วงที. เมื่อมีเทวรูปขึ้นแล้ว วิธีสังเวยย่อมเปลี่ยนแปลงไป ตั้งเครื่องสังเวยไว้ที่หน้าเทวรูป. วรรณะผู้ทำการสังเวย ย่อมทำตามฐานะของตน: ที่เป็นพราหมณ์เว้นจากปาณาติบาต ย่อมไม่มีสังเวยด้วยมังสะโลหิตสัตว์. ที่ไม่เว้นปาณาติบาต ย่อมสังเวยด้วยของไม่เลือกชนิด.

ครั้งหนึ่ง พระศาสดาเสด็จจาริกไปถึงบ้านปาฏลิคามในแคว้นมคธ ในคราวนั้น สุนิธพราหมณ์และวัสสการพราหมณ์ มหาอำมาตย์มาอยู่ที่นั่น กำลังสร้างนครเพื่อป้องกันชาววัชชี. สองมหาอำมาตย์นั้นมาเฝ้า เชิญเสด็จรับภัตตาหารที่เมืองใหม่นั้นพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ทรงรับ

นิมนต์แล้วเสด็จไปสู่โรงเลี้ยงของ ๒ มหาอำมาตย์นั้น, เขาอังคาสพระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ด้วยอาหารอันประณีตด้วยมือของตนเอง. พระสงฆ์ฉันเสร็จแล้ว พระศาสดาทรงอนุโมทนาด้วยคาถา มีคำว่า "ยสฺมึ ปเทเส กปฺเปติ วาสํ ปณฺฑิตชาติโย" เป็นต้น มีความว่า "กุลบุตรผู้มีชาติแห่งบัณฑิต สำเร็จการอยู่ในประเทศที่ใด พึงนิมนต์พรหมจารีผู้มีศีลสำรวมดีให้ฉัน ณ ที่นั้นแล้ว อุทิศทักษิณาเพื่อเทวดาผู้สิงสถิต ณ ที่นั้น, เทวดาทั้งหลายนั้น อันกุลบุตรนั้นบูชาแล้ว ย่อมบูชาตอบ, อันกุลบุตรนั้นนับถือแล้ว ย่อมนับถือตอบ, แต่นั้นย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรนั้นด้วยเมตตา ดุจมารดากับบุตร, กุลบุตรอันเทวดาอนุเคราะห์แล้ว ย่อมเห็นผลอันเจริญทุกเมื่อ."

ด้วยคาถานี้ ทรงแนะวิธีทำเทวตาพลีด้วยบริจาคทานแล้วอุทิศส่วนกุศลไปถึง เป็นอันว่าไม่ทรงอำนวยการสังเวย. ในคาถานี้ กล่าวถึงเฉพาะเทวดาผู้สิงสถิต ณ ที่อยู่ เรียกว่า วัตถุเทวดา, แต่พึงเข้าใจว่า ทรงวางไว้เป็นแบบสำหรับทำเทวตาพลีทั่วไป. จริงอย่างนั้น ในบางสูตร[๒]ตรัสถึงการทำสักการะแก่เทวดาผู้รับพลี เรียกว่า "พลิปฏิคฺคาหกา เทวตา" ไม่นิยมโดยความเป็นกิจอันอริยสาวกผู้ครองเรือนจะพึงทำประการหนึ่ง, โดยนัยนี้ ทำอุทิศเทวดาที่เขาเคยสังเวยได้ทั้งนั้น. ในกาลก่อน ได้ยินคนแก่กรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลไปถึงพระยายมก็มี.

พระศาสดาทรงอนุโมทนาแล้ว เสด็จจากที่นั้น, สองมหาอำมาตย์ตามส่งเสด็จ. เสด็จข้ามแม่น้ำคงคาจาริกต่อไป. สองมหาอำมาตย์นั้นตั้งชื่อประตูที่เสด็จออกไปว่า โคตมทวาร ตั้งชื่อท่าที่เสด็จข้ามว่า โคตมติฏฐะ. เมืองใหม่นี้คือเมืองปาฏลิบุตร ภายหลังตั้งเป็นพระนครหลวงในรัชกาลแห่งพระวงศ์โมริยะออกชื่อมาก ครั้งอโศกรัชกาล.

พระศาสดาตรัสชมถิ่นฐานที่ปลูกสร้างอันได้จังหวะ ได้ระเบียบเรียบร้อย ทรงพยากรณ์ไว้ว่าจักเป็นยอดนคร เป็นที่ประชุมสินค้า ตลอดกาลเป็นถิ่นที่อยู่แห่งหมู่อริยะ และตลอดกาลที่เป็นทำเลแห่งพาณิชยกรรม, อันตรายอันจะพึงมีแก่เมืองปาฏลิบุตรนั้น ๓ ประการ โดยเพลิงไหม้บ้าง โดยน้ำท่วมบ้าง โดยแตกกันเองบ้าง.

---

๑. ที. มหา. ๑๐/๑๐๕. วิ. มหา. ๕/๘๒. ๒. องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๔๘.

ด้วยการทรงแสดงวิธีทำเทวตาพลีอย่างนี้ พึงเห็นว่า มิได้ทรงเปลี่ยนความเห็นเนื่องด้วยเทวดาของเดิม เป็นแต่ทรงเปลี่ยนวิธีทำให้สำเร็จประโยชน์ดีขึ้นกว่า โดยสมควรแก่เวลาแรกประกาศพระศาสนาที่ต้องค่อย ๆ ดัดอัธยาศัยของคน, คัดค้านตะบันไป เช่นสมณพราหมณ์เจ้าลัทธิโดยมาก ยากที่จะทำสำเร็จ. พระศาสดาทรงแสดงวิธีทำเทวตาพลีทรงผ่อนผันอนุโลมตามกาลเทศะด้วยประการอย่างนี้.

ตำบลที่เสด็จจาริกและประทับ

ในเวลาทรงบำเพ็ญพุทธกิจในมคธชนบทนั้น เสด็จประทับ ณ กรุงราชคฤห์มากกว่าตำบลอื่น, มิใช่แต่เท่านั้น กรุงราชคฤห์ดูเหมือนเป็นใจกลางแห่งจังหวัด ที่ประดิษฐานพระศาสนา ครั้งปฐมโพธิกาลด้วย เช่นพระสาวกกลับจากสอนพระศาสนาก็มากรุงราชคฤห์ คือ พระอัสสชิ ที่พระสารีบุตรครั้งยังเป็นปริพาชกได้พบเที่ยวบิณฑบาตอยู่ และพระสาวกผู้เข้ามหาสันนิบาต ที่พระศาสดาทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์นั้น, แม้พระศาสดาเอง เสด็จจาริกไปข้างไหน ๆ แล้วก็เสด็จกลับกรุงราชคฤห์เหมือนกัน, ดังมีระยะทางในคัมภีร์ขันธกะ คือมหาวรรคและจุลวรรคพระวินัยอันชักมาแสดงไว้ข้างหน้า พุทธาธิวาสคือที่เสด็จอยู่ ณ กรุงราชคฤห์ ปรากฏชื่อในนิทานแห่งพระสูตรทั้งหลายนั้น คือเวฬุวนาราม สวนไม้ไผ่ที่พระเจ้าพิมพิสารถวายเป็นสังฆารามเมื่อครั้งเสด็จถึงคราวแรก เสด็จประทับมากกว่าแห่งอื่น, ชีวกัมพวัน ไพรมะม่วงของหมอชีวกโกมารภัจจ์, เขาคิชฌกูฏ มีระบุสถานเป็นพิเศษไว้ในบางสูตรว่า ถ้ำสูกรขาตา, เขาอิสิคิลิ ตำบลกาฬสิลา, เขาอินทกูฏ, ตโปทาราม, เงื้อมชื่อสัปปิโสณฑิกา ณ ป่าสีตวัน, มิคทายวัน คือป่าเนื้อ ณ ตำบลมัททกุจฉิ, ๘ แห่ง. ระบุไว้ในมหาปรินิพพานสูตร ต่างจากชื่อข้างต้นคือ โคตมนิโครธ, โจรปปาตะ คือเหวที่ทิ้งโจร, ถ้ำสัตตบรรณคูหาแห่งเขาเวภาระ, ๓ แห่ง สิริเป็น ๑๒ ตำบล ทั้งลัฏฐิวัน คงตาลรุ่นที่ประทับเมื่อคราวแรก. ตำบลอื่นจากกรุงราชคฤห์ ได้เสด็จเมืองอันธกวินทะ, เมืองมาตุลา, ขานุมัตคาม ประทับ ณ อัมพลัฏฐิกา, อัมพสัณฑคาม ประทับ ณ ถ้ำอินทศาล เขาเวทิยกะ, พราหมณคามชื่อปัญจศาลา, เมืองทักขิณาคิรี ประทับ ณ พราหมณคาม ชื่อเอกนาลา, รวม ๖ ตำบล ในเวลาเสด็จจาริกในอังคชนบท เสด็จจัมปานคร ประทับ ณ ฝั่งสระโบกขรณีชื่อคัคครา

และเสด็จอัสสปุรนิคม, ในอังคุตตราปะ คือ อังคะตอนเหนือแม่น้ำมหีขึ้นไป ได้เสด็จแต่อาปณนิคม. รวมตำบลที่ได้เสด็จในอังคะเพียง ๓ แห่งเท่านี้, ในเวลาเสด็จตำบลเหล่านี้ ได้ประทานพระธรรมเทศนาแก่ภิกษุสงฆ์บ้าง แก่คฤหัสถ์บ้าง ตามสมควรแก่อัตถุปปัตติ คือเหตุเกิดขึ้นแห่งเรื่องความ และทรงบัญญัติสิกขาบทบ้าง ประทานพระพุทธานุญาตเป็นธรรมเนียมบ้าง แก่ภิกษุสงฆ์ตามสมควรแก่นิทานและปกรณ์ คือเหตุให้ผลและเป็นเครื่องทรงพระปรารภทำพุทธกิจส่วนนี้.

ระยะทางเสด็จ

ในที่นี้ เห็นควรกล่าวถึงระยะทางเสด็จมาเสด็จไปไว้ด้วย บางทีจักเป็นประโยชน์ในการเรียงลำดับแห่งพุทธประวัติมัชฌิมภาคนี้ นี้ในคราวนี้ยังทำไม่ตลอด. จักจับกรุงราชคฤห์เป็นท่ามกลาง. ลำดับที่ชักมาจากคัมภีร์ขันธกะพระวินัย จักเรียงไปตามนั้น, แต่พึงรู้ว่าจักเอาระยะทางตอนหนึ่ง ๆ ร้อยเข้าลำดับกันตามกล่าวก่อนกล่าวหลังคงไม่ได้ จำจะสอดส่องดูให้รู้ตระหนักก่อน.

ระยะทางเสด็จมา

จากคยาในคราวประถม, จากสาวัตถี ๒ เที่ยว, จากอาฬวี, จากโกสัมพี.

ระยะทางเสด็จไป

จากราชคฤห์ สู่ทักขิณาคิรี ๒ เที่ยว; สู่กบิลพัสดุ์; สู่โจทนาวัตถุแล้วกลับ; สู่สาวัตถี ๓ เที่ยว กลับ ๑ เที่ยว; สู่พาราณสี ๒ เที่ยว; เที่ยวแรกต่อภัททิยะ สาวัตถี แล้วกลับ, เที่ยวหลังต่ออันธกวินทะ สาวัตถี; สู่ปาฏลิคาม, โกฏิคาม, เวสาลี, ภัททิยะ, อังคุตตราปะ, กุสินารา, อาตุมา, สาวัตถี; สู่เวสาลี ๓ เที่ยว; เที่ยวแรกต่อพาราณสี สาวัตถี, เที่ยวที่ ๒ ต่อภัคคะ สาวัตถี, เที่ยวที่ ๓ ต่อสาวัตถี กิฏาคิริ อาฬวี แล้วกลับ.

ปริเฉทที่ ๑๐

เสด็จสักกชนบท

พรรณนาถิ่น

สักกชนบทนั้น มีบาลีบางสูตรระบุไว้ชัดว่า รวมอยู่ในโกศลชนบท ดังชักมากล่าวแล้วในพุทธประวัติตอนต้น แต่รู้กันมาตามอรรถกถาว่า เป็นอาณาจักรตั้งเป็นอิสระ จักกล่าวผืนไปก็ไม่ตลอด เพราะได้เรื่องจากบาลีเหล่านั้น ไม่พอจะเรียงเป็นเรื่องต่างออกไป และในบาลีบางแห่งเรียกศากยะบางองค์ว่า ศากยราชา,[๑] บางทีอยู่ใต้อำนาจโกศล บางครั้งตั้งเป็นอิสระบางคราวก็ได้, อย่างไรก็คงมีเจ้าครองเป็นประเทศราช ทั้งมีเรื่องเฉพาะในชนบทนี้เป็นส่วนหนึ่งจึงแยกกล่าวต่างหาก.

สักกชนบทนั้น สันนิษฐานตามชื่อคณะศากยะที่พบในบาลี แบ่งเป็น ๓ นคร คือ นครกบิลพัสดุ์ ๑ คณะศากยะชาวนครนี้เรียกว่า "กาปิลวตฺถวา สกฺกา[๒]" แปลว่าพวกศากยะชาวกบิลพัสดุ์, นครวิธัญญา ๑ คณะศากยะชาวนครนี้เรียกว่า "เวธญฺญา สกฺกา[๓]" แปลว่าพวกศากยะชาววิธัญญา, นครโคธาพี ๑ คณะศากยะชาวนครนี้เรียกว่า "โคธาพิยา สกฺกา" แปลว่าพวกศากยะชาวโคธาพี แต่ในสูตรเรียกโคธาทั้งนครทั้งพวกชาวนคร,[๔] นับนครโกพิยะเข้าด้วยเป็น ๔ นคร ในมหาปรินิพพานสูตรเรียกชาวนครนี้ ผู้ขอส่วนแบ่งพระสารีริกธาตุว่า "รามคามกา สกฺกา[๕]" แปลว่าพวกศากยะชาวรามคาม ได้ความว่า พวกโกพิยะ ก็นับเนื่องในพวกศากยะนั้นเอง, โดยนัยนี้ รามคาม คงเป็นเมืองหลวงของพวกนี้ และในบางสูตรเรียกเทวทหะเป็นแต่นิคม มาสมเข้ากับนัยมาในมหาปรินิพพานสูตร ขอช่วย

---

๑. สกฺยราชา. วิ. จุลฺล. ๗/๑๕๗. ๒. ที. มหา. ๑๐/๑๙๑. ๓. เวธญฺญา นาม สกฺยา. ที. ปา. ๑๑/๑๒๘. ๔. โคธา สกฺโก. สํ. มหา. ๑๙/๔๖๖. ๕. รามคามกา โกพิยา. ที. มหา. ๑๐/๑๙๒ อนึ่ง ในจาตุมสูตร แสดงคณะศากยะ อีกหนึ่งชื่อว่า จาตุมฺเมยฺยกา สกฺยา แปลว่าพวกศากยะชาวจาตุมา (ม. ม. ๑๓/๑๕๕).

แก้ว่า ระยะกาลในระหว่างประสูติและปรินิพพานห่างกันถึง ๘๐ ปี และในตอนหลัง สักกชนบทถูกวิฑูฑภะผู้ครองโกศลยกทัพมาย่ำยีระส่ำระสาย เมืองหลวงของพวกโกฬิยะย้ายมาตั้งที่รามคามในคราวนั้นก็ได้ เช่นย้ายราชธานีแห่งมคธมาตั้งที่เมืองปาฏลิบุตรในภายหลัง. การปกครองเป็นอย่างไร ได้กล่าวแล้วในตอนต้น ในปริเฉทนี้กล่าวเฉพาะที่พบต่างออกไปเป็นส่วนเพิ่มเติม. ชนบทนี้มีแม่น้ำโรหิณีไหลผ่าน มีแดนจดกับโกศลและวัชชี ตามเรื่องอันกล่าวในปริเฉทนี้จดกับมคธด้วย.

ข่าวเสด็จสักกชนบทนี้ มีเป็นเรื่องราวก็เฉพาะที่นครกบิลพัสดุ์ ในที่อื่นก็มีเพียงสักว่าเป็นนิทานแห่งสูตรอันตรัสเทศนา เรื่องอันจะพึงกล่าวต่อไป จึงเป็นเรื่องที่นครกบิลพัสดุ์ทั้งนั้น.

เสด็จนครกบิลพัสดุ์ชาติภูมิในครั้งพระพุทธบิดา

เสด็จนครกบิลพัสดุ์นั้น ในครั้งพระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดายังทรงพระชนม์อยู่บ้าง ในครั้งพระเจ้ามหานามศากยะ ผู้โอรสอมิโตทนศากยะเป็นผู้ครองนครบ้าง. พระอรรถกถาจารย์กล่าวการเสด็จครั้งแรกในประถมโพธิกาล ต่อจากเสด็จกรุงราชคฤห์ครั้งประถม บ้างก็กล่าวนิยมลงไปว่า ในฤดูแล้งแห่งปีตรัสรู้นั้นเอง ดูน่าเสด็จประกาศพระศาสนาในแขวงมคธชนบทนั้นเองมากกว่า, พระอรรถกถาจารย์คงนึกตะขิดตะขวงในการที่ยังมิได้โปรดพระพุทธบิดา จึงรีบจัดให้เสด็จเพื่อเสร็จพุทธธุระ, แต่มีหลักฐานว่า ไม่ได้รีบเสด็จ คือในคราวเสด็จนั้น ได้ทรงอนุญาตสามเณรบรรพชาเป็นครั้งแรก ด้วยโปรดให้พระสารีบุตรบรรพชาราหุลกุมารเป็นสามเณร, พระพุทธานุญาตนั้น ได้มีเรื่องทรงเลิกติสรณคมนูปสัมปทาแล้ว ครั้งทรงเปลี่ยนวิธีอุปสมบทให้สงฆ์ทำด้วยญัตติจตุตถกรรม, และผู้ควรรับบรรพชาในคราวแรก ๆ ต้องมีอายุครบ ๑๕ ปี, ในคราวที่ว่าเสด็จนั้น ราหุลกุมารมีชนมายุเพียง ๗ ปีเท่านั้น พระอรรถกถาจารย์ไม่ได้เฉลียวถึงข้อเหล่านี้. อย่างไรก็ดี เสด็จนครกบิลพัสดุ์จากกรุงราชคฤห์ได้มีคราวหนึ่ง, เล่าเรื่องเสด็จคราวแรกโดยอรรถกถานัยดังนี้ :–

พระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบว่า พระศาสดาทรงบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณแล้วเสด็จจาริกแสดงธรรมสั่งสอนบรรพชิตและคฤหัสถ์มาโดยลำดับ บัดนั้นเสด็จประทับอยู่ ณ กรุง

ราชคฤห์. มีพระราชประสงค์จะทรงได้เห็น ตรัสสั่งกาฬุทายิอมาตย์ให้ไปเชิญเสด็จ. กาฬุทายิผู้นี้ ท่านว่าเป็นสหชาตเกิดในวันเดียวกันกับพระศาสดา เป็นผู้คุ้นเคยกันมาแต่ยังเยาว์. กาฬุทายิ กราบถวายบังคมลาบวชด้วย ทรงอนุญาตตามใจ แต่อย่างไรก็จงเชิญเสด็จพระศาสดามาให้ได้ มีเรื่องเสริมว่า ก่อนแต่ทรงใช้กาฬุทายิ ได้ทรงใช้อมาตย์อื่นไปเชิญเสด็จถึง ๙ นาย โดยลำดับกัน ทุกนายไปถึง ยังไม่ทันได้กราบทูลอาราธนา ได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้วสำเร็จพระอรหัตเป็นเอหิภิกขุแล้ว เลยเพิกเฉยเสีย, พระราชาเห็นหายไป ในวาระที่ ๑๐ ได้ทรงใช้กาฬุทายิ เรื่องเช่นนี้เป็นตามเคยของพระอรรถกถาจารย์ ท่านมุ่งจะยกย่องข้างหนึ่ง กดอีกข้างหนึ่งลงไป เช่นในเรื่องนี้ มุ่งจะยกย่องกาฬุทายิว่าเป็นผู้กตัญญูกตเวที สำเร็จพระอรหัตแล้วยังไม่เฉยเสีย ได้กราบทูลเชิญเสด็จพระศาสดาไปกรุงกบิลพัสดุ์ ให้สมพระราชประสงค์ของพระเจ้าสุทโธทนะเจ้าของตน ยังกิจแห่งทูตให้เสร็จ กล่าวเท่าท้องเรื่อง เกรงผู้อ่านผู้ฟังจะรู้ไม่ถึง จึงเสริมเรื่องเข้า กลายเป็นให้ร้ายมากกว่าหมายให้เป็นดี. ข้าราชการในกรุงกบิลพัสดุ์เป็นผู้ไม่จงรักภักดีในเจ้าของตน เห็นแต่ประโยชน์ตนถึง ๙ ใน ๑๐ นครจักตั้งอยู่ได้อย่างไร. พระอรหันต์มีใจเฉยเรื่อยไม่นำพาถึงใคร ๆ แม้เคยทำอุปการะมาด้วยเมตตากรุณา มีจำนวนถึงเท่านั้น พระศาสดาจักทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาขึ้นได้อย่างไร. กลับเข้าหาท้องเรื่องต่อไปอีก กาฬุทายิไปถึงกรุงราชคฤห์แล้ว ไปสู่เวฬุวนาราม, เวลานั้น พระศาสดากำลังทรงแสดงธรรมเทศนาแก่พุทธบริษัท ฟังธรรมแล้วบรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยบริวาร ขอประทานและได้รับพระพุทธานุญาตเป็นเอหิภิกขุ พระกาฬุทายิรออยู่สัก ๗–๘ วัน พอสิ้นฤดูเหมันต์เป็นวสันตสมัย[๑] ข้าวเกี่ยวเสร็จแล้ว มีพื้นดินเดินได้ หญ้าอ่อน ๆ คลุม ป่าไม้กำลังผลิใบเผล็ดดอกออกผลร่มรื่น ท่านกราบทูลเชิญเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ เพื่อยังมโนรถแห่งพระพุทธบิดาให้สำเร็จ, พระศาสดาก็ทรงรับอาราธนา.

พระอรรถกถาจารย์คำนวณกาลตั้งแต่ตรัสรู้ จนพระกาฬุทายิมากราบทูลเชิญเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ว่า ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้วเสด็จอยู่ ณ ป่าอิสิปตนะตลอดพรรษาแรก ออกพรรษาแล้ว เสด็จอุรุเวลา ทรงทรมานชฎิล ๓ คนพี่น้องเพื่อให้ละทิฏฐิมานะอยู่ ๓ เดือน

---

๑. ฤดูใบไม้ผลิ ต่อจากฤดูหนาวไม่ใช่ฤดูฝน (ตามสุริยคติ).

เสด็จถึงกรุงราชคฤห์ในดิถีเพ็ญแห่งปุสสมาส เสด็จอยู่ ณ ที่นั้น ๒ เดือน ตั้งแต่ออกจากพาราณสี สิริเป็น ๕ เดือน. ระยะทางในระหว่างกรุงราชคฤห์และนครกบิลพัสดุ์ ในเรื่องนี้ว่า ๖๐ โยชน์. เดินอย่างปกติวันละ ๑ โยชน์ ๒ เดือนถึง, เดินวันละเท่านี้มีในปกรณ์ ในเรื่องนี้เองก็มี, เดินอย่างรีบวันละ ๒ โยชน์ ๑ เดือนถึง. ข่าวตรัสรู้ พระเจ้าสุทโธทนะคงได้ทรงทราบจากพวกพาณิชนำไปลือ. คนพวกนี้มีสินค้าไปด้วย คงเดินตามสบาย ๒ เดือนถึง กาฬุทายีไปด้วยราชการคงเดินอย่างรีบ ๑ เดือนถึง. รวมระยะทางไปมา ๓ เดือน. และพวกพาณิชคงออกจากกรุงราชคฤห์ เมื่อพระศาสดาเสด็จถึงหลายวันแล้วไปถึงแล้วบอกเล่า กว่าข่าวจักเข้าพระโสตพระเจ้าสุทโธทนะ วันก็คงเปลืองเข้าไป, กาฬุทายีไปถึงแล้วบวชแล้วรออยู่อีก ๗-๘ วัน รวมวันเหล่านี้เข้าบวกกับวันเดินทาง จักมากออกไปอีก. ถ้าบวกระยะกาลเดินทางอมาตย์อีก ๙ นาย และระยะกาลที่พระเจ้าสุทโธทนะทรงรอคอยฟังเห็นหายไปแล้วตรัสใช้คนใหม่ไปอีกในระหว่าง ๆ น่าจะต้องเติมอีกไม่น้อยกว่า ๑๘ เดือน เป็นอันไม่ได้เสด็จในแล้งนั้นแน่.

พระศาสดาพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ เสด็จออกจากกรุงราชคฤห์ ทรงพระดำเนินวันละ ๑ โยชน์ มีกำหนดว่า ๒ เดือนจักเสด็จถึง พวกศากยะทราบข่าวล่วงหน้าแล้ว เลือกได้นิโครธารามจัดไว้เป็นที่ประทับในวันเสด็จถึง จัดขบวนคนออกไปรับเสด็จ เชิญเสด็จเข้านคร ครั้นถึงแล้ว พวกศากยะผู้เจริญชนมายุกว่า ถือมานะไม่ถวายอภิวาทน์, พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า พระศาสดาทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ในอากาศ ดุจว่าโปรยละอองพระบาทลงเหนือศีรษะ, พระเจ้าสุทโธทนะทรงเลื่อมใสถวายอภิวาทน์ก่อนแล้ว พวกศากยะเหล่านั้นย่อมพลอยทำตาม ถ้าถือเอาความเพียงว่า พระศาสดาทรงแสดงอนุสาสนีปาฏิหาริย์ คือตรัสเทศนาเป็นมหัศจรรย์ แสดงให้เห็นให้สมาทานให้อาจหาญให้ร่าเริง ทำพวกศากยะเหล่านั้นให้สิ้นมานะยอมนับถือความเป็นใหญ่ของพระองค์เหนือตน ดุจว่าทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ในอากาศ จักพอฟังได้.

ในบาลีได้กล่าวถึงทรงแสดงพระธรรมเทศนาถอนทิฏฐิมานะของพวกพราหมณ์ผู้เฒ่าจนยอมนับถือ มีหลายแห่ง ในเรื่องนี้ก็น่าเป็นเช่นกัน. การประชุมศากยวงศ์รับเสด็จในวัน

นั้น เป็นมหาสันนิบาต เรียกญาติสมาคม ทุกองค์จากพระศาสดามาเป็นช้านาน ได้เห็นแล้วเกิดปีติชื่นบาน ท่านแสดงโดยนัยว่าฝนโบกขรพรรษตกลงมาให้ชุ่มชื่นทั่วกัน. ฝนโบกขรพรรษนั้น ว่าสีแดง เมื่อตกลงมา ผู้ใดปรารถนาย่อมเปียก ผู้ใดไม่ปรารถนาย่อมไม่เปียก เม็ดฝนกลิ้งหล่นจากกายดุจหยาดน้ำจากใบบัว. พรรณนาอย่างนี้ ชะรอยจะออกจากศัพท์โปกขรคือบัวนั้นเอง. พระศาสดาตรัสเวสสันตรชาดก ชักเรื่องเก่ามาเล่าเปรียบ.

ในวันเบื้องหน้าแต่วันเสด็จถึง ท่านนับเป็นวันที่ ๑ เวลาเช้า พระศาสดาเสด็จภิกขาจารตามถนน เกิดอลหม่านกันขึ้น เพราะเห็นขัตติยะลงเที่ยวขอภิกขา. ความข้อนี้น่าเป็นได้. อันพวกขัตติยะย่อมอาศัยศัสตราอาวุธเป็นอยู่, พวกพราหมณ์ออกเที่ยวภิกขาจารเป็นอยู่. พระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบข่าว เสด็จตามไปเชิญเสด็จกลับ พระศาสดาทรงแสดงการเที่ยวภิกขาจารว่า เป็นกิจวัตรของสมณะ ทรงชักคาถาเป็นเครื่องเตือนใจสมณะมาตรัสมีความว่า ไม่พึงประมาทในบิณฑบาต พึงประพฤติธรรมให้เป็นสุจริต ผู้ประพฤติธรรมย่อมอยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้ทั้งในโลกอื่น. ท่านว่าพระราชาได้ทรงบรรลุพระโสดาปัตติผล ด้วยทรงสดับคาถานี้, ช่างง่ายดายจริง ๆ การบรรลุอริยธรรมที่นี่ ไม่ต้องพึ่งอนุปุพพีกถาฟอกจิตมาก่อนเหมือนเรื่องมาในบาลี.

ปริเฉทที่ ๑๑

เสด็จโกศลชนบท

พรรณนาถิ่น

โกศลชนบทนั้น อยู่ในเขตมัธยมชนบท ตั้งอยู่ในภาคแห่งชมพูทวีปตอนเหนือ รวมกาสีชนบทอันอยู่จดด้านใต้เข้าเป็นมหาอาณาจักรเดียวกัน, ในบางสูตรว่าสักกชนบทก็รวมอยู่ในโกศลชนบท ดังชักมากล่าวแล้วในพุทธประวัติตอนต้น อันกล่าวถึงชนบทนั้น. โกศล-ชนบท มีกรุงสาวัตถีเป็นพระนครหลวง, กาสีชนบท มีนครพาราณสีเป็นนครหลวง รวมอยู่ใต้ปกครองแห่งกษัตริย์ ทรงอำนาจสิทธิ์ขาดองค์เดียวกัน มีราชอิสริยยศเป็นมหาราชหรือราชาธิราช ในสมัยที่พระศาสดาเสด็จถึงคราวประถม พระเจ้าปเสนทิทรงปกครองโกศลชนบทนั้น โดยอนุมานตามระยะทางเสด็จพุทธจาริกบ้าง โดยประการอื่นบ้าง จดกุรุชนบท หรือแดนเขาหิมพานต์ในด้านเหนือ จดวัชชีชนบทในด้านตะวันออกหรือเฉียงใต้ จดอังคชนบทอันสมทบกับมคธชนบท ในด้านใต้ ยังจดกับภัคคะชนบทด้วย แต่ไม่มีเงื่อนจะกำหนดว่าในด้านไหน ในระยะทางเสด็จไม่ได้กล่าวว่าจดกับสักกชนบทเลย มีแต่ว่า "เอกํ สมยํ ภควา โกสเลสุ จาริกํ จรมาโน เยน กปิลวตฺถุ ตทวสริ" แปลว่า "สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกในโกศลชนบท เสด็จถึงนครกบิลพัสดุ์" ดังนี้ (ติกงฺคุตตร หน้า ๓๖๒[๑]) ซะรอยพระธรรมสังคาหกาจารย์ ผู้กล่าวพระวินัยและผู้กล่าวอังคุตตรนิกาย ลงความว่า สักก-ชนบทนั้นรวมเข้าอยู่ในโกศลชนบท. ขอช่วยแก้สักหน่อยว่า เหมือนประเทศเดนมาร์ค สวีเดน นอเวย์ ต่างเป็นเอกราช เรียกร่วมกันว่า แสคนดินาเวียน. กรุงสาวัตถีตั้งอยู่ในลุ่มแม่น้ำอจิรวดี, พาราณสีตั้งอยู่ในลุ่มน้ำเนรัญชรา เข้าใจว่าแม่น้ำโคธาวารีย่อมไหลผ่านอาณาจักรนี้.

อนาถบิณฑิกะสร้างเชตวัน

ในกรุงสาวัตถีมีคฤหบดีผู้หนึ่ง ชื่อสุทัตตะ ได้เนมิตตกนามว่า อนาถบิณฑิกะ

---

๑. องฺ. ติก. ๒๐/๓๕๖. ๒. วิ. จุลฺล. ๗/๑๐๒.

แปลว่าก้อนข้าวสำหรับคนอนาถา. ได้ยินว่า เขาเป็นคฤหบดีมหาศาล คือเป็นเศรษฐีมั่งมีมาก มีใจบุญตั้งโรงบริจาคทานแก่มหาชน พวกคนอนาถาหาที่พึ่งมิได้ ได้อาศัยอาหารในโรงทานของเขาเลี้ยงชีวิต เขาจึงได้เนมิตตกนามอย่างนั้น เรียกกันมาจนไม่มีใครเรียกชื่อตัว, อนาถบิณฑิกะเป็นผู้เกี่ยวดองกับราชคหกเศรษฐี ด้วยได้ภคินีเป็นภรรยา. ในคราวที่พระศาสดาเสด็จประทับอยู่ ณ กรุงราชคฤห์ อนาถบิณฑิกะมาสู่พระนครนั้นด้วยธุระบางอย่าง พักอยู่ในสำนักราชคหกเศรษฐี. วันนั้นราชคหกเศรษฐีนิมนต์พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขเพื่อฉันในวันพรุ่ง สาละวนสั่งทาสกรรมกรให้ตระเตรียมทำอาหารมีประการต่าง ๆ. อนาถบิณฑิกะนึกว่า เมื่อเรามาถึงในคราวก่อน ๆ. ท่านคฤหบดีผู้นี้ พักการงานทั้งปวงไว้ต้อนรับปราศรัยกับเราอย่างเบิกบาน แต่ในครั้งนี้ ท่านเฉยเสีย มัวสั่งบ่าวให้หุงข้าวทำกับข้าวของกินอย่างชุลมุน ชะรอยจะมีการสมรส หรือบูชามหายัญ หรือเชิญเสด็จพระเจ้าพิมพิสารกับพลนิกายมาเลี้ยงในวันพรุ่ง ฝ่ายราชคหกเศรษฐีสั่งการเสร็จแล้ว มาต้อนรับอนาถบิณฑิกะตามเคย. อนาถบิณฑิกะจึงยกเอาการที่คาดคะเนนั้นขึ้นถาม. ราชคหกเศรษฐีบอกว่า มิได้ปรารภจะทำการสมรสหรือเชิญเสด็จพระเจ้าพิมพิสารมาเลี้ยง แต่เรียกว่าทำมหายัญได้อยู่ คือได้นิมนต์พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข เพื่อฉันในวันพรุ่ง. อนาถบิณฑิกะ ได้ยินเสียงออกพระนามพระพุทธเจ้าตกตะลึง ย้อนถามให้ราชคหกเศรษฐีปฏิญญาว่า ได้กล่าวออกพระนามพระพุทธเจ้าถึง ๓ ครั้ง แล้วพูดออกมาว่า แม้เพียงเสียงว่าพระพุทธเจ้าเท่านี้ ก็ยังยากที่จะได้ฟังในโลก แต่นั้นใคร่จะได้เฝ้าพระศาสดา แต่ราชคหกเศรษฐีห้ามว่า ไม่เป็นเวลาที่สมควรจะเฝ้า. พอรุ่งขึ้น ก่อนภัตตกาล อนาถบิณฑิกะรีบไปเฝ้าพระศาสดา ณ สีตวัน ได้ฟังอนุปุพพีกถาและจตุราริยสัจแล้วได้ธรรมจักษุ ที่ท่านว่าบรรลุพระโสดาปัตติผล กราบทูลประกาศตนเป็นอุบาสกถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะตลอดชีวิต.

(ทรงไว้ที่ค้นได้เพียงเท่านี้)

พุทธประวัติ เล่ม ๓

๒ แผ่น เครื่องใบอนุญ

คำชี้แจง

หนังสือพุทธประวัติเล่ม ๓ ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงคัดแปลงจากเทศนาปฐมสมโพธิ ตอนปรินิพพาน ของสมเด็จพระสังฆราช (สา) มาใช้เป็นหลักสูตรการศึกษานักธรรมชั่วคราวนั้น เป็นอันยังต้องใช้ตลอดมาจนถึงบัดนี้ เพราะพระองค์ท่านไม่มีโอกาสจะทรงรจนาพุทธประวัติเล่ม ๓ ขึ้นตามพระประสงค์ได้จนตลอดพระชนม์ชีพ.

บัดนี้ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒๑/๒๔๗๕ จวนหมดแล้ว จึงได้พิมพ์ขึ้นใหม่ แต่ในการพิมพ์ครั้งนี้ พระกรรมการกองตำราได้จัดระเบียบวรรคตอนและคำบันทึกเชิงหน้าเป็นต้น เพิ่มเติมเพื่อให้ผู้ศึกษาเข้าใจง่ายตามที่เห็นว่าควรทำขึ้น.

คณะกรรมการกองตำรา ขออุทิศน้ำพักน้ำแรงบูชาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ พระองค์นั้น และมอบลิขสิทธิ์พึงบังเกิดมีแก่มหามกุฏราชวิทยาลัยสืบต่อไป.

พระศรีวิสุทธิวงศ์
หัวหน้ากองตำรา

มหามกุฏราชวิทยาลัย

๑๘ กรกฎาคม ๒๔๘๐

คำนำ

(พิมพ์ครั้งที่ ๑๖/๒๔๖๘)

หนังสือพุทธประวัติที่พิมพ์ครั้งนี้ คงเค้าความตามฉบับเดิม เป็นแต่ชำระระเบียบอักษรให้ต้องกับนิยมในบัดนี้ เพื่ออนุโลมให้ยุติกับหนังสืออื่น ๆ ที่ใช้เป็นหลักสูตรการศึกษา โดยพระกระแสรับสั่งสมเด็จพระสังฆราชเจ้า.

พระสาสนโสภณ[๑]

วัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน ๒๔๖๘

---

๑. สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ญาณวโร เจริญ ป. เอก) กรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย.

คำนำ

(พิมพ์ครั้งที่ ๒/๒๔๕๗)

หนังสือพุทธประวัติของข้าพเจ้า รจนาแล้วเพียงเล่ม ๑ ตอนปฐมโพธิกาล ไม่ทันความต้องการใช้ในการเรียนพุทธประวัติ จึงถือเอาหนังสือปฐมสมโพธิตอนนิพพาน ที่สมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม ทรงรจนาไว้ มาดัดแปลงเป็นพุทธประวัติวิภาคที่ ๓ ตอนปัจฉิมโพธิกาล เปลี่ยนรูปเป็นหนังสืออ่าน และแก้ไขตัดทอนให้เป็นสำนวนพึ่งง่ายแต่คงใจความเดิม เพื่อจักได้ใช้เป็นหนังสือเรียนไปพลางก่อนกว่าฉบับใหม่จะแต่งเสร็จ เพราะตอนมัชฌิมโพธิกาลเป็นเรื่องไม่มีอนุสนธิ เพียงวิภาคที่ ๒ กับที่ ๓ ก็พอเข้าเรื่องกันได้ เช่นได้เคยใช้พุทธานุพุทธประวัติที่แต่งค้าง กับนิพพานสูตรควบกันเป็นหลักสูตรแห่งการเรียนพุทธประวัติมานั้น ได้พิมพ์ขึ้นคราวแรก เป็นการกุศลและของแจกของเจ้าภาพ ในงานพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนศิริธัชสังกาศ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อพุทธศักราช ๒๔๕๕ ต่อมาหนังสือนี้ไม่พอใช้ จึงมอบการพิมพ์หนังสือนี้ ให้เป็นธุระของมหามกุฏราชวิทยาลัย เพื่อจะได้มีพอแก่ผู้ต้องการ กว่าพุทธประวัติวิภาคนี้ของข้าพเจ้าจะรจนาแล้ว หนังสือฉบับนี้พิมพ์เป็นครั้งที่ ๒ คงตามฉบับที่ ๑.

กรม–วชิรญาณวโรรส

วันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๔๕๗

พุทธประวัติ

ปัจฉิมโพธิกาล*

[อนุสนธิ]

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ได้ให้พระธรรมจักรอันประเสริฐ ซึ่งผู้อื่นจะให้เป็นไปเทียมไม่ได้เป็นไปแล้ว ทรงประกอบอุปการกิจสั่งสอนเวไนยสัตว์มีพระเบญจวัคคีย์เป็นต้น ให้ตรัสรู้จตุราริยสัจจ์ ทรงประดิษฐานบริษัททั้ง ๔ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ให้ดำรงอยู่ในพระสัทธรรมโลกุตตราริยมรรคผลตามอุปนิสัยสามารถ พระองค์ทรงประกาศพรหมจรรย์ให้สมบูรณ์แพร่หลาย เป็นประโยชน์แก่ประชุมชน คือเทพดามนุษย์เป็นอันมาก เสด็จพระพุทธดำเนินสัญจรสั่งสอนเวไนยสัตว์ในคามนิคมชนบทราชธานีนั้น ๆ มีเมืองราชคฤห์ ในมคธรัฐเป็นต้น ประดิษฐานพุทธสาวกมณฑลให้เป็นไป นับกาลกำหนดแต่อภิสัมโพธิสมัยล่วงได้ ๔๔ พรรษา ครั้น ณ พรรษกาลที่ ๔๕ เสด็จจำพรรษาธิษฐาน ณ บ้านเวฬุวคาม โดยพระพุทธอัธยาศัย.

ทรงปลงอายุสังขาร

[เสด็จบ้านเวฬุวคาม]

ครั้งนั้น พระองค์เสด็จจากอัมพปาลีวันซึ่งนางอัมพปาลีคณิกาถวายเป็นสังฆารามแล้ว จาริกไปกับด้วยภิกษุสงฆ์พุทธบริวารเป็นอันมาก ถึงบ้านเวฬุวคามเป็นสถานในเขตเมืองไพศาลีนคร ครั้นจวนใกล้วัสสูปนายิกาสมัย ตามวินยานุญาตนิยมแล้ว สมเด็จพระบรมโลกนาถ

---

* มหาปรินิพพานสูตร. ที. มหา. ๑๐/๘๕.

ตรัสเรียกพระภิกษุสงฆ์ทรงอนุญาตให้จำพรรษาตามอัธยาศัยว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงจำพรรษา ณ จังหวัดเมืองไพศาลีตามมิตรตามสหายแห่งตน ๆ เถิด ก็แต่เราจะจำพรรษา ณ บ้านเวฬุวคามตำบลน้อยนี้แล้ว." ทรงพระอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายจำพรรษาตามผาสุกแห่งตน ๆ ฉะนั้นแล้ว ส่วนพระองค์ทรงจำพรรษาอยู่ ณ บ้านเวฬุวคามนั้น.

ครั้นภายในพรรษกาล สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระประชวรขราพาธกล้าเกิดทุกขเวทนาใกล้มรณชนม์พินาศ ก็แต่พระองค์ดำรงพระสติสัมปชัญญะ อันทุกขเวทนากล้านั้นไม่เบียดเบียนให้อาดูรเดือดร้อนระส่ำระสายได้ ทรงอดกลั้นซึ่งทุกขเวทนาด้วยอธิวาสนขันติคุณ ทรงเห็นว่ายังมิควรที่จะปรินิพพานก่อน จึงประณามขับไล่บำบัดอาพาธพยาธิทุกข์นั้นเสียให้ระงับสงบไป ด้วยความเพียรอิทธิบาทภาวนา. ครั้นดำรงพระกายเป็นปกติระงับขราพาธ[๑]นั้นแล้ว วันหนึ่งเสด็จทรงนั่งเหนือพระพุทธอาสน์ ซึ่งปูลาด ณ ร่มเงาแห่งพระวิหาร พระอานนทเถระเข้าไปเฝ้าถวายอภิวาทนมัสการ แล้วกราบทูลว่า "ข้าพระองค์ได้เห็นความผาสุกแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ความที่ทนทานอดกลั้นแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ได้เห็นแล้ว แต่ก็อาศัยที่พระผู้มีพระภาคทรงพระประชวรนั้น กายข้าพระองค์ประหนึ่งจะงอมระงมไป แม้ทิศานุทิศก็มืดมนไม่ปรากฏแก่ข้าพระองค์ แม้ธรรมทั้งหลายก็ไม่สว่างแจ่มแจ้งแก่จิต เพราะมาวิตกรำพึงคิดถึงความไข้ที่ทรงพระประชวรนั้น แต่มายินดีอยู่น้อยหนึ่งว่าพระผู้มีพระภาคยังไม่ปรารภภิกษุสงฆ์แล้ว ตรัสพุทธพจน์อันใดอันหนึ่งเพียงใดแล้ว ก็ยังจักไม่ปรินิพพานก่อน ข้าพระองค์มีความยินดีเป็นข้อไว้ใจอยู่น้อยหนึ่งฉะนี้."

"ดูก่อนอานนท์ ภิกษุสงฆ์ยังมาหวังเฉพาะซึ่งอะไรในเราเล่า ธรรมเราได้แสดงแล้วทำไม่ให้มีภายใน ไม่ให้มีภายนอก กำมืออาจารย์คือจะซ่อนความในธรรมทั้งหลาย ไม่มีแก่พระตถาคตเจ้า ๆ ซึ่งเป็นศาสดาของเทพดามนุษย์ มีจิตบริสุทธ์ พ้นจากตัณหานิสสัยทิฏฐินิสสัยด้วยประการทั้งปวงแล้ว ซึ่งข้อนี้ลี้ลับจะต้องปกปิดซ่อนบังไว้ แสดงไว้แก่สาวกบางเหล่า มิได้ทั่วไปเป็นสรรพสาธารณ์ หรือจะพึงแสดงให้สาวกทราบได้ต่ออวสานกาลที่สุดไม่มีเลย."

---

๑. อาพาธหนัก.

ดูก่อนอานนท์ ผู้ใดยังมีฉันทะอาลัยอยู่ว่า จักรักษาภิกษุสงฆ์ หรือว่าภิกษุสงฆ์ มีตัวเราเป็นที่พำนัก ผู้นั้นแลจะพึงปรารภภิกษุสงฆ์แล้วกล่าวคำอันใดอันหนึ่ง ซึ่งแสดงห่วงสิเนหาอาลัย อันจะรำพึงเช่นนั้นไม่มีแก่พระตถาคตเลย พระตถาคตจะปรารภภิกษุสงฆ์แล้วกล่าวคำอันหนึ่งนั้นแลคราวหนึ่ง.

ดูก่อนอานนท์ บัดนี้ เราแก่เฒ่าเป็นผู้ใหญ่ล่วงกาลผ่านวัยเสียแล้ว ชนมายุกาลแห่งเราถึง ๘๐ ปีเข้านี่แล้ว กายแห่งพระตถาคตย่อมเป็นประหนึ่งเกวียนชำรุดที่ซ่อมแซมด้วยไม้ไผ่ มิใช่สัมภาระเกวียนฉะนั้น.

ดูก่อนอานนท์ สมัยใด พระตถาคตเจ้าเข้าไปถึงซึ่งเจโตสมาธิความตั้งเสมอแห่งจิตไม่มีนิมิต เพราะไม่ทำในใจซึ่งนิมิตทั้งหลายทั้งปวง เพราะดับแห่งเวทนาบางเหล่าแล้วแลอยู่เมื่อใด พระตถาคตเข้าอนิมิตตเจโตสมาธิ หยุดยั้งอยู่ด้วยอนิมิตตสมาธิแล้ว กายแห่งพระตถาคตย่อมมีผาสุกสบายในสมัยนั้น.

"ดูก่อนอานนท์ เพราะเหตุอนิมิตตสมาธิวิหาร เป็นเหตุให้กายมีความผาสุกนั้น ท่านทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะเป็นที่พึ่ง ใช่บุคคลมีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือมีธรรมเป็นเกาะเป็นที่พึ่งอยู่ทุกอิริยาบถเถิด." ตรัสดังนี้แล้ว ทรงแสดงซึ่งข้อว่ามีตนมีธรรมเป็นที่พึ่งนั้น ด้วยสามารถประกอบในสติปัฏฐานทั้ง ๔ สั่งสอนภิกษุสงฆ์ในเอกายนมรรค คือสติปัฏฐานภาวนาและปกิรณกเทศนา ตามสมควรแก่อุปปัตตินั้น ๆ เสด็จสำราญพระอิริยาบถ บำเพ็ญพุทธกิจ ณ บ้านเวฬุวคาม จนกาลล่วงไปถึงเดือนที่ ๓ แห่งฤดูเหมันต์ ซึ่งพระอรรถกถาจารย์กำหนดว่า มาฆบุรณมีสมัยเป็นวันปลงอายุสังขาร ณ ปาวาลเจติยสถาน ดังนี้นั้น.

ในพระบาลีก็มิได้มีนิยมกาลว่า เป็นฤดู เดือน ปักษ์ ดิถี อันใด กล่าวได้แต่โดยเป็นสมัยติดต่อกันฉะนี้ว่า ครั้งนั้น เป็นเวลาเช้า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือเอาบาตรและจีวรแล้ว เสด็จโคจรบิณฑบาต ณ เมืองเวสาลีแล้ว ครั้นปัจฉาภัตกลับจากบิณฑบาต ดำรัสสั่งให้พระอานนท์ถือเอาผ้านิสีทนะสำหรับรองนั่ง เสด็จไปยังปาวาลเจดีย์ เพื่อสำราญอยู่ ณ กลางวัน พระอานนทเถรเจ้าลาดผ้านิสีทนะถวาย ณ ร่มพฤกษาแห่งหนึ่ง พระองค์เสด็จนั่งลงแล้ว พระอานนทเถรเจ้าเข้าไปถวายบังคม นั่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง. สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า

ประสงค์จะให้พระอานนท์กราบทูลอาราธนา เพื่อจะดำรงอยู่ชั่วอายุกัปหนึ่ง หรือเกินกว่าอายุกัปนั้น พระองค์จึงทำนิมิตอันชัด แสดงอานุภาพแห่งอิทธิบาทภาวนาว่า สามารถจะให้ท่านผู้ได้เจริญดำรงอยู่อายุกัปหนึ่ง หรือเกินกว่าอายุกัป ได้ตรัสโอภาสปริยายนิมิตอันชัดดังนั้นถึง ๓ หน มารเข้าดลใจพระอานนท์เสีย จึงไม่สามารถจะรู้ความแล้วได้สติอาราธนาฉะนั้น. พระสุคตเจ้าจึงทรงขับพระอานนท์เสียจากที่นั้น พระอานนท์ถวายบังคมทำประทักษิณแล้วไปนั่ง ณ ร่มไม้แห่งหนึ่ง ไม่ไกลนักแต่พระโลกนาถ.

ครั้นพระอานนท์หลีกไปแล้วไม่ช้า มารเข้าไปเฝ้าแล้ว ยกเนื้อความแต่ปางหลังครั้งแรกได้ตรัสรู้อภิสัมโพธิญาณ ประทับควงไม้อชปาลนิโครธนั้น ได้ตรัสว่า "บริษัททั้ง ๔ เหล่า ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ยังไม่ฉลาดอาจแสดงธรรมย่ำยีปรับปวาทโดยสหธรรม และพรหมจรรย์ยังไม่ประกาศแพร่หลายบริบูรณ์ด้วยดีสำเร็จประโยชน์แก่ประชุมชนเป็นอันมาก ทั้งเทพดามนุษย์เพียงใดยังจักไม่ปรินิพพานก่อนเพียงนั้น ดังนี้. บัดนี้ ปริสสมบัติและพรหมจรรย์ก็สมบูรณ์ดังพุทธประสงค์ทุกประการแล้ว ขอพระผู้มีพระภาคจงปรินิพพานเถิด บัดนี้ เป็นกาลที่จะปรินิพพานแห่งพระผู้มีพระภาคแล้ว." เมื่อมารกล่าวดังนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "ดูก่อนมารผู้มีบาป ท่านจงมีขวนขวายน้อยเถิด ความปรินิพพานแห่งพระตถาคตจักมีไม่ช้า โดยกาลที่ล่วงไปแล้วแห่ง ๓ เดือนแต่นี้พระตถาคตจักปรินิพพาน."

ครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคมีพระสติสัมปชัญญะ ปลงอายุสังขาร ณ ปาวาลเจดีย์ ก็เกิดอัศจรรย์แผ่นดินไหวใหญ่และขนชันสยดสยองพิลึกน่าพึงกลัว ทั้งกลองทิพย์ก็บันลือลั่นในอากาศ ครั้งนั้นพระอานนท์เกิดพิศวงเพราะอัศจรรย์เกิดมีนั้น จึงออกจากร่มพฤกษาเข้าไปสู่ที่เฝ้า ถวายบังคมนั่ง ณ ที่ควรแล้ว ทูลถามถึงเหตุซึ่งให้เกิดอัศจรรย์ มีแผ่นดินไหวใหญ่เป็นต้นนั้น. สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสเหตุ ๘ ประการ ที่จะให้เกิดแผ่นดินไหวใหญ่ คือ ลมกำเริบ ๑ ท่านผู้มีฤทธิ์บันดาล ๑ พระโพธิสัตว์จุติจากดุสิตลงสู่พระครรภ์ ๑ พระโพธิสัตว์ประสูติ ๑ พระตถาคตเจ้าตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ๑ พระตถาคตเจ้าให้พระอนุตตรธรรมจักรเป็นไป ๑ พระตถาคตเจ้าปลงอายุสังขาร ๑ พระตถาคตเจ้าปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ๑ เหตุทั้ง ๘ นี้เป็นปัจจัยจะให้แผ่นดินไหวใหญ่ละอย่าง ๆ แล้ว

ทรงนำเนื้อความแต่ปางหลัง ครั้งแรกได้ตรัสอภิสัมโพธิ เสด็จอยู่ ณ ควงไม้อชปาลนิโครธ ได้ตรัสไว้แก่มารฉันใดนั้น มาตรัสแก่พระอานนท์แล้ว แสดงว่าพระองค์ได้ปลงอายุสังขารแล้ว แผ่นดินไหวใหญ่เพราะเหตุนั้น.

พระอานนท์จึงกราบทูลว่า "ขอพระผู้มีพระภาค จงตั้งอยู่กัปหนึ่งเถิด เพื่อเกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อจะอนุเคราะห์ซึ่งสัตวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทพดามนุษย์ทั้งหลาย." พระผู้มีพระภาคตรัสห้ามว่า "ดูก่อนอานนท์ อย่าเลย ท่านอย่าได้วิงวอนพระตถาคต บัดนี้มิใช่กาลเพื่อจะวิงวอนพระตถาคตเสียแล้ว." พระอานนท์ก็กราบทูลวิงวอนถึง ๒ ครั้ง ๓ ครั้ง, พระองค์จึงตรัสถามว่า "ดูก่อนอานนท์ ท่านเชื่อซึ่งปัญญาตรัสรู้แห่งพระตถาคตหรือ ?"

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เชื่อ."

"ดูก่อนอานนท์ ถ้าท่านเชื่อฉะนั้นแล้ว ไฉนมาบีบคั้นแค่นได้พระตถาคตถึง ๓ ครั้งเล่า ?"

"ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ได้ฟัง ได้รับมาเฉพาะพระพักตร์แห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า 'อิทธิบาททั้ง ๔ ประการ ท่านผู้ใดผู้หนึ่ง ได้เจริญทำให้มาก ชำนาญแคล่วคล่องแล้ว ถ้าท่านผู้นั้นจำนงใจจะดำรงอยู่นานด้วยรูปกายแล้ว ก็จะพึงตั้งอยู่ได้กัปหนึ่งบ้าง เหลือกว่ากัปหนึ่งบ้าง. อิทธิบาททั้ง ๔ นั้น พระตถาคตเจ้าได้เจริญแคล่วคล่องชำนาญแล้ว ถ้าพระตถาคตเจ้ามาปรารถนาจะตั้งอยู่ด้วยสรีรประพันธ์นั้นไซร้ ก็จะดำรงอยู่สิ้นอายุกัปหนึ่งหรือเกินกว่าอายุกัปหนึ่งนั้นได้' ดังนี้. เพราะเหตุนั้น ข้าพระองค์จึงได้กราบทูลวิงวอนอาราธนาถึง ๓ ครั้งเป็นกำหนดฉะนี้."

พระผู้มีพระภาคตรัสถามพระอานนท์อีกเล่าว่า "ดูก่อนอานนท์ ท่านเชื่ออยู่หรือ ซึ่งอานุภาพแห่งอิทธิบาทภาวนานั้น ?"

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เชื่อ."

"ดูก่อนอานนท์ เพราะเหตุนั้น เมื่อพระตถาคตทำนิมิตโอภาสอันชัด และอานนท์ไม่สามารถจะรู้ ไม่ได้วิงวอนพระตถาคตในครั้งก่อน ๆ อันยังเป็นกาลอยู่นั้น ก็เป็นความ

ผิดของอานนท์ผู้เดียว ถ้าในคราวนั้น ๆ หากอานนท์จักพึงวิงวอนพระตถาคตไซร้ พระตถาคตจะพึงห้ามเสีย ๒ คำ ครั้นวาระที่ ๓ พระตถาคตก็จะพึงรับคำวิงวอนอาราธนานั้น เพราะเหตุนั้น อานนท์ไม่วิงวอนเสียแต่ยังเป็นกาลอยู่นั้น เป็นความผิดของอานนท์ผู้เดียว."

ครั้นพระองค์ตรัสดังนี้แล้ว และนิมิตโอภาสอันชัดเห็นปานนั้น พระองค์ได้ทำแล้วแก่พระอานนท์ในกาลก่อนในสถานเท่าใด สิ้นวาระเท่าใด พระองค์ก็ทรงประมวลสถานทั้งปวงนั้นนับได้ ๑๖ ตำบล มาแสดงแก่พระอานนท์โดยพิสดาร. และสถานทั้ง ๑๖ ตำบลนั้น เมืองราชคฤห์ ๑๐ ตำบล เมืองเวสาลี ๖ ตำบล. ๑๐ ตำบลเมืองราชคฤห์นั้น ภูเขาคิชฌกูฏเป็นที่ ๑ โคตมนิโครธเป็นที่ ๒ เหวที่ทิ้งโจรเป็นที่ ๓ ถ้ำสัตตบัณณคูหา ข้างภูเขาเวภารบรรพตเป็นที่ ๔ กาฬศิลา ข้างภูเขาอิสิคิลิบรรพตเป็นคำรบ ๕ เงื้อมชื่อว่าสัปปิโสณฑิกา ณ สีตวันเป็นคำรบ ๖ ตโปทารามเป็นที่ ๗ เวฬุวันเป็นที่ ๘ ชีวกัมพวันเป็นที่ ๙ มัททกุจฉิมิคทายวันเป็นที่ ๑๐. สถาน ๑๐ ตำบลนี้อยู่เมืองราชคฤห์ และสถาน ๖ ตำบลเมืองเวสาลีนั้น อุเทนเจดีย์เป็นที่ ๑ โคตมกเจดีย์เป็นที่ ๒ สัตตัมพเจดีย์เป็นที่ ๓ พหุปุตตเจดีย์เป็นที่ ๔ สารันททเจดีย์[๑]เป็นคำรบ ๕ ปาวาลเจดีย์เป็นคำรบ ๖ รวมเป็น ๑๖ สถานด้วยประการฉะนี้. ในวาระทั้ง ๑๖ ครั้งนั้น เป็นกาลอยู่ที่จะวิงวอนพระตถาคต อานนท์ก็มิได้รู้ มิได้วิงวอนเล่า ถ้าใน ๑๖ วาระนั้นอานนท์ได้วิงวอนแต่ในสถานใดสถานหนึ่งแล้วไซร้ พระตถาคตจะพึงห้ามเสีย ๒ ครั้ง ครั้งที่ ๓ ก็จะรับอาราธนา เหตุใดใน ๑๖ ตำบลนั้น อานนท์ไม่สามารถจะรู้ ไม่ได้วิงวอน เหตุนั้น ข้อนั้นก็เป็นความผิดของอานนท์ผู้เดียว.

"ดูก่อนอานนท์ เราได้บอกแล้วดังนี้แต่เดิมหาไม่หรือว่า บรรดาสัตว์สังขารเป็นที่รักเจริญใจทั้งปวงเทียว ย่อมเป็นต่าง ๆ พลัดพรากเป็นอย่างอื่นไป ไม่คงทนถาวรอยู่ได้ตามใจประสงค์ อันสิ่งที่เที่ยงซึ่งสัตว์ประสงค์อยู่นักนั้น สัตว์ทั้งหลายจะพึงได้ในสังขารนี้แต่ไหนเล่า สิ่งใดเกิดมาเป็นมาอันปัจจัยแต่งขึ้น มีความฉิบหายไปเป็นธรรมดา อันจะร่ำร้องปรารถนาทะยานไปว่า ขอสิ่งนั้นอย่าฉิบหายเลย ดังนี้ นี่ไม่เป็นฐานะที่จะให้ได้ดังใจประสงค์."

"ดูก่อนอานนท์ ก็สิ่งใดแล พระตถาคตได้สละแล้ว คายแล้ว ปล่อยเสียแล้ว ละเสีย

---

๑. ในบาลี เป็น สารันททเจดีย์.

แล้ว อันพระตถาคตจะคืนกลับมายังสิ่งนั้นเพราะเหตุแห่งชีวิต ดังนี้ ไม่เป็นฐานะที่ตั้งจะมีได้."

ประทานโอวาทแก่ภิกษุสงฆ์

[เสด็จป่ามหาวัน]

เมื่อพระผู้มีพระภาค ตรัสแก่พระอานนท์ฉะนั้นแล้ว จึงเสด็จพุทธดำเนินยังกูฏาคารศาลาป่ามหาวัน ดำรัสสั่งให้พระอานนท์ให้หาภิกษุทั้งหลาย บรรดาที่อาศัยเมืองเวสาลีอยู่มาประชุม ณ อุปัฏฐานศาลาโรงฉันพร้อมแล้ว พระองค์ก็เสด็จพุทธดำเนินไปประทับนั่ง ณ พุทธอาสน์แล้ว ตรัสประทานโอวาทสอนภิกษุสงฆ์ด้วยอภิญญาเทสิตธรรมว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เหตุใด ท่านทั้งหลาย มีความปรารถนานักจะให้เราตั้งอยู่นาน เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เหตุดังนั้น ธรรมทั้งหลายเหล่าใด เราได้เทศนาแสดงไว้ด้วยปัญญาอันยิ่ง แสดงไว้เพื่อจะตรัสรู้เฉพาะหน้า ล่วงโลกิยญาณบรรลุโลกุตตรปัญญา ธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ท่านทั้งหลายพึงเรียนให้ดีให้สำเร็จประโยชน์ โดยเอื้อเฟื้อเคารพตามจริงและพึงส้องเสพเจริญทำให้มากในสันดาน อันนั้นก็จะพึงให้พรหมจรรย์ตั้งอยู่ได้นานไม่เสื่อมสูญ อันนั้นจะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อจะอนุเคราะห์ซึ่งสัตวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทพดาและมนุษย์ทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายที่เราแสดงด้วยปัญญายิ่งนั้นเหล่าใดเล่า คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมีองค์อวัยวะ ๘ ประการเหล่านี้ ชื่ออภิญญาเทสิตธรรม ท่านทั้งหลายพึงเรียนให้ดีและส้องเสพเจริญทำให้มากในสันดานเถิด. พระตถาคตพุทธเจ้าจะพึงทรงอยู่เพื่อประโยชน์ใด ประโยชน์นั้น จักสำเร็จได้แก่ประชุมชนเป็นอันมาก ทั้งเทพดามนุษย์ทั้งหลาย."

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค ทรงสั่งสอนในสังเวคกถาและอัปปมาทธรรม ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราเตือนท่านทั้งหลายให้รู้ สังขารคือธรรมที่ปัจจัยแต่งขึ้นทั้งหลาย มีความเสื่อมเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงยังประโยชน์ตน

ประโยชน์ผู้อื่นให้ถึงพร้อมบริบูรณ์ด้วยไม่ประมาทเถิด. ความที่แห่งพระตถาคตจะปรินิพพานจักมีไม่ช้า โดยกาลที่ล่วง ๓ เดือนแต่นี้ไป พระตถาคตจักปรินิพพาน ชนทั้งหลายเหล่าใด ทั้งที่เป็นคนหนุ่ม ทั้งที่เป็นคนแก่ ทั้งที่เป็นพาล ทั้งที่เป็นบัณฑิต ทั้งคนมั่งคั่งและคนจนยากไร้ ชนทั้งปวงนั้น ล้วนมีความตายเป็นที่ไปในเบื้องหน้า ภาชนะดินที่นายช่างหม้อกระทำแล้ว ทั้งเล็กทั้งใหญ่ทั้งสุกและดิบก็ดี บรรดาภาชนะดินทั้งปวงไม่ว่าขนาดไหน ล้วนมีความแตกทำลายเป็นที่สุดฉันใด ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายก็มีความแตกทำลายประลัยพินาศเป็นที่สุดฉันนั้น. วัยแห่งเราแก่รอบแล้ว ชีวิตแห่งเราน้อยแล้ว เราจักละเสียซึ่งท่านทั้งหลายไป ที่พึ่งอันเราได้ทำแล้วแก่ตน.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาท มีสติมีศีลเป็นอันดีเถิด จงมีความดำริมั่นดี จงตามรักษาซึ่งจิตตน บุคคลใด จักเป็นผู้ไม่ประมาทอยู่ ณ ธรรมวินัยนี้ บุคคลผู้นั้นจักละเสียซึ่งชาติสงสาร คือความท่องเที่ยวไปด้วยความเกิด จักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ สมเด็จพระสุคตบรมโลกนาถ ประกอบสาวกในความสังเวชและความไม่ประมาท ด้วยประการฉะนี้.

ครั้งนั้น เวลาเช้าเป็นภิกษาจารกาล สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงนุ่งห่มแล้ว ถือเอาบาตรและจีวรแล้ว เสด็จเข้าไปยังเมืองเวสาลีเพื่อบิณฑาหาร. ครั้นปัจฉาภัต พระองค์กลับจากบิณฑบาตแล้วทอดพระเนตรเมืองเวสาลีเป็นนาคาวโลก[๑] เสด็จกลับเยื้องพระกายมาทั้งพระองค์ เป็นมหาปุริสอาการ ตรัสเรียกพระอานนท์ว่า "ดูก่อนอานนท์ พระตถาคตเห็นเมืองไพศาลี ครั้งนี้ จักเป็นปัจฉิมทัสสนะ เห็นเป็นที่สุดเป็นคราวภายหลังแล้ว, ดูก่อนอานนท์ เรามาไปพร้อมกันจะไปบ้านภัณฑุคาม."

[เสด็จบ้านภัณฑุคาม]

สมเด็จพระผู้มีพระภาค พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์พุทธบริวารเป็นอันมาก เสด็จพุทธดำเนินบรรลุถึงบ้านภัณฑุคามแล้ว เสด็จประทับอยู่ ณ บ้านภัณฑุคามนั้น ตรัสเทศนาแสดงศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ เป็นอริยธรรม ๔ ประการว่า

---

๑. มองอย่างช้างเหลียวหลัง.

"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยความไม่ตามตรัสรู้ ไม่แทงตลอดซึ่งธรรม ๔ ประการ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ ที่เป็นอริยธรรมนี้แลเป็นเหตุ เราผู้พระศาสดาและท่านทั้งหลายผู้สาวก จึงได้ท่องเที่ยวด้วยภพกำเนิดคติ สิ้นกาลนานนักอย่างนี้. โมหะ ความหลง ความมืด ที่ปกปิดไม่ให้เกิดปัญญาตรัสรู้ธรรมทั้ง ๔ นี้ เป็นเหตุนำให้เสวยสังสารทุกข์อันวิจิตรเป็นอเนกประการ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ ซึ่งเป็นอริยธรรมนั้น เราและท่านทั้งหลายได้ตามตรัสรู้แล้ว ได้แทงตลอดแล้ว ตัณหาอันเป็นเหตุจะให้เกิดในภพ เราและท่านทั้งหลายได้ตัดขึ้นเสียแล้ว ตัณหาที่เป็นเครื่องนำไปในภพดังเชือกผูกอยู่ในเท้าแห่งกาสิ้นแล้ว ไม่สามารถจะทำภพอันใดอันหนึ่งได้ บัดนี้ความเกิดอีกแห่งเราก็ดี แห่งท่านทั้งหลายก็ดี บมิได้มี."

ก็แลเมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาค เสด็จอยู่ ณ บ้านภัณฑุคามนั้น พระองค์ตรัสธรรมีกถาแสดงไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา สั่งสอนภิกษุทั้งหลายมากกว่าธรรมีกถาอื่น แล้วแสดงอานิสงส์ว่า "ศีลเป็นที่ตั้งอันใหญ่แห่งคุณพิเศษเบื้องบน ประหนึ่งแผ่นดินเป็นที่อาศัยทำกิจการ ที่จะพึงทำด้วยเรี่ยวแรงฉะนั้น ศีลเมื่อบริบูรณ์ด้วยดี อบรมสมาธิแล้ว สมาธิก็มีผลมีอานิสงส์ใหญ่ยิ่ง เมื่อสมาธิได้อบรมปัญญาเล่า ปัญญาก็มีผลใหญ่หลวง เมื่อปัญญาอบรมจิตแล้ว จิตก็มีวิมุตติหลุดถอนพ้นพิเศษจากอาสวะทั้งหลายที่ดองสันดาน คือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ ให้สรรพอาสวะทั้งปวงปราศไปเป็นนิรินธนพินาศ. สิกขาทั้ง ๓ เป็นปฏิปทาทางแห่งวิมุตติ ๆ เป็นแก่นแห่งพระธรรมวินัย สาวกจะบรรลุวิมุตตินั้นได้ ก็ด้วยทำให้บริบูรณ์ในไตรสิกขานั้น."

[**เสด็จโภคนคร**]

ครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค เสด็จทำสัตตุปการกิจ ประทับ ณ บ้านภัณฑุคามตามพุทธอัธยาศัยแล้ว ก็เสด็จพุทธดำเนินไปยังบ้านหัตถีคาม และบ้านอัมพคามและชัมพุคามล่วงไปตามลำดับ เสด็จจากบ้านชัมพุคามไปยังโภคนคร เสด็จประทับอยู่ ณ อานันทเจดีย์ในเขตโภคนครนั้น ตรัสเทศนามหาปเทส ๔ ฝ่ายพระสูตร สอนภิกษุบริษัท เพื่อจะเป็นเครื่อง

กำหนดรู้ซึ่งภาษานั้น ๆ ว่า เป็นธรรม เป็นวินย เป็นสัตถุศาสนา และมิใช่ธรรม มิใช่วินัย มิใช่สัตถุศาสนา.

ความในสุตตันติกมหาปเทสทั้ง ๔ นั้นว่า "ถ้าจะมีภิกษุมาอ้างพระศาสดาก็ดี อ้างสงฆ์ อ้างคณะ อ้างบุคคลก็ดี แล้วแสดงว่า 'นี้เป็นธรรมเป็นวินัย เป็นสัตถุศาสนา' ดังนี้ แก่ผู้ใด เธอผู้ได้ฟัง อย่าพึงรีบยินดีรับภาษิตของผู้มาอ้างนั้น และอย่าพึงห้ามภาษิตนั้นก่อน ให้พึงเรียนบทพยัญชนะให้แน่นอนแล้ว พึงสอบในสูตร พึงเทียบได้กันในวินัย. ถ้าภาษิตนั้นไม่สอบในสูตร ไม่เทียบได้กันในวินัยแล้วไซร้ พึงเข้าใจว่ามิใช่คำของพระผู้มีพระภาค เธอผู้นี้รับมาผิด จำมาเคลื่อนคลาดแน่แล้ว. ต่อเมื่อใดมาสอบในสูตรและเทียบในวินัยก็ได้กันไม่ผิดไม่เคลื่อนคลาด เมื่อนั้น พึงลงความสันนิษฐานว่า นี้คำของพระผู้มีพระภาคแน่แล้ว เธอผู้นี้รับมาด้วยดีไม่วิปริต อันนี้ความย่อในมหาปเทส ที่อ้างใหญ่ ๔ อย่างฝ่ายพระสูตร. แลเมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเสด็จอยู่ ณ อานันทเจดีย์นั้น ก็ได้ตรัสธรรมีกถาแสดงไตรสิกขาโดยนัยหนหลังเป็นพาหุลลกถามากกว่าธรรมีกถาอื่น ตามสมควรแก่เวไนยสัตว์และกาลสมัย.

นายจุนทะ ถวายบิณฑบาต

[เสด็จปาวานคร]

เมื่อพระองค์เสด็จอยู่ ณ โภคนคร สำราญพุทธอัธยาศัย กาล เดือน วัน ก็ล่วงไป ๆ ใกล้ถึงกำหนดซึ่งนิยมไว้เมื่อปลงอายุสังขารว่า ล่วงแต่นี้ไป ๓ เดือนนั้น สมเด็จพระโลกนาถพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์พุทธบริวารเป็นอันมาก เสด็จพระพุทธดำเนินถึงเมืองปาวานคร เสด็จประทับอยู่ ณ อัมพวันป่าไม้มะม่วงแห่งนายจุนทะ ผู้บุตรแห่งนายช่างทอง. ฝ่ายนายจุนทกัมมารบุตรได้ยินข่าวพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาถึงเมืองปาวาแล้ว บัดนี้ เสด็จอยู่ ณ ป่าไม้มะม่วงแห่งเรา จึงไปยังที่เฝ้า ถวายอภิวาทบังคมพระโลกนาถแล้วนั่ง ณ ที่ควร สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสธรรมีกถาให้นายจุนทกัมมารบุตรเห็นในทางกรรมและวิบาก ให้ถือเอามั่นซึ่งกุศลจริยา ให้กล้าหาญรื่นเริง ในธรรมจริยาสัมมาปฏิบัติแล้ว นายจุนทกัมมารบุตรกราบทูลเชิญเสด็จ เพื่อจะรับภัตตาหาร ณ วันพรุ่งนี้ว่า "ขอพระผู้มีพระภาคเจ้ากับภิกษุสงฆ์

จงทรงรับภัตตาหารของข้าพระองค์เพื่อเสวย ณ วันพรุ่งนี้" สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์ด้วยทรงนิ่งอยู่ตามธรรมเนียมบรรพชิต นายจุนทกัมมารบุตรทราบว่าทรงรับแล้ว ลุกจากอาสน์ถวายอภิวาทบังคมทำประทักษิณแล้วหลีกไป.

แลวันที่นายจุนทกัมมารบุตร เชิญเสด็จพระโลกนาถนั้น เป็นวันหน้าแห่งวันที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน วันรุ่งขึ้นที่นายจุนทะได้ถวายภัตตาหาร ปัจฉิมบิณฑบาตทานนั้น เป็นวันพระองค์ดับขันธปรินิพพาน ซึ่งพระอรรถกถาจริยเจ้านิยมไว้ว่า เป็นมหามงคลสมัยวิสาขปุรณมีดิถีเพ็ญพระจันทร์เสวยวิศาขนักษัตร ให้บัณฑิตพึงสันนิษฐานในอภิลักขิตสมัยด้วยประการฉะนี้.

ครั้งนั้น นายจุนทกัมมารบุตร โดยล่วงราตรีนั้นแล้ว ให้ตกแต่งขาทนียะของควรเคี้ยว และโภชนียะของควรบริโภคอันประณีต และมังสะสุกรอ่อน[๑]เป็นอันมาก ณ เคหสถานของตนเสร็จแล้ว จึงให้บุรุษไปกราบทูลภัตตกาล แด่สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคว่า "บัดนี้เป็นกาลควรที่เสด็จพุทธดำเนิน ภัตตาหารเสร็จแล้ว." ลำดับนั้น เวลาเช้า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงบาตรจีวรตามสมณวัตร พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์พุทธบริษัทเป็นอันมาก เสด็จจากอัมพวันถึงเคหสถานแห่งนายจุนทกัมมารบุตร เสด็จนั่ง ณ พุทธอาสน์แล้ว พระองค์ผู้ทรงพระอนาวรณญาณ ตรัสเรียกนายจุนทกัมมารบุตรว่า "ดูก่อนจุนทะ มังสะสุกรอ่อนอันใดท่านได้ตกแต่งไว้เป็นไทยธรรมบิณฑบาตทาน ท่านจงอังคาสซึ่งเราด้วยมังสะสุกรอ่อนนั้น เบื้องว่าขาทนียะโภชนียะสิ่งอื่นอันใด อันได้ตกแต่งไว้เป็นวัตถุแห่งบิณฑบาตทาน ท่านจงอังคาสภิกษุสงฆ์ด้วยขัชชะโภชชาหารสิ่งนั้นเถิด." นายจุนทะรับพุทธพจน์บัญชาแล้ว ก็ถวายมังสะสุกรอ่อนในพระผู้มีพระภาคพระองค์เดียว อังคาสภิกษุสงฆ์ด้วยขัชชะโภชชาหารอื่น ๆ โดยนัยนั้น. ครั้นเสร็จภัตกิจแล้ว พระโลกนาถตรัสเรียกนายจุนทะให้นำเอามังสะสุกรอ่อนที่เหลืออยู่นั้นไปฝังเสียในบ่อ เพราะเหตุผู้อื่นนอกจากพระตถาคตเจ้าแล้วไม่ควรที่จะบริโภคแล้วให้ย่อยไปได้ แล้วพระองค์ทรงแสดงธรรมีกถาให้นายจุนทกัมมารบุตรชื่นชมในกุศลบุญจริยา แล้วเสด็จพุทธดำเนินไปกับภิกษุสงฆ์พุทธบริวาร.

---

๑. คำบาลีว่า "สุกรมทฺทว" อรรถกถาแก้ว่า มังสะสุกรอ่อนหรือวิธีปรุงอาหารหรือชื่ออาหาร ไม่แน่ แต่ชาวลังกาเรียกเห็ดว่า "สุกรมตัว" เพราะฉะนั้น น่าจะเป็นเห็ดชนิดหนึ่ง เช่น เห็ดหมูอ่อนในเมืองไทยกระมัง ?

ทรงพระประชวร

[เสด็จเมืองกุสินารา]

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงบริโภคภัตตาหารของนายจุนทะแล้ว ก็เกิดอาพาธกล้า ทรงพระประชวรลงพระโลหิต เกิดเวทนากล้านักใกล้แต่มรณทุกข์ พระองค์มีพระสติสัมปชัญญะ ไม่ทรงทุรนทุราย ทรงอดกลั้นซึ่งทุกขเวทนานั้นด้วยอธิวาสนขันตี. ครั้งนั้น ดำรัสเรียกพระอานนท์ว่า "ดูก่อนอานนท์ เรามาไปพร้อมกัน จักไปเมืองกุสินารา." พระอานนท์รับพุทธาณัตติพจน์แล้ว บอกแก่ภิกษุสงฆ์ให้ทราบทั่วกันเสร็จแล้ว สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็เสด็จโดยมรรควิถีที่สัญจรไปยังกุสินารานคร. มากลางมรรคาทรงลำบากพระกายนัก เสด็จแวะลงจากหนทาง เข้าประทับร่มพฤกษาตำบลหนึ่ง ดำรัสสั่งพระอานนท์ว่า "ดูก่อนอานนท์เร็วเถิด ท่านจงปูลาดผ้าสังฆาฏิพับให้เป็น ๔ ชั้นแก่เรา เราเหน็ดเหนื่อยนัก จักนั่งพักระงับความลำบากกาย." พระอานนท์ปูผ้าสังฆาฏิถวาย พระองค์เสด็จนั่งแล้วตรัสเรียกพระอานนท์ว่า "ดูก่อนอานนท์ ท่านจงนำน้ำฉันมาให้เรา เราจักดื่มระงับความระหายให้สงบ." พระอานนท์กราบทูลว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาค เกวียนประมาณ ๕๐๐ เล่ม เพิ่งข้ามแม่น้ำผ่านไป น้ำ ณ แม่น้ำนี้มีน้อย ถูกล้อเกวียนบดแล้วขุ่นนัก ไม่ควรเป็นน้ำฉัน แม่น้ำกกุธานทีมีน้ำใสน้ำจืดน้ำเย็น มีท่าอันงามควรรื่นรมย์ อยู่ไม่ไกลนัก เชิญเสด็จพระผู้มีพระภาคดำเนินไป ณ แม่น้ำกกุธานทีนั้นเถิด จักได้เสวยและสรงชำระพระกายให้เย็นเป็นสุขสำราญ." พระโลกนาถก็ตรัสสั่งฉะนั้นถึง ๓ ครั้ง พระอานนท์กราบทูลทัดทาน ๒ ครั้ง ครั้นวาระที่ ๓ พระเถรเจ้ามิได้กราบทูลทัดทานประการใด ด้วยพระเถรเจ้ามีสติระลึกรู้ว่า 'อันพระตถาคตพุทธเจ้าทั้งหลาย จะดำรงคงพระวาจาด้วยใช่เหตุเป็นไม่มี" รับสุคตาณัตติพจน์แล้ว ถือเอาบาตรเข้าไปยังแม่น้ำนั้น. ครั้งนั้น อำนาจพุทธานุภาพมาบันดาลให้ปรากฏน่าพิศวงนัก เมื่อพระอานนทเถรเจ้าถือบาตรเข้าไปใกล้ หวังจะตักอุทกวารีมาถวาย แม่น้ำนั้นที่ขุ่นด้วยล้อเกวียนอยู่แต่เดิม ก็ใสสะอาดไม่ขุ่นมัวเป็นมหัศจรรย์. พระอานนทเถรเจ้าได้เห็นฉะนั้นแล้วดำริว่า "ความที่พระตถาคตเจ้ามีฤทธิ์และอานุภาพใหญ่หลวงเป็นอัศจรรย์ ไม่เคยมีมามีขึ้นได้

แม่น้ำนี้ขุ่นนัก เมื่อเราเข้าไปใกล้เพื่อจะตัก น้ำก็ใสไม่ขุ่นมัว" พระเถรเจ้าตักน้ำฉันด้วยบาตร แล้วบันเทิงจิตเข้าไปเฝ้าพระโลกนาถกราบทูลของอัศจรรย์นั้นแล้ว นำน้ำฉันเข้าไปถวาย พระองค์เสวยตามพุทธประสงค์แล้ว เสด็จประทับ ณ ร่มพฤกษานั้น.

ณ สมัยนั้น บุตรแห่งมัลลกษัตริยราชหนึ่งชื่อปุกกุสะ เป็นสาวกของอาฬารดาบสกาลามโคตร ออกจากเมืองกุสินาราจะไปยังปาวานคร เดินมาถึงประเทศนั้น ได้เห็นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จนั่ง ณ ร่มพฤกษา จึงเข้าไปเฝ้าถวายอภิวาทบังคมแล้ว นั่ง ณ ที่ควร ได้ฟังสันติวิหารธรรมของพระองค์ เกิดเลื่อมใส น้อมคู่ผ้าสิงคิวรรณเข้าไปถวายสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ผ้าเนื้อเกลี้ยงสีดั่งทองสิงคีของข้าพระองค์คู่นี้เป็นคู่ผ้าพิเศษ อันข้าพระองค์จะพึงนุ่งห่มเป็นครั้งเป็นคราวเป็นของประณีตสงวนไว้ ขอสมเด็จพระผู้ทรงพระภาค จงอาศัยความอนุเคราะห์ ทรงรับคู่ผ้าสิงคิวรรณนี้ของข้าพระองค์เถิด." พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า "ถ้าอย่างนั้น ท่านจงให้เราปกกายด้วยผ้าสิงคิวรรณผืนหนึ่ง จงให้อานนท์ปกกายด้วยผ้าสิงคิวรรณผืนหนึ่งเถิด." ปุกกุสมัลลบุตรก็ถวายเป็นพุทธบริโภคแต่ผืนหนึ่ง ผืนหนึ่งถวายพระอานนท์ตามพุทธประสงค์ฉะนั้นแล้ว. สมเด็จพระผู้มีพระภาค ทรงแสดงธรรมีกถาให้ปุกกุสมัลลบุตรรื่นเริงในกุศลธรรมจริยตามสมควร ปุกกุสมัลลบุตรถวายอภิวาทบังคมทำประทักษิณ แล้วหลีกไป.

[**ผิวกายพระตถาคตผ่องใสยิ่งใน ๒ กาล**]

เมื่อปุกกุสมัลลบุตรหลีกไปไม่ช้า พระเถรเจ้าอานนท์น้อมคู่ผ้าสิงคิวรรณนั้นเข้าไปถึงพระกายแห่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ทรงนุ่งผืนหนึ่งทรงห่มผืนหนึ่ง. คู่ผ้าสิงคิวรรณนั้นปรากฏประหนึ่งถ่านปราศจากเปลว พอพระอานนท์น้อมเข้าไปถึงพระกายแล้ว พรรณแห่งผิวพระกายแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็บริสุทธิ์ผุดผ่อง พระอานนทเถรเจ้ากราบทูลสรรเสริญว่า "พรรณแห่งพระฉวีแห่งพระตถาคตเจ้าบริสุทธิ์นัก เป็นอัศจรรย์." พระองค์ตรัสว่า "ดูก่อนอานนท์ พรรณแห่งผิวแห่งพระตถาคตบริสุทธิ์ผ่องใส จริงดังอานนท์สรรเสริญ กายแห่งพระตถาคตย่อมบริสุทธิ์ พรรณผิวผุดผ่องยิ่งนักใน ๒ กาล คือ ในเวลา

ราตรีที่จะตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ และในเวลาราตรีที่จะปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ใน ๒ กาลนี้ กายแห่งพระตถาคตบริสุทธิ์ยิ่งนัก พรรณแห่งผิวผ่องใสโดยพิเศษ ดูก่อนอานนท์ ในยามที่สุดแห่งราตรี ณ วันนี้แล ความปรินิพพานแห่งพระตถาคตจักมี ณ ระหว่างแห่งไม้รัง[๑] ทั้งคู่ ณ สาลวันแห่งมัลลกษัตริย์ทั้งหลาย เป็นที่แวะเวียนไป ณ เมืองกุสินารา, ดูก่อนอานนท์ เรามาพร้อมกันไปยังแม่น้ำกกุธานที.'' พระอานนท์รับพุทธาณัติแล้วบอกภิกษุสงฆ์ให้ทราบ.

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์พุทธบริวารเป็นอันมาก เสด็จพุทธดำเนินไปถึงแม่น้ำกกุธานที เสด็จลงสรงเสวยสำราญพระพุทธอัธยาศัย เสด็จขึ้นจากแม่น้ำกกุธานทีแล้วเสด็จไปประทับอัมพวัน ตรัสเรียกพระจุนทกเถระให้ปูลาดผ้าสังฆาฏิให้เป็น ๔ ชั้นถวาย พระองค์สำเร็จสีหไสยา โดยข้างเบื้องขวา ตั้งพระบาทให้เหลื่อมกัน มีสติสัมปชัญญะ ทำในพระหฤทัยซึ่งอุฏฐานสัญญา ความสำคัญในที่จะลุกขึ้น. พระจุนทกเถรเจ้านั่งเฝ้าอยู่ ณ ที่เฉพาะพระพักตร์ ณ ที่เสด็จสำเร็จสีหไสยานั้น.

[**บิณฑบาตทาน ๒ คราวมีผลเสมอกัน**]

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ถึงแล้วซึ่งพิเศษในฐานาฐานญาณ ตรัสเรียกพระอานนท์ว่า "ดูก่อนอานนท์ ข้อนี้จะพึงมีบ้าง ใคร ๆ ผู้หนึ่งจะทำวิปฏิสาร ความเดือดร้อน ให้เกิดขึ้นแก่นายจุนทกัมมารบุตรว่า 'ดูก่อนนายจุนทะ ไม่เป็นลาภของท่าน ท่านได้ไม่ดีแล้ว พระตถาคตเจ้าได้บริโภคซึ่งบิณฑบาตของท่านเป็นครั้งที่สุดแล้ว เสด็จปรินิพพาน' ดังนี้ ดูก่อนอานนท์ ความวิปฏิสารเดือดร้อนของนายจุนทกัมมารบุตรนั้น ท่านทั้งหลายพึงระงับเสียให้สงบด้วยปลอบให้เบาใจดังนี้ว่า 'ดูก่อนนายจุนทะ เป็นลาภมากของท่าน ท่านได้ดีแล้ว พระตถาคตเจ้าได้บริโภคซึ่งบิณฑบาตของท่านเป็นครั้งที่สุด แล้วปรินิพพาน, ดูก่อนนายจุนทะ ข้อนี้เราได้ฟังมาได้รับมาแล้ว ณ ที่เฉพาะพระพักตร์แห่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคว่า 'บิณฑบาต ๒ อย่างนี้ มีผลเสมอ ๆ กัน มีวิบากเสมอ ๆ กัน มีผลใหญ่ มีอานิสงส์

---

๑. สาละ ไม้มีใบใหญ่หนา ดอกเป็นช่อคล้ายดอกสารภี แต่โตกว่านั้น. เดิมท่านแปลกันว่าไม้รัง แต่ความจริงไม้สาละไม่ใช่ไม้รัง และไม่มีในเมืองไทย จึงเรียกทับศัพท์.

ใหญ่กว่าบิณฑบาตทั้งหลายอื่น พระตถาคตเจ้าบริโภคบิณฑบาตอันใดแล้ว ตรัสรู้ซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ อันนี้บิณฑบาต ๑ พระตถาคตเจ้าบริโภคซึ่งบิณฑบาตอันใดแล้ว ปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ อันนี้บิณฑบาต ๑ บิณฑบาตทั้ง ๒ นี้ มีผลมีวิบากเท่ากัน มีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่กว่าบิณฑบาตทั้งหลายอื่น. กรรมที่ให้อายุและวรรณะ สุข ยศ สวรรค์และความเป็นอธิบดีเป็นไป อันนายจุนทะได้สั่งสมก่อสร้างแล้ว, ดูก่อนอานนท์ ความวิปฏิสารเดือดร้อนของนายจุนทกัมมารบุตร ท่านทั้งหลายพึงระงับเสียให้สงบด้วยตถาคตภาษิต" ดังนี้เถิด.

ประทมอนุฏฐานไสยา

ครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เป็นอันมาก เสด็จพุทธดำเนินไป ข้ามแม่น้ำหิรัญญวดี ถึงเมืองกุสินาราแล้ว บรรลุถึงสาลวันอันเป็นที่แวะพักแล้ว ตรัสสั่งพระอานนท์ว่า "ดูก่อนอานนท์ ท่านจงแต่งตั้งปูลาดซึ่งเตียงให้มีเบื้องศีรษะ ณ ทิศอุดร ณ ระหว่างแห่งไม้รังทั้งคู่ เราเป็นผู้เหน็ดเหนื่อยนัก จักนอนระงับความลำบาก." พระอานนทเถรเจ้ารับพุทธาณัติโดยเคารพแล้ว ก็แต่งตั้งปูลาดซึ่งเตียงพระแท่นปรินิพพานไสยา ณ ระหว่างแห่งสาลพฤกษ์ทั้งคู่ ผินที่สูงเบื้องพระเศียร ณ ทิศอุดร. สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสำเร็จซึ่งสีหไสยาโดยข้างเบื้องขวา ตั้งพระบาทเหลื่อมด้วยพระบาท มีสติสัมปชัญญะ แต่มิได้มีอุฏฐานสัญญาณมนสิการ เพราะเหตุเป็นไสยาอวสาน เรียกว่าอนุฏฐานไสยา.

ทรงปรารภสักการบูชา

[ทรงประกอบพุทธบริษัทในสัมมาปฏิบัติ]

สมัยนั้น ต้นรังทั้งคู่ก็เผล็ดดอกในอันมิใช่ฤดูกาล เบิกบานโดยรอบพฤกษมณฑล ตั้งแต่มูลรากเบื้องต้นตลอดยอด ก็ดาดาษด้วยดอกเป็นอันเดียว ล้วนเบิกบาน ควรเป็นอัศจรรย์ และดอกสาลพฤกษ์ทั้งหลายนั้น หล่นลงยังพระสรีระ เพื่อจะบูชาพระตถาคตเจ้า. ทั้งดอกมณฑารพเป็นของทิพย์มีในเมืองสวรรค์ และจุรณ์แห่งจันทน์สุคนธชาติของทิพย์ ก็

ตกลงจากอากาศ ยังสรีระแห่งพระตถาคตเจ้า ทั้งดนตรีทิพย์เทพเจ้าก็บันลือประโคมในอากาศ ทั้งสังคีตเสียงขับของทิพย์ก็เป็นไปในอากาศ เป็นมหานฤนาทโกลาหล เพื่อจะบูชาสมเด็จพระตถาคตทศพลในอวสานกาล. ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคผู้วิเศษในทิพยจักษุทิพยโสตญาณ ตรัสเรียกพระอานนท์ ทรงแสดงทิพยบูชาสักการะพิเศษแก่พระอานนท์แล้ว จะทรงแสดงซึ่งความที่พระตถาคตเจ้าไม่เป็นอันบริษัทสักการบูชา ด้วยอามิสแม้มากเพียงเท่านั้น ตรัสแก่พระอานนท์ว่า "ดูก่อนอานนท์ พระตถาคตเจ้าไม่เป็นอันบริษัทสักการะนบนอบนับถือบูชาคำนับ ด้วยสักการะพิเศษเพียงเท่านั้น, ดูก่อนอานนท์ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาก็ดี ผู้ใดแลมาเป็นผู้ปฏิบัติซึ่งธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง ประพฤติธรรมสมควรไซร้ ผู้นั้นมาสักการะเคารพนอบนบนับถือพระตถาคตเจ้าด้วยบูชาอย่างยิ่ง. ดูก่อนอานนท์ เพราะเหตุนั้น ในการที่สักการบูชาพระตถาคตเจ้านี้ ท่านทั้งหลายผู้สาวกพึงสำเหนียกตนว่า เราทั้งหลายจักเป็นผู้ปฏิบัติสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง ปฏิบัติสมควรดังนี้ ดูก่อนอานนท์ ท่านทั้งหลาย พึงศึกษาสำเหนียกอย่างนี้เถิด สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นธรรมาธิบดี ทรงประกอบสาวกพุทธบริษัทในธรรมานุธรรมปฏิบัติ ซึ่งพระองค์ประสงค์และสามารถจะให้ศาสนาสถาพรดำรงอยู่ได้ ด้วยประการฉะนี้.

ทรงแสดงความเป็นไปแห่งเทวดา

สมัยนั้น พระผู้เป็นเจ้า อุปวาณะ ผู้มีอายุ ยืนถวายอยู่งานพัดอยู่ ณ ที่เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาค พระองค์มาขับพระผู้เป็นเจ้า อุปวาณะ ผู้มีอายุนั้นเสียว่า "ดูก่อนภิกษุท่านจงหลีกไป ท่านอย่าได้ยืน ณ เบื้องหน้าแห่งเรา." ครั้งนั้น พระอานนท์เกิดปริวิตกว่า "พระอุปวาณะผู้มีอายุองค์นี้ เป็นผู้อุปัฏฐากอยู่ใกล้เคียงสมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้ามานานแล้ว ครั้น ณ กาลที่สุด พระผู้มีพระภาคเจ้ามาทรงอปสาทะรุกรานให้หลีกไป ไม่ให้ยืน ณ ที่เฉพาะพระพักตร์เล่า เหตุปัจจัยไฉนหนอ ? พระอานนท์คิดแล้วจึงกราบทูลถาม. สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงเหตุว่า ดูก่อนอานนท์ เทพดาทั้งหลายในหมื่นโลกธาตุมาประชุมแล้วโดยมาก เพื่อจะเห็นพระตถาคตเจ้า, ดูก่อนอานนท์ เมืองกุสินารา สาลวันแห่ง

มัลลกษัตริย์ทั้งหลายเพียงเท่าใด โดยรอบ ๑๒ โยชน์เป็นกำหนด ในที่เพียงเท่านั้น ประเทศนั้นสักเท่าที่จดลงแห่งปลายขนทราย อันเทพดาทั้งหลายผู้มีศักดาใหญ่ไม่ถูกต้องมิได้มี ย่อมยัดเยียดเบียดเสียดกันแน่นด้วยเทพดาทั้งหลายผู้มีศักดาใหญ่ทั่วมณฑลสถาน รอบสาลวโนทยาน ๑๒ โยชน์, ดูก่อนอานนท์ เทพดาทั้งหลายยกโทษอยู่ว่า เราทั้งหลายได้มาแล้วแต่ที่ไกล หวังจะเห็นพระตถาคตเจ้า พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมบังเกิดขึ้นในโลก ณ กาลบางครั้งบางคาบ ความปรินิพพานแห่งพระตถาคตเจ้า จักมี ณ ยามที่สุดแห่งราตรีวันนี้แน่ ก็แต่ภิกษุศักดาใหญ่องค์นี้มายืนกั้นอยู่ ณ เบื้องหน้า แห่งพระผู้มีพระภาคเราทั้งหลายไม่ได้เพื่อจะเห็นพระตถาคตเจ้า ในกาลเป็นที่สุดภายหลัง ณ บัดนี้ เทพดาทั้งหลายมายกโทษอยู่อย่างนี้ เราจึงขับอุปวาณภิกษุเสียจากที่เบื้องหน้า" ด้วยประการฉะนี้.

พระอานนทเถรเจ้ากราบทูลถามประวัติแห่งเทพดาว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ก็เทพดาทั้งหลายเป็นอย่างไร ทำในจิตไฉนเล่า ?" มีอยู่ เหล่าเทพดาทั้งหลายมีความสำคัญวิปลาสในอากาศว่าเป็นปฐพี บางเหล่าชาวภูมิสถานสำคัญในแผ่นดินว่าแผ่นดิน[๑]ดังนี้ ต่างองค์ก็สยายผมยกแขนทั้ง ๒ กลิ้งเกลือกไปมา ประหนึ่งมีเท้าอันขาด คร่ำครวญถึงพระตถาคตฉะนี้ว่า "พระผู้มีพระภาคจักปรินิพพานเร็วนัก พระสุคตจักปรินิพพานเสียเร็วนัก ดวงจักษุอันตรธานหายเสียในโลกเร็วนัก" ฝ่ายเทพดาทั้งหลายเหล่าใด มีราคะอันปราศแล้ว คือเป็นอนาคามีและอรหันต์ เทพดาเหล่านั้นมีสติสัมปชัญญะอดกลั้นโดยธรรมสังเวชว่า 'สังขารธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง สิ่งที่เที่ยงซึ่งสัตว์ประสงค์นักนั้น สัตว์ทั้งหลายจะพึงได้ในสังขารนี้แต่ไหนเล่า ?' สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงประวัติแห่งเทพเจ้าซึ่งมาประชุม ณ ครั้งนั้น แก่พระอานนท์ ด้วยประการฉะนี้.

ทรงแสดงสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล

ครั้งนั้น พระอานนทเถรเจ้ากราบทูลว่า "ในกาลก่อน ภิกษุทั้งหลายที่จำพรรษาอยู่ในทิศต่าง ๆ สิ้นไตรมาสตามวินัยนิยมแล้ว ย่อมมาเฝ้าพระตถาคตเจ้าโดยอาจิณณวัตร ข้า-

๑. บาลีเดิมก็เป็นเช่นนี้ น่าจะเห็นว่าคำพลาด ควรจะเป็น "ว่าอากาศ" จะได้กลับกันกับความข้างต้น. ว.ว.

พระองค์ทั้งหลายได้เพื่อจะเห็นและเข้าไปใกล้ซึ่งภิกษุทั้งหลายอันให้เจริญจิต. ก็ด้วยล่วงไปแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ข้าพระองค์ทั้งหลายจักไม่ได้เห็น จักไม่ได้เข้านั่งใกล้สากัจฉากับภิกษุทั้งหลายที่ให้เจริญจิต เหมือนเมื่อพระองค์ยังดำรงพระชนม์อยู่นั้นแล้ว." เมื่อพระอานนท์กราบทูลดังนี้แล้ว พระโลกนาถทรงแสดงสถาน ๔ ตำบล ว่าเป็นที่ควรจะดู ควรจะเห็น ควรให้เกิดสังเวชแห่งกุลบุตรผู้มีศรัทธา คือสถานที่พระตถาคตเจ้าบังเกิดแล้ว คือประสูติจากพระครรภ์ตำบล ๑ สถานที่พระตถาคตเจ้าตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณตำบล ๑ สถานที่พระตถาคตเจ้าให้พระอนุตตรธรรมจักรเป็นไปตำบล ๑ สถานที่พระตถาคตเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้วด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุตำบล ๑ สถานทั้ง ๔ ตำบลนี้ เป็นที่ควรจะเห็น ควรจะดู และควรให้เกิดความสังเวชของกุลบุตรผู้มีศรัทธา, ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้มีศรัทธาจักมายังสถาน ๔ ตำบลนั้น ด้วยมีความเชื่อว่า 'พระตถาคตเจ้าบังเกิดแล้ว ณ ที่นี้ พระองค์ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ณ ที่นี้ พระองค์ได้ให้พระอนุตตรธรรมจักรเป็นไปแล้ว ณ ที่นี้ พระองค์เสด็จปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุแล้ว ณ ที่นี้' ดูก่อนอานนท์ ชนทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่งเที่ยวไปยังเจดียจาริกอยู่ จักเป็นคนเลื่อมใสทำกาลกิริยาลง ชนเหล่านั้นจะเข้าถึงซึ่งสุคติโลกสวรรค์. สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงสถาน ๔ ตำบลว่า เป็นที่ควรเห็นควรดูควรให้เกิดสังเวชของกุลบุตรผู้มีศรัทธา ด้วยประการฉะนี้.

อาการอันภิกษุทั้งหลายจะพึงปฏิบัติในสตรีภาพ

ลำดับนั้น พระอานนทเถรเจ้า ทูลถามด้วยอันจะพึงปฏิบัติในสตรีภาพทั้งหลายว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ทั้งหลายจะปฏิบัติในมาตุคามเป็นไฉน ?" "ดูก่อนอานนท์ ความไม่เห็นไม่ดูเป็นความปฏิบัติในมาตุคาม คือว่าอย่าเห็นอย่าดูเสียเลย เป็นความดี." "ข้าแต่พระผู้มีพระภาค เมื่อความเห็นความดูความประสบมีขึ้น ข้าพระองค์จะพึงปฏิบัติไฉนเล่า ?" "ดูก่อนอานนท์ ถ้าเห็นแล้ว ความไม่เจรจา เป็นปฏิบัติสมควร." "ข้าแต่พระผู้มีพระภาค เมื่อเจรจาเล่า ข้าพระองค์จะพึงปฏิบัติไฉน ?" "ดูก่อนอานนท์

ถ้าประโยชน์ที่จะต้องเจรจา ด้วยสามารถธรรมีกถาเป็นต้นมีแล้ว สติความระลึกอันท่านทั้งหลายพึงตั้งไว้ใกล้ ท่านทั้งหลายพึงตั้งสติไว้ อย่าให้แปรปรวนด้วยราคะดำฤษณา[๑] และอาการกายวาจาที่ละเมิดจากของสมณะได้.'' ทรงสั่งสอนในการที่ภิกษุจะพึงปฏิบัติในสตรีภาพด้วยประการฉะนี้.

วิธีปฏิบัติในพระพุทธสรีระ

ลำดับนั้น พระอานนทเถรเจ้า ทูลถามถึงการที่จะพึงปฏิบัติในพระสรีระแห่งพระ-โลกุตตมาจารย์เจ้าว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ทั้งหลายจะพึงปฏิบัติในพระสรีระแห่งพระตถาคตเจ้าเป็นไฉน ?'' "ดูก่อนอานนท์ ท่านทั้งหลายเหล่าภิกษุสหธรรมิกบริษัทจงอย่าขวนขวายเพื่อจะบูชาสรีระแห่งพระตถาคตเจ้าเลย ดูก่อนอานนท์ เราตักเตือนท่านทั้งหลาย ๆ จงสืบต่ออนุโยคพยายามในประโยชน์ของตนเถิด จงเป็นผู้ไม่ประมาทในประโยชน์ของตน เป็นบุคคลมีความเพียรเผากิเลสและบาปธรรม เป็นบุคคลมุ่งต่อที่สุดแห่งพรหมจรรย์อยู่ทุกอิริยาบถเถิด. ดูก่อนอานนท์ กษัตริย์พราหมณ์คฤหบดีทั้งหลาย ผู้บัณฑิตซึ่งได้เลื่อมใสในพระตถาคตเจ้ามีอยู่มาก บัณฑิตคฤหัสถชนมีกษัตริย์เป็นต้นเหล่านั้น จักทำซึ่งสักการบูชาพระสรีระแห่งพระตถาคตเจ้า.''

เมื่อพระองค์ตรัสว่า "การบูชาพระสรีระแห่งพระตถาคตเจ้าเป็นกิจของคฤหัสถ์มีกษัตริย์เป็นต้น'' ดังนี้แล้ว ครั้นถึงกาลสมัยเมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว กษัตริย์พราหมณ์ คฤหบดี ผู้บัณฑิต จะทำสักการบูชาพระสรีระให้ต้องตามพุทธาธิบาย ก็จะพึงได้ถามพระอานนท์อัครพหุสุตพุทธอุปัฏฐาก เมื่อเป็นดังนั้นแล้วจะอ้างเสียว่า "พระองค์ห้ามว่า 'ไม่ใช่ธุระของสหธรรมิกบรรพชิต' เราจึงไม่ทูลถาม'' ดังนี้หาสมควรแก่บัณฑิตผู้อยู่ในอำนาจแห่งเหตุไม่ ควรจะทูลถามไว้เป็นแบบอย่าง เมื่อกราบทูลถามแล้ว หากไม่ทรงแสดงไซร้ ก็จะได้อ้างตามเหตุเดิมว่าได้ทูลถามแล้ว พระองค์ไม่ทรงปริยายดังนี้ จึงจะชอบจะไม่เกิดครหาแต่ผู้ใดได้, เมื่อทูลถามแล้ว จะทรงแสดงฉันใด ก็ควรจำไว้ฉันนั้น เมื่อ

๑. นี้เป็นศัพท์ไทย แผลงจากตฤษณาในภาษาสันสกฤต ได้แก่ตัณหา. ว. ว.

บัณฑิตมีกษัตริย์เป็นต้นมาได้ถาม จะได้แสดงตามพุทธาธิบาย. เหตุการณ์ดังนั้น พระอานนทเถระผู้มีคติธิติอันเลิศจึงกราบทูลถามว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็บัณฑิตมีกษัตริย์เป็นต้นเมื่อจะบูชานั้น จะพึงปฏิบัติในพระสรีระแห่งพระตถาคตเจ้าอย่างไรเล่า ?" "ดูก่อนอานนท์ ชนทั้งหลายย่อมปฏิบัติในสรีระแห่งจักพรรดิราชเจ้าฉันใด ผู้จะบูชาพึงปฏิบัติในสรีระแห่งพระตถาคตเจ้าฉันนั้นเถิด." "ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ชนทั้งหลายปฏิบัติในสรีระของจักรพรรดิราชอย่างไรเล่า ?" "ดูก่อนอานนท์ ชนทั้งหลาย พันซึ่งสรีระของจักรพรรดิราชด้วยผ้าใหม่ แล้วซับด้วยสำลีแล้วห่อด้วยผ้าใหม่ โดยอุบายนี้ ห่อด้วยผ้า ๕๐๐ คู่ แล้วเชิญพระสรีระลงประดิษฐาน ณ รางเหล็กอันเต็มด้วยน้ำมัน แล้วปิดครอบด้วยรางเหล็กอื่นเป็นฝา แล้วทำจิตกาธารล้วนแต่ด้วยไม้หอม แล้วทำฌาปนกิจถวายพระเพลิงพระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิราชแล้ว เชิญพระอัฐิธาตุบรรจุทำสตูปไว้ ณ ที่ประชุมแห่งถนนใหญ่ทั้ง ๔. ชนทั้งหลายย่อมปฏิบัติในสรีระแห่งพระเจ้าจักรพรรดิราช ด้วยประการฉะนี้ฉันใด ผู้ซึ่งจะบูชาสรีระแห่งพระตถาคตเจ้า พึงปฏิบัติในพระตถาคตเจ้าฉันนั้นเถิด พึงทำสตูปแห่งพระตถาคตเจ้าลงไว้ ณ ที่เป็นที่ประชุมแห่งถนนใหญ่ทั้ง ๔ เพื่อเป็นที่ไหว้และสักการบูชาแห่งมนุษยนิกรอันสัญจรมาแต่ ๔ ทิศ ให้ได้เกิดความเลื่อมใสแห่งจิตสั่งสมอนุสสตานุตตรยกุศลและบูชามัยบุญราศี ชนทั้งหลายเหล่าใด จักยกขึ้นซึ่งระเบียบดอกไม้หรือของหอมสุคนธชาติหรือจุรณ์ก็ดี ณ สตูปนั้น หรือจักอภิวาทกราบไหว้พระสตูปนั้น เป็นนิบัจจการ หรือจักให้จิตเลื่อมใสในพระพุทธคุณ เพราะเห็นพระสตูปนั้นเป็นที่ตั้งก็ดี อันนั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข แก่ชนเหล่านั้น สิ้นกาลนาน.

ถูปารหบุคคล ๔

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสวิธีปฏิบัติในพระสรีระแห่งพระตถาคตพุทธเจ้าและจักรพรรรดิราช แสดงว่า ๒ อัจฉริยมนุษย์บุรุษรัตน์เป็นถูปารหบุคคล ควรแก่ประดิษฐานสตูป ดังนี้แล้ว จึงทรงแสดงถูปารหบุคคลทั้ง ๔ โดยพิสดาร คือ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ๑ พระสาวอรหันต์ ๑ พระเจ้าจักรพรรดิราช ๑

สี่บุคคลพิเศษนี้ เป็นถูปารหะ ควรซึ่งสตูปบรรจุอัฐิธาตุไว้ให้เป็นที่ไหว้ที่สักการบูชาด้วยเลื่อมใส ก็สามารถจะเป็นชนกปัจจัยนำให้สัตว์เกิดในสุคติโลกสวรรค์ ตามกำลังความเลื่อมใสแห่งจิต ซึ่งเป็นไปในสตูปแห่งถูปารหบุคคลทั้ง ๔ นั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงถูปารหบุคคลทั้ง ๔ แก่พระอานนทเถรเจ้า ด้วยประการฉะนี้.

ประทานโอวาทแก่พระอานนท์

ครั้งนั้น พระอานนท์ผู้มีอายุ เข้าไปยังวิหาร เหนี่ยวซึ่งกปิสีสะ[๑] คือทัพสัมภาระมีสัณฐานคล้ายกับศีรษะพานร คำบุราณปลงความว่า 'สลักเพ็ชร' ยืนร้องไห้อยู่ว่า เราก็ยังเป็นเสขบุคคล มีกิจจำจะต้องทำยังไม่สำเร็จ พระศาสดาพระองค์ใดเป็นผู้อนุเคราะห์ซึ่งเรา พระศาสดาพระองค์นั้นแห่งเราก็จักปรินิพพานเสียแล้ว." ครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพระภิกษุทั้งหลาย ถามถึงพระอานนท์. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า "เข้าไปยังวิหารเหนี่ยวสลักเพ็ชรยืนร้องไห้อยู่" จึงดำรัสสั่งให้หาพระอานนท์มายังที่เฝ้า แล้วจึงตรัสว่า "ดูก่อนอานนท์ อย่าเลย ท่านอย่าเศร้าโศก อย่าร่ำไร เราได้บอกแล้วอย่างนี้แต่เดิมหาไม่หรือว่า 'ความเป็นต่าง ๆ ความมีเว้น ความเป็นอย่างอื่นจากสัตว์สังขารที่รักที่เจริญใจทั้งปวงนั้นแล มิได้ว่างเว้น' ดูก่อนอานนท์ สิ่งที่เที่ยงแท้ถาวรซึ่งสัตว์ประสงค์นักนั้นสัตว์ทั้งหลายจะพึงได้ในสังขารนี้แต่ไหน สิ่งใดเป็นของเกิดของมีขึ้น อันปัจจัยแต่งขึ้น มีความฉิบหายเป็นธรรมดา อันบุคคลผู้ใดจะปรารถนาว่า 'ขอสิ่งนั้นอย่าฉิบหายเลย' ดังนี้ ฐานะที่ตั้งนั้นไม่มี. ดูก่อนอานนท์ ท่านได้อุปัฏฐากพระตถาคต ด้วยกายกรรม วจีกรรม มโนกรรมที่มีเมตตา ไม่เป็น ๒ ไม่มีประมาณ มาสิ้นกาลนานแล้ว ท่านเป็นบุคคลมีบุญได้ทำแล้ว ท่านจงประกอบตามซึ่งความเพียรเถิด ท่านจักเป็นผู้ไม่มีอาสวะฉับพลัน คือจักได้เป็นพระอรหันต์โดยเร็ว." สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ถึงซึ่งวิเศษในพระอดีตานาคตังสญาณได้ตรัสพยากรณ์พระอานนท์ ด้วยประการฉะนี้.

---

๑. กปิสีสะ ไม้ทำเป็นรูปศีรษะลิง บางมติว่า กปิลสีสะ ไม้ทำเป็นศีรษะโค ซึ่งติดไว้ข้างบานประตูหน้าต่าง ถือกันว่าเป็นมงคลแก่สถานที่.

ตรัสสรรเสริญพระอานนท์

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค ตรัสเรียกพระภิกษุทั้งหลาย ทรงแสดงซึ่งความที่แห่งพระอานนท์เป็นพุทธอุปัฏฐากอย่างยิ่งว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้องค์พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายใดที่มีแล้วในอดีต ภิกษุผู้อุปัฏฐากของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายนั้นเป็นอย่างยิ่ง ประหนึ่งอานนท์ผู้เป็นอุปัฏฐากแห่งเรา ณ กาลบัดนี้ แม้พระ-อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายใด จักมีในอนาคตเบื้องหน้า ภิกษุผู้อุปัฏฐากของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นก็เป็นอย่างยิ่ง ประหนึ่งอานนท์เป็นอุปัฏฐากแห่งเรา ณ กาลบัดนี้, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อานนท์เป็นบัณฑิต ดำเนินด้วยปัญญา ย่อมรู้ว่า 'นี้เป็นกาลเพื่อบริษัทจะเฝ้าพระตถาคต นี้เป็นกาลแห่งภิกษุ นี้เป็นกาลแห่งภิกษุณี นี้เป็นกาลแห่งอุบาสก นี้เป็นกาลแห่งอุบาสิกา นี้เป็นกาลของพระราชามหากษัตริย์ นี้เป็นกาลของราชมหาอำมาตย์ นี้เป็นกาลของเดียรถีย์ นี้เป็นกาลของสาวกเดียรถีย์' อานนท์ย่อมรู้ซึ่งกาลที่บริษัททั้ง ๔ และพระราชาและราชมหาอำมาตย์และเดียรถีย์และสาวกเดียรถีย์ จะเฝ้าพระตถาคตถี่ถ้วนทุกประ-การฉะนี้." แต่นั้น พระองค์ทรงแสดงข้ออัศจรรย์ ๔ ประการในพระอานนท์โดยพิสดาร "เมื่อใดภิกษุบริษัท ภิกษุณีบริษัท อุบาสกบริษัท อุบาสิกาบริษัท เข้าไปใกล้เพื่อจะเห็นพระอานนท์ บริษัทนั้นแม้แต่ได้เห็นเธอแล้ว ก็มีจิตยินดี ถ้าอานนท์แสดงธรรมเล่า บริษัทนั้นก็มีจิตชื่นชมด้วยภาษิตของอานนท์ ไม่อิ่มไม่เบื่อด้วยธรรมกถาที่อานนท์แสดงนั้นเลย ครั้นอานนท์นิ่งหยุดธรรมกถา บริษัททั้ง ๔ ซึ่งได้สดับนั้น ก็มีจิตยินดี และไม่อิ่มไม่เบื่อ ประหนึ่งพระเจ้าจักรพรรดิราช อันให้เกิดความชื่นชมและไม่อิ่มด้วยภาษิตแก่กษัตริย์พราหมณ์ คฤหบดี สมณบริษัท ฉะนั้น.

ตรัสเรื่องเมืองกุสินารา

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสสรรเสริญพระผู้เป็นเจ้าอานนท์ด้วยประการฉะนี้แล้ว พระอานนท์ผู้มีอายุ จึงกราบทูลอาราธนาจะเชิญเสด็จไปปรินิพพาน ณ พระมหานคร

อื่นว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า อย่าเสด็จปรินิพพาน ณ เมืองเล็ก เมืองดอน กิ่งเมืองนี้เลย พระนครใหญ่ ๆ ทั้งหลายอื่นมีอยู่หลายตำบล คือเมืองจำปา เมืองราชคฤห์ เมืองสาวัตถี เมืองสาเกต เมืองโกสัมพี เมืองพาราณสี ล้วนเป็นพระนครใหญ่ ขอสมเด็จพระผู้มีพระภาค จงเสด็จปรินิพพาน ณ มหานครเหล่านั้นเถิด กษัตริย์ พราหมณ์ คฤหบดี ซึ่งเป็นมหาศาล ที่เลื่อมใสในพระตถาคตเจ้ามีอยู่มาก ณ มหานครเหล่านั้น จักได้ทำซึ่งสักการ-บูชาพระสรีระแห่งพระตถาคตเจ้า เป็นมโหฬารสักการใหญ่ควรแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นอนาคาริกปุริสรัตน์อัจฉริยมนุษย์ในโลก" สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสห้ามพระอานนท์ว่า "ดูก่อนอานนท์ ท่านอย่าได้กล่าวอย่างนี้ว่า 'เมืองกุสินารานี้เป็นเมืองเล็กเมืองดอนเป็นกิ่งนคร' ดังนี้เลย แต่ปางก่อนมีพระเจ้ามหาสุทัศน์จักรพรรดิราช ผู้เป็นอิสสราธิบดีในปฐพีมณฑล มีมหาสมุทรทั้ง ๔ เป็นที่สุดรอบขอบขัณฑรัชชสีมา พระองค์ชำนะพิเศษซึ่งปัจจามิตรโดยธรรม ไม่ต้องใช้ทัณฑ์และศัสตรา พระองค์ถึงแล้ว ซึ่งความที่แห่งชนบทตั้งมั่น อันไพรีมิได้รันทำประทุษร้ายให้กำเริบได้ พระองค์พร้อมแล้วด้วยรัตนะของให้เกิดยินดี คือแก้ว ๗ ประการ เมืองกุสินารานี้เป็นราชธานีชื่อกุสาวดี เป็นที่เสด็จอยู่แห่งพระเจ้ามหาสุทัศน์จักรพรรดิราช เป็นพระนครอันไพศาล โดยยาวด้านบูรพาและปัจฉิมทิศ ๑๒ โยชน์ โดยกว้างด้านอุดรและทักษิณทิศ ๗ โยชน์ มีกำหนดยาวกว้างโดยประมาณ ฉะนี้ เมืองกุสาวดีเป็นราชธานีสมบูรณ์มั่งคั่ง มีชนมาก มีมนุษย์นิกรเกลื่อนกล่นคับคั่ง มีภิกษาหารแสวงได้ง่ายโดยสะดวกดี เป็นรมณียสถานที่บันเทิงจิต ดังอาลกมันทาราชธานีทิพยนครของเทพเจ้าเหล่าจาตุมหาราชิกนิกาย ฉะนั้น กุสาวดีราชธานีนั้น กึกก้องนฤนาททั้งกลางวันและกลางคืน ไม่สงบด้วยสำเนียงทั้ง ๑๐ คือ เสียงคชสาร เสียงอัสสพาชี เสียงรถ เสียงเภรี เสียงตะโพน เสียงพิณ เสียงขับร้อง เสียงกังสดาล เสียงสังข์ ทั้งสำเนียงประชุมชนเรียกกันบริโภคอาหารเป็นเสียงครบ ๑๐ กุสาวดีราชธานีย่อมกึกก้องสนั่นด้วยเสียงทั้ง ๑๐ นี้ มิได้สงบเงียบทั้งกลางวันและกลางคืน."

ตรัสสั่งให้แจ้งข่าวปรินิพพานแก่พวกมัลลกษัตริย์

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงซึ่งความที่แห่งเมืองกุสินารา เป็นราชธานีใหญ่ที่เสด็จอยู่แห่งพระเจ้ามหาสุทัศน์จักรพรรดิราชแต่ในกาลปางก่อน ให้พระอานนท์ทราบฉะนี้แล้ว ดำรัสสั่งพระอานนท์ให้เข้าไปบอกมัลลกษัตริย์ให้ทราบว่า พระตถาคตเจ้าจักปรินิพพาน ณ ยามที่สุดแห่งราตรี ณ วันนี้ อย่าให้มัลลกษัตริย์ทั้งหลายมีความเดือดร้อน ณ ภายหลังว่า "พระตถาคตเจ้าได้ปรินิพพานแล้ว ณ คามเขตของเรา เราทั้งหลายไม่ได้เห็นพระตถาคตเจ้าในกาลที่สุด" ดังนี้. พระอานนทเถรเจ้ารับสุคตาณัติแล้ว ก็ถือบาตรจีวรเข้าไปยังเมืองกุสินารา พอมัลลกษัตริย์ทั้งหลายมาประชุมอยู่ ณ สัณฐาคารศาลาด้วยกิจอันหนึ่ง พระผู้เป็นเจ้าจึงเข้าไปยังโรงที่ประชุมนั้นแล้วแจ้งความว่า "ดูก่อนวาสิฏฐะ อุดมโคตรทั้งหลาย ความปรินิพพานแห่งพระตถาคตเจ้า จักมี ณ ยามที่สุดแห่งราตรีในวันนี้ ดูก่อนวาสิฏฐะทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงรีบออกไปเถิด ๆ อย่าได้มีความเสียใจเมื่อภายหลังว่า 'ไม่ได้เฝ้าในกาลที่สุด' ดังนี้เลย." เมื่อมัลลกษัตริย์กับโอรสและสุณิสาและปชาบดีได้ฟังคำนี้แห่งพระอานนท์ผู้มีอายุแล้ว ก็ทรงพระกำสรดโสกาดูรเสวยทุกขโทมนัส สยายผมยกแขนทั้ง ๒ ขึ้นแล้ว คร่ำครวญล้มกลิ้งเกลือกประหนึ่งมีเท้าอันขาด ร่ำไรรำพันถึงสมเด็จพระโลกนาถว่า "สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคจักปรินิพพานเสียพลันนัก พระสุคตเจ้าจักปรินิพพานเสียเร็วนัก ดวงจักษุจักอันตรธานในโลกเสียฉับพลันนัก." มัลลกษัตริย์ทั้งหลายก็รำพันร่ำรักสมเด็จพระทศพลเจ้า ด้วยประการต่าง ๆ พร้อมทั้งโอรสและสุณิสาและปชาบดีเสวยทุกขโทมนัสโสกาดูรอยู่ฉะนั้น เสด็จไปถึงสาลวันยังสำนักแห่งพระอานนท์. พระผู้เป็นเจ้าคิดเห็นว่า "ถ้าจะให้มัลลกษัตริย์เรียงองค์เข้าไปถวายบังคมพระผู้มีพระภาคไซร้ ก็จักไม่ได้ถวายบังคมครบทุกองค์ ราตรีก็จักสว่างเสียก่อน อย่ากระนั้นเลย เราจะจัดโดยปริวัฏฏ์แห่งสกุล ๆ ให้ถวายอภิวาทบังคมพระผู้มีพระภาคกราบทูลให้ทราบว่า 'มัลลกษัตริย์ชื่อนี้ ๆ ทั้งบุตรทั้งภริยาทั้งบริษัททั้งอำมาตย์ ถวายบังคมพระบาทแห่งพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้าแห่งตน ๆ" ดังนี้เถิด พระผู้เป็นเจ้าคิดแล้ว ก็จัดโดยวงศ์สกุลให้ถวายบังคม กราบทูลโดยนัยนั้น ให้มัลลกษัตริย์ได้ถวายอภิวาทเสร็จในปฐมยามส่วนเบื้องต้นแห่งราตรี.

โปรดสุภัททปริพาชก

จะกล่าวอื่นด้วยปัจฉิมสักขิสาวกพุทธเวไนย. สมัยนั้นปริพาชกหนึ่งชื่อสุภัททะอาศัยอยู่ ณ เมืองกุสินารา. สุภัททปริพาชกนั้นได้ยินว่า "พระสมณโคดมจักปรินิพพาน ณ ยามที่สุดแห่งราตรีวันนี้แล้ว." สุภัททปริพาชกคิดเนื้อความตามที่ได้ยินมาแต่ปริพาชกที่เป็นอาจารย์เก่า ๆ กล่าวสืบ ๆ มาว่า "องค์พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมบังเกิดขึ้นในโลก ณ กาลบางคาบบางครั้ง" ความปรินิพพานแห่งพระสมณโคดม จักมี ณ ยามที่สุดแห่งราตรีวันนี้แน่ ความสงสัยข้อนี้บังเกิดแล้วแก่เราก็มีอยู่ เราก็เป็นผู้เลื่อมใสอย่างนี้ว่า "พระสมณโคดมสามารถอยู่ เพื่อจะแสดงธรรมให้เราละความสงสัยนั้นเสียได้ ควรที่จะรีบออกไปเฝ้าพระโคดมเจ้าผู้สมณะเสียโดยพลัน ณ ราตรีวันนี้" ลำดับนั้น สุภัททปริพาชกจึงไปยังสาลวัน ถึงสำนักพระอานนท์แล้ว เล่าความตามที่ตนดำรินั้นให้พระอานนท์ฟังแล้ว วิงวอนจะขอเฝ้าพระผู้มีพระภาค. พระอานนทเถรเจ้าจึงทัดทานว่า "ดูก่อนสุภัททะผู้มีอายุ อย่าเลย ท่านอย่าได้เบียดเบียนพระตถาคตเจ้าให้ลำบาก พระผู้มีพระภาคทรงลำบากพระกายอยู่แล้ว สุภัททปริพาชกวิงวอนพระอานนท์ถึง ๒ ครั้ง ๓ ครั้ง พระอานนท์ก็ทัดทานไว้ฉะนั้น. สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงได้ยินพระอานนท์เจรจากับสุภัททปริพาชกแล้ว ดำรัสเรียกพระอานนท์ว่า "ดูก่อนอานนท์ อย่าเลย อานนท์ จงอย่าห้ามสุภัททะ ๆ จงได้เห็นพระตถาคตเถิด สุภัททะจักถามปัญหาอันใดอันหนึ่งกะเรา ก็จักเป็นคนมุ่งความตรัสรู้ทั่วถึงแล้วและถามซึ่งปัญหาทั้งปวงนั้น จักไม่เพ่งความเบียดเบียนให้พระตถาคตลำบาก, อนึ่ง เราอันสุภัททะได้ถามแล้วจักพยากรณ์เนื้อความอันใดแก่สุภัททะนั้น สุภัททะจะรู้ทั่วถึงซึ่งเนื้อความนั้นฉับพลัน." ลำดับนั้น พระอานนทเถรเจ้าจึงเตือนสุภัททะว่า "ดูก่อนสุภัททะท่านจงไปยังที่เฝ้าเถิด พระผู้มีพระภาคเจ้าทำโอกาสประทานช่องแก่ท่านให้เข้าเฝ้าแล้ว." จึงสุภัททปริพาชกเข้าไปเฝ้าทำสัมโมนียกถาปฏิสันถาร นั่ง ณ ที่ควรแล้ว ทูลถามถึงติตถกรคณาจารย์ครูทั้ง ๖ คน คือ ปูรณกัสสปะ มักขลิโคศาล อชิตเกสกัมพล ปกุทธกัจจายนะ สัญชยเวลัฏฐบุตร นิครนถนาฏบุตร ซึ่งครอบครองหมู่คณะ ชนเป็นอันมาก สมมติว่าเป็นคนดีคนประเสริฐนั้น ว่า "ได้ตรัสรู้ด้วยปัญญายิ่งตามปฏิญญาของตน ๆ ครบทั้ง ๖ ครูหรือ

หรือไม่ได้ตรัสรู้ยิ่งทั้ง ๖ หรือตรัสรู้ยิ่งแต่บางจำพวก ๆ ไม่ตรัสรู้ยิ่งเป็นประการไร ?" สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "ดูก่อนสุภัททะ อย่าเลย ข้อนั้นจงยกไว้ เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน ท่านจงฟังธรรมนั้น ทำในใจให้สำเร็จประโยชน์เถิด เราจักภาษิต ณ บัดนี้." สุภัททะรับพุทธพจน์โดยเคารพแล้ว สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้าตรัสเทศนาว่า "ดูก่อนสุภัททะ มรรคาคือข้อปฏิบัติมีองค์อวัยวะ ๘ อย่าง เป็นอริยะไปจากข้าศึก เป็นมรรคาประเสริฐ ไม่มีอยู่ในธรรมวินัยคำสั่งสอนอันใดแล้ว สมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ย่อมไม่มีในธรรมวินัยนั้น. ดูก่อนสุภัททะ ก็แลมรรคามีองค์อวัยวะ ๘ อย่าง เป็นอริยะไปจากข้าศึก เป็นมรรคาประเสริฐ มีอยู่ในธรรมวินัยคำสั่งสอนอันใดแล้ว สมณะคือท่านผู้ให้กิเลสบาปธรรมระงับได้จริง ที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ย่อมเกิดขึ้นในธรรมวินัยนั้น, ดูก่อนสุภัททะ มรรคามีองค์ ๘ ประการ เป็นอริยะไปจากข้าศึก เป็นมรรคาอันประเสริฐ มีอยู่ในธรรมวินัยนี้ สมณะที่ ๑ ก็มีในธรรมวินัยนี้แห่งเดียว สมณะที่ ๒ สมณะที่ ๓ สมณะที่ ๔ ก็มีในธรรมวินัยนี้แห่งเดียว (อธิบายว่า สมณะท่านผู้ให้กิเลสบาปธรรมสงบระงับได้จริง ที่ ๑ คือโสดาบันบุคคล ที่ ๒ คือสกิทาคามิบุคคล ที่ ๓ คืออนาคามิบุคคล ที่ ๔ คือขีณาสวอรหันต์ ย่อมมีจริงในธรรมวินัยนี้สมัยเดียวเท่านั้น) ลัทธแห่งผู้อื่นนอกจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วเปล่าไปจากสมณะผู้รู้ทั่วถึง คือจะสั่งสอนไปด้วยประการไร ๆ สมณะพิเศษ ๔ เหล่าคงไม่มีขึ้นเลย ในลัทธิอื่นจากสุคตธรรมวินัย, ดูก่อนสุภัททะ ก็ถ้าหากภิกษุทั้งหลายเหล่านี้จะพึงอยู่ดีอยู่ชอบแล้วไซร้ โลกก็จะไม่พึงสูญเปล่าจากพระอรหันต์ทั้งหลาย[๑]." สมเด็จพระผู้มีพระภาค ตรัสเทศนาแสดงธรรมวินัยนี้ว่าเป็นนิยยานิกะ เป็นที่เกิดแห่งสมณะพิเศษอริยบุคคล ๔ จำพวกฉะนี้แล้ว จึงตรัสพุทธนิพันธคาถาว่า "ดูก่อนสุภัททะ เราได้ ๓๐ หย่อน ๑ โดยวัย ได้บรรพชาแสวงหาว่า อะไรเป็นกุศล ๆ ดังนี้อันใด เราได้บรรพชาแล้วแต่กาลใดมาจนบัดนี้ นับปีได้ ๕๐ ยิ่งด้วยปี ๑ แม้สมณะผู้เป็นไปในประเทศแห่งธรรมที่เป็นเครื่องนำออกไป ไม่มี ณ ภายนอกแต่ธรรมวินัยนี้ สมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ไม่มี ณ ภายนอกแต่ธรรมวินัยนี้ ลัทธิสมัยเป็นเครื่องสั่งสอนแห่งผู้อื่น ว่างเปล่าไปจากสมณะผู้รู้ทั่วถึง,

---

๑. คำปรารภถึงพระธรรมวินัยนี้ น่าจะเป็นของพระธรรมสังคาหกาจารย์ จุเข้าในพระโอษฐ์ของพระศาสดา. ว. ว.

ดูก่อนสุภัททะ ถ้าภิกษุทั้งหลายเหล่านี้จะพึงอยู่ดีอยู่ชอบแล้วไซร้ โลกก็จักไม่พึงว่างเปล่าจากพระอรหันต์ทั้งหลาย[๑]." เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาค ตรัสธรรมเทศนาดังนี้แล้ว สุภัททปริพาชกสรรเสริญความเลื่อมใสและพระธรรมเทศนา แสดงตนเป็นอุบาสกแล้วทูลขอบรรพชาอุปสมบทในธรรมวินัยว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์พึงได้บรรพชาอุปสมบท ในสำนักแห่งพระผู้มีพระภาค." พระโลกนาถจึงตรัสแสดงวิธีติตถิยปริวาสวินัยนิยมว่า "ดูก่อนสุภัททะ ผู้ใดเป็นอัญญเดียรถีย์อยู่ในก่อนมาปรารถนาบรรพชาอุปสมบท ณ ธรรมวินัยนี้ ผู้นั้นย่อมอยู่ปริวาส ๔ เดือน ต่อล่วง ๔ เดือนแล้วภิกษุทั้งหลายมีจิตอันเดียรถีย์เก่านั้นให้ยินดีได้แล้ว เธอจึงให้ผู้นั้นบรรพชาอุปสมบท เพื่อความเป็นภิกษุ ก็แต่ว่าในกาลอยู่ติตถิยปริวาสนั้น เรารู้จักประมาณต่างแห่งบุคคลคือยกเว้นให้เป็นพิเศษเฉพาะบุคคล." สุภัททปริพาชกกราบทูลตามความเลื่อมใสแห่งตนที่เป็นไปกล้าหาญว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ถ้าติตถิยปริวาสมีกำหนด ๔ เดือน ฉะนั้นแล้ว ข้าพระองค์จะอยู่ให้นานถึง ๔ ปี ต่อล่วง ๔ ปี ภิกษุทั้งหลายจงให้ข้าพระองค์บรรพชาอุปสมบทเพื่อเป็นภิกษุเถิด."

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค ตรัสเรียกพระอานนท์ว่า "ดูก่อนอานนท์ ถ้ากระนั้น ท่านทั้งหลายจงให้สุภัททะบรรพชาอุปสมบทเถิด." พระอานนทเถรเจ้ารับพุทธาณัตติพจน์ เพื่อจะให้สุภัททะบรรพชาอุปสมบทโดยพุทธประสงค์. จึงสุภัททปริพาชกสรรเสริญพระอานนท์ว่า "ข้อซึ่งพระอานนท์ อันพระศาสดาได้ทรงอภิเษกด้วยอันเตวาสิกาภิเษกในกิจให้รับบรรพชาอุปสมบทข้าพเจ้านั้น เป็นลาภมากของพระอานนท์ พระอานนท์ได้ดีแล้ว." สุภัททปริพาชกได้แล้วซึ่งบรรพชาอุปสมบทในสำนักแห่งพระผู้มีพระภาค.

[**สุภัททะเป็นสักขิสาวก**]

พระผู้เป็นเจ้าสุภัททะผู้มีอายุอุปสมบทแล้วไม่นาน ท่านได้หลีกออกจากหมู่ สงัดอยู่แต่ผู้เดียว เมื่อเป็นภิกษุไม่ประมาท มีความเพียรให้กิเลสเร่าร้อน มีตนส่งไปมุ่งต่ออภิสมัยเป็นเบื้องหน้าอยู่ ไม่นานเลยก็ทำให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง. พระผู้

---

๑. คำปรารภถึงพระธรรมวินัยนี้ น่าจะเป็นของพระธรรมสังคาหกาจารย์ จุเข้าในพระโอษฐ์ของพระศาสดา. ว.ว.

เป็นเจ้าสุภัททะนั้น ได้เป็นสักขิสาวก คือสาวกทันเห็นองค์สุดแห่งพระผู้มีพระภาค. และข้อซึ่งสุภัททะได้อุปสมบทแล้วสำเร็จพระอรหัตเมื่อใดนั้น ในพระบาลีแสดงแต่เพียงว่า ท่านอุปสมบทแล้วไม่นาน ไม่ได้แสดงตรงเฉพาะว่า สำเร็จพระอรหัตในราตรีนั้น แต่คำว่าต่อสมัยอื่น กาลอื่น ครั้งอื่น ก็มิได้แสดงไว้ในพระบาลี กล่าวแต่ว่าท่านอุปสมบทแล้วไม่นานเท่านั้น คำเบื้องหลังซ้ำว่า ท่านได้เป็นสักขิสาวกองค์สุดแห่งพระผู้มีพระภาค ดังนี้ ควรที่จะสันนิษฐานว่าสำเร็จพระอรหัตในราตรีนั้น. ในคัมภีร์สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาทีฆนิกายพรรณนาเนื้อความในมหาปรินิพพานสูตรที่นั้นว่า "ดังได้สดับมา พระอานนทเถระ นำซึ่งสุภัททปริพาชกนั้นไปที่ควรส่วนหนึ่งแล้ว เอาน้ำฉันแต่กระบอกน้ำชุบศีรษะให้ผมชุ่มแล้ว กล่าวซึ่งกัมมัฏฐานมีประชุมแห่งอาการ ๕ ที่ท่านกำหนดด้วยหนังเป็นอารมณ์แล้ว ปลงลงซึ่งผมและหนวดแล้ว ให้นุ่งผ้าย้อมด้วยน้ำฝาดทั้งหลายแล้ว ให้ซึ่งสรณะทั้งหลาย ให้สำเร็จสามเณรบรรพชาแล้ว นำมายังสำนักแห่งพระผู้มีพระภาค. สมเด็จพระผู้มีพระภาคให้สุภัททะนั้นอุปสมบทแล้ว ทรงบอกซึ่งกัมมัฏฐาน. พระสุภัททภิกษุนั้น ถือเอาซึ่งกัมมัฏฐานนั้นแล้วอธิษฐานซึ่งจงกรม ณ ส่วนข้างหนึ่งแห่งสวนสาลวัน ท่านสืบต่อพยายามมิได้หยุด ชำระวิปัสสนาปัญญาให้บริสุทธิ์จากอุปกิเลสบรรลุถึงซึ่งพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลายแล้วมาถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้วนั่งอยู่." พระธรรมสังคาหกเถรเจ้าอาศัยเนื้อความดังกล่าวนั้น จึงได้กล่าวว่า "ท่านอุปสมบทแล้วไม่นาน ฯ ล ฯ ดังนี้ ในพระบาลีมหาปรินิพพานสูตรนั้น. พระอรรถกถาจริยเจ้าพรรณนาด้วยบรรพชาอุปสมบท และความสำเร็จพระอรหัตแห่งพระผู้เป็นเจ้าสุภัททะนั้น ด้วยประการฉะนี้.

ประทานโอวาทแก่ภิกษุสงฆ์

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค ตรัสเรียกพระอานนท์ให้เป็นผู้รับเทศนา ประทานพุทธโอวาทแก่ภิกษุบริษัท เพื่อจะให้มีความเคารพต่อธรรมและวินัย ตั้งไว้ในที่แห่งพระศาสดาว่า "ดูก่อนอานนท์ ความดำริดังนี้ จะพึงมีบ้างแก่ท่านทั้งหลายว่า 'ปาพจน์คือศาสนธรรมมีพระศาสดาล่วงแล้ว พระศาสดาแห่งเราทั้งหลายไม่มี" ดังนี้ ดูก่อนอานนท์

ท่านทั้งหลายไม่พึงเห็นอย่างนั้น ธรรมก็ดี วินัยก็ดีอันใด อันเราได้แสดงแล้ว ได้บัญญัติไว้แล้วแก่ท่านทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้น จักเป็นศาสดาแห่งท่านทั้งหลาย โดยกาลที่ล่วงไปแล้วแห่งเรา.''

[ตรัสให้ภิกษุเรียกกันด้วยคารวโวหาร]

สมเด็จพระผู้มีพระภาค ทรงสั่งสอนให้ภิกษุบริษัทเกิดความสำคัญ ซึ่งธรรมและวินัยโดยเป็นศาสดาด้วยประการดังนี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดงซึ่งจารีตในอนาคต ให้ภิกษุร้องเรียกซึ่งกันและกันโดยโวหารอันสมควรแก่ภิกษุมีพรรษายุกาลมากและน้อย จึงตรัสแก่พระอานนท์ว่า "ดูก่อนอานนท์ บัดนี้ ภิกษุทั้งหลาย ย่อมร้องเรียกซึ่งกันและกัน ด้วยวาทะถ้อยคำว่า 'อาวุโส ๆ' ทั้งแก่ทั้งอ่อนเสมอกันฉันใด ด้วยล่วงไปแห่งเราแล้ว ท่านทั้งหลายอย่าพึงเรียกกันและกันฉันนั้นเลย, ภิกษุผู้เถระแก่พรรษา พึงเรียกภิกษุที่อ่อนกว่าตน โดยชื่อโดยโคตร หรือโดยคำว่าอาวุโสก็ตาม ฝ่ายภิกษุใหม่ที่อ่อนโดยพรรษา จึงเรียกภิกษุเถระที่มีพรรษาแก่กว่าตนว่า 'ภนฺเต' หรือว่า 'อายสฺมา' ผ่อนผันตามควรที่เป็นคารวโวหาร.

[วิธีลงพรหมทัณฑ์]

ดูก่อนอานนท์ ถ้าสงฆ์ปรารถนาจะถอนสิกขาบทเล็กน้อยเสียบ้าง เมื่อเราล่วงไปแล้วก็จงถอนเถิด. ดูก่อนอานนท์ เมื่อเราล่วงไปแล้ว สงฆ์พึงทำพรหมทัณฑ์แก่ฉันนภิกษุเถิด.'' พระอานนท์ทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค พรหมทัณฑ์เป็นไฉนเล่า ? พระองค์ตรัสว่า "ดูก่อนอานนท์ ฉันนภิกษุจะพึงปรารถนาเจรจาคำใด ก็พึงเจรจาคำนั้น ฉันนภิกษุนั้นอันภิกษุทั้งหลาย ไม่พึงว่า ไม่พึงโอวาท ไม่พึงสั่งสอนเลย อันนี้ชื่อว่า พรหมทัณฑ์.''

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าหากความสงสัยหรือความเคลือบแคลงในพุทธ ในธรรม ในสงฆ์ ในมรรค หรือในปฏิปทา จะพึงมีบ้างแก่ภิกษุรูปหนึ่งไซร้ ท่านทั้งหลายจงถามเถิด ท่านทั้งหลายจงอย่าได้เป็นคนมีความเดือดร้อน ณ ภายหลังว่า พระศาสดาอยู่เฉพาะหน้าแล้ว เราทั้งหลายไม่สามารถเพื่อจะถาม ณ ที่เฉพาะพระพักตร์.'' เมื่อพระองค์ตรัสปวารณาให้ทูลถามดังนั้นแล้ว ภิกษุทั้งหลายก็นิ่งอยู่ เมื่อทรงปวารณาฉะนั้นถึง ๓ ครั้ง ภิกษุทั้งหลายก็นิ่งอยู่ทุกองค์ในพุทธ-

บริวารมณฑลนั้น. จึงพระอานนทเถรเจ้ากราบทูลว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้อนี้เป็นอัศจรรย์ ข้าพระองค์มาเลื่อมใสแล้วว่า ภิกษุซึ่งจะมีความสงสัยเคลือบแคลงในพระรัตนตรัย ในมรรค และในปฏิปทา แม้แต่องค์หนึ่งไม่มีในภิกษุสงฆ์หมู่นี้แล้ว." พระองค์ตรัสว่า "ดูก่อนอานนท์ ท่านมากล่าวบัดนี้ เพราะความเลื่อมใสจริงแล้ว ญาณแห่งพระตถาคตก็หยั่งรู้ในข้อนั้นตามเป็นจริงว่า 'ความสงสัยเคลือบแคลงในพุทธ ในธรรม ในสงฆ์ ในมรรค หรือในปฏิปทา ไม่มีแม้แก่ภิกษุรูปหนึ่งในภิกษุสงฆ์หมู่นี้, เพราะว่าภิกษุทั้งหลาย ๕๐๐ นี้ ภิษุใดต่ำโดยคุณพิเศษ เธอเป็นโสดาบัน มีอันไม่ฉิบหายเป็นธรรมดา นิยมได้แน่ว่า มีอันจะตรัสรู้ซึ่งมรรคผลเบื้องบนเป็นที่ไป ณ เบื้องหน้า เธอทั้ง ๕๐๐ นี้ล้วนแต่อริยบุคคล ไม่เจือปนด้วยปุถุชนเลย."

[ปัจฉิมโอวาท]

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย ประทานปัจฉิมโอวาทว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราผู้พระตถาคตเตือนท่านทั้งหลายให้รู้ สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมความฉิบหายไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงยังกิจทั้งปวงอันเป็นประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น ให้บริบูรณ์ด้วยไม่ประมาทเถิด" อันนี้เป็นพระวาจาที่สุดแห่งพระตถาคตเจ้า สมเด็จพระผู้ทรงพระภาค เสด็จประทม ณ พระแท่นที่ปรินิพพาน พระองค์ได้รวบรวมซึ่งโอวาททั้งปวงที่ได้ประทานแล้วสิ้น ๔๕ พรรษานั้น ลงในความไม่ประมาทอันเดียวนั่นแล ประทานแก่ภิกษุสงฆ์พุทธบริษัทในอวสานกาล ด้วยประการฉะนี้.

นิพพาน

แต่นั้นพระองค์มิได้ตรัสอีกเลย ทรงทำปรินิพพานบริกรรมด้วยอนุบุพพวิหารสมาบัติทั้ง ๙ พระธรรมสังคาหกเถรเจ้าทั้งหลายแสดงไว้ดังนี้ :–

[อนุบุพพวิหารสมาบัติ]

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้ทรงพระภาค ทรงเข้าปฐมฌาน ออกจากปฐมฌานแล้วเข้าทุติฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน ครบรูปาพจรสมาบัติทั้ง ๔ ตามลำดับนี้ ออกจากฌาน

ที่ ๔ แล้ว เข้าอรูปสมาบัติทั้ง ๔ คือ อากาสานัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญ-จัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ ตามลำดับ ออกจากเนวสัญญานาสัญญายตนะสมาบัติแล้ว ทรงเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ ดับจิตตสังขาร คือสัญญาและเวทนา พระองค์ทรงเข้าอนุบุพพวิหารสมาบัติทั้ง ๙ ด้วยประการฉะนี้.

ครั้งนั้น พระอานนท์ผู้มีอายุ ถามพระผู้เป็นเจ้าอนุรุทธเถระว่า "ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าอนุรุทธะ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้วหรือ ?" "ดูก่อนอานนท์ผู้มีอายุ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ยังไม่ปรินิพพานก่อน พระองค์ทรงเข้าซึ่งสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ."

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค เสด็จอยู่ในนิโรธสมาบัติตามกาลที่พระองค์ทรงกำหนดแล้ว เสด็จออกจากนิโรธสมาบัติแล้วเข้าสู่เนวสัญญานาสัญญายตนะ อากิญจัญญายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากาสานัญจายตนะ เป็นปฏิโลมถอยหลังฉะนี้แล้ว เข้าสู่รูปาพจรฌานทั้ง ๔ เป็นปฏิโลมตามลำดับ คือ จตุตถฌาน ตติยฌาน ทุติยฌาน ปฐมฌาน ครั้นเสด็จออกจากปฐมฌานแล้ว ก็ทรงเข้าทุติยฌาน ออกจากทุติยฌานแล้ว เข้าสู่ตติยฌาน ออกจากตติยฌานแล้ว เข้าสู่จตุตถฌาน เสด็จออกจากจตุตถฌานแล้ว พระองค์ปรินิพพานแล้วในลำดับแห่งความพิจารณาองค์แห่งจตุตถฌานนั้น ณ ปัจฉิมยามแห่งราตรีวิสาขปุรณมี มหา-มงคลสมัย ด้วยประการฉะนี้.

ครั้นเมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคปรินิพพานแล้ว ก็บังเกิดมหัศจรรย์ แผ่นดินไหวใหญ่สะเทือนสะท้าน เกิดการโลมชาติชันสยดสยอง กลองทิพย์ก็บันลือลั่นสนั่นสำเนียงในอากาศ พร้อมกับปรินิพพานแห่งสมเด็จพระบรมโลกนาถสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เป็นมหา-โกลาหลในปัจฉิมกาล สำเร็จโดยธรรมดานิยมบันดาลให้เป็นไปในปรินิพพานสมัย ด้วยประ-การฉะนี้.

แลเมื่อสมัยพร้อมกับปรินิพพานแห่งผู้มีพระภาคนั้น ท้าวสหัมบดีพรหม ได้กล่าวคาถาแสดงความสังเวชและเลื่อมใสแห่งตนมีความว่า "บรรดาสัตว์ทั้งปวงถ้วนหน้า ไม่มีเหลือในโลก ล้วนจะทอดทิ้งซึ่งร่างกายไว้ถมปฐพี, ในโลกไรเล่า แต่องค์พระตถาคตซึ่ง

เป็นพระศาสดา ทรงพระคุณอันใหญ่หลวงเช่นนี้ ไม่มีผู้ใดจะเปรียบปาน ทรงพระสยัมภูญาณตรัสรู้โดยลำพัง พระองค์ถึงซึ่งกำลัง คือทศพลญาณแล้ว ยังมิถาวรมั่นคงดำรงอยู่ได้ ยังมาดับขันธปรินิพพานเสียแล้ว ควรจะสังเวชสลดนัก.''

ฝ่ายท้าวโกสิยเทวราช ได้กล่าวพระคาถาความว่า ''สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีเกิดขึ้นและเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดา ย่อมเกิดขึ้นและดับไป ไม่ยั่งยืนถาวรมั่นคงอยู่ได้ ความที่สังขารนามรูปเบญจขันธ์เหล่านั้นระงับเสียมิได้เป็นไป นำมาซึ่งความสุข เหตุสังขารทุกข์ คือชาติชรามรณะมิได้มีมาครอบงำ.''

ฝ่ายพระอนุรุทธเถรเจ้าผู้มีอายุได้กล่าว ๒ พระคาถา มีความว่า ''พระพุทธเจ้า มีจิตอันยั่งยืนคงที่ในโลกธรรมทั้ง ๘ ท่านไม่หวั่นไหว ลมอัสสาสะหายใจก่อน และปัสสาสะหายใจกลับดับสิ้นไม่มีแล้ว พระมุนีโลกนาถมิได้หวั่นไหวสะทกสะท้านด้วยมรณธรรมอันใดอันหนึ่ง ทรงปรารภทำซึ่งสันติความระงับ คือนิพพานเป็นอารมณ์ ทำแล้วซึ่งกาละอันใดอันพ้นวิสัยสามัญสัตว์ พระองค์มีจิตมิได้สะทกสะท้านหดหู่พรั่นพรึงต่อมรณธรรมเลย ได้อดกลั้นซึ่งทุกขเวทนาด้วยสติสัมปชัญญะอันสุดดี ความพ้นแห่งจิตด้วยอนุปาทิเสสนิพพานได้มีแล้ว ประหนึ่งประทีปอันไพโรจน์ชัชวาลดับไปฉะนั้น.''

ฝ่ายพระอานนท์ได้กล่าวพระคาถา มีความว่า '' เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ประกอบด้วยอาการอันประเสริฐทั้งปวง ดับขันธปรินิพพานแล้ว มหัศจรรย์อันให้สยดสยองสะดุ้งหวาดและให้โลมชาติชูชัน ได้เกิดมีแล้ว ณ ครั้งนั้น ปรากฏแก่เทพดามนุษย์ทั้งหลาย.'' ท่านทั้ง ๔ องค์ได้กล่าวคาถาแสดงความสังเวชแห่งตน ๆ ด้วยประการฉะนี้แล.

ก็แลคาถาแสดงเรื่องปรินิพพาน แห่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ควรเป็นที่ตั้งแห่งความสังเวชและไม่ประมาทของสาธุชนบัณฑิตชาติผู้สดับโดยอ่อนน้อม จะให้หยั่งรู้สภาพปกติแห่งสังขาร โดยเป็นอนิจจตาทิธรรม มิได้มีความถาวรมั่นคงดำรงอยู่ได้ ล้วนเป็นของมีความพิโยคแปรผันเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดา เพราะว่าอันอุปาทินนกสังขาร ร่างกายที่มีเวทนาสัญญาและเจตนาครองนี้ ย่อมตกอยู่ในวิสัยแห่งชรามรณะถ่ายเดียว มิได้มีผู้ใดล่วงพ้น แม้แต่องค์พระตถาคตทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นพระศาสดาผู้ประเสริฐในโลก มิได้มีผู้ใด

จะเปรียบปาน ยังมาเสด็จดับขันธปรินิพพาน มิถาวรดำรงอยู่ได้ ควรแล้วที่สาธุชนจะพึงมีความสังเวชและไม่ประมาท แสวงหาอุบายที่พึ่งแก่ตนในทางกุศลสัมมาปฏิบัติ อันจะสำเร็จเป็นมรรคาแห่งสุคติสวรรค์และนิพพาน ด้วยอำนาจแห่งอัปปมาทธรรมโดยกาลเป็นนิรันดร.

อปรกาล

[ถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ]

ครั้นเมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาค องค์อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ส่วนราตรียังเหลืออยู่ยังไม่สว่าง พระอนุรุทธะกับพระอานนท์ก็แสดงธรรมีกถาไปพลางให้บริษัทชื่นจิตด้วยสังเวชและเลื่อมใส ตามควรแก่กาล ตามควรแก่บริษัท ครั้นสว่างแล้วพระอนุรุทธเถรเจ้าบัญชาพระอานนท์ให้ไปบอกมัลลกษัตริย์เมืองกุสินาราให้ทราบข่าวปรินิพพาน. ครั้งนั้น มัลลกษัตริย์ทั้งหลายมาประชุมพร้อมกันอยู่ ณ สัณฐาคารสถาน ด้วยกรณียะเนื่องด้วยเรื่องปรินิพพานนั้นอย่างเดียว ทรงรำพึงการคอยปฏิบัติตามพระพุทธประสงค์และเถราธิบาย เกลือกจะมา ณ ราตรีสมัย จึงมาพร้อมอยู่ ณ ที่ประชุมนั้น. พระอานนทเถรเจ้าไปถึงสัณฐาคารศาลา แสดงให้มัลลกษัตริย์ทราบว่า "สมเด็จพระผู้มีพระภาคปรินิพพานแล้ว." พอมัลลกษัตริย์และโอรสและสุณิสาและปชาบดี ได้สดับคำพระอานนท์แสดงว่า "สมเด็จพระผู้มีพระภาคปรินิพพานแล้ว" ดังนี้ เสวยทุกขโทมนัสกำสรดโสกาดูร โดยกำลังความเลื่อมใสในพระองค์ และประสงค์จะให้ทรงสถิตอยู่สิ้นกาลนาน พระองค์เป็นดวงจักษุมาอันตรธานเสียในโลกฉับพลันนัก. ครั้งนั้น มัลลกษัตริย์ทั้งหลายดำรัสให้บุรุษทั้งหลายไปประกาศทั่วพระนครกุสินารา บรรดาสุคนธชาติของหอมและมาลาระเบียบบุปผวิกัติและดนตรีมีเท่าไรให้มาประชุมพร้อมแล้ว มัลลกษัตริย์ก็นำเอาสุคนธชาติและมาลัย และสรรพดนตรีกับผ้า ๕๐๐ พับ เสด็จไปยังสาลวันที่เสด็จปรินิพพาน ทำสักการบูชาพระสรีระแห่งพระผู้มีพระภาค ด้วยฟ้อนรำขับร้องประโคมดนตรี และมาลัยสุคนธชาติเป็นอเนกประการโกลาหล ดาดเพดานประดับด้วยพวงดอกไม้ ตกแต่งโรงงานอยู่ ก็ล่วงไปวันหนึ่ง มัลลกษัตริย์ทั้งหลายดำริว่า "วันนี้พลบค่ำเสียแล้ว ต่อพรุ่งนี้เถิด เราทั้งหลายจึงจักถวายพระ

เพลิงพระสรีระแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า" แต่มัลลกษัตริย์ทั้งหลายทำพุทธบูชาในพระสรีระด้วยมโหฬารสักการโดยนัยนั้น ล่วงไป ๖ วันแล้ว ครั้นถึงวันที่ครบ ๗ มัลลกษัตริย์ทั้งหลายปรึกษากันว่า "เราจะเชิญพระสรีระแห่งพระผู้มีพระภาคไปโดยทักษิณทิศแห่งพระนคร ถวายพระเพลิง ณ ภายนอกพระนครเถิด.

ครั้งนั้น มัลลปาโมกข์ ๘ องค์ ทรงกำลังมาก สระสรงพระกายให้บริสุทธิ์ทรงผ้าใหม่ พร้อมกันเข้าเชิญพระสรีระ ก็มิสามารถจะให้สะเทือนจากสถานได้ มัลลกษัตริย์แปลกใจไต่ถามพระอนุรุทธเถรเจ้า ท่านแสดงเหตุว่า "เทพดาทั้งหลายคิดจะเชิญพระสรีระไปโดยอุดรทิศแห่งนคร เข้ายังพระนครโดยอุดรทวาร เชิญไปท่ามกลางพระนคร ออกโดยทวารทิศบูรพา เชิญพระสรีระไปประดิษฐานถวายพระเพลิง ณ มกุฏพันธนเจดีย์ ณ ด้านตะวันออกแห่งพระนครกุสินารา เทพดาประสงค์อย่างนี้ ฝ่ายท่านผู้มัลลกษัตริย์ดำริอย่างอื่นมิต้องกันเหตุดังนั้น จึงมิอาจเชิญพระสรีระให้เคลื่อนจากสถานได้" มัลลกษัตริย์ทั้งหลายผ่อนผันตามประสงค์เทพดาฉะนั้น ตระเตรียมการจะเชิญพระสรีระไปอุตตราวัฏฏ์มิให้ขัดกับเทวาธิบาย.

สมัยกาลครั้งนั้น พวงดอกมณฑารพของทิพย์มี ณ เมืองสวรรค์ อันเทพดาหากบันดาลให้ตกลงมาทำพุทธบูชา ดาดาษในกุสินารานครทุกสถาน โดยประมาณสูงท่วมชานุมณฑล.

ลำดับนั้น เทพดากับมัลลกษัตริย์ทั้งหลาย พร้อมกันทำสักการบูชาพระสรีระ ด้วยฟ้อนรำขับร้องประโคมดนตรีและมาลาสุคนธชาติ ทั้งของทิพย์และของมนุษย์เอิกเกริกเป็นมหาโกลาหลเชิญไปโดยอุดรทิศแห่งพระนคร เข้า ณ ภายในโดยทวารด้านอุดรทิศ เชิญไป ณ ท่ามกลางพระนคร ออกโดยทวารด้านบูรพา ไปประดิษฐาน ณ มกุฏพันธนเจดีย์ ซึ่งเป็นมงคลสถานที่มัลลกษัตริย์ทรงเครื่องประดับ ประดิษฐานพระสรีระพร้อมด้วยสักการบูชาตามที่สมมติว่าเป็นอย่างสูง ณ พระนครนั้น ในกาลนั้นเสร็จแล้ว มัลลกษัตริย์ทั้งหลายประสงค์จะทราบการปฏิบัติ ในพระสรีระให้ต้องตามพุทธาธิบาย จึงตรัสถามพระอานนท์ ท่านก็แสดงพุทธานุมัติซึ่งให้ปฏิบัติดังในพระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิราช ตามนัยดังที่ได้สดับมา ณ ที่เฉพาะพระพักตร์นั้น ถวายให้มัลลกษัตริย์ทราบทุกประการ มัลลกษัตริย์ทั้งหลาย ก็ทรงประพฤติตามพุทธาธิบายนั้น ห่อพระสรีระด้วยผ้าใหม่แล้วซับด้วยสำลี แล้วห่อด้วยผ้าใหม่

แล้วซับด้วยสำลี โดยนัยนี้ตามกำหนดว่าถึง ๕๐๐ ชั้น เสร็จแล้วเชิญลงประดิษฐาน ณ รางเหล็กเต็มด้วยน้ำมัน ปิดด้วยรางอื่นเป็นฝา ทำจิตกาธารเชิงตะกอนด้วยสรรพไม้หอม แล้วเชิญขึ้นประดิษฐาน ณ เชิงตะกอนไม้หอมนั้น เตรียมจะถวายพระเพลิง.

ครั้งนั้น มัลลปาโมกข์ ๔ องค์ สรงน้ำดำเกล้าให้พระกายบริสุทธิ์ทรงผ้าใหม่ นำเพลิงปกติเข้าไปยังเชิงตะกอนใน ๔ ทิศ ก็ไม่สามารถจะจุดให้เพลิงติด ณ เชิงตะกอนได้ มัลลกษัตริย์ทั้งหลายเฉลียวพระหฤทัยสงสัยว่า จะเป็นอิทธานุภาพเทพดา จึงตรัสถามพระอนุรุทธเถรเจ้า ท่านแสดงว่า "เทพดาทั้งหลาย ประสงค์จะให้รอพอพระมหากัสสปเถระถวายบังคมพระบาทพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้าก่อน จึงจะถวายพระเพลิงได้" มัลลกษัตริย์ทั้งหลายทรงประพฤติตามเทวาธิบาย.

ก็แลสมัยนั้น พระมหากัสสปเถรเจ้า ยังมาหาถึงมกุฏพันธนเจดีย์ไม่ ยังดำเนินทางไกลมาแต่ปาวานครโน้น พร้อมด้วยภิกษุบริวารประมาณ ๕๐๐ องค์ แวะลงจากหนทางเข้านั่งพัก ณ ร่มพฤกษาตำบล ๑ ได้เห็นอาชีวกผู้ใดผู้หนึ่ง ถือเอาดอกมณฑารพเดินมาแต่ไกลหวังจะไปเมืองปาวา พระเถรเจ้าถามถึงพระผู้มีพระภาคว่า "ท่านยังทราบพระศาสดาแห่งเราทั้งหลายบ้างแลหรือ ?" อาชีวกบอกว่า "เราทราบอยู่ พระสมณโคดมปรินิพพานได้ ๗ วัน ณ วันนี้แล้ว ดอกมณฑารพนี้เราเก็บมาแต่ที่ปรินิพพานแห่งพระสมณโคดมนั้น."

ลำดับนั้น พระภิกษุทั้งหลายใด ที่มีราคะยังมิปราศจากสันดาน บางจำพวกก็ยกหัตถ์ทั้ง ๒ ขึ้นปริเทวนาการ เกลือกกลิ้งไปมารำพันถึงพระผู้มีพระภาค ส่วนท่านที่มีราคะอันปราศแล้ว ก็มีสติสัมปชัญญะอดกลั้นโดยธรรมสังเวช.

สมัยครั้งนั้น มีวุฒบรรพชิตผู้บวชเมื่อปัจฉิมวัย นามชื่อสุภัททะ ได้ตามพระเถรเจ้ามา นั่งอยู่ในบริษัทนั้นด้วย จึงร้องห้ามภิกษุทั้งหลายว่า "หยุดเท่านั้นเถิด ท่านทั้งหลายอย่าเศร้าโศกร่ำไรถึงพระสมณะนั้นเลย เราทั้งหลายได้พ้นเสียแล้วด้วยดีจากพระสมณะนั้นด้วยท่านสั่งสอนว่า 'สิ่งนี้ควร สิ่งนี้ไม่ควร' เราเกรงก็ต้องทำตาม เป็นความลำบากนัก ก็บัดนี้เราจะทำสิ่งใด หรือมิพอใจทำสิ่งใดก็ได้ตามความปรารถนา จะต้องเกรงแต่บัญชาของผู้ใดเล่า ?" นี่แลแต่สมเด็จพระธรรมสามิสรดับขันธปรินิพพานไม่ทันช้า เพียง ๗ วันเท่านั้น

ยังมีอลัชชีบาปชนอาจหาญมาล่วงครหาต่อพระธรรมวินัยได้ไม่เกรงขาม. ฝ่ายพระมหากัสสปเถรเจ้า ได้สดับแล้วจะยกเป็นอธิกรณ์ขึ้นทำนิคคหกรรมเล่า ก็เห็นว่ายังมิควรก่อน จึงมีเถรวาทห้ามภิกษุสงฆ์แต่โดยทางธรรม แล้วพาพระภิกษุสงฆ์สัญจรหวังจะไปถวายบังคมพระบาทยุคลแห่งสมเด็จพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้า พอมาถึงมงคลสถานมกุฏพันธนเจดีย์แล้ว ดำเนินเข้าไปใกล้จิตกาธาร ทำผ้าอุตตราสงค์บังสุกุลจีวรเฉียงบ่าข้างหนึ่ง ยกอัญชลีกระพุ่มหัตถ์ประณมนมัสการ ทำประทักษิณเวียนขวาซึ่งจิตกาธาร ๓ รอบแล้วเปิดเพียงเบื้องล่างถวายบังคมพระบาทยุคลแห่งพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้าแห่งตน แม้พระภิกษุ ๕๐๐ องค์นั้น ก็ทำอุตตราสงค์เฉียงบ่าข้างหนึ่ง ประณมกรทำประทักษิณจิตกาธาร ๓ รอบแล้ว ถวายบังคมพระบาทแห่งพระผู้มีพระภาค ด้วยเศียรเกล้าแห่งตน ๆ.

พอพระมหากัสสปเถรเจ้ากับพระภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ ได้ถวายบังคมแล้ว จิตกาธารแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็รุ่งเรืองชัชวาลโพลงขึ้นโดยลำพังตน แสดงปาฏิหาริย์ให้ปรากฏ พระอรรถกถาจารย์เจ้าแสดงว่า "เพลิงทิพย์เกิดขึ้นด้วยเทวฤทธานุภาพ" เมื่อพระสรีระแห่งพระผู้ทรงพระภาคอันเพลิงไหม้อยู่นั้น ส่วนใดคือพระฉวีหนังผิวภายนอกและพระจัมมะหนังภายใน และพระนหารูเอ็นเส้นน้อยใหญ่ทั้งปวง และพระลสิกาไขข้อก็ดี หมดไปด้วยกำลังเพลิง จะมีเถ้าหรือเขม่าปรากฏหามิได้ ประหนึ่งสัปปิและน้ำมันอันเพลิงผลาญ ไม่มีเถ้าเขม่าปรากฏฉะนั้น แต่ส่วนเป็นพระสรีระ คือพระอัฐิและพระเกสา พระโลมา พระนขา พระทันตา ทั้งปวงเหลืออยู่สิ้น เพลิงมิได้เผาผลาญ กับผ้าคู่หนึ่งเหลือเป็นปกติอยู่ เป็นเครื่องห่อพระสารีริกธาตุ นอกนั้นเพลิงเผาให้พินาศสิ้น.

ครั้นเมื่อพระสรีระแห่งพระผู้มีพระภาคเสร็จฌาปนกิจแล้ว ท่อน้ำก็ไหลหลั่งจากนภากาศลงมาดับจิตกาธาร ชโลทกวารีพุ่ขึ้นจากพระยารังสาลพฤกษ์นั้น ดับจิตกาธารแห่งพระผู้มีพระภาค แม้มัลลกษัตริย์เจ้ากรุงกุสินารา ก็นำมาซึ่งสรรพสุคนธวารีดับจิตกาธารแห่งพระผู้มีพระภาคนั้นเสร็จแล้ว จึงเชิญพระสารีริกธาตุไปประดิษฐานในสัณฐาคารศาลา ณ ภายในกุสินารานคร กระทำสัตติบัญชรเรือนระเบียบหอก รอบสัณฐาคารสถาน ทหารถือธนูศรพิทักษ์เป็นกำแพง ณ ภายใน หวังพระหฤทัยจะเกียดกันมิให้กษัตริย์สามันตราชต่างพระนคร ยก

พยุหะแสนยากรมาชิงพระสารีริกธาตุได้ ทรงทำสักการบูชาด้วยฟ้อนรำดุริยสังคีตประโคมขับ และบุปผามาลัยสุคนธชาติเป็นอเนกประการวิจิตร เล่นสาธุกีฬนนักขัตฤกษ์เอิกเกริกก้องโกลาหล สิ้นกาล ๗ วันเป็นกำหนด.

แจกพระสารีริกธาตุ

ครั้งนั้น สมเด็จพระเจ้าอชาตศัตรุราช ผู้ผ่านสมบัติเอกราชในราชคฤห์มหานคร และกษัตริย์ลิจฉวีซึ่งดำรงอิสรภาพ ณ ไพศาลีนคร และกษัตริย์สากยะพระประยูรญาติกรุงกบิลพัสดุราชธานี และถูลีกษัตริย์ผู้อธิบดีในอัลลกัปปนคร และโกลิยกษัตริย์ในรามคามและมหาพราหมณ์เจ้าเมืองเวฏฐทีปกนคร และมัลลกษัตริย์ผู้ครองพระนครปาวา กษัตริย์ทั้ง ๖ พระนคร กับมหาพราหมณ์ ๑ เป็น ๗ ตำบลนี้ ได้ทราบกิตติศัพท์ว่า สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ สาลวโนทยานกรุงกุสินาราราชธานี กษัตริย์ทั้ง ๖ พระนครก็ส่งทูตเชิญราชสาสน์มายังมัลลกษัตริย์ ณ พระนครกุสินารา ในราชสาสน์ว่า "สมเด็จพระโลกุตตมาจารย์ผู้ทรงพระภาค พระองค์ก็เป็นกษัตริย์สมมติวงศ์ เราทั้งหลายก็เป็นขัตติยราชอันอุดม เราทั้งหลาย สมควรอยู่ที่จะได้ส่วนพระสารีริกธาตุแห่งพระผู้ทรงพระภาคเจ้า เราทั้งหลายจักได้ประดิษฐานพระสตูปกระทำมหกรรมการบูชาให้มโหฬารไพศาล." ฝ่ายมหาพราหมณ์เจ้าเมืองเวฏฐทีปกนคร ก็ส่งพราหมณทูตเชิญพราหมณสาสน์มาเฝ้ามัลลกษัตริย์ ในพราหมณสาสน์ว่า "สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคก็เป็นกษัตริย์วิสุทธิวงศ์ ข้าพระองค์ก็เป็นพราหมณ์ชาติสูงเป็นมหาศาล ควรจะได้รับพระราชทานส่วนพระสารีริกธาตุแห่งพระโคดมศากโยรสบ้าง จักได้ประดิษฐานพระสตูป และกระทำมหกรรมการบูชาตามกำลังทรัพย์และศรัทธาปสาทะเลื่อมใส" ส่วนราชทูตพราหมณทูตมาแต่ ๗ พระนคร ก็พากันเข้ามาสู่ที่เฝ้ามัลลกษัตริย์ แสดงสาสน์ตามคำรัสและบัญชาถวายทุกประการแล้ว ก็ตั้งอยู่แน่นหนาเป็นคณานิกรคับคั่งพร้อมด้วยพยุหพล.

ลำดับนั้น มัลลกษัตริย์ทั้งหลาย จึงดำรัสแก่หมู่ทูตานุทูตทั้ง ๗ พระนครว่า "สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้า เสด็จดับขันธปรินิพพานในคามเขตสถานอาณาปวัติแห่งเรา เรา

ทั้งหลายจักไม่ยอมให้ซึ่งส่วนพระสารีริกธาตุแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า." ปางเมื่อทูตานุทูตนิกรมาทูลขอส่วนพระสารีริกธาตุอยู่ฉะนั้น มัลลกษัตริย์ทั้งหลายผู้ครองพระนครกุสินารา ก็ตรัสขัดขึ้งไม่โอนอ่อนว่า "สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้า เสด็จปรินิพพานในคามเขตแห่งเรา เราทั้งหลายจักไม่แบ่งส่วนพระสารีริกธาตุให้" ดังนี้ เป็นสูรนาทโวหารคงอยู่อย่างเดียวฉะนั้น.

ในที่นี้ให้ปราชญ์ผู้มีปรีชา พึงสันนิษฐานโดยสารุปปยุตตินัย ฉะนี้ พระนครกุสินารานั้น ก็เป็นแต่อาณาเขตน้อย มัลลกษัตริย์ทรงทำนุบำรุงโดยสังฆคณานุสาสน์ตามสามัคคีธรรม ไม่เป็นราชธานีพิศาลที่เสด็จอยู่ของบรมกษัตริย์มูรธาภิษิตเอกราช ดั่งพระนครราชคฤห์และพระนครสาวัตถีเป็นต้น ถึงแม้พระเถระอานนท์พุทธอุปัฏฐากก็ได้ทราบทูลทัดทาน เชิญเสด็จพระผู้ทรงพระภาค ให้เสด็จไปปรินิพพาน ณ พระนครใหญ่ ๆ คือ เมืองจัมปาและเมืองราชคฤห์ เมืองสาวัตถี เมืองสาเกต เมืองโกสัมพี เมืองพาราณสี ซึ่งเป็นรัชชจังหวัดอาณาเขต แห่งสมเด็จบรมกษัตริย์มูรธาภิษิตเอกราชนั้น ๆ กษัตริย์พราหมณ์คฤหบดี ซึ่งเป็นมหาศาลที่เลื่อมใสแล้วในพระตถาคตเจ้า มีอยู่มาก ณ มหานครเหล่านั้น จักได้ทำการบูชาพระสรีระแห่งพระตถาคตเจ้าให้เป็นมโหฬารสักการใหญ่ สมเด็จพระผู้มีพระภาคผู้ทรงพระอนาวรณญาณ ไม่เสด็จพุทธดำเนินย้ายสถานตามคำพระอานนท์ ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ สาลวโนทยานเมืองกุสินารานั้นจงได้ อาศัยเมืองกุสินาราเป็นสาขนคร มัลลกษัตริย์ทรงครอบครองด้วยสังฆคณานุสาสน์ฉะนี้นั้น เมื่อทูตานุทูตเชิญราชสาสน์พราหมณสาสน์ขอส่วนพระสารีริกธาตุครั้งนั้น ควรที่มัลลกษัตริย์จะทรงประพฤติโดยพระราชอุบาย ผ่อนผันแบ่งส่วนพระสารีริกธาตุส่งไป ๆ ถนอมพระอัธยาศัยของสามันตราช รักษาพระราชไมตรีไว้โดยราชธรรม ป้องกันภัยพิบัติอันตรายให้เหินห่าง อย่าให้มีแก่รัชชสีมามณฑลสาขนครนั้นได้ จึงจะชอบตามรัฏฐานุบาลโนบายราชธรรม ก็แต่มัลลกษัตริย์ทั้งหลาย ซึ่งครองพระนครกุสินารานั้น ตรัสแก่ทูตานุทูตนั้นทั้ง ๗ พระนคร คงพระวาจาอยู่ว่า "สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้า เสด็จดับขันธปรินิพพานในคามเขตสถานอาณาปวัตติแห่งเรา เราจักไม่แบ่งส่วนพระสารีริกธาตุให้" ดังนี้เป็นสูรนาทโวหารฉะนั้น จะพึงเป็นด้วยไม่ทรงสันนิษฐานสะดวกพระหฤทัย ในที่จะแบ่งสรรให้เสร็จสงบลงได้บ้าง และความมั่นพระหฤทัยเชื่อต่อพระพุทธ

อิทธานุภาพบ้าง.

แท้จริง มัลลกษัตริย์ทั้งหลาย ทรงเห็นว่า เมื่อทูตานุทูตเชิญราชสาสน์พราหมณ-สาสน์เนือง ๆ มาขอส่วนพระสารีริกธาตุหลายพระนครฉะนี้ เราจะแบ่งส่วนให้ไป ๆ โดยเร็วทุกหมู่เหล่าแล้ว การขอส่วนพระสารีริกธาตุนั้น ก็ยากที่จะหยั่งรู้ว่าจะเสร็จสงบแล้วลงแต่เท่านี้ หรือจะมีทูตานุทูตมาแต่นครไรอีกเล่า. อนึ่ง เราจะรีบแบ่งส่วนพระสารีริกธาตุถวายส่งไป โดยราชสาสน์พราหมณสาสน์ทุกทูตานุทูตเล่า ก็ยากอยู่ที่จะผ่อนผันให้ต้องอัธยาศัยความประสงค์ของเจ้าพระนครทั่วทุกองค์ได้ อันนี้เป็นความไม่สะดวกพระหฤทัยจะพึงเป็นเหตุภายในมีกำลังอยู่สถานหนึ่ง.

อนึ่ง มัลลกษัตริย์ ผู้ครองกุสินารานครทรงเห็นว่า ทูตานุทูตนิกรซึ่งได้รับราชาณัติและบัญชา เชิญราชสาสน์พราหมณสาสน์มาขอส่วนพระสรีรธาตุทั้งปวงนี้ ครั้นไม่เสร็จดั่งประสงค์ฉะนั้นแล้ว ก็จะพึงรอรั้งดูกาลสมัยและช่องอันควรก่อน จะรีบร้อนกลับไปโดยเร็วหรือจะฮึกห้าวเหี้ยมหาญเข้าทำสงคราม ก็จะยังไม่สามารถโดยลำพังตนถ่ายเดียวได้ทั้ง ๒ สถาน เมื่อเรารวมพระสารีริกธาตุรักษาไว้ ยังไม่เฉพาะแบ่งสรรให้เป็นส่วนส่งไปแก่เจ้าพระนครองค์ใด ปฏิบัติอนุโลมตามพระพุทธานุมัติอยู่ฉะนี้ ภัยพิบัติอันตรายอันใดอันหนึ่ง ก็จะยังไม่พึงมีมาแก่พระนคร อันองค์พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงพระอนาวรณญาณเห็นกาลนานส่วนอดีตอนาคตปัจจุบัน ทั้งพระมหากรุณาในพระสันดานก็ไพศาลพิเศษเป็นไปในหมู่สัตว์ไม่มีประมาณ ลบล้นล่วงอัญญสัตววิสัย พระองค์ทรงประพฤติด้วยไตรทวาร ล้วนแต่ในกิจการที่ประกอบด้วยประโยชน์ทรงอนุเคราะห์ซึ่งสัตวโลกเป็นอาจิณณจริยา ชะรอยพระองค์จะทรงเห็นอำนาจแห่งประโยชน์เกษมสุขสมบัติ ประจักษ์ชัดด้วยพระญาณแล้วเป็นแม่นมั่น จึงสู้ทรงพระอุตสาหะเสด็จพระพุทธดำเนินจากปาวานครโน้นมา เสด็จดับขันธ-ปรินิพพานในคามเขตของเรา ประทานพระสารีริกธาตุไว้แก่เรา อันจะทรงประกอบในอันใช่ที่ให้เราได้ความทุกข์ภัยอันตราย เพราะส่วนพระสารีริกธาตุทั้งหลายนั้นไม่มีเป็นมั่นคง เรามาปฏิบัติอนุโลมตามพระพุทธานุมัติอยู่ฉะนี้ เป็นการดีกว่า สามารถจะป้องกันศัตรูให้สงบไม่กล้ากำเริบทำสงครามสัมประหารได้. มัลลกษัตริย์ทั้งหลายนั้น ไม่ได้สันนิษฐานในที่จะแบ่ง

นั้น และมาเชื่อมั่นในพระตถาคตเจ้า เป็นความอุ่นพระหฤทัยมีกำลังอยู่ฉะนี้ จึงตรัสแก่ทูตานุทูตทั้ง ๗ พระนคร คงพระวาจาว่า "สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้า เสด็จปรินิพพานในคามเขตแห่งเรา เราทั้งหลายจักไม่แบ่งส่วนพระสารีริกธาตุให้" ดังนี้ เป็นสุรนาทขันขึงไม่โอนอ่อนหย่อนยอมที่จะแบ่งส่วนพระสารีริกธาตุ ถวายแก่เจ้าพระนครพระองค์ใดเลย. ฝ่ายทูตานุทูตนิกรหมู่ใหญ่ทั้ง ๗ พระนครนั้น ก็มิท้อถอย จวนจะเกิดวิวาทเป็นสงครามสัมประหารใหญ่.

ครั้งนั้น โทณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้ใหญ่ มีปัญญาสามารถฉลาดในที่จะผ่อนผัน ให้ต้องตามคดีโลกคดีธรรม มีถ้อยคำเป็นสุภาษิตเป็นที่เชื่อฟังของประชุมชน สามารถจะแสดงเหตุห้ามวิวาทโกลาหลให้สงบโดยสามัคคีธรรม ครั้นได้ฟังสุรนาทฮึกห้าวแห่งมัลลกษัตริย์ฉะนั้น จึงดำริการณ์เห็นว่า "ซึ่งมัลลกษัตริย์มาขัดขวางไว้ ไม่ยอมแบ่งส่วนพระสารีริกธาตุถวายแด่เจ้าพระนคร ซึ่งส่งทูตมาขอนั้นไม่ชอบ เพราะพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามิใช่ญาติสาโลหิตเผ่าพันธุ์แห่งเราทั้งหลาย เราทั้งหลายได้นับถือพระองค์ ก็ด้วยเป็นผู้สั่งสอนข้อปฏิบัติเป็นเหตุ ถึงสามันตราชทั้งหลายที่มาขอส่วนพระสารีริกธาตุครั้งนี้เล่า ก็อาศัยต่อข้อปฏิบัติ จึงนับถือพระองค์เหมือนเราฉะนั้น เมื่อมัลลกษัตริย์ไม่ยอมถวายส่วนพระสารีริกธาตุฉะนี้ ตัดทางไมตรีให้ขาดไม่ควรเลย. อนึ่ง พระผู้ทรงพระภาคไม่ได้ทรงแสดงธรรมสั่งสอนไว้เพื่อให้เราพยายามสู้สงครามกันเลย โอวาทานุศาสนีของพระองค์เป็นไปโดยทางขันติอดกลั้นและสามัคคีธรรม ไกลจากวิหิงสาและอาฆาต. อนึ่ง เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคยังดำรงพระชนม์อยู่ ชนทั้งหลายเป็นอันมาก ก็ได้เห็นได้บูชาสักการะพระองค์ในที่ต่าง ๆ ครั้งนี้พระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระสารีริกธาตุนี้แลจะได้เป็นที่ไหว้ที่สักการบูชาฉลองพระองค์อยู่สิ้นกาลนาน สำเร็จประโยชน์สุขแก่ชนทั้งหลายเป็นอันมาก และกาลครั้งนี้ ก็พร้อมด้วยหมู่กษัตริย์และพราหมณ์ล้วนมหาศาลสุขุมาลชาติอันประเสริฐ เมื่อเราจัดสรรแบ่งส่วนพระสารีริกธาตุให้เป็นส่วนเท่ากัน ทั้งเจ้าพระนครและต่างพระนครไปในบัดนี้เสร็จแล้ว แม้จะมีทูตานุทูตมาอีกในภายหลัง ก็จะได้อ้างว่า "ส่วนพระสารีริกธาตุที่จะพึงแบ่งนั้น ไม่มีแล้ว ได้พร้อมเพรียงกันแบ่งสรรเสียเสร็จแล้ว" ก็จะไม่เสียทางพระราชไมตรีและมีภัยอันตรายแก่

เรา เพราะเหตุนั้น สงครามใหญ่จะเกิดขึ้นครั้งนี้ เพราะเหตุส่วนพระสารีริกธาตุแห่งพระมหามุนีอุดมสุคตเจ้า ซึ่งจะได้เชิญไปประดิษฐานพระสตูปบรรจุไว้เป็นที่ไหว้สักการบูชาเท่านั้น และซึ่งจะประดิษฐานพระสตูปบรรจุพระสารีริกธาตุไว้ก็เพื่อเป็นที่นมัสการกราบไหว้ ให้เกิดความเลื่อมใสระลึกพุทธคุณเป็นอารมณ์ ทำตามพุทธโอวาทเป็นศาสนปฏิบัติ ประกอบบาปวิรัติเว้นจากบาปกรรมการอกุศลทุจริต บำเพ็ญบุญกิริยาสร้างกุศลให้พิเศษไพศาล เมื่อประสงค์คุณานิสงสผลสุขประโยชน์ ดังนี้ และจะก่อให้เกิดอกุศลราศีด้วยอำนาจมานะอหังการเพราะเหตุบูชนียวัตถุนั้นไม่ควรเลย เราจะแสดงพระคุณคือขันติวาทและความพร้อมเพรียงแห่งมหิสสรราชให้หมู่ใหญ่น้อยเห็น โดยเหตุอันมั่นคงพ้นที่ผู้ใดจะคัดค้าน แล้วแบ่งสรรส่วนพระสารีริกธาตุให้ได้เท่ากันทั้ง ๘ พระนครเถิด ก็จะได้เป็นคุณอันล้ำเลิศควรสรรเสริญโดยคดีโลกคดีธรรมทั้ง ๒ สถาน.''

[สุนทรพจน์ของโทณพราหมณ์]

ท่านโทณมหาพราหมณ์คิดแล้วจึงได้กล่าวว่า ''ขอคณานิกรเจ้าผู้เจริญ จงฟังวาจาอันจำจะต้องทำตามโดยส่วนเดียวของข้าพระองค์ครั้งนี้ สมเด็จพระพุทธเจ้าผู้เบิกบานแล้วด้วยสรรพคุณเป็นสรณะที่พึ่งแห่งเราทั้งหลาย พระองค์เป็นขันติวาท กล่าวสรรเสริญขันติความอดกลั้นทนทานต่อพาหิรทุกข์และกำลังกิเลส อันจะมาปรารภส่วนพระสรีระแห่งพระองค์เป็นต้นเหตุแล้ว จะทำสัมประหารต่อสู้กันด้วยศัสตราวุธเป็นสงครามขึ้นไม่ดีไม่งามเลย. ข้าแต่พระองค์ผู้กษัตริย์เจ้าผู้เจริญ บรรดาเราทั้งปวงทั้งเจ้าพระนครเดิมและต่างราชธานี จงพรักพร้อมสามัคคีชมชื่นเกษมสานต์แบ่งพระสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วน ให้เสมอกันทุกพระนครเถิด ขอพระสตูปบรรจุพระสารีริกธาตุจงแพร่หลายทั่วทุกทิศ จักให้สำเร็จประโยชน์และสุขแก่นิกรสัตว์สิ้นกาลนาน ชนทั้งหลายผู้เลื่อมใส แด่พระองค์ผู้มีพระญาณจักษุนั้น มีอยู่มากพ้นที่จะคณนา.'' โทณพราหมณ์กล่าวแสดงขันติวาทและสามัคคีธรรม ด้วยประการฉะนี้.

ลำดับนั้น กษัตริย์และพราหมณ์ทั้ง[๑] ๘ พระนคร ได้สดับมธุรภาษิต ก็ทรงพระอนุมัติเห็นชอบในสามัคคีธรรม พร้อมกันมอบธุระให้โทณพราหมณ์เป็นอธิบดีแบ่งส่วนพระ

๑. บาลีกล่าวแต่เพียงว่า สงฺฆานํ คณานํ หมู่เหล่า เท่านั้น. ว. ว.

บรมธาตุ. ฝ่ายโทณพราหมณ์รับราชบัญชาแล้ว ถือเอาตุมพะทะนานทองตวงพระบรมธาตุได้ ๘ ส่วนเท่า ๆ กัน ถวายแก่กษัตริย์และพราหมณ์ ๗ พระนครเสร็จแล้ว จึงทูลขอตุมพะอันได้ตวงพระบรมธาตุควรแก่เจดียสถาน กษัตริย์และพราหมณ์ทั้งหลาย ก็อนุญาตพระราชทานให้.

ครั้งนั้น โมริยกษัตริย์เมืองปิปผลิวัน ได้ทราบว่า "พระผู้มีพระภาคเสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ กรุงกุสินารา" จึงส่งราชทูตมาถึงมัลลกษัตริย์ ขอส่วนพระบรมธาตุ. ฝ่ายมัลลกษัตริย์ตรัสแก่ราชทูตเมืองปิปผลิวันว่า "ส่วนพระสรีระบัดนี้ไม่มี เราได้แบ่งสรรเป็นส่วนเสียเสร็จแล้ว ท่านทั้งหลายจงเชิญพระอังคาร[๑]ไปบรรจุในสตูปสถาน ทำสักการบูชาเถิด."

ประเภทแห่งสัมมาสัมพุทธเจดีย์

ลำดับนั้น กษัตริย์ทั้ง ๖ พระนครกับมหาพราหมณ์ ๑ เป็น ๗ ตำบล เมื่อได้ส่วนพระบรมธาตุแล้ว ต่างองค์ต่างก็เชิญไปด้วยมโหฬารสักการะ ยังอาณาเขตนครสถาน สร้างพระสตูปบรรจุไว้ ทำมหกรรมการบูชาเอิกเกริกโกลาหล. ฝ่ายมัลลกษัตริย์กรุงกุสินาราก็ทรงสร้างพระสตูปบรรจุพระบรมธาตุ ทำมหกรรมด้วยมโหฬารสักการะสำราญพระหฤทัย. รวมพระธาตุสตูปเป็น ๘ สถาน ด้วยประการฉะนี้.

ฝ่ายโทณพราหมณ์ก็เชิญตุมพะนั้นไปก่อพระสตูปบรรจุไว้ มีนามว่าตุมพสตูปเสร็จแล้ว ทำมหกรรมการฉลองด้วยสักการพิเศษไพศาล. ฝ่ายกษัตริย์เมืองปิปผลิวัน ก็เชิญพระอังคารไปสู่พระนครสร้างพระสตูปบรรจุไว้ ปรากฏนามว่าพระอังคารสตูปเสร็จแล้ว ทำมหกรรมการสมโภชด้วยอเนกสักการะ. เมื่อต้นปฐมกาลมีพระสตูปเจดียสถานเป็น ๑๐ ตำบลด้วยกันด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง เมื่อปรินิพพานสมัยนั้น พระอานนทเถรเจ้าได้ทูลว่า "ในกาลก่อน ภิกษุทั้งหลายที่จำพรรษาอยู่ในทิศต่าง ๆ สิ้นไตรมาสตามวินัยนิยมแล้ว ย่อมมาเฝ้าพระตถาคตเจ้าโดยอาจิณณวัตร ข้าพระองค์ทั้งหลาย ได้เพื่อจะเห็นและเข้าไปใกล้ภิกษุทั้งหลายอันให้เจริญจิต

---

๑. แย้งคำข้างต้นที่ว่าไม่มีพระอังคาร. ว. ว.

ก็ด้วยล่วงไปแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ข้าพระองค์ทั้งหลาย จักไม่ได้เห็น จักไม่ได้เข้าใกล้สากัจฉากับภิกษุทั้งหลายที่ให้เจริญจิต เหมือนเมื่อพระองค์ยังดำรงพระชนม์นั้นแล้ว."

[สังเวชนียสถาน ๔]

เมื่อพระอานนท์กราบทูลฉะนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงสังเวชนียสถาน ๔ ตำบลว่า เป็นที่ควรจะดูจะเห็น ควรจะให้เกิดสังเวชแห่งกุลบุตรผู้มีศรัทธา คือ สถานที่พระตถาคตเจ้าประสูติแล้วตำบล ๑ สถานที่พระตถาคตเจ้าตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณตำบล ๑ สถานที่พระตถาคตเจ้าให้พระอนุตตรธรรมจักรเป็นไปตำบล ๑ สถานที่พระตถาคตเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้วตำบล ๑ สถานทั้ง ๔ ตำบลนี้ เป็นที่ควรจะเห็นจะดู และควรจะให้เกิดสังเวชของกุลบุตรผู้มีศรัทธา แล้วทรงแสดงอำนาจแห่งประโยชน์ว่า "ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้มีศรัทธา จักมายังสถาน ๔ ตำบลนั้นด้วยความเชื่อว่า 'พระตถาคตเจ้าเกิดแล้ว ณ ที่นี้ ได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ณ ที่นี้ ได้ให้พระอนุตตรธรรมจักรเป็นไปแล้ว ณ ที่นี้ เสด็จปรินิพพานแล้ว ณ ที่นี้' ชนทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่งเที่ยวไปยังเจดีย์จาริกอยู่ จักเป็นผู้มีจิตเลื่อมใสทำกาลกิริยาลง ชนเหล่านั้นจักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์" สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงแสดงสถาน ๔ ตำบลนั้นว่าเป็นที่ควรเห็นควรให้เกิดสังเวชของกุลบุตรผู้มีศรัทธา ด้วยประการฉะนี้.

โดยปริยายนี้ได้เจดีย์เป็น ๒ คือ ธาตุเจดีย์ ๑ บริโภคเจดีย์ ๑ พระสารีริกธาตุทั้ง ๘ ส่วน ซึ่งโทณพราหมณ์ได้แบ่งปันแล้ว เชิญไปประดิษฐานพระสตูปบรรจุไว้เป็นที่นมัสการกราบไหว้ทำสักการบูชานั้น เป็นธาตุเจดีย์. ฝ่ายตุมพสตูป อังคารสตูป และสังเวชนียสถานทั้ง ๔ นั้น เป็นบริโภคเจดีย์. เมื่อจะอ้างปูชนียสถานตามพุทธานุมัติและตุมพสตูป อังคารสตูปซึ่งพุทธศาสนิกบริษัทได้ลงอย่างประดิษฐานแต่เบื้องต้นนั้น ก็ได้สัมมาสัมพุทธเจดีย์เป็น ๒ ด้วยประการฉะนี้.

ก็แลด้วยพุทธภาษิต ทรงแสดงสังเวชนียสถานทั้ง ๔ และอ้างตุมพสตูป อังคารสตูปโดยเป็นบริโภคเจดีย์นี้ ให้เกิดความสันนิษฐานแก่วิญญูชนว่า "บาตรและจีวรและบริขารพิเศษมีธมกรกเป็นต้น ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงพุทธบริโภคและเสนาสนะเตียงตั่งกุฎี

วิหาร ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงพุทธบริโภคด้วยสำเร็จอิริยาบถมีนั่งนอนเป็นต้น ก็เป็นบริโภคเจดีย์สิ้น.”

ใน ๒ เจดีย์ประเภทนี้ ยังมิได้กล่าวพระพุทธรูปปฏิมาสงเคราะห์ในประเภทใด เพราะมิได้มีมาในพุทธานุมัติ เป็นแต่พุทธศาสนิกบริษัทซึ่งมีความเลื่อมใสในพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ได้ทำในจิตคิดเห็นอำนาจแห่งประโยชน์ว่า “เป็นเครื่องระลึกถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้แห่งสาธุชนบางเหล่า โดยปริยายบ้างเป็นต้น ฉะนี้ จึงได้สร้างประดิษฐานไว้เป็นปูชนียวัตถุเพื่อเป็นเครื่องเตือนจิตให้ระลึกถึง สร้างเฉพาะพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงนิยมนามว่า ‘อุทเทสิกเจดีย์.’’

เมื่อจะแสวงหาอาคตสถานสาธกในคัมภีร์ ก็มีที่พรรณนาอยู่บ้างบางสถาน มีวัตถุนิทานในคัมภีร์อรรถกถาว่า “พระปุสสเทวเถระอยู่กาลันทวาลวิหาร กวาดลานพระเจดีย์เป็นอาจิณณวัตร วันหนึ่งได้เห็นรูปพระพุทธเจ้าซึ่งมารนฤมิต ได้พุทธารมณปีติแล้ว เจริญวิปัสสนา บรรลุพระอรหัตตผล.” พระพุทธรูปปฏิมาเป็นเครื่องระลึกถึงสมเด็จพระทศพลแห่งสาธุชนบางจำพวก ด้วยประการฉะนี้.

พุทธศาสนิกบัณฑิต ได้อาศัยอำนาจแห่งประโยชน์ โดยเป็นเครื่องระลึกให้เกิดพุทธารมณปีติฉะนี้เป็นต้นกระมัง จึงได้สร้างพระพุทธรูปปฏิมาด้วยมหัคฆภัณฑ์อันถาวร คือเงินทองและแก้วมณีเป็นต้นบ้าง ด้วยศิลาและโลหะและอิฐปูนและไม้แก่นเป็นต้นบ้างวิจิตรมากหลากหลายประการ ตั้งไว้เป็นปูชนียวัตถุเพื่อเป็นเครื่องเตือนจิต.

อนึ่ง วิญญูชนบางจำพวกไม่สามารถจะสร้างพระพุทธรูปปฏิมาได้ หรือไม่มีฉันทรุจิอัธยาศัยในพระพุทธรูปปฏิมา ประสงค์แต่จะสร้างพระสตูป แสวงหาพระสารีริกธาตุไม่ได้ จึงบรรจุใบลานที่ได้จารึกพุทธวจนะปริยัติธรรม มีปฏิจจสมุปบาทเป็นต้น เข้าไว้ภายในต่างพระธาตุ ประดิษฐานเป็นพระสตูปตั้งไว้เป็นปูชนียวัตถุบ้าง เกิดเจดียสถานต่าง ๆ ขึ้นในพุทธศาสนิกมณฑล ฉะนี้.

เมื่อจะรวมเจดีย์ซึ่งแสดงไว้ในพระบาลีและคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาเข้ากล่าวโดยสงเคราะห์อันเดียวแล้ว ก็ได้เจดีย์ประเภทเป็น ๔ อย่าง คือ ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์

อุทเทสิกเจดีย์ ด้วยประการฉะนี้.

และปูชนียวัตถุเจดียสถานนั้น ซึ่งพุทธศาสนิกบัณฑิตจะพึงประดิษฐานสร้างขึ้นใหม่ และเจดียสถานเก่าอันชำรุดไป จะปฏิสังขรณ์ให้เป็นปกติและไพโรจน์รุ่งเรืองขึ้นก็ดี ก็เพียงเพื่อจะให้สำเร็จประโยชน์แก่เทพดาและมนุษย์ที่ได้เห็น ก็จะได้เกิดความสังเวช และเลื่อมใสระลึกถึงคุณพระรัตนตรัยเป็นอารมณ์ แล้วสั่งสมกุศลทานศีลภาวนาให้บริบูรณ์ในสันดานเพื่อสุขพิเศษอันไพศาลในมนุษย์สุคติและโลกสวรรค์ ณ เบื้องหน้า และจะได้เพิ่มพูนบำเพ็ญบุญจริยา ส่วนวิวัฏฏคามีกุศลทางนิพพานเป็นประโยชน์เท่านั้น.

ก็แลปูชนียวัตถุเจดียสถาน ซึ่งเนื่องด้วยพระสัมมาสัมพุทธเจ้านี้ เป็นไปโดยประการต่าง ๆ ยักเยื้องตามความประพฤติของผู้เลื่อมใสในสถานนั้น ๆ โดยลำดับฉะนี้. แต่เดิมพระพุทธเจ้าก็ทรงพระอนุญาตให้บรรจุพระสารีริกธาตุ ทำสตูปประดิษฐาน ณ ที่ประชุมแห่งถนนใหญ่ทั้ง ๔ เป็นสถานกลาง ซึ่งจะให้ชนเป็นอันมากได้เห็นได้บูชา พระสตูปนั้นมีพระสารีริกธาตุบรรจุไว้ ณ ภายใน ประชุมชนผู้เห็นก็เชื่อให้จิตเลื่อมใสระลึกถึงพุทธคุณเป็นอารมณ์กราบไหว้และทำสักการบูชา พระสตูปเป็นเครื่องเตือนให้ประชุมชนผู้เห็นระลึกถึงพุทธคุณฉะนี้. แม้ถึงสังเวชนียสถานทั้ง ๔ ก็เป็นเครื่องเตือนจิตแห่งผู้เห็นเหมือนฉะนั้น.

ครั้นกาลล่วงไปนาน พระสารีริกธาตุก็หายาก ผู้สร้างพระสตูปก็สร้างมาก มีพระธาตุบรรจุบ้าง ไม่มีพระธาตุบรรจุบ้าง จารึกแต่พระปริยัติธรรม ปฏิจจสมุปบาท อริยสัจ โพธิปักขิยธรรม และอื่น ๆ ซึ่งเห็นว่าเป็นพระพุทธภาษิตแท้ ลงในแผ่นเงินแผ่นทอง แผ่นศิลาและใบลานเป็นต้น เข้าบรรจุไว้ภายในบ้าง พระสตูปที่มิได้บรรจุพระธาตุจริง เป็นแต่ผู้ประสงค์บุญกุศลโดยฉันทอาการบริกัปต่าง ๆ สร้างขึ้นไว้บ้าง. ผู้เห็นถ้าคิดว่ามีพระธาตุจริงแล้วกราบไหว้ทำสักการบูชาด้วยเลื่อมใส ก็จะให้เกิดบุญได้ เพราะความเลื่อมใสแห่งจิตซึ่งเกิดขึ้นเป็นไปนั้น. เมื่อผู้เห็นรู้แน่ว่า ภายในสตูปมิได้บรรจุพระธาตุ หรือมีบรรจุไว้อยู่ แต่จะเป็นพระธาตุจริงหรือมิใช่พระธาตุจริง แคลงใจฉะนี้แล้ว ก็ไม่เลื่อมใส. อนึ่ง ผู้ที่นำสิ่งของนั้น ๆ มีกรวดบ้าง ศิลาบ้าง มาแสดงว่าพระธาตุ ดังนี้ ก็มีมากในสถานบ้านเมืองนั้น ๆ จนประชุมชนไม่ทราบว่าพระธาตุแท้นั้นอย่างไร พระสตูปที่สร้าง ๆ ขึ้นไว้ ก็มีขึ้นมากหนาไป

ผู้เห็นก็จืดจิต ไม่เลื่อมใส.

พระสารีริกธาตุเป็นสังหาริมะ นำไปได้ ณ ที่นั้น ๆ ตามปรารถนา สังเวชนียสถานเป็นอสังหาริมะ ตั้งอยู่กับที่นำไปจากที่นั้นไม่ได้ บาตรจีวรบริขารภัณฑ์ซึ่งเป็นพุทธบริโภคเล่าก็มีน้อยไม่แพร่หลาย ผู้เลื่อมใสจึงยักย้ายสร้างพระพุทธรูปปฏิมาขึ้นเป็นอุทเทสิกเจดีย์ เครื่องเตือนจิตให้เลื่อมใสระลึกพระพุทธคุณเป็นอารมณ์ กราบไหว้และทำการสักการบูชา ประชุมชนซึ่งเห็นอย่างแล้วสร้างพระพุทธรูปเล่า ก็เพ่งแต่จะก่อสร้างสั่งสมบุญกุศลสร้างขึ้นเล็กบ้างใหญ่บ้าง มีอาการและสัณฐานผันย้ายไปตามฝีมือนายช่างผู้ทำ แพร่หลายเกลื่อนกล่นไปเป็นอเนกนัก ก็เป็นของจืดจิต หาให้สำเร็จประโยชน์เป็นเครื่องเตือนจิตผู้เห็นให้ระลึกพระพุทธเจ้าโดยเลื่อมใสสนิทไม่ นักปราชญ์ซึ่งดำเนินโดยญาณโคจรวิสัย จึงคิดสร้างพระพุทธรูปปฏิมาให้เท่าส่วนพระสุคตบ้าง คิดลดส่วนตามสุคตประมาณนั้นบ้าง ให้งามดี ด้วยประสงค์จะให้เป็นเครื่องเตือนจิตผู้เห็นให้เกิดความเลื่อมใส กราบไหว้ทำสักการบูชาโดยอาการอันสนิทฉะนี้บ้าง. สัมมาสัมพุทธเจดีย์เป็นไปโดยอาการต่าง ๆ ตามกาลและสถานถิ่นที่อานิสงสบริกัปของผู้เลื่อมใสนั้น ๆ ด้วยประการฉะนี้. วิสัชนาในเรื่องธาตุเจดียวงศกถาแต่เพียงนี้.

ความเป็นมาแห่งพระธรรมวินัย

บัดนี้ จะวิสัชนาในเรื่องธรรมวงศ์ ดำเนินความว่า ครั้งนั้นเมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเสด็จปรินิพพานไม่ช้า มีนิยมตามโบราณาจริยเจ้ากำหนดไว้ว่า วันโทณพราหมณ์แจกพระสารีริกธาตุ มีภิกษุสันนิบาตใหญ่ พระมหากัสสปะซึ่งเป็นเถระในสงฆ์ หวังจะให้เกิดสังเวช แล้วอุตสาหะสังคายนาพระธรรมวินัย จึงนำความติเตียนพระธรรมวินัย อันสุภัททวุฑฒบรรพชิตเจรจาแก่ภิกษุทั้งหลาย นับแต่พุทธปรินิพพานเพียง ๗ วันนั้น มาเล่า แล้วชักชวนว่า "กระนั้นเราทั้งหลาย จงสังคายนาธรรมและวินัยเถิด มิฉะนั้น วาทะที่มิใช่ธรรมมิใช่วินัยจักรุ่งเรือง พระธรรมวินัยจักลบเลือน บาปชนจะลบล้างพระธรรมวินัย บุคคลผู้กล่าววาทะมิใช่ธรรมมิใช่วินัยจะมีกำลังกล้า บุคคลผู้กล่าวธรรมและวินัยจะเสื่อมถอยน้อยกำลังฉะนี้."

ก็แลเมื่อวันปรินิพพาน พระองค์ตรัสเรียกพระอานนท์ให้เป็นผู้รับเทศนา ประทานพุทธโอวาทแก่ภิกษุบริษัท เพื่อจะให้มีความเคารพต่อธรรมและวินัยตั้งไว้ในที่แห่งพระศาสดาว่า "เมื่อเราผู้พระตถาคตปรินิพพานล่วงไปแล้ว ธรรมและวินัยเป็นศาสดาแห่งท่านทั้งหลาย."

อนึ่ง เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ายังดำรงพระชนม์อยู่ ครั้งหนึ่ง พระองค์เสด็จจาริก ณ มัลลชนบทถึงเมืองปาวา มัลลกษัตริย์เมืองปาวาเชิญเสด็จไปประทับ ณ อุพภตกสัณฐาคารสถาน ซึ่งสร้างขึ้นใหม่ พระองค์เสด็จไปพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ ทรงแสดงธรรมกถาแก่มัลลกษัตริย์เมืองปาวา ล่วงราตรีเป็นอันมาก แล้วส่งมัลลกษัตริย์ให้กลับไป พระองค์ทอดพระเนตรเห็นภิกษุปราศจากถีนมิทธะควรสดับธรรมีกถา ตรัสเรียกพระสารีบุตรให้สอนภิกษุบริษัท พระองค์สำเร็จสีหไสยา. พระสารีบุตรนำเรื่องนิคัณฐนาฏบุตรทำกาละแล้ว สาวกแตกทำลายวิวาทแก่กันและกัน มาเล่าแก่ภิกษุทั้งหลายแล้วแสดงธรรมวินัยให้ภิกษุบริษัททราบโดยเป็นธรรมอันดี ธรรมนี้อันพระผู้มีพระภาคแห่งเราทั้งหลายกล่าวดีแล้ว ให้รู้แจ้งประจักษ์ดีแล้ว เป็นนิยยานิกะนำผู้ประพฤติตามออกไปได้จริง เป็นไปเพื่อความระงับอันพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ประกาศให้รู้แจ้งประจักษ์ เหล่าพุทธสาวกทั้งสิ้นด้วยกันพึงสังคายนา คือกล่าวเป็นแบบเดียวไม่พึงวิวาทกันในสวากขาตนิยยานิกธรรมนั้น พรหมจรรย์นี้พึงตั้งอยู่นาน ข้อนั้นจะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์ความสุขแก่ชนมาก เพื่อจะอนุเคราะห์สัตวโลก เพื่ออัตถหิตะและความสุขแก่เทพดาและมนุษย์ทั้งหลาย พระสารีบุตรเถรเจ้าเริ่มกถาฉะนี้แล้ว แสดงธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสเทศนานั้นโดยหมวด จำเดิมแต่ธรรมหนึ่ง ๆ จนถึงธรรม ๑๐ ประการว่าให้ภิกษุเป็นต้นเหล่าพุทธบริษัทพึงสังคายนา ไม่พึงวิวาทกันในพุทธภาษิตธรรมเหล่านั้น ๆ เพื่อประโยชนคุณให้พรหมจรรย์ตั้งอยู่นาน เป็นสุขประโยชน์แก่ประชุมชนเทพดามนุษย์ทั้งหลาย. ครั้นจบสังคีติปริยาย สมเด็จพระผู้มีพระภาคประทานสาธุการสรรเสริญว่า "สารีบุตรได้ภาษิตสังคีติปริยายแก่ภิกษุทั้งหลาย ดีแล้ว ชอบแล้ว" ความที่พระพุทธสาวกมาสังคายนากล่าวเป็นแบบเดียว ไม่วิวาทในพุทธภาษิตธรรม เป็นคุณดีงาม พระศาสดาสรรเสริญทรงอนุมัติ มีนิทัสนะดังในสังคีติปริยายเป็นต้นฉะนี้.

พุทธภาษิตซึ่งแสดงว่า เมื่อพระพุทธเจ้าผู้พระศาสดาล่วงแล้ว ธรรมวินัยที่พระพุทธ-

เจ้าได้ทรงแสดงทรงบัญญัติแก่สาวกทั้งหลายนั้นแล เป็นพระศาสดาแห่งสาวกทั้งหลาย ในกาลเมื่อพระศาสดาล่วงแล้วนี้ก็ดี พระพุทธานุมัติอนุโมทนาว่า สังคีติเป็นกิจชอบ ซึ่งจะนำให้พรหมจรรย์ตั้งอยู่นานนี้ก็ดี ก็จักได้แจ้งชัดแก่พระเถรเจ้าทั้งหลาย เพราะฉะนั้น ท่านหวังจะให้พระธรรมวินัยสถิตที่พระศาสดา และจะให้ดำรงอยู่ได้นาน ด้วยการสังคายนา จึงได้พรักพร้อมกัน ณ กรุงราชคฤห์ ยกขึ้นยังสังคีติวาระแรก กำหนดกาลแต่พระพุทธเจ้าปรินิพพานล่วงไปได้ ๓ เดือน พระโบราณาจริยเจ้ากำหนดว่านานถึง ๗ เดือนจึงเสร็จ จบปฐมสังคายนา

แต่นั้นมา พุทธสาวกภิกษุบริษัทเป็นต้น ผู้บริสุทธอัชฌาสัยธรรมทายาทจำทรงนำมาโดยกำลังมุขปาฐะ ก็ให้ประโยชน์ความสุขสำเร็จแก่ประชุมชนเป็นอันมาก ปราศจากข้าศึกเสี้ยนหนามประดิษฐานในมัธยมชนบทตลอดกาลชั่วปริสยุคหนึ่ง.

ครั้นถึงสมัยนับแต่ปรินิพพานมา ๑๐๐ ปี เหล่าภิกษุวัชชีบุตรชาวเมืองเวสาลี มีโลลโทษฝ่ายอามิสทายาทกล้าในสันดาน มาแสดงวัตถุ ๑๐ ประการ ละเมิดจากพระธรรมวินัยขึ้น ณ เมืองเวสาลี มีผู้ฝักฝ่ายสหธรรมิกและคฤหัสถ์เห็นว่าควรชอบตามไปด้วยมากยากที่จะคัดค้าน องค์พระอรหันต์ ๗๐๐ มีพระยสเถระกากัณฑกบุตร[๑]เป็นประธาน ได้พรักพร้อมกัน ณ วาลิการามเมืองเวสาลี ชำระวัตถุ ๑๐ เสี้ยนหนามพระธรรมวินัยนั้นเสียให้สูญโดยอาณาสงฆ์ ประดิษฐานธรรมวงศ์ให้บริสุทธิ์สืบมาในมัธยมชนบทสิ้นกาลนาน.

ครั้งเมื่อรัชกาลพระเจ้าอโศกมหาราช ผู้ผ่านสมบัติเอกราช ณ ปาฏลิบุตรนคร นับแต่พุทธปรินิพพานมา ๒๑๘ ปี[๒] เกิดเสี้ยนหนามขึ้นแก่พระธรรมวินัย แต่เหล่าเดียรถีย์ซึ่งมาปลอมบรรพชาอุปสมบทอยู่ ณ ภิกษุบริษัทมณฑล พระโมคคัลลีบุตรติสสเถรเจ้า ได้พึ่งราโชปถัมภ์ในพระเจ้าอโศกมหาราช กำจัดเดียรถีย์เหล่านั้นออกเสียจากภิกษุมณฑลได้แล้ว พรักพร้อมกับภิกษุพหุสูตทรงธรรมวินัยเป็นอันมาก ชำระวาทะซึ่งเป็นมลทินแห่งพระธรรมวินัยออกเสียได้แล้ว ประดิษฐานธรรมวงศ์ให้ดำรงสืบมา.[๓]

ครั้น ณ ปีที่ครบ ๒๓๖ นับกาลตั้งแต่พระผู้มีพระภาคปรินิพพานมา พระมหินทเถรเจ้า

---

๑. เป็นแต่ผู้ชักนำ ไม่ใช่หัวหน้าในสงฆ์สันนิบาต พระสัพพกามีเป็นใหญ่โดยพรรษา พระเรวตะเป็นใหญ่โดยพาหุสัจจะ. ว. ว.

๒. ปีเถลิงราชย์กว่าจะได้ทำสังคายนาราวอีก ๑๖ ปี. ว. ว.

๓. ความตอนนี้ไม่ได้หมายความว่าทำสังคายนาเมื่อ พ. ศ ๒๑๗ (นับอดีตอย่างไทย) หรือ พ. ศ. ๒๑๘ (นับปัจจุบันอย่างลังกา) การทำสังคายนาครั้งที่ ๓ นี้ ยังสันนิษฐานไม่ได้ว่าตรงกับ พ. ศ. เท่าไรแน่ เพราะแบบแผนแตกต่างกันมาก.

ได้นำพระธรรมวินัยสุดตศาสนาไปประดิษฐานในสีหลทวีป[๑] พุทธบริษัทชาวสีหลได้จำทรงนำพระธรรมวินัยมาโดยมุขปาฐะ คงอยู่เหมือนอย่างเดิมได้นาน ท่านกำหนดพุทธศาสนายุกาลว่า ๔๕๐ ปี พระอรหันต์เจ้าทั้งหลายเห็นความเสื่อมถอยปัญญาของกุลบุตร ซึ่งจะทรงโดยลำพังปากอย่างเดิมนั้นไม่ได้ จึงได้ประชุมในอาโลกเลณสถาน อันสถิตในมลัยชนบท ณ ลังกาทวีปแล้ว ให้เขียนพระปริยัติธรรมเป็นอักษร จารึกลงไว้ในใบลาน คล้ายกับการสังคายนาครั้งที่ครบ ๔.[๒]

ภายหลังนักปราชญ์ได้แต่งคัมภีร์อรรถกถาฎีกากับทั้งศัพทศาสตร์เป็นอุปการะแก่ผู้ศึกษาพระปริยัติธรรมนั้นเจริญขึ้น ๆ ตามลำดับ จนประชุมชนในนานาสถาน ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาได้นำมาประดิษฐานไว้ เป็นเจดีย์ที่เคารพเล่าเรียนศึกษา และสร้างขึ้นให้แพร่หลาย ณ พุทธศาสนิกมณฑล ด้วยประการฉะนี้.

๑. ในคราวเดียวกันนี้ พระโมคคัลลีบุตรได้ส่งพระเถระอื่น ๆ ไปประกาศพระศาสนา ณ ประเทศอื่น ๆ ด้วย ทั่วดินแดนอันใกล้เคียงกับมัธยมประเทศ แต่ฝ่ายพระคัมภีร์ของเราได้สืบกันมาแต่แบบลังกา ที่อ้างว่าสายพระมหินทเถรเจ้า อันกล่าวความเฉพาะเรื่องที่เนื่องต่อกันมาทางสายนี้ จึงรู้กันเพียงเรื่องราวของฝ่ายนี้. ว. ว.

๒. สังคายนาครั้งที่ ๔–๕ นี้ ควรรับรองเพียงเป็นสังคายนาเฉพาะประเทศ ไม่ควรจัดเป็นสังคายนาทั่วไป.

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร ถนนพระสุเมรุ กรุงเทพมหานคร
นายเฉลียว โพธิเกษม ผู้พิมพ์โฆษณา โทร. ๒๘๑๗๗๕๐ ๒๑/๑/๒๕๒๑